

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXIV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА КАНЫША САТПАЕВА**

**ПАВЛОДАР
2024**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А33

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Аблш Р. М., Исенова Б. К., Каверина М. М., Қрықбаева М. С.,
Уксукбаева Н.Т., Утемисова З. Т.,

Жауапты хатшы:

Әмірбек Д. Ә., Қазбеков Е., Зейтова Ш. С., Алимова Ж. С., Машрапова Г. Н.,
Қайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Қабдулина К. Т.,
Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Жания Қ., Зарипов Р. Ю., Ақимбекова Н. Ж.,
Қалиева А. Б., Байтемирова А. Қ., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Дәуіт Ж.,
Садвақасова М. Ж., Толоқольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Қривец О. А.,
Бельгибаева Қ. Қ., Рақимбаева М. Н., Исақова З. С., Азылбекова Г. О., Шабамбаева А. Г.,
Азербайев А. Д., Нургожина Б. В., Юношева Н. Ф., Тулкина Р. Ж.

А33 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. –
Павлодар : Торайғыров университеті, 2024.

ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)
Т. 17 «Жас ғалымдар». – 2024. – 406 б.
ISBN 978-601-345-506-8

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (19 сәуір
2024 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар
енгізілген: Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары,
Ауыл шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық,
Сәулет және дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар,
Жаратылыстану ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-506-8 (Т. 17)
ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2024

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 35

**Психология ғылымының даму мәселелері
Проблемы развития психологической науки**

**ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ
СУИЦИДА У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ**

АБДРАХМАНОВ Е. С.
магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

В свете существенных изменений в обществе и переоценки ценностей, происходящих в стране, возникает неотложная необходимость в изучении социально-психологических факторов, влияющих на военнослужащих и связанных с возросшим числом личностных кризисов. В контексте этих перемен, как в семейной среде, так и в военных коллективах, люди сталкиваются с потерей смысла жизни и изменением привычного статуса.

Происходящие коренные изменения затрагивают не только личные жизни, но и взаимоотношения в семьях и воинских общностях. С увеличением числа военнослужащих, переживающих острый личностный кризис из-за дискредитации старых ценностей и неопределенности в служебных, материальных, социальных и нравственных перспективах, наблюдается увеличение случаев самоубийств. Это явление ставит перед обществом и военными властями задачу выявления социально-психологических факторов, негативно воздействующих на социальное поведение военнослужащих, и поиска эффективных способов минимизации этого воздействия [1].

В течение человеческой истории вопрос самоубийства рассматривался с различных точек зрения: сначала в контексте технологических аспектов, затем с философских и нравственных позиций. Со временем, начиная с середины прошлого века, на выяснение причин самоубийств стали обращать внимание специалисты из различных областей, включая психиатрию, антропологию, психологию, правоведение и социологию. Проблема самоубийств остается одной из наиболее тревожных и мучительных в истории человечества.

В первую очередь, центральным аспектом является ценность человеческой жизни и взаимосвязь между жизнью и смертью человека. В то время как условия рождения определяются внешними обстоятельствами и факторами, вопрос о смерти остается в сфере индивидуального выбора. Человек может решать этот вопрос непосредственно или опосредованно, что делает его решение особенно значимым.

Во-вторых, продолжаются споры относительно возможности совершения самоубийства и его моральной оценки. В обществе существуют различные и противоречивые позиции по этому вопросу.

В-третьих, из-за сложности данного явления возникают трудности в проведении профилактической работы. Эти трудности в первую очередь связаны с уникальностью и разнообразием проявлений суицидального поведения, что затрудняет разработку единого подхода к профилактике.

Отмечается последние годы увеличение числа совершенных суицидов, что требует принятия решительных мер по их предотвращению.

Справочно:

По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), самоубийства занимают четвертое место среди причин смертности, уступая лишь сердечно-сосудистым заболеваниям, онкологическим заболеваниям и травматизму. Ежегодно в мире от самоубийств погибает около 500 тысяч человек, что составляет в среднем 1 тысячу человек в день. Число попыток самоубийства превышает 5 миллионов человек. Самоубийства часто происходят среди наиболее трудоспособной части населения. В мире наблюдается увеличение числа самоубийств с годами. Например, в конце XIX века уровень самоубийств в Европе составлял от 3.8 до 33.4 на 100 тысяч человек, а в конце XX века этот уровень увеличился и колебался от 7 до 60 на 100 тысяч человек.

Принято классифицировать уровень самоубийств на 100 тысяч человек следующим образом:

до 10 – низкий;

от 10 до 20 – средний;

более 20 – высокий.

Статистика самоубийств в Казахстане показывает тенденцию к снижению. Количество завершённых случаев суицида в 2022 году, согласно данным Комитета по правовой статистике и спецучетам Генпрокуратуры РК (КПСиСУ ГП РК), сократилось с 4 тысяч до

3.7 тысяч. При сравнении этого показателя с данными за последние годы, он оказывается на уровне средних значений. Уменьшение на 7% зафиксировано за счет высокого числа самоубийств в 2021 году. В текущем году также отмечается снижение смертности от самоубийств. За январь-февраль 2023 года жизни добровольно попрощались 526 казахстанцев, что на 5% меньше, чем за период 2022 года.

Статистика смертности среди военнослужащих в Казахстане за последние три года выглядит следующим образом: в 2020 году скончались 78 военных, в 2021 году – 96 человек, в 2022 году – 85 человек, а с начала нынешнего года – 11 военнослужащих. Основные причины смертей военных включают различные болезни (36%), дорожно-транспортные происшествия (24%) и суициды (20%).

Несмотря на заявления о том, что количество случаев суицида в армии не превышает таковое на гражданке, Казахстан все же входит в 20 стран мира по количеству самоубийств среди взрослого населения и в тройку стран по этому показателю среди подростков. С 2018 по 2022 год в стране было зарегистрировано 17 631 случай самоубийств и 21 332 попытки самоубийства, что соответствует примерно 9 самоубийствам и 11 попыткам самоубийства на 10 тысяч населения. Из предоставленных данных следует, что в армии Казахстана произошло 86 случаев суицида и 20 попыток суицида за определенный период. Это соответствует примерно 6 случаям суицида и одной попытке на 10 тысяч военнослужащих. Таким образом, официальная статистика не подтверждает распространенное общественное мнение о частых случаях самоубийств в армии.

Минобороны Казахстана разработало программу «Береги жизнь» на 2022–2025 годы в ответ на скандалы, связанные со смертями солдат в армии. Согласно этой программе, необходимо следить за физическим и ментальным здоровьем молодых казахстанцев, начиная с их подросткового возраста (13-14 лет). Медицинские данные будут храниться в специализированной базе данных, и к моменту поступления в армию у Минобороны РК будет полная картина о состоянии здоровья солдат [2].

Известный психолог У. Джемс описывал суицид как «болезнь развитого интеллекта». Большинство научных подходов ассоциируют феномен суицида, включая самоубийство и попытки самоубийства, с психологическим кризисом личности. Под этим кризисом понимается острое эмоциональное состояние, вызванное особыми, лично значимыми психотравмирующими событиями. Этот кризис настолько сильный и интенсивный, что человек, решившийся

на суицид, не видит другого выхода из ситуации, которую он считает невыносимой, даже учитывая свой предыдущий опыт.

Такой психологический кризис может возникать как внезапно, под влиянием сильного аффекта, так и постепенно, когда душевная напряженность накапливается со временем. Он часто сочетает различные негативные эмоции. Конфликтная ситуация становится суицидальной, когда человек осознает её как высоко значимую и предельно сложную, а свои возможности для преодоления этой ситуации считает недостаточными. В такие моменты человек переживает чувство безнадежности и выбирает суицидальные действия как единственный возможный выход.

В психологическом словаре М. Дьяченко суицид объясняется как следствие болезненного и мучительного духовного и психологического кризиса, сильного внутреннего конфликта, который приводит к сужению сознания и потере смысла жизни и страданий. Особенно тяжелыми и опасными бывают кризисы у эмоциональных и легкоранимых личностей.

Сильный аффект, вызванный значимым событием (например, сообщение о неизлечимой болезни, измена любимого человека, потеря состояния и т. д.), может нарушить самоконтроль, разрушить психическое равновесие и заставить сосредоточить внимание на испытании, вынудив выбрать «аварийный» способ выхода из крайне узкого осознания происходящего.

Таким образом, самоубийство (суицид) представляет собой акт поведения человека, который совершается в состоянии сильного душевного расстройства, под воздействием психического заболевания или в результате острой психотравмирующей ситуации. При таких обстоятельствах собственная жизнь для человека теряет смысл, и он принимает решение покончить с ней [3].

ЛИТЕРАТУРА

1 Коваленко А.А., Косынбаев Б.Т. Организация психологической работы по профилактике суицидального поведения военнослужащих (методическое пособие) Астана, 2006. – 34 с.

2 Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14555141>

3 Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. Диагностика суицидального поведения методические рекомендации. – М., 1980 – С. 6-9.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ АНТИСУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЦЕНТРАХ

АБДРАХМАНОВ Е. С.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Для успешного изучения процесса формирования антисуицидального поведения военнослужащих срочной службы на учебно-тренировочных центрах, проведение мониторинга существующей системы профилактической работы суицидального поведения в Пограничной службе КНБ Республики Казахстан представляется важным шагом. Вот как можно рассмотреть каждый из пунктов мониторинга:

Нормативно-правовые аспекты: Изучение всех соответствующих нормативно-правовых документов, регулирующие деятельность должностных лиц Пограничной службы по вопросам профилактики суицидального поведения военнослужащих. Это включает в себя законы, постановления, приказы и другие документы, которые определяют обязанности и полномочия сотрудников в этой области.

Статистика суицидов и их анализ: Собираение статистических данных о случаях суицидов в соединениях и частях Пограничной службы. Проанализировать данные, выявить основные тенденции, факторы риска и общие характеристики случаев суицидов. Это позволит определить основные проблемные области и потенциальные меры профилактики.

Содержание профилактической работы: Изучите содержание профилактической работы, проводимой в соединениях и частях Пограничной службы. Это может включать в себя обучающие мероприятия, консультации психологов, распространение информационных материалов, организацию групп поддержки и другие виды деятельности. Оцените эффективность этих мероприятий и выявите возможные проблемы или недостатки.

Проведение мониторинга по указанным направлениям позволит получить полное представление о текущем состоянии системы профилактики суицидального поведения в Пограничной службе КНБ Республики Казахстан и определить ключевые аспекты, которые требуют улучшения или коррекции. Это позволит разработать более эффективные стратегии и методы профилактики суицидов среди военнослужащих на учебно-тренировочных центрах.

Проведенный анализ суицидов в соединениях и частях ПС, позволяет выделить основные причины, обстоятельства, мотивы и провоцирующие факторы суицидального поведения военнослужащих.

В подавляющем большинстве случаев самоубийство – это реакция военнослужащего на такие критические обстоятельства своего существования, перед которыми весь его жизненный опыт, наличные духовные и психические возможности оказываются несостоятельными или представляются таковыми, и в которых в его социальном окружении не находится средств для разрешения возникшего кризиса.

Факторы, которые являются существенными и могут значительно влиять на психологическое состояние военнослужащих, повышая риск суицидального поведения. Важно учитывать их при разработке системы профилактики и поддержки военнослужащих.

Конфликты, связанные со спецификой военной службы: Трудности адаптации к военной жизни, недовольство служебными обязанностями или конфликты с коллегами могут оказать серьезное воздействие на психологическое состояние военнослужащих.

Конфликты, порождаемые лично-семейными отношениями: Проблемы в личной жизни, в том числе измены, разводы, смерть близких, могут вызывать серьезные эмоциональные потрясения и повышать риск суицидального поведения.

Конфликты с собственным прошлым: Чувство вины за антисоциальные поступки или страх перед возмездием также могут играть значительную роль в формировании суицидальных мыслей.

Острые переживания по поводу физических недостатков или заболеваний: Физические проблемы могут привести к чувству беспомощности, болезненности и усилить депрессивные состояния.

Да, именно. Понимание и учет перечисленных факторов при разработке стратегий профилактики и поддержки военнослужащих играют ключевую роль в предотвращении суицидального поведения и укреплении их психического здоровья. Важно осуществлять комплексный подход, включающий в себя следующие меры:

Обучение и тренинги: Проведение обучающих мероприятий для военнослужащих по управлению стрессом, развитию адаптивных навыков, улучшению коммуникационных и конфликтных навыков.

Психологическая поддержка: Предоставление доступа к психологической поддержке и консультациям для военнослужащих,

которые испытывают эмоциональные трудности или находятся в кризисной ситуации.

Создание поддерживающей среды: Формирование поддерживающей и взаимодействующей атмосферы в воинских частях, где военнослужащие могут обсуждать свои проблемы и получать взаимопонимание от коллег и командиров.

Раннее выявление риска: Разработка системы раннего выявления признаков риска суицидального поведения и оперативного реагирования на них.

Обучение руководителей: Подготовка руководителей и командиров к выявлению и обработке сигналов тревоги, а также к обеспечению поддержки и направлению на соответствующую помощь.

Создание культуры заботы: Формирование культуры заботы и взаимоподдержки, где каждый член коллектива осознает свою роль в поддержке и защите психического здоровья других.

Использование подобного комплексного подхода позволит эффективно справиться с проблемой суицидального поведения среди военнослужащих, снизить риск возникновения кризисных ситуаций и повысить общее психологическое благополучие в воинских частях. Суицидальное намерение представляет по существу решение на сведение счетов с жизнью.

Весь период времени от появления первых пассивных суицидальных мыслей до суицидального акта квалифицируется специалистами как пресуицид. Он характеризуется последовательной подготовкой психики человека к принятию решения на самоубийство. Пресуицид завершается суицидальным актом – самоубийством или покушением на него.

Таким образом, самоубийства военнослужащих – это острая, сложная и многогранная проблема. В их основе лежат психофизиологические, психологические, социальные, социокультурные и иные факторы. Военная служба в силу своей специфики относится к суицидогенным видам деятельности. Суицидальное поведение имеет определенную этапность и выраженные проявления, знание которых командирами, офицерами воспитательных органов, социальными и медицинскими работниками позволит квалифицированно строить диагностическую и профилактическую работу в этой сфере.

Ряд авторов выделяют ряд общих организационных недостатков в выявлении и предотвращении самоубийств у военнослужащих [1, 2, 3].

К таковым относятся:

1. Недостаточное внимание к профилактике самоубийств.
2. Несогласованность действий должностных лиц в организации психологического сопровождения военнослужащих от призыва до увольнения в запас.
3. Незнание командирами (начальниками) своих подчиненных, формализм в организации индивидуальной воспитательной работы.
4. Несвоевременное расследование случаев неуставных взаимоотношений, сокрытие случаев суицидальных попыток.
5. Формализм в работе с семьями военнослужащих, незнание должностными лицами обстановки в них и неумение реагировать на семейно-бытовые проблемы, возникающие у подчиненных.
6. Низкая эффективность работы по сохранению и укреплению психического здоровья военнослужащих, ослабление внимания к пропаганде здорового образа жизни.

Моделирование играет важную роль в педагогике и других областях науки. Оно представляет собой метод абстрагирования и упрощения реальности для изучения её свойств, взаимосвязей и закономерностей. В педагогике моделирование используется для разработки и анализа образовательных процессов, оценки эффективности методов обучения, а также для прогнозирования результатов педагогической деятельности [4].

По мнению В.А. Штофф под моделью понимается мысленно представляемую или материально реализуемую систему, которая, отображая или воспроизводя объект исследования, способна заменить его так, что ее изучение дает нам новую информацию об этом объекте. Педагогической моделью исследователь считает педагогическую деятельность, в которой представлен замысел ожидаемого результата (цель), определен его смысл (то есть обозначено место замысла в целостном образовательном процессе, заявлено его место в генеральной, стратегической цели), дана характеристика средств и условий, необходимых для реализации ожидаемого результата, указаны субъекты деятельности. Данным ученым предложена квалификация моделей, состоящая из двух больших групп: мысленная (образное, смешанное, знаковое) и материальная (пространственно-подобное, физически-подобное, математически-подобное).

В педагогической науке моделирование как метод исследования обоснован в работах ученых В.Г. Афанасьева, А.М. Новикова, В.А. Штофф и других.

Моделирование – это совокупность методов построения моделей и изучения на них соответствующих явлений, процессов, систем объектов; совокупность методов использования результатов изучения моделей или уточнения характеристик самих объектов исследования, для улучшения управления ими, для проверки соответствующих гипотез об оригинале, для рационализации способов построения вновь конструируемых объектов (в особенности для конструирования тех или иных технических устройств).

Одной и принципиальной особенностью метода моделирования, отличающей его от других методов научного познания, считается опосредованное изучение объекта, проводимое с помощью исследования другого объекта, аналогичного первому.

С точки зрения философии, моделирование есть прием упрощения и схематизации, что облегчает процесс познания действительности. С помощью моделирования могут исследоваться как уже относительно изученные объекты, так и явления, подлежащие изучению. Метод моделирования применяется как для исследования протекающих в нем процессов (функциональное моделирование), так и для исследования структуры объекта (структурное моделирование) [5].

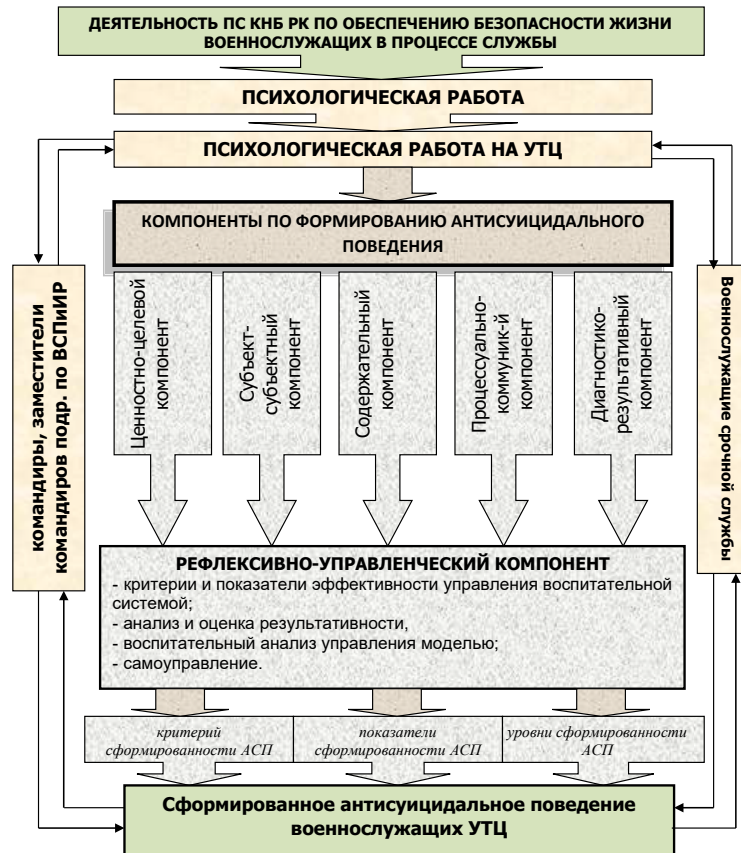

Рисунок 1 – Теоретико-методологические ориентиры моделирования процесса формирования антисуицидального поведения военнослужащих на учебно-тренировочных центрах

Метод моделирования является интегративным, так как позволяет в педагогическом исследовании объединить эмпирическое и теоретическое.

Следует предполагать, что моделирование достаточно сложный процесс теоретического, практического построения и изучения реально существующих и перспективных объектов, предметов и явлений, служащих в целях улучшения их характеристики, процесса управления их формирования и совершенствования системы создания.

Выше указанное актуально для моделирования процесса формирования антисуицидального поведения военнослужащих срочной службы на учебно-тренировочном центре.

К исходным теоретико-методологическим ориентирам педагогического моделирования процесса формирования исследуемого феномена относятся культурологический, личностный, деятельностный и системный подходы, а также такие принципы подготовки курсантов, как системность, целостность, доступность, профессиональная направленность (рисунок 1).

Таким образом понимание факторов, которые могут привести к суицидальному поведению у военнослужащих, и учет их при разработке стратегий профилактики и поддержки имеет важное значение для обеспечения их психического здоровья и безопасности. Это включает проведение обучающих мероприятий по управлению стрессом, предоставление доступа к психологической поддержке, создание поддерживающей среды, разработку системы раннего выявления риска и обучение руководителей реагировать на сигналы тревоги. Принятие такого комплексного подхода помогает снизить вероятность суицидального поведения и повысить общее психологическое благополучие военнослужащих.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Попов Ю.В., Пичиков А.А. Суицидальное поведение у подростков. СПб., «СпецЛит», 2017.
- 2 Психиатрия войн и катастроф. Учебное пособие под редакцией В.К. Шамрея. СПб., «СпецЛит», 2002.
- 3 Смертность от внешних причин в России. Под научной редакцией А.Г. Вишневого. Москва, 2017.
- 4 Дементьев А.А. Формирование профессиональной этики будущих офицеров пограничного контроля диссертация доктора фил. наук. Алматы 2014. – 236 с.
- 5 Штофф В.А. Моделирование и философия // Ленинград. – Наука, 1966. – 301 с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЧАТ БОТА

АЛИХАНОВА Т. М.

магистрант, Maksut Narikbayev University, г. Астана

САБИРОВА Р. Ш.

к.п.н., профессор, кафедра «Психологии»,

Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда

«Консультация» происходит от латинского слова «consultare», что означает «совещаться, заботиться, советовать». В русском языке это слово означает «совет, разъяснение специалиста по какому-либо вопросу или беседу с целью получения дополнительных знаний».

В современной психологии «психологическая консультация» является прикладной областью. Ее цель состоит в том, чтобы создать теоретические и практические основы для оказания психологической помощи психически и соматически здоровым людям в тех случаях, когда они сталкиваются со своими проблемами. Психотерапия, основное направление психотерапии, развившееся на Западе, была первоисточником того, что послужило основой современного психологического консультирования [1, с. 342].

Психологи начали изучать лучшие способы общения и правильно организовать учебную и трудовую деятельность после тяжелых расстройств и психических травм. Это позволило им помочь людям, которые хорошо себя чувствуют и психически здоровы. Таким образом, задачей психологического консультирования стало не лечение расстройств, а предотвращение их, а также борьба с деструктивным общением и нерациональными способами организации деятельности, которые приводят к травмам и, в конечном итоге, к болезням.

Цели и задачи психологического консультирования могут различаться в зависимости от подхода, выбранного специалистом.

Основной целью психологического консультирования является – оказание психологической помощи, то есть контакт с психологом должно помочь человеку решить свои проблемы и наладить отношения с его окружающими [2, с. 362]. Для достижения этой цели должны быть поставлены следующие задачи:

1. Выслушать потребности клиента;
2. Успокоить клиента;
3. Принятие клиентом ответственности за то, что с ним происходит;
4. Помощь психолога в определении ситуации и ее изменения

Культурно-продуктивная личность клиента является главной целью психологического консультирования [3, с. 244]. Это означает, что клиент должен иметь чувство перспективы, действовать осознанно, иметь возможность выбирать различные стратегии поведения и анализировать ситуацию с разных точек зрения. Проблемы психологического здоровья становятся все более популярными в современном мире из-за динамичных изменений и быстрого темпа жизни. Люди обращаются к различным ресурсам, таким как психологические консультации и чат-боты, когда сталкиваются со стрессом, тревожностью и депрессией.

В современном обществе, где информация и различные влияния навязываются так быстро, важно осознавать свои душевные и эмоциональные потребности. Психологическое консультирование становится важным средством решения этих проблем. Оно направлено не только на решение конкретных проблем, но и на развитие личности клиентов. Таким образом, психологические консультанты должны понимать и развивать культурно-продуктивную личность своих клиентов.

Культурно-продуктивная личность зависит от ее осознанного поведения. Это означает, что клиент знает о своих мыслях, чувствах и поведении, а также о том, как они влияют на его жизнь. Когда клиент знает, что он делает, он может принимать более обоснованные и эффективные решения, основанные на своих ценностях и потребностях. Обучая клиентов методам самонаблюдения и рефлексии, специалисты помогают им стать более осведомленными в процессе психологического консультирования. Другой компонент культурно-продуктивной личности – выбор различных способов поведения. Клиенты могут создавать и использовать различные стратегии решения проблем, зная свои цели и свои ресурсы. Это помогает им быть более гибкими и приспособленными к различным жизненным ситуациям. Психологическое консультирование позволяет клиентам рассмотреть различные стратегии поведения, определить, насколько они эффективны, и изменить их в соответствии с конкретными ситуациями.

Еще одним важным компонентом культурно-продуктивной личности является рассмотрение ситуации с разных точек зрения. Это позволяет клиенту получить более глубокое понимание своей ситуации, определить скрытые факторы и возможности, а также оценить потенциальные риски и препятствия. Когда клиенты получают возможность рассмотреть свои проблемы с разных

точек зрения и получить новые идеи и инсайты, психологическое консультирование помогает им приобрести эту способность.

Современный мир сталкивается с множеством проблем, которые могут негативно влиять на психическое здоровье людей. Миллионы людей по всему миру сталкиваются с депрессией, тревожностью и стрессом. В таких ситуациях психологическое консультирование имеет решающее значение для поддержки и помощи людям, сталкивающимся с этими проблемами. Таким образом, культурно-продуктивная личность клиента остается основной целью психологического консультирования в современном мире. Развитие этой личности помогает клиентам реализовать свой потенциал и способствует эффективному решению проблем психического здоровья. Современные технологии, такие как чат-боты, добавляют новые возможности для поддержки и помощи к традиционным методам консультирования. Тем не менее, важно помнить, что серьезные проблемы требуют профессионального участия и помощи.

В современном мире все больше людей интересуются психологической помощью и поддержкой. На сегодняшний день психологическое консультирование можно представить двумя способами: консультирование психологи и психологический чат-бот. Известно, что между ними есть существенные различия, но всё же, оба они играют важную роль в улучшении психического здоровья людей. Более подробное различие представлено ниже.

Консультирование психолога:

Психологический консультант – это эксперт в области психологии, который помогает людям развиваться и решать их психологические проблемы [4, с. 280]. Основные черты, присущие психологическому консультанту, следующие:

Образование и опыт работы: психологические консультанты имеют специальное образование в области психологии и часто проходят дополнительное обучение консультированию. Кроме того, он много лет работает с людьми разного возраста, пола и социокультурного контекста.

Персональный подход: основным принципом работы психолога является индивидуальный подход к каждому клиенту. Чтобы предоставить оптимальную помощь, консультант учитывает особенности клиента, его потребности и ситуацию.

Эмпатия и понимание: психологический консультант глубоко чувствует и понимает других людей. Он внимательно слушает

клиента, проявляет сострадание и помогает ему понять и выразить свои мысли и чувства.

Применение методов и техник: чтобы помочь клиенту в достижении их целей и решении их проблем, психологический консультант использует такие методы, как когнитивно-поведенческая терапия, гештальт-терапия, рационально-эмоциональная терапия и другие.

Сохранение конфиденциальности: психологический консультант обязан сохранять конфиденциальность своих клиентов и не распространять полученную от них информацию без их согласия.

Психологический чат-бот:

Программное обеспечение, называемое психологическим чат-ботом, использует искусственный интеллект для взаимодействия с пользователями и предоставления поддержки и психологической помощи. Рассмотрим основные черты психологических чат-ботов:

Технологическая основа: психологические чат-боты работают с помощью алгоритмов и искусственного интеллекта. Он настроен так, чтобы общаться с пользователями и отвечать на их вопросы.

Удобство и доступность: основными преимуществами психологических чат-ботов являются их удобство и доступность. Чат-бот предоставляет пользователям возможность общаться с ним в любое время, не выходя из дома или офиса, используя для этого свои мобильные устройства или компьютеры.

Анонимность: Психологические чат-боты позволяют пользователям оставаться анонимными, что особенно важно для тех, кто стесняется обращаться за психологической помощью в реальной жизни.

Ограниченная помощь: психологические чат-боты могут дать базовую информацию и поддержку по некоторым вопросам, но они не такие эффективны, как профессиональные психологические консультанты. Как человек, чат-бот не может проанализировать проблему и дать персонализированные рекомендации.

Ограниченные навыки восприятия и эмпатии: психологические чат-боты могут не уметь распознавать и отвечать на эмоциональные сигналы пользователя. Он не способен проявлять сострадание и понимание, в отличие от человеческого консультанта.

Помимо этих немаловажных факторов, важно учитывать, что в наши дни психологическая помощь доступна в широком спектре форматов и ориентирована на работу с различными

психологическими состояниями и типами личностей. Консультация, адаптированная к потребностям и особенностям каждого клиента, является одним из ключевых инструментов в этой области. Эти особенности можно выделить следующим образом:

1. Консультация истерических личностей:

Высокая эмоциональная нестабильность, стремление к привлечению внимания и склонность к драматизации – все это признаки, которые часто встречаются у истерических личностей. Психолог, в данном случае, должен демонстрировать эмпатию, понимание и способность устанавливать эмоциональный контакт с такими клиентами. Консультирование истерических личностей направлено на то, чтобы помочь им понять и контролировать свои эмоции, а также выработать более здоровые способы поведения и общения.

2. Консультация обсессивных личностей:

Обсессивные личности чаще всего страдают от навязчивых мыслей, чувств или действий, которые могут мешать им в повседневной жизни. Консультирование таких клиентов включает в себя понимание и управление их обсессиями, а также разработку стратегий их управления. Психолог должен проявлять терпение, поддержку и помогать клиентам находить адаптивные способы преодоления навязчивых мыслей и поведения.

3. Консультация асоциальных личностей:

Из-за своей склонности к изолированию, отчужденности и нежеланию следовать правилам и нормам общества асоциальные личности часто испытывают трудности в установлении и поддержании социальных отношений. Консультация этих клиентов направлена на улучшение их социальных навыков, улучшение их самооценки и усиление их желания общаться и участвовать в жизни сообщества. Исходя из этого, взаимодействие с различными типами личностей требует глубокого понимания, эмпатии и чувства адаптации, которые часто характеризуют работу человеческого психолога-консультанта. Однако технологии, такие как чат-боты, могут предоставить базовую информацию и поддержку в психологической области [5, с. 328].

Психотерапевт может установить эмоциональный контакт с клиентом, помочь ему в трудные времена и адаптировать свой подход к его потребностям и особенностям. Кроме того, психологический консультант может проанализировать проблему клиента и предложить индивидуальный план действий для

достижения желаемых результатов. Чат-бот, с другой стороны, не способен адекватно удовлетворять потребности различных клиентов и не способен чувствовать и понимать людей, особенно тех, у кого сложные психологические проблемы или потребности [6, с. 112].

По сути, различные виды психологической помощи включают работу с различными типами психических состояний и личностей, что требует индивидуального подхода и сочувствия. Благодаря своим навыкам и опыту психолог-консультант остается необходимым и незаменимым специалистом, который может оказать эффективную помощь клиентам, нуждающимся в консультировании и психологической поддержке. Один из основных аспектов психологической помощи заключается в индивидуальном подходе к каждому клиенту. Каждый человек уникален, со своими собственными особенностями, историей и проблемами. Поэтому важно, чтобы психолог-консультант умел внимательно слушать, понимать и адаптировать свои методики работы под индивидуальные потребности каждого клиента. Это требует не только профессиональных навыков, но и эмпатии и сочувствия, чтобы создать доверительную атмосферу и помочь клиенту почувствовать себя комфортно и поддержанно.

Важным аспектом работы психолога является помощь клиенту в осознании и понимании своих эмоций, мыслей и поведенческих паттернов. Часто люди сталкиваются с трудностями в понимании себя и своих реакций на окружающий мир. Психологическая помощь помогает им разобраться в своих чувствах и мыслях, идентифицировать источники стресса и дискомфорта, а также научиться эффективным стратегиям управления своими эмоциями и поведением.

Среди методов работы психологического консультирования и поддержки можно выделить несколько основных подходов. Один из них – когнитивно-поведенческий подход, который сосредотачивается на идентификации и изменении негативных мыслей и поведенческих паттернов, приводящих к дисфункциональным эмоциям и состояниям. Другой подход – глубинная психотерапия, которая работает с более глубокими, неосознанными аспектами личности и помогает клиенту разобраться в корнях своих проблем и конфликтов. Также важным аспектом психологической помощи является работа с травмами и кризисными ситуациями.

Многие люди сталкиваются с тяжелыми жизненными событиями, такими как потеря близкого человека, развод, травма или

катастрофа. Психологическая помощь в таких случаях направлена на поддержку клиента в период адаптации к новой ситуации, преодолении потрясений и восстановлении психологического благополучия. Кроме того, психологическая помощь может быть оказана как на индивидуальном, так и на групповом уровне. Групповые сессии могут быть особенно эффективны в работе с проблемами межличностных отношений, а также в поддержке людей, находящихся в схожих жизненных ситуациях. В рамках группы клиенты могут получить поддержку и понимание от других участников, что способствует их росту и развитию.

Однако необходимо отметить, что психологическая помощь не всегда может решить все проблемы клиента. Некоторые ситуации могут потребовать медицинского вмешательства или других специализированных услуг. Важно, чтобы психолог был в состоянии распознать границы своей компетенции и при необходимости направить клиента к другим специалистам. Таким образом, психологическая помощь играет важную роль в поддержке психического здоровья и благополучия людей. Профессиональные навыки, эмпатия и сочувствие психолога позволяют ему оказывать эффективную помощь клиентам в разрешении их проблем и достижении личностного роста и развития.

В заключение важно отметить, что, психологический консультант и чат-бот по психологии схожи общими чертами, такими как их намерение оказывать психологическую помощь и поддержку, они также сильно отличаются. Основными из них являются способности консультанта использовать широкий спектр подходов и методов работы, индивидуальный подход и глубокое понимание. Хотя чат-боты удобны и доступны, в любом случае, они не могут заменить консультанта в ситуациях, когда требуется тщательный анализ и индивидуальный подход.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Болотова А. К. Прикладная психология. Основы консультативной психологии. – М.: Юрайт. 2024. – 342 с.
- 2 Солдатова Е. Л., Лаврова Г. Н. Психология развития и возрастная психология. Онтогенез и дизонтогенез. – М.: Юрайт. 2024. – 362 с.
- 3 Немов Р. С. Общая психология. Учебник и практикум для СПО. В 3-х томах. Том 2. В 4-х книгах. Книга 4. Речь. Психические состояния. – М.: Юрайт. 2019. – 244 с.

4 Баксанский, О.Е. Современная психология: теоретические подходы и методологические основания: Методология современной психологии / О.Е. Баксанский, В.М. Самойлова. – М.: КД Либроком, 2021. – 280 с.

5 Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. – М.: Юрайт. 2020. – 328 с.

6 Васильева А. В., Караваева Т. А., Карапетян Л. В. Психологическое сопровождение специалистов с расстройством адаптации. – С-Пб.: Питер. 2023. – 112 с.

ДҮНИЕТАНУ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

АМАНЖОЛОВА Н. К.
бастауыш сынып мұғалімі, Қоскөл ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Еліміздің әлемдік кеңістіктегі орны отандық білім беру мазмұнына көптеген өзгерістер енгізуде. Атап айтқанда, білім беру реформасын жаңа парадигмаға бейімдеу, білім беру жүйесінің әлемдік стандарттарға ден қоюы, бағалау критерийлерін өзгерту, сандық әрекеттерден сапалық көрсеткіштерге көшу және т.б. Бұл мәселелер еліміздің әлеуетін арттырудың алғы шарттары болып табылады.

Әр елдің болашағы сол халықтың білім, ғылым деңгейімен анықталатындықтан оқу жүйесін неғұрлым тиімді құра білу қажеттілігі қай кезде де өзекті мәселе болып қалмақ. Әр баланың жеке қабілетіне қарай танымдық қабілетінің дамуын жеке адамның патриоттық сезімін, Отанға деген сүйіспеншілігін дамыту мәселелері мемлекеттік білім саясатының басты ұстанымы. Осыған орай білім беруді ізгілендіру барысында жеке тұлғаны дамыту, өзіне сенімді, танымдық қабілеті, дүниетанымы дұрыс қалыптасқан азамат тәрбиелеуде дүниетану пәнінің алатын орны ерекше [1, 45 б.]. Бастауыш сынып оқушыларына дүниетануды оқытудағы міндет – олардың түсініктерін кеңейтіп, ұғымдарын қалыптастыруда күнделікті жүйелі жұмыс жүргізу. Бұл жағдайда білімді игерудің бірінші кезеңі жеке табиғат құбылыстарын немесе деректерін қабылдау болып табылады. Қабылдау оқушының сенімі арқылы жүзеге асып, танымға ұласады. Қоршаған дүниені білу танымға

байланысты. Оқушы бойында дүниетанымды қалыптастыруда адам, қоғам, табиғат туралы білімдер негізгі тірек болады.

Адам – қоғам-табиғат арасындағы байланысты және олардың үнемі бірлікте дамитынын оқушылар бастауыш сыныптан бастап оқып, түсінуі, тануы тиіс. Бақылау жасау әдісі – біріншіден, оқушы бойында қоршаған дүниеден нақтылы және бейнелі түсініктер мен ұғымдар қалыптастыруға, соның негізінде бастауыш класс оқушыларының шығармашылық ойлау әрекетін, ауызша және жазбаша сөзін дамытуға мүмкіндік береді. Екіншіден, табиғи құбылыстардың үздіксіз өзгеруі мен дамуына, табиғатта болып жатқан құбылыстардың өзара байланысы мен заңдылығына, дүниенің біртұтастығына балалардың көзін жеткізеді. Үшіншіден оқушының бақылағыштық, байқағыштық қасиеттерінің қалыптасуына мүмкіндік береді, ол зейін тұрақтылығын тәрбиелеп, шығармашылық, танымдық қабілетін арттырады. Сабақта бақылауды іскерлікпен ұйымдастырып, әдістемелік жағынан дұрыс қолдана білу мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Бақылау әдісін сабақта қолдануда төмендегідей жүйені қолданамын:

1. Бақылау өткізуге сай оқу материалдарын іріктеу.

2. Оқушыларды бақылау өткізуге дайындау.

3. Сабақта бақылауға қажетті қарапайым түсініктер мен ұғымдарды қалыптастыру.

4. Бақылаудың мақсатын айқын қоя білу.

5. Күн ілгері бақылауға қажетті тапсырмалар әзірлеп, балаларға тапсырмалар беру.

6. Қажетті жабдықтарды дайындау.

7. Бақылау нәтижелерін жазу, қорытындылар шығару.

Дүниетану сабақтарында оқушылардың танымдық қабілетін арттыру үшін қолданылатын негізгі әдістің бірі – салыстыру. Өз кезінде Константин Дмитриевич Ушинский «Салыстыру кез келген ұғымның және кез келген ойлаудың негізі болып табылады» деген болатын. Мысалы: Қылқан жапырақты және жапырақты ағаштарды салыстырғанда бірінші – жалпы белгілерін, тамыры, бұтағы, діні, жапырағын салыстырады. Негізгі айырмашылығы жапырақтарында екендігіне көңіл бөлінеді. Қылқан жапырақты ағаштың жапырағы қылқан түрінде болатындығы жайлы қорытындыға келеді. Салыстырудағы маңызды қадам – оқушылардың заттың ең маңызды белгілерін айыра білуі болып табылады. Қазіргі кезде салыстырудың тірек сызбалық түрлері кеңінен қолданылады.

Мысалы: Венн диаграммасы арқылы салыстыру. Бұл кез-келген екі зат салыстырылып, олардың ұқсастығы ортаңғы диаграммаға жазылып, айырмашылықтары екі шеткі диаграммаға жазылып, салыстырылады.

Дүниетану сабақтарында оқушылардың танымдық қабілетін арттыру үшін қолданыла-тын негізгі әдістің бір – тәжірибе. Оқушыларға табиғат объектілерінің қасиеттерін, табиғат құбылыстарының мәнін таныстыру қажет болған жағдайларда тәжірибелер жасаудың үлкен танымдық мәні бар.

Дүниетану сабақтарында өткізілетін тәжірибелер кейбір табиғи құбылыстарды қолдан қайта жасауға мүмкіндік береді. Пайдалы қазбалардың қасиеттерімен, сүзу арқылы суды тазартумен, топырақ қасиеттерімен, тұқымның өнуін бақылаумен т. б материалдармен танысу үшін тәжірибелер жасау қажет. Тәжірибелер мұғалімнің көрсетуімен немесе оқушылардың жаппай қатысуымен өткізіледі. Мұғалім тәжірибе жасау үшін төмендегідей дайындық жұмыстарын жүргізеді:

1.Тәжірибеге қажетті құралдарды дайындау;

2.Тәжірибеге қажетті материалдарды іріктеу;

3.Мұғалім күні бұрын тәжірибені бастан аяқ толық өткізіп байқауы керек;

4.Тәжірибе өткізу кезінде оқушылардың өзін қалай ұстау керектігі жөнінде қауіпсіздік ережелерімен таныстырады ;

5.Тәжірибе өткізу мақсаттары мен міндеттерін хабарлайды;

6.Тәжірибенің міндетін шешетін сұрақтарды алдын ала тақтаға жазып қояды.

Егер тәжірибе отпен, қышқылмен жүргізілетін болса немесе балалардың орындауы үшін қиын болса, мұғалім өзі тәжірибені жасап көрсетеді. Мұғалім мұндай жағдайда қажетті приборларды балалардың барлығы тәжірибенің барысын көре алатындай етіп, мұғалімнің үстеліне немесе тәжірибелер өткізуге арналған арнайы тұғырға жайғастырады [2, 16 б.].

Жаппай тәжірибе өткізген кезде кезекшілер оқушыларға тәжірибе өткізуге қажетті жабдықтар мен заттарды таратып береді. Оқушылар мұғалімнің басшылығымен тәжірибені орындайды, соңында оқушылар алынған нәтижелерді талдап, тиісті қорытындылар жасайды. Келесі әдістердің бірі – саяхат. Саяхат сабағы көбіне осы пәнде жүргізіледі. Жыл мезгілдерінің ерекшеліктерін, табиғатта болатын әртүрлі құбылыстардың өзгерістерін анықтау барысында «Күздің белгілері», «Күз

мезгіліндегі өзгерістер», «Жыл мезгілдері» т.б тақырыптарда саяхат өткізуге болады. Оқушылар тақырып барысында ақпарат ресурстарын жинау арқылы белгілі бір сұрақтарға жауаптар табады. Бақылау нәтижелерін қағаз бетіне түсіреді. Оқытуды ұйымдастырудың бұл формасы ұжымдық қарым-қатынасты дамытады. Саяхат сабағының нәтижесі оқушылардың шығармашылық жұмыстарында жалғасын табады.

Дүниетану сабақтарында оқушылардың танымдық қабілетін арттырудың осы әдістері – оқушылардың шығармашылық қабілеттерін шыңдайды. Оқушылардың шығармашылығын шыңдап, танымдылық қабілеттерін қалыптастырып, дүниетанымын кеңейтетін бұл әдістерді жүзеге асыру үшін «Сын тұрғысынан ойлау» стратегиялар мен «Дамыта оқыту», «Топтық оқыту» технологияларын қолдануды тиімді деп есептеймін және осы технология, стратегияларды сабақта қолдануға болады.

Оқулықта оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға ерекше назар аударылған. Пәннің мазмұны биологиялық пәндердің кіріктірілген негізін құрайтын болғандықтан, сабақ беру барысында тәжірибе жасау, зерттеу жұмысын жүргізу, сарамандық жұмыс түрлері басым болады. Сабақта бақылау, эксперимент әдістерін қолдана отырып, зерттеу жұмысының қағидаларын игереді.

«Мен зерттеушімін», «Тірі табиғат», «Зағтар және олардың қасиеттері», «Жер және ғарыш», «Табиғат физикасы» сияқты оқу бөлімдерін зерделеу барысында оқушылар қарапайым да қызықты тәжірибелер жүргізіп, табиғат құбылыстарының даму үдерістерін сипаттап, болжап, түсіндіреді. Осындай тәжірибе түрлері зерттеу қызметінің бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Оқушылардың дүниетануға деген ынтасын арттырып, оны дамыту көптеген әдістемелік жұмыстардың нәтижесінде ғана іске асады. Соның ішінде сабақтың қызықты өтуін қамтамасыз ететін тағы бір әдіс – дидактикалық ойындар.

Дидактикалық ойындар көп салалы, күрделі педагогикалық құбылыс. Оны оқушыларды жан-жақты тәрбиелейтін, оқытатын, шығармашылық белсенділігін арттыратын құралдың бірі деуге болады. Ойын оқушының ой-өрісін дамытып, ойлау қабілетін арттырумен қатар, өтілген тақырыптарды саналы меңгеруге үлкен әсер етеді. Ойын оқу пәндерінің мазмұнымен тығыз байланысты жүргізілгенде дұрыс нәтиже береді. Тақырыпқа сай жүргізілген ойын түрлері, әсіресе, экологиялық, тәрбиелік, табиғатқа шын жанашырлық элементтері болуы оқушының шығармашылық

белсенділігін арттыра отырып дүниетануға деген сүйіспеншілігін дамытады. Мұғалім өтілетін тақырыпқа сай ойын түрлерін дұрыс тандап алуы қажет. Оқушы ойын тәртібін дұрыс меңгерген болса, ойынды бар ынтасымен орындап алған білімін көрсете алады. Білім көрсету дегеніміз – оқушыны қуанышқа бөлейтін, білімнің қажеттілікке айналуы [3, 32 б.].

Дидактикалық ойындардың түрлері көп. Соның бірі-оқушының ақыл-ойын дамытатын ойындар мысалы: өзін қоршаған қоғамдық орта, табиғат, табиғат құбылысары, әр түрлі мамандық иелері, жұлдыздар әлемі, су патшалығы, жануарлар дүниесі, пайдалы қазбалар, өсімдіктер ортасы – бәрі де оқушыны қызықтырады. Басты мәселе, мұғалім сабақта ойын жүргізбес бұрын оның міндеті мен мақсатын оқушыларға дұрыс түсіндіріп дайындауында.

Дүниетанудан сабақ беру барысында әрбір әдістерді тақырыптың мазмұнына, оқушылардың жалпы дамуына және мұғалімнің өз шеберлігіне сәйкестендіре отырып, пайдалана білуі қажет.

Қолданылатын тәсілдің әр қайсысы оқушылардың білімді тиімді игеруіне барынша жәрдемдесе алатындай болуын қадағалау қажет. Оқылатын материалды меңгеруде оқушының қызығушылығын туғызып, танымын кеңейтетін әдістерді қолдана білген жөн.

Сондықтан да оқыту жоспарын жобалағанда шәкірттің мүмкіндіктері мен мүдделерін бірлікте қарастыру шарт. Өйткені әрбір тұлға өзінше ойлағысы келетіні, жастық жалынымен бұла күші ізденіске бейім болатындығы ақиқат, олай болса оқушының шығармашылық қабілетін оятып, оларды өзіндік тұрғыда ойланып әрекеттене білуге баулу, оқудағы белсенділікті көтерудегі тиімділікті арттырып, оның жетіле түсуіне, білім, білік, дағдысының молаюына ықпал ететін әдіс-тәсілді тиімді қолдану мұғалімнің басты мақсаты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қ.Қайым «Жануартанудан танымдық ойындар» // 1994 ж. – Алматы, Мектеп. - 75 б.
- 2 Ж.Сәбитова. «Дидактикалық ойындар» // 1998 ж. – Алматы, Мектеп. – 89 б.
- 3 А. М. Мұхнабетжанова «Қоршаған әлем: оқу бағдарламасы» // Астана. – 2008 ж. – 112 б.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ОЙЫН ӘРЕКЕТІН ДАМУЫ

АНАРБАЕВА М. М.

тәрбиеші, № 120 сәбилер бақшасы-этномәдени
тәрбие беру орталығы, Павлодар қ.

Кіріспе. Ойын әр баланың өмірінің ажырамас бөлігі. Ойын балаларға да, ересектерге де ұнайды, өйткені ойын адамның табиғи қажеттілігі болып табылады. Бұл қуаныш пен бақыт әкеледі, ол қанағаттанарлық және сонымен бірге бұл балалардың өзін, басқаларды және қоршаған әлемді танып-білу тәсілі; олар дағдыларды игеріп, әлеуметтік қарым-қатынас жасайды. Сондықтан әрбір баланың ойнауға жеткілікті уақыты болуы өте маңызды және ойын оның өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Баланың қалай ойнайтыны және оның қасындағы адамы баланың даму жолын өзгертеді.

Олар қазіргі таңда да ойындарды қажеттіліктеріне сай ескере отырып жасайды. Ойын – олардың табиғи қажеттілігі және негізгі әрекеттерінің бірі. Енді сұрақ туындайды, балалар қандай ойындарды жақсы көреді және неге?

* Рөлдік ойынды ұсынатын ойындар, өзін-өзі растауға және өзін тануға мүмкіндік беретін басты кейіпкер.

* Мазмұны жеткілікті әрекеттерді (моториканы) және мәселені шешуге жылдам интеллектуалды реакцияны қамтитын динамикалық ойындар.

* Балалардың физикалық қасиеттерінің дамуына және жақсы көңіл-күй сыйлайтын ойындар.

Ең пайдалы ойындар-жоғарыда аталған қасиеттердің үйлесімі бар ойындар.

Баланың физикалық, моральдық, интеллектуалдық, әлеуметтік және эмоционалды сипаттамаларын дамыту үшін ойынның рөлі мен маңыздылығын көрсететін көптеген зерттеулер бар. Осының арқасында балалар мен ересектердің мүдделері қанағаттандырылады, әсіресе дәстүрлі ойындар ғасырлар бойы дамытқан, бос уақытты өткізудің жақсы үлгісі ретінде қарастырылған салаларда. Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан, бағаланған, пайдаланылған және жетілдірілген осы дәстүрлі ойындарда көптеген ұрпақтар өсті.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған ұлттық ойындар

Ұлттық ойындар көбінесе балалардың бос уақыты болған кезде ойналады. Бүгінгі таңда ойын мен білім беру процесі өзара

байланысты, өйткені ойын өз мазмұнын жоғалтпауы керек, ойын іс-әрекет түрі ретінде балаларды қатты қызықтырады және оларды ынталандырады. Педагог балалармен ойын барысында ынтымақтасуы керек; педагог оларға түпкілікті шешімдерді ұсынбай, мәселені ұсыну арқылы көмектесуі керек. Сонымен қатар, педагог оларға өз мүмкіндіктерін түсінуге көмектесуі керек – ойында серіктес болу арқылы. Ойын кезінде үйрену баланың психофизикалық әлеуетін бағыттауды білдіреді, бірақ сонымен бірге ойын баланың шығармашылығы мен қабілеттерін дамыту негізі ретінде қарастырылуы керек. Дидактикалық ойындар арқылы балалар ұйымдасқан және шығармашылық мотивацияға ие болады, өз қабілеттеріне сәйкес олар қоршаған әлемді, сондай-ақ олардың ақыл-ой және басқа қабілеттері мен сипаттамаларын дамытады.

Ойындар арқылы халқымыздың дәстүрін сақтау ұлтымызды, жас ұрпақты, оларды дәлелденген, жақсы және сақталған дәстүрлі құндылықтар негізінде тәрбиелеу үшін қажет. Дәстүрлі ойындар-біз бағалайтын және сақтайтын қазына. Олар білім берудің қуатты құралы болып табылады, өйткені олардың көмегімен біз білім, халқымыздың мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігін дағдыларды дамытамыз.

Дәстүрлі ойындар арқылы балалар өздерінің даму қажеттілігін түсінеді, маңызды тәжірибе жинақтайды, эмоцияларды дамытады және сезінеді, әдемі, ұсқынсыз, оларды бақытты немесе бақытсыз ететін, барлық сезімдерін белсендіретін нәрселер туралы әсер алады.

Осы ойындар арқылы құрдастарымен және ересектермен байланыс сияқты әлеуметтік қажеттіліктер қанағаттандырылады; олар үшін үлгі болады, ойыншылар өз тобымен немесе қарсыластарымен танысады, олар әлеуметтенеді, өзін-өзі ұйымдастырады, ойында талқылайды және келіседі, өз көшбасшысын (капитанын) демократиялық жолмен таңдауды үйренеді, олар ұжымдық түрде қуанады, топқа сәйкес келеді, олардың барлық сезімдерін белсендіреді, қиял мен дерексіз пікірлерді дамытады.

Менің тәжірибемде қолданыста бар ойын:

«Сыйқырлы құрақ»

1-суретте балалар түрлі-түсті асықтар бар ұяшықтағы тапсырмаларды орындау арқылы зейінін, қиялын, шапшандылығын дамытады, және де топтық жұмысты орындауға машықтандырады.

Сурет 1 – Сыйқырлы құрақ ойыны

«Кигіз үй» әдісі балалар мұнда әр қабырғадағы тапсырмаларды орындаулары керек. 2-суретте Лулия шеңберің қолданып балалар қазақ халқының ұлттық ойындарын атап, ойынның керегін табу керек. Бұнда балалардың ой-өрісін дамытады.

сурет 2 – Ұлттық ойындарды тап

3-суретте Лулия шеңберің қолдана отырып балалар «Бауырсақ» ертегісін баяндап беруі керек. Бұнда балалардың қатынас дағдысын дамытады.

Сурет 3 – Бауырсақ ертегісі

4-суретте Лулия шеңберің қолдана отырып балалар «Жыл басына таласқан жануарлар» ертегісін құрастырып, сол ертегідегі кейіпкерлерді атап беруі керек және де бұл ертегіні баяндайды. Бұнда балалардың Қатынас, Әлеуметтік дағдысын, дамытады.

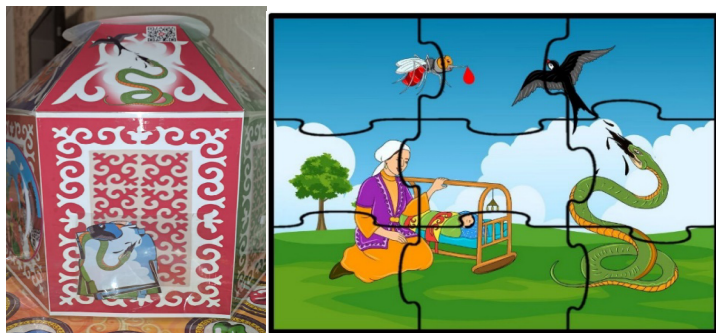
Сурет 4 – Жыл басына таласқан жануарлар ертегісі

5-суретте Лулия шеңберің қолдана отырып балалар «Мақта қыз бен мысық» ертегідегі кейіпкерлерді атап беруі керек және де ертегіні баяндап беруі тиіс. Бұнда балалардың Қатынас, Шығармашылық дағдысын дамытады.

Сурет 5 – Мақта қыз бен мысық ертегісі

6- суретте Балалар пазлды құрастыра отырып «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» ертегісіндегі кейіпкерлерді атауы керек және де ертегіні баяндап беруі тиіс. Бұнда балалардың Қатынас, Таным, Шығармашылық дағдысын дамытады.

Сурет 6 – Қарлығаштың құйрығы неге айыр?

Сөзімнің түйіні, бала тәрбиесі – баршамызға ортақ маңызды іс болып табылады. Менің тәжірибем бойынша пайдалы ойындар-жоғарыда аталған дағдылардың үйлесімі, өзін тануға мүмкіндік туғызатын, ұсақ қол моторикасын, интеллектуалды ой-өрісін дамытатын динамикалық, физикалық қасиеттерінің дамуына әсер ететін ойындар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аманов Дәурен. Ұлттық құндылықтар – ұлт қорғаны. 2020 ж.
- 2 Абдыханова Ғ.Т., Филология. Ұлттық құндылықтар – бала тәрбиесінің қайнар көзі. 2019 ж.
- 3 Бисенбаева Ж.С, Мектепке дейінгі бала тәрбиесіне арналған ұлттық ойындар. 2014 ж.
- 4 Әдеп және жантану. Хрестоматия. Атамұра. Алматы, 1996 ж.
- 5 Дихан Қамзабекұлы. ЖШС «Қазақ газеттері», Егемен Қазақстан, 2022.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫ САУАТТЫ ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУ

АСПАНДИЯРОВА Б. К.

бастауыш сынып мұғалімі, Қызылқак ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Бастауыш сыныптардағы жазу сабақтарының мақсаты – балалардың жазу тілі дағдысын қалыптастыру. Жазу дағдысының психологиялық негізгі мидың үлкен жарты шар қабығындағы анализатор ұштарының бір-бірімен күрделі байланысқа түсуі, екінші сигнал системасының жинақталып, бір арнаға бағытталуы болып табылады. Жазу тілі көзбен қабылданады, қолмен іске асады. Ал ауызша сөйлеу, есіту кинестезиялық нерв байланыстары арқылы өтеді. Жазу тілі ауызша сөйлеуден кейін шықты, сондықтан да ол үнемі ауыз тілге сүйеніп отырады. Ең алғашқы, ерте дәуірде адамдар қандай да болмасын бір уақиғалар туралы мәліметтерді кейінгі ұрпаққа қалдыруға болады. Сөйтіп ондай мәліметтерді түрлі суреттермен белгілейді. Бұл кезең – идеографиялық сөйлеу кезеңі деп аталады. Идеографиялық сөйлеу белгілі бір айтылатын жағдай туралы еске түсіру ролін атқарады. Кейінірек иероглифтік жазу шықты. Бұл заттарды немесе тұтас ойды білдірген. Біздің қазіргі қолданып жүрген жазуымыз алфавиттік жазу. Бұл кейінірек шыққан. Жазудың құрамына алфавит, графика және орфография (емле) енеді. Алфавит – тіліміздегі әріптердің белгілі бір жүйемен орналасу тәртібі. Графика – дыбыстың, буынның немесе сөздің айтылуы қалай болса солай таңбалануы. Ал орфографиялық тілдің белгілі бір нормаға келтірілген ережесін сақтап жазу. Алфавит пен графиканы меңгеру – оқу мен жазудың (сауат ашудың) ең алғашқы, ең қарапайым, бірақ ең маңызды дағдыларын қалыптастыруды

көздейді. Алайда жазуды меңгеру оның тағы бір басты бөлігі орфографияны (немесе жазу, сауатты жазу) игеруді қажет етеді [1, 45 б.].

Бастауыш сынып оқушылары орфографияны игере отырып, сауатты жазуға дағдылану барысында графикалық түрде қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне ие болады, яғни өзінің сөйлеуін және таным мүмкіндіктерін жетілдіре береді, жеке басының жалпы даму деңгейі жоғары дәрежеге көтеріле береді. Міне, жазуға үйренудің басты маңызының өзі анықталды. Жазбаша сөйлеудің өзіне тән ерекшеліктері бар. Мысалы, жазбаша сөйлеудің қабылдаушыға әсер ететіндей қосымша құралдары жоқ; ол бүкіл оқушы қауымға арналады; онда автордың эмоциясы мен сезімі, толқуы мен мұңаюы, қуанышы реніші т.б.с.с. Бұл айтылғандар бастауыш сынып оқушыларының жазу тілін дамыту мәселесінің күрделі екендігін көрсетеді, яғни балалардың жазу тілін дамыту үшін, алдымен оларды жазудың өзіне дағдыландырып алу керек. Жазу дағдысының бастамасы әріптің әр бөлігін (таяқша, дөңгелек, қосу сызықтары) сызып, жүргізу арқылы жаттықтырылады. Бұл кезеңде бала басымен, бүкіл денесімен жоғары көтеріліп, төмен еңкейіп, екі жағына қисайып, неше түрлі қозғалыстар жасайды. Алайда мұғалім тиімді жаттығулар ұйымдастырса, көп ұзамай, бірте-бірте бастапқы қозғалыстарын жинақтап, азайта түседі. Ал, кейін әріп бөліктерін аса күш салмай-ақ қосып жаза алатын болады. Жаттығулардың нәтижесінде жазу қимылдары автоматталып, әуелі әріптерді, одан соң тұтас сөздерді де кідіріссіз жаза алады. Жазу қимылдары автоматталғаннан кейін жаңа міндет – сауатты жазуға (немесе орфографияға) үйрену міндеті туады. Тілімізде орыс тілінен енген, аяғы үнді дыбыс - әріптерге біріккен бірсыпыра сөздер бар (Ленинград, клуб, педагог т.б.). Бұл сөздердің соңғы үнді дыбыстары айтылуда қатаң дыбыстарға айналады, яғни д, г, б, дыбыстары қатаңдап т, к, п дыбыстарына айналып айтылады. Мұндай сөздерге қосымша қатаң дыбыстан басталып жалғанады: педагогке, клубтан т.с.с. Бұлар грамматика ережелеріне сүйеніп үйретіледі.

Қазақ тілінде фонетикалық қағидаға сүйеніп, естілуінше жазылатын сөздер көп-ақ: қалам, кітап т.б. Кейде көнерген біріккен сөздер дәстүрлі қағидамен, естілуінше жазылады: қыстыгүні, ашудас т.б. Сауатты жазуға үйрену жұмысы грамматикаға сүйенеді. Мектепте грамматиканы оқыту неғұрлым жақсы жолға қойылса, оқушылардың сауаттылығы да соғұрлым жоғары болады. Олай болса, белгілі бір жазу ережесінде негіз болатын грамматикалық

құбылыстар саналы түрде ұғындырылып, содан кейін қорытынды шығарылуы қажет. Мұнда ережені мәніне түсінбей, құр жаттап алу дан сақ болған жөн.

Мұғалім тіл құбылыстары мен жазу ережелерін анық етіп түсіндіріп, оқушыларға сол ережелерді меңгерту тәсілдерін қарастыруы тиіс. Мысалы, қандай да болмасын сөз немесе оған жалғанған қосымшалар басқаша болмай, неге солай жазылғанына оқушы түсініп және оқыған ережесіне сүйеніп оны дәлелдей алатын болса, оның ережені саналы меңгергені. Ал ережені мүдірместен айтып бергенімен, неге солай жазылып тұрғанын дәлелдей алмаса, оқушы ережені механикалық түрде меңгерген болып шығады да, ол білгендерінің сауатты жазуға пайдасы шамалы болады. Сондықтан балалар мұғалімнің басшылығымен, тіл құбылыстарын, емле ережелерін бақылап, талдауға оларды бір-бірімен салыстыруға, ой жүгіртуге, сипаттауға, өз беттерімен жазған жазу жұмыстарында қолдануға міндетті.

Грамматиканы оқу барысында оқушылар тіл құбылыстарын саналы түсінумен қатар, тілдің нақты фактілерін де білулері қажет. Мысалы, сөйлемдегі сөздерді жалғаулардың байланыстыратынын балалар есте қалдыра алады; сөйлемдегі сөздердің жалғауларын ажыратып айтып бере алады. Бірақ өздері сөйлем құрауға келгенде оны қолдана алмайды. Егер олар сөйлем құрағанда сөздердің арасындағы байланысты анықтау арқылы, жалғаудың қызметін көңіл аударып дағдыланса, мұндай байланысты өздері сөйлем құрағанда да сақтауға тырысады. Бұл үшін сөйлемдегі бір сөзден екінші сөзге сұрақ қойып дағдылану қажет [2, 32 б.]. Мысалы, мен (кім?) мектепке (қайды?) барамын т.б..

Сауатты жазуға үйрену үшін аналогия арқылы жаза білудің де маңызы зор. Ереже, қандай да болмасын, тек жалпы ғана нұсқау немесе түсінік береді. Яғни онда нақты бір сөзді қалай емес, бір топтағы сөздердің жазылуы көрсетіледі. Сондықтан оқушылар бір ережені меңгеру барысында дайын мәтіннен ұқсас мысалдарды таба білуге немес өздері мысал келтіре алуға тиіс. Оқушылар сол ережені оған ұқсас басқа жағдайларда қолдана алатындай дәрежеге жеткенде ғана ақыл-ой дағдысы қалыптасты деп есептеуге болады.

Дұрыс сауатты жазуға үйрену үшін сөздерді дыбыс құрамына, буын жігіне ажырату жұмысы әріп қалдырып кетпеуге, әріп алмастырып алмауға бірсыпыра көмектеседі. Мұндай жаттығулар III- IV сыныптарда да жүргізіліп отырады. Тіліміздегі жазылуы айтылуынан өзгеше құлын, жұлын, күрек, басшы т.б.с.с. сөздері тек

есту дағдысына сүйеніп, жазуға болмайды. Көбіне оларды салыстыру жолымен талдаудың жәрдемі тиеді. Сондай-ақ -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе сұраулықтарын етістіктің болымсыз түрімен, мен, бен, пен шылауларын септік жалғауларымен салыстырып байқаудың да маңызы күшті. Сөздердің ұқсастықтары мен ерекшеліктерін, теріс жазылуынан мағына бұзылатынын, айтайын деген ойдың күңгірт, екі жақты болып шығатынын балаларға ережені түсіндіргенде де, жаттығулар жүргізгенде де, олардың жазуларындағы қателерді түзеткенде көрсетіп, түсіндіріп отырудың пайдасы көп (Тұзшы – тұшшы, барма-бар ма т.б.). Сөйтіп, сауатты жазуға үйрену үшін аналогия, салыстыру, талдау, жинақтау, жалпылау, нақтылау сияқты ой операцияларының іске асуы ең маңызды шарт болып табылады. Сауатты жазуға үйренуде қол қозғалысы арқылы қабылдау мен елестетудің алатын орны ерекше екені белгілі. Көп оқитын тіпті ережені тамаша білетін оқушы да қолдың дағдылануынсыз жазуда қатені көп жібереді және жазуының ұсқыны да тартымсыз болады. Сондықтан әсіресе бастауыш класс балалары үшін танымның есту, айту, тыңдау, көру және қолын қозғау арқылы қалыптасатын функцияларын жүйелі түрде үйреніп, алғашқы кездің өзінде-ақ жақсы естіп, тыңдай алып, дыбыстық құрамға ойша тәртіппен талдау жасай алып, іштерінен қайталау т.б. сияқты тәжірибелер жинақтаудың маңызы орасан зор болатынын естен шығармауға тиіспіз. Сөйтіп, жоғарыда айтылғандарды қорыта келгенде, оқушылардың сауатты жазуға үйрету үшін ескерілетін жағдайларды топтап көрсететін болсақ, олар төмендегідей: Мұғалім жазылатын сөздің немесе сөйлемнің мағынасын, мәнін оқушының түсінетіндігіне әбден көзі жеткеннен кейін барып жаздыруға тиіс (оқушы кейде мағынасына жете түсінбегендіктен қате жібереді). Сөзді дұрыс айтуға, ұқыпты жазуға, жазғандарына ой жүгіртуге бағыт беріп, қатемен жұмыс ұйымдастырады. Үнемі талдау жасау: түбірлес сөздер табу, сөз тіркестері арқылы сөйлем құрастыру, ұқсастығы мен айырмашылығын салыстыру – мұның барлығы оқушының ойлауын арттырып, материалды меңгеруге жағдай жасайды. Дыбыстық талдау, сөз құрамына жаттығу, сөз табының қызметі, синтаксистік талдаулар іске асырылып, сөйлеуге үйрету жұмыстарымен байланыстырыла жүргізіледі. Арнаулы орфографиялық жаттығулар (көшіру, диктант) тіл дамыту жаттығулары мен (мазмұндама мен шығарма) кезек жүргізіледі. Сөздік жұмыс үздіксіз жүргізіліп отырады. Әр оқушының жазудан да басқа әлсіз жақтары болады (кей сөздерден қате жіберу т.б.). Мұғалім ондай балалармен сөздік

жұмысын жеке жүргізеді. Сауатты жазу дағдысын қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі – орфографиялық қате, сөйлеу қателерін болдырмау үшін алдын ала жинақтау, талдау жұмысы. Белгілі бір жағдайға дағдылану біраз уақыт жаттығуды қажет ететіні сияқты, сауатты жазуға жаттығу дағдысы да көп қайталауды, жаттығуды талап етеді. Сондықтан өтілгеніне біраз уақыт болған материалдарды жүйелі түрде еске түсіріп отыру пайдалы. Жазуға үйренуде уақытша нерв байланыстарын шартты рефлекс арқылы емес, операнттық рефлекс арқылы қалыптастырудың мәні ерекше болып табылады. Мұның мәнісі балаға дайын жұмысты орындату арқылы дағдыландырудан гөрі, өздеріне тапқызу, оларды ізденіп, қиналуға мәжбүр ететіндей тапсырмалардың тиімді нәтиже беретіні мәлім. Мұның барлығының да мақсаты қалыптасқан уақытша нерв байланыстарын (дағдыны) сақтау (сауатты жазу дағдысын) екенін жақсы түсініп, білімін жетілдіріп, педагогикалық шеберлігін ұштап отырған мұғалім ғана жұмысын ойдағыдай ұйымдастыра алады. Жазуға байланысты жаттығу жұмыстары әр түрлі факторларға негізделеді:

Көркем жазуды бастаудан бұрын сыныппен дайындық жұмысын жүргізу керек. Оқушыларды жазу кезінде дұрыс отыруға, дәптерді көлбеу қойып жазуға, қаламды дұрыс ұстауға дағдыландыру қажет. Бұл талаптарды орындау мектепке жаңа келген оқушылар үшін оңайға түспейді. Әсіресе мектепке алғаш келген оқушылар дұрыс отыру ережесін орындауға бірден төселіп кете алмайды. Баланың еркін қозғалып, жиі қимыл жасап отыруы табиғи қажеттілік екені белгілі. Сондықтан мұғалім жазу барысында біршама уақыт өткен соң, сергіту сәттерін өткізіп тұруы тиіс.

Сауат ашу кезеңіндегі орындалатын жазу жұмыстарының түрлері сан алуан. Бірақ олардың қай-қайсысында да қойылатын негізгі талап оқушыларды сөз ішінде әріп орнын ауыстырмай, әрі әріп тастамай дұрыс жаза білуге дағдыландырады. Жазатын әр сөздің мағынасы түсінікті, әріп саны аз, бұрыннан таныс әріптер болуы шарт. Оқушыларды жазуға үйретуде жеке әріптерді дұрыс жазуға және оларды өзара дұрыс қосып жаза білуге, әрбір әріптің элементтерін дұрыс жазуға үйрету арқылы оқушыларды жазу жұмысына өте мұқият қарауға дағдыландыру керек. Сауат ашудың алғашқы кезеңдерінде екі-үш сөзден құралған сөйлемді көшіртіп жаздыру жеткілікті. Бұл кезеңде оқушыларды есту арқылы жазуға төселдірудің маңызы ерекше. Егер оқушыларды біркелкі көшіртіп жазуға ғана дағдыландырып, есту арқылы жазуға үйретпесек

олардың дыбыстарды есту қабілетін дамыта алмаймыз. Сондықтан сауат ашу кезеңінде диктанттардың бірнеше түрлерін орындатып, әріп диктантын, буын диктантын, сөз диктантын алып отыру өте маңызды. Жеке әріпті жазудан бұрын сөзді дыбысқа, буынға бөлгізу қолайлы. Сауат ашу мен жазу кезінде суреттермен бірге сол тақырып бойынша буынға бөлініп жазылып көрсетілген сөздер берілген көрнекіліктерді пайдаланған дұрыс [3, 89 б.]. Сауат ашу кезеңінде жазудың негізі мен сауатты жазудың негізі қаланады:

1. Жазуға үйрету, партаға отыру, қаламды, дәптерді дұрыс қою ережелерін сақтаудан басталады. Жазу кезінде жарық баланың сол жағынан түсу керек.

2. Жазу дәптерде әліппеге дейінгі кезеңде баланың саусақ бұлшық еттерін жазуға икемдеп, дайындау үшін тапсырмалар берілген, сол үлгі бойынша жұмыс жүргізіледі.

3. Жазу дәптермен толық танысқаннан кейін оны партаның, үстелдің үстіне 30 градус бұрыш жасайтындай жағдайда орналастыруға ерекше көңіл бөлу.

4. Әрбір әріптің баспа және жазба түрі салыстырмалы түрде көрсетіліп отырады.

5. Жазу кезінде қалай отыру, қаламды қалай ұстау керектігі үнемі ескертіліп, отырған жағдайда ғана баланың жазуы жақсы, әдемі болады.

Бірінші сыныпта әліппеден әріптерді өткен кезде үнемі оқушыларға әріп элементтерін дұрыс, әдемі жазуды, дұрыс қосып жазуды қадағалап отырса, сауатты көркем жазуға қалыптасады. Оқу мен жазуға үйретудің элементтері қатар жүреді. Оқу мен жазудың негізі – ана тілінің дыбыстық құрылымын түсінуі өте маңызды. Бағдарлама талабына сәйкес оқушыларды жазудың графикалық дағдысы (әріптерді дұрыс жазу және олардың байланысы) және қарапайым орфографиялық дағды (сөздің дыбыстық және әріптік құрылымын дұрыс жазу) қалыптасуы қажет. Жазу бірнеше бөліктерден құралады. Жазатын сөздерге талдау жасай білу, дыбыстардың реттілігін сақтау, дыбыстарды

сәйкес әріптермен белгілеу, бейнелеу. Басқы кезеңде бұл бөліктер арнайы қайталанады. Жазу сабағы дыбыстық талдаусыз өтпейді. Сауат ашу кезеңінде жазудың негізі мен сауатты жазудың негізі қаланады.

Екінші сыныпта көркем жазу одан әрі жетілдіріле түседі. Оқушылардың бірінші сыныпта жазуға қалыптасқан әрекеттері, бұл сыныпта дамытылып, ары қарай әдемі жазуға үйрене түседі. Екінші

сыныпта жүргізілетін көркем жазу сабақтарының негізгі мақсаты жазу қарқынын жеделдету, біркелкі ырғақпен жазуға үйрену. Бұл сыныпта біркелкі ырғақпен жазу мен тез жазуға арналған жаттығуларды орындауға баса назар аударылады.

Үшінші сыныпта оқушылардың жазу дағдысы одан әрі жетілдіріледі. Әріптерді әдемі, тез жазуға арналған жаттығулар жүргізіледі. Әр сабақта көркем жазуды қадағалап отырған жөн. Сынып жоғарлаған сайын кейбір оқушылар әріп элементтерін бұзып, қате жазады. Мұндай оқушыларға үнемі ескерту жасап, қадағалап отыру керек. Сонда ғана білімді, сауатты оқушылар қатары көбейеді.

Орфографиялық тапсырмалар бар жаттығулар: қалдырылып кеткен әріптерді тауып жазу немесе түзетіп жазу т.б. Жазу жұмыстарының бұл көрсетілген түрлері бір-бірімен тығыз байланысты, яғни таза біреуінің қолданылуы мүмкін емес. Мысалы, диктант есту қабілетіне негізделгенімен, көру қимылсыз іске аспайды т.б. Сондықтан, жоғарыдағы сияқты топтау тек шартты түрде, жаттығудың қай түрінде негізгі мәселенің қайсысы екендігіне мұғалімдер көңілін аудару мақсатында ғана көрсетіліп отыр. Жазу дағдысын нығайта, жетілдіре түсетін, сонымен бірге іс жүзінде сыналған жаттығулардың негізгі түрлері мынадай: Есте ұстау арқылы көшіру. Мұнда тақтаға жазылған мәтін оқылады, талданады, содан соң жабылады. Оқушы есінде оқығандарын жазады. Кейде мәтін талданғаннан кейін үйге беріледі. Жазып болғаннан соң мұғалім мәтінді ашып, жазғандарын салыстырып, тексеруге мүмкіндік береді. көшіріп жазудың бұл көрсетілген түрі диктант болғандықтан мұны көру диктанты деп атайды. Бұл әсіресе «қиын» сөздердің жазылуы өткенде пайдалы. Әдетте жазылуы қиын сөздердің тізімі оқулықтардың соңында беріледі мұндай сөздердің жазылуы есте қалдыру үшін мұғалім мынадай әдіс тәсілдер қолданады:

Еркін көшіру. Балалар әуелі мәтінді оқып шығады, талдайды, сонан соң кітапты жауып қойып, мәтіннен есте қалғандарын, қалай ұғынса солай жазады. Грамматикалық тапсырмаларға байланысты көшіру. Сөздің немесе сөйлемнің бір бөлігі өзгеріссіз сол қалпында, екінші бір бөлігі өзгертіліп көшіріледі: қалып қойған жерін ойлап тауып немесе қосып, өзгертіп жазады: қалып қойған әріптер мен буындарды тауып қосу, сөздерді тауып қосу немесе сөйлемдерді аяқтау, берілген сөйлемнің немесе сөздің тұлғасын өзгертіп жазу сияқты тапсырмалар орындалады. Қоғам мен жалпы білім беретін мектептердің сұранысына сәйкес бастауыш мектеп

буында көркем жазу пәнінің мәні зор. Оқушылардың жазу дағдысы қалыптастыру оны кейінгі сыныптарда жетілдіру үшін, жазу әрекеті мен психофизиологиялық әрекеттерін ескеру жазуға үйренудің әр тәсілдерінен қарулану тек көркем жазу сабағында жүзеге асады. Ол үшін бастауыш сынып оқушыларында графикалық каллеграфиялық жазу дағдыларын қалыптастыру процессінің психологиялық физиологиялық дидактикалық негіздерін ашу керек. Бір қарағанда алфавиттегі санаулы дыбыс таңбаларын әдемі және жылдам жазуға балаларды үйрету онша көп қиындық келтірмейтін сияқты [3, 92 б.]. Шын мәнінде бұл дағдыларды оқушылар бойында қалыптастыру барысында мектептің алдында көптеген қиындықтар кездеседі. Жазба жұмыстарын көптеп орындатуға қарамастан, кейбір оқушылар дыбыс таңбаларын, олардың бір-бірімен байланысу жолдарын жазу кезінде қолдана біледі. Дыбыс таңбаларын көркем әрі айқын жазуға дағдыланса да, жылдам жазуға әдеттенбегендіктен, айтылған ойға ілесе алмайды әрі жазу сауаттылығы мен анықтығы төмендейді. Сауатты көркем жазудың негізі – әліппенің сауат ашу кезеңінде қалыптасады. Бұл жұмыс шығармашылықпен ұштастырғанда ғана оқушы сауатты көркем жазуға төселеді. Осы мақсатта оқу белсенділігін арттыратын әріптік, буындық үлестірмелі материалдар пайдаланып, берілген сөздерді талдап, өзінің қасаларынан сөз құратып, оқытып, ауызша жат жазу жүргізу керек. Ауызша арқылы құралған сөзді тақтаға жазып, қатесіз көркем етіп дәптерге жазғызып, оны оқытып тақтамен салыстыру керек. Үйрету жат жазулары жеңілден басталып, біртіндеп күрделенеді. Бір – екі әріпті үйретісімен сабақ сайын үйрету диктантын жатқа жазуда оқушы сауатын ашып, естуін дамытады. Осыдан жұмыстың біріне әріпті жат жазуды ұсынамыз. Мұнда үйренген дыбыстардың әріптік таңбаларын қаншалықты меңгергенін байқауға болады. Ол үшін әріп жазуын мынадай мазмұнда өткізген жөн: жазып сөздердің бастауыш сыныпта жазуға үйретуді машықтандыруда әріп буын жат жазуларын дұрыс мазмұнын түсініп алмайынша бірден сөз сөйлем жат жазуларын өз дүниесінде сауатты жазу мүмкін емес.

Жат жазу жиі болса оқушылардың сауаты артады. Жат жазудың мақсаты – оқыған ережені оқушының қаншалықты меңгергенін, қосымша қандай жұмыс жүргізу керек екенін анықтау. Баланың жазу дағдыларын жүргізуде жат жазу жүргізу жұмысына қоса қатені түзету жолдарын да ұсынамыз. Олар: үйрету жат жазуы және көшіріп жазу жат жазуы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Құлмағамбетова Б. Қазақ тілін оқыту методикасы. А., «Мектеп» баспасы. 2001, – 128 б.
- 2 Н.Оразханова. Фонетикалық талдауды сатылай комплексті түрде жүргізу. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы. № 10. 2000. – 88 б.
- 3 Е. Исабаев. Дыбыс жүйесінің негіздері. А., «Мектеп». 1992., – 225 б.

ФРУСТРАЦИЯ. МЕТОДИКИ ДИАГНОСТИКИ ФРУСТРАЦИИ У ПОДРОСТКОВ

АУБАКИРОВА Р. Ж.

д.п.н., профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар
РСПАЕВ И. Е.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

Познание и взаимодействие человеком окружающим миром всегда сопровождается каким-либо психическим состоянием. По Н.Д. Левитову психическое состояние характеризует психические процессы в том или ином отражении окружающего мира, предшествующее состояние и какие-либо определенные свойства личности [1, с. 3]. Одним из важных, особенно в своей экстремальности, эмоциональных состояний является состояние фрустрации.

Экстремальность фрустрации проявляется в его угрозе жизни человека. Именно состояние фрустрации может негативно отражаться на формировании убеждения человека в отношениях с самим собой и с окружающим миром. Диагностика фрустрации и другая профилактическая работа при его выявлении является одним из приоритетных, особенно в работе с людьми подросткового возраста, поскольку этот период считается одним из рискованных периодов жизни человека.

Frustration переводится с латинского как неудача, тщетная попытка. Н. Д. Левитов отмечает, что при состоянии фрустрации дезорганизуется сознание, деятельность, общение. Такая дезорганизация наступает вследствие непреодолимых трудностей, которые в действительности являются таковыми либо переживаются личностью как непреодолимые на пути к достижению цели или к решению задач [1, с. 3].

Фрустрация проявляется в виде агрессии, депрессии, избегания, апатии, враждебности, в капризном поведении и т.п. негативных состояниях.

Так же Н. Д. Левитов сравнивает переживание фрустрации животными и человеком и объясняет сложность этого явления у человека тем, что оно возникает у животных в виде реакции на преграду в удовлетворении биологических потребностей, а человек являясь существом общественным переживает фрустрацию разной значимости и как результат разных причин, хотя у них есть и много общего в этом состоянии, как провоцируемом «барьерами», которые блокируют деятельность [1, с. 3].

Н. Д. Левитов изучал труды Розенцвейга, Брауна, Форбера, Лоусона, Чайльда, Уотерхауза, Майера по проблеме фрустрации и даже приводит интересную позицию представителя бихеоверистов Лоусона, который считает фрустрацию псевдопроблемой и вовсе не требующей изучения [2, с. 5].

Анализируя работы Чайльда и Уотерхауза, Н.Д. Левитов, приходит к выводу, что при встрече с барьером личность может избирать форму поведения и это поведение может быть как конструктивным, так и деструктивным.

Это дает нам основание считать, что фрустрация является не всегда отрицательным явлением, но конечно имеется ввиду выбор конструктивной формы поведения и как ее следствие рост личности.

Барьеры встречаются на пути удовлетворения потребностей человека постоянно, но не все из них фрустрируют его, человек либо разумно отказывается воспринимать его как непреодолимое, жизненно важное, либо у него бессознательно сформировалась нефрустрирующая реакция на схожие явления.

И по Н. Д. Левитову, фрустрации, как и всякие психические состояния, могут быть:

- а) типичными для характера человека;
- б) нетипичными, но выражающими начало возникновения новых черт характера;
- в) эпизодическими, преходящими [3, с. 13].

Вне зависимости от отношения к фрустрации, к ее значимости, психологи понимают, что фрустрация влияет на эмоции, аффекты, а следовательно и на поведение человека.

Имеет ли место в жизни подростка, такое явление как фрустрация и как оно влияет на его поведение, убеждение, на

личностный рост может ответить лишь изучение его личности, его психических состояний, в том числе и состояний фрустрации.

Психологическая наука для изучения состояния фрустрации предлагает диагностические методы. А вот какие из них являются оптимальными и информативными в работе психолога, работающего с подростками в организациях образования? Ответ на эти вопросы и является целью данной работы.

«Методика рисуночной фрустрации» С. Розенцвейга является одной из первых и соответственно не новых методов изучения фрустрации. Впервые его методика описана в 1944 году.

С. Розенцвейг фрустрационные реакции разделяет на первичную (лишение) и вторичную.

Первичная наступает, когда прямо сейчас мы не можем удовлетворить нашу потребность. То есть имеется ввиду здесь и сейчас. Здесь и сейчас я не могу попасть в дом, не могу поесть, не могу успеть, не могу получить и т.п.

Второй тип фрустрации касается тех преград, препятствии, которые стоят на пути достижения какой-либо протяженной цели, удовлетворения потребности. Например, нужда в друге. Это же не прямо сейчас нужно удовлетворить. Он нужен уже давно и давно я не могу удовлетворить эту потребность, даже если эту потребность я переведу в разряд цели, не сразу его достигну или не достигну вовсе. И в то же время я продолжаю жить, хоть и не удовлетворившись. А первичные либо сразу решаются либо становятся неактуальными.

Розенцвейг предлагает свою методику для двух категорий: для детей и для взрослых. Для старших подростков предпочтителен взрослый вариант. Исследуемому последовательно предлагаются 24 картинки. В каждой из них один персонаж в определенной ситуации обращается к нему и испытуемому предлагается ответить ему.

Выигрышной стороной этой методики является характеристика выявляемых реакции, а именно:

- экстрапунитивных (осуждающая реакция направляется на живое или неживое или фрустрирующий своей реакцией обязывает другого разрешить данную ситуацию). Например, вы назначили время, вам и отвечать. Я пришел вовремя. Или из-за вас я опоздал на поезд и т.п.).

- интропунитивных (реакция обвиняющая себя, берет ответственность на себя либо считает ситуацию благоприятной для себя). Например, надо было мне все же позвонить перед тем как прийти, мало ли, может у вас изменились обстоятельства. Или,

мне нужно было выехать пораньше, ведь я понимаю, что машина может сломаться и т.п.).

- импунитивные реакции (ситуация рассматривается как незначительная, виновных нет), например, ничего страшного, бывает, кто бы мог предположить, неважно и т.п.

Несмотря на свою информативность методика достаточно сложна и трудоемка не только в обработке, но и в ее проведении. Во-первых, психолог организации образования работает с большим количеством обучающихся и диагностику проводит в целях профилактики фронтальным способом, т.е. групповой способ тестирования.

Соответственно, каждый обследуемый должен быть одновременно обеспечен стимульным материалом. Нужно учитывать, что комплект состоит из 24 картинок, а в группе находится от 16 до 30 человек. Во-вторых, если тестирование групповое, то тестируемый сам должен записывать свои ответы. Здесь нужно учесть, что не каждый может точно сформулировать свой ответ. Не говоря о разборчивом и грамотном изложении. В-третьих, считаю, что психолог должен быть обучен ее правильной интерпретации, в противном случае, использование методики будет малоэффективным. В-четвертых, сложность методике добавляет и время обработки, ведь психологу нужно правильно распознать записи отвечающих. В-пятых, оценка ответов делается по 11 факторам и ответы исследуемого заносятся в специальный бланк обработки результатов. В целом сама интерпретация делится на 3 этапа, не говоря о времени проведения тестирования, которое занимает от 20-30 минут.

При всей сложности, все же напомним о большой информативности данной методики и ни в коем случае не предлагаем отказываться от нее и использовать целесообразно и интересно при индивидуальной работе, а возможно и в тренинговой работе с небольшой группой для саморазвития личности.

В пользу индивидуального использования данной методики говорит и то, что обследуемый не всегда может точно ответить на вопрос и тогда необходимо задавать уточняющие вопросы, обратиться к чувствам отвечающего, помочь ему представить, почувствовать ситуацию.

Следующая методика является одной из самых эффективных, удобных, информативных, стандартизированных методик. Это «Самооценка психических состояний Г. Айзенка». Принадлежит ли авторство Г. Айзенку или нет, на данный момент неизвестно,

но методика широко используется психологами организации образования и наряду с фрустрацией выявляет такие состояния как тревожность, агрессивность и ригидность. Данная методика состоит из 40 вопросов, с 11 по 20 вопрос выявляют состояние фрустрации. Анализ вопросов методики позволяет утверждать, что данные вопросы касаются интропунитивных реакции на фрустрацию и отсутствие фрустрации, согласно интерпретации говорить о высокой самооценке отвечающего. На вопросы необходимо ответить «Да», «Нет», «Иногда», что позволяет исследуемому за время не более 10 минут на специальном бланке, справиться с 40 вопросами и дает возможность диагносту подсчитать ответы и сделать вывод в течение одной минуты по четырем состояниям.

Другие виды фрустрационных реакции выявляет «Опросник суицидального риска» С. Рзауваевой. Данная методика предназначена для выявления сформированности суицидальных намерений. Предлагается ответить «Да» или «Нет» на 29 вопросов. Выявляется риск по 9 шкалам. Среди них нас интересует шкалы «Несостоятельность», который выражает интропунитивный радикал «Я плох», «Социальный пессимизма» связан с экстрапунитивным восприятием, когда реакция личности выражается в обвинении и осуждении окружающих.

Использование в методике закрытых вопросов, бланков для ответов, немногочисленность вопросов, возможность проведения в групповой форме и самое главное выявление видов фрустрационных реакции в виде сформированных суицидальных намерений дают нам основание предполагать, что данная методика является если не единственной, то одной из эффективных методик выявления не только наличия фрустрации, но и возможных рисков в результате его переживания.

Методики «Опросник суицидального риска» и «Самооценку психических состояний» предлагаем использовать как взаимодополняющие, но не исключающие друг друга, поскольку практика психологов образовательных учреждений показывает, что одна методика может выявить диагностируемое явление, а другая нет. Так, в одном из колледжей города Павлодара первокурсники показали 10 человек в состоянии фрустрации, тогда как 17 человек показали наличие социального пессимизма, двое убеждение о своей несостоятельности. Причем, лишь одна из фрустрированных студентов показала одновременно и социальный пессимизм и

несостоятельность. Трое студентов при выявленной фрустрации показали социальный пессимизм.

Выводы. 1. Фрустрация – экстремальное психическое состояние, особенно в подростковом возрасте.

2. Экстремальность фрустрационного состояния требует его диагностики для дальнейшего оказания психологической помощи.

3. Фрустрация является не всегда отрицательным явлением. Положительной особенностью фрустрации можно считать выбор конструктивной формы поведения и как ее следствие рост личности.

4. Существует ряд диагностических методик, выявляющих фрустрацию.

5. Каждая из методик, выявляющих фрустрацию имеют свои преимущества и недостатки.

6. Рекомендуется использовать перечисленные методики в соответствии с диагностическими целями.

ЛИТЕРАТУРА

1 Левитов Н. Д. Фрустрация как один из видов психических состояний // Вопросы психологии. – 1967. – № 6. – С. 118-129.

2 Маклаков А. Г. Общая психология: учеб. пособие для студентов вузов и слушателей курсов психол. дисциплин / А. Г. Маклаков. – Питер, 2011. – 582 с.

3 Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2006. – 351 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ АРНАСЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІНІҢ СИНТЕЗІН АТАЙДЫ. «ҚАБІЛЕТТЕР – БІЛІМ АЛУҒА ҚАЖЕТТІ АДАМНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ» ДЕЙДІ А. В. ПЕТРОВСКИЙ. ҚАБІЛЕТ ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ЖЕКЕ АДАМДЫҚ ЗОР МӘНГЕ ИЕ [1, 65 Б.]

Қазақстан психологиясының төрінен орын алатын әйгілі психолог ғалым Төлеген Тәжібаев «Қабілет – іс-әрекетінің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауында көрінетін адамның жеке қасиеті» – деп жазды. Қабілет мәселесі – оқушылардың жекелік айырмашылықтар мәселесі. Мүлдем еш нәрсеге қабілеті жоқ адам болмайды. Әр адам бойында бір нәрсеге деген қабілет болатындығы – кеңестік психология ғылымының негізгі ережелерінің бірі, бірақ ол қабілеттер дәрежесі әр адамда түрлі деңгейде болады. Олардың іс-әрекетінің белгілі бір түріне қабілеті не жоғарылау, не төмендеу болып келеді.

Бастауыш сынып оқушыларының сабақтағы шығармашылық қабілеттерін дамытудың педагогикалық шарттары: Бастауыш сынып мұғалімінің оқушылардың шығармашылық әрекетін оқытудың мақсаты ретінде түсінуі; Бастауыш білім беру мазмұнына оның айрықша компоненті ретінде шығармашылық әрекеттің ендірілуі; Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әрекетінің еркіндігі, оның педагогикалық ұйымдастырылуы, мұғалімнің басқаруы; Проблемалық оқыту әдістерінің шығармашылық әрекетті ұйымдастырудың жетекші тәсілдері ретінде көрінуі; Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әрекеті нәтижелерін диагностикалау.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әрекетін түзету: «Шығармашылық қабілеттер» ұғымы «шығармашылық», «шығармашылық әрекет» ұғымдарымен тығыз байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

Шығармашылық – нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтар болатын әрекет; психикалық белсенділіктің жоғары формасы, жаңа бір нәрсе жасауға қабілеттілік. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Шығармашылық әрекет нәтижесінде шығармашылық қабілеттер дамиды және қалыптасады. Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол адамға ғана тән. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторға да байланысты.

«Қабілет» ұғымына берілген психологиялық анықтамалар саны өте көп. «Қабілеттер деп әрекеттің талаптарын қанағаттандыратын

«Шығармашылық қабілеттер» немесе «креативтілік» деген не? Латын тілінен аударғанда креативтілік «ойлап табу, жасап шығару» дегенді білдіреді [2, 9 б.].

Шығармашылық – өте күрделі психологиялық үдеріс. Шығармашылықты төмендегідей ерекшеліктермен сипатталған адам әрекеті деуге болады:

- шығармашылық қарама - қайшылықтардың болуы; - әлуметтік және жеке адамға тән мәнінің болуы;
- шығармашылыққа арналған шарттардың, жағдайдың болуы;
- шығармашылық тұлғаның даралық қасиеттерінің болуы;
- нәтиженің жаңалығы, сонылығы. Шығармашылықтың мәні,

шығармашылық іс- әрекет туралы әр кезде түрлі пікірлер болған. XX ғасырдың басында белгілі философиялық сөздікте «Шығармашылық деп жаңа нәрсе ойлап табу, жаңалық ашу» дей келе «Ол әр адамға тән нәрсе емес, құдайдың күдіретімен болады. Ал адам шығармашылығы – тек салыстырмалы түрдегі әрекет» делінген.

Е. П. Торренстің пікірінше, креативтілік – білімдердегі кемшіліктерді, олқылықтарды қабылдауға қабілеттілік. Ғалым шығармашылық әрекеттің құрылымында төмендегілерді бөліп көрсетеді:

1. Проблеманы қабылдау.
2. Шешімді іздеу.
3. Болжамның пайда болуы және көрінуі.
4. Болжамды тексеру.
5. Олардың өзгерісін тексеру.
6. Нәтижелерді табу.

Шығармашылық – бүкіл болмыстың, қозғалыстың, дамудың, тіршіліктің көзі. Табиғат, қоғам құбылыстарында жеке адамның ақыл-санасында, іс-әрекетінде, ішкі жан-дүниесінде – бәрінде шығармашылықтың табиғи үдерістері үздіксіз жүріп жатады. Табиғат ішкі шығармашылық үдерістерді өзі басқарады. Сыртқы факторлардың бірі – оқыту және тәрбиелеу жүйесі [3, 33 б.]. В. С. Шубинский шығармашылық үдерісті үш сатыға бөліп, ондағы көрінетін қабілет - қасиеттерді көрсеткен.

1. Жаңаны, өзгеше тың дүниені сезе білу, қарама - қайшылықтарды түсіне білуде сезімталдық, сындарлылық, шығармашылық ой талдауға бейімділік, жан дүниесінде ішкі тартысты оята білу қабілеті, танымдық қызығушылық, яғни шығармашылық көңіл күйдің туу кезеңі.

2. Интуиция, шығармашылық қиял, әдемілікті сезіне білу, сөз ұшқырлығы, қайшылықтарды түсіну, ой қызметінің ерекшелігі, батылдық, шығармашылық деген ішкі құштарлық, яғни оқиға, образ жасаудың бағдар ұстанар кезеңі;

3. Өзіндік сын, бастаған істі аяғына дейін жеткізу, дәлелдеме, дәйектемелер ұсына білу, оның формаларын табу, яғни сын, дәлелдеме сатысы. Осы дәлелдемелерге сүйене отырып Б. Тұрғынбаева өз диссертациясында шығармашылық үдерістің кезеңдерін шартты түрде төмендегідей топтастырады.

1. Жаңалықпен бетпе - бет келу.
2. Шығармашылық екі ұштылық, белгісіздік.
3. Шешімнің жарқ етуі.
4. Шығармашылық акт.
5. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әрекеті оның оқу үдерісіне араласуын арттырады, білімдерді табысты игеруге ықпал жасайды, зияткерлік күш - жігерді, өзіне деген сенімділікті ынталандырады, көзқарастардың еркіндігін тәрбиелейді. Шығармашылық әрекетті тиімді ұйымдастырудың негізгі ұстанымдары.

1. Қандай деңгейдегі шығармашылық әрекет жасағанына қарамастан баланы жеке тұлға ретінде қабылдау, құрметтеу.

2. Бастауыш сынып оқушыларының барлық шығармашылық белсенділігінің көрінуіне мұқият назар аудару.

3. Баланың психологиялық еркіндігі: таңдау еркіндігі, сезімдерін көрсету еркіндігі, өз бетінше шешім қабылдау еркіндігі.

4. Өзін - өзі бағалаудың артуы мен нығаюы.

5. Шығармашылыққа толы білім беру ортасын құру.

6. Мұғалімнің шығармашылық позициясы.

Аталмыш психологиялық-педагогикалық ұстанымдар бір-бірімен тығыз байланысты, олар бірін-бірі толықтыру арқылы біртұтас ізгілендіруге бағдарланған жүйе құрайды. Оның мақсаты – бағдарлап оқыту арқылы оқушыны шығармашылық тұлға ретінде қалыптастыру. Оқушының шығармашылық әрекетінің пайда болуының шарттары:

а) Пәнге үйретудің еркіндігі. Бұл шарт оқушыларға өз әрекетін таңдауға және еркін жоспарлауға мүмкіндік береді;

ә) Сыныптағы білім кеңістігінің әр бағытта болуы. Бұл әр бағыттылық, көп мазмұндылық, шығармашылық әрекеттің де жан - жақты болуына әсер етеді;

б) Оқушының мұғаліммен бірлесе отырып өз шығармашылық әрекетінің жеке бағдарын құруы, шығармашылық жұмыстардың белгілі кезеңдерінің орындалу жүрісі, оқушының жеке бағдарын құру құралдары болып саналады. Бастауыш сынып оқушылары олармен жұмыс атқаратын мұғалім мен шығармашылық мүмкіндікті дамытуға бағытталған бүкіл мектептің жұмыс жүйесі ұсынған төмендегідей шығармашылық жұмыс түрлеріне міндетті түрде қатысуға ұмтылады:

- зияткерлік марафон – зияткерлік-олимпиадалық ойындар;
- шығармашылық – зияткерлік конкурстар;
- отбасылық – зияткерлік брейн-рингтер;
- зияткерлік клубтар;
- оқушылардың қызығушылықтары бойынша

ұйымдастырылатын үйірмелер.

Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс атқаратын мұғалім дәл осы жас кезеңі ақыл-ой атқаратын мұғалім дәл осы жас кезеңі ақыл-ой әрекетіне қызығушылық пен қажеттілікті тудыратынын естен шығармауы тиіс. Егер ол бастауыш мектепте қалыптаспаса, жасөспірім шақта шығармашылық бағытта жұмыс өте қиынға соғады. «Шығармашылық» ұғымының жалпы теориясын зерттеген С. Л. Рубинштейн «оқушы шығармашылығының ерекшелігі оның сапалы түрде мақсатты әрекет жасауымен анықталады» – дей келе, «шығармашылық, шешімінің нәтижесі баланың өзі үшін жаңалық болса жеткілікті» екендігін айтады, яғни баланың шығармашылық өнімді еңбегі оның жеке тәжірибесімен салыстырылады [4, 8 б.].

Шығармашылық жұмыста, әсіресе, бала қиялының орны ерекше. Бұл жөнінде М. Жұмабаевтың айтқан тамаша пікірі бар: «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеріп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті». «... Баланың атаға тартуы рас болса, сикырлы даланың баласы – қазақ баласы қиялқұмар болуға тиісті». Педагог ғалымның айтқанының сөз өнері – әдебиетке тікелей қатысы бар. Өйткені М. Жұмабаевтың сөзімен айтқанда, «қазақ баласының жаратылысы соны тілейді». Сабақтарды түрлендіріп өткізудің маңызы ерекше. Мұндай сабақтардың тиімділігін атап өтсек: сабақ құрлымының ұйымдастырылуы, сыныптағы оқушылардың іс-әрекетін бақылауға қолайлылық, оқу - танымдық тапсырмаларды орындаудағы ұжымдық бірлескен әрекеттің жүзеге асуы, оқу уақытының үнемделуі.

Шығармашылық сипаттағы сабақтар түрлерін жүйелі ұйымдастыру арқылы оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасып, ұстазы берген ақпаратты, іс-әрекет тәсілдерімен бағалау өлшемдерін қамтитын қоғамдық және ұжымдық тәжірибе тағылымдарын игеріп қана қоймай, оқушы барлық іс-әрекетте шығармашылық бағыт ұстанады, қабілет білігін ұштай түседі.

Оқушыларды шығармашылыққа баулудың, өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері өте көп. Мысалы: тірек сөздер беру арқылы әңгіме құрастыру, өлең құрастыру, мысалдарды, ертегілерді сахналау, шығарма жазу, ертегі мазмұны бойынша сурет салу, т. б. Осы орайда 2 - сыныпта ана тілі сабағында баланың шығармашылық қабілетін дамытуда пайдаланған жұмыс түрлеріне тоқтала кетсем деймін. Бұл жұмысты екі тәсіл арқылы ұйымдастыруға болады.

а) Дайын өлең жолдарын ұсынып, оқушыларға соны аяқтауды тапсыруға болады. Мысалы, Ө. Тұрманжановтың «Туған өлкем» өлеңінде қайталанып тұрған: «Неткен сұлу, неткен көркем, Осы – менің туған өлкем» деген жолдар бар. Оқушыларға осы дайын өлең жолдары ұсынылып, оны ары қарай жалғастыру тапсырылады. Тапсырма дұрыс орындалу үшін, ең алдымен, оқушылар құрастыруға тиісті. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда сол өлеңнің сызбасы түсіріледі: «Неткен сұлу, неткен көркем, Осы – менің туған өлкем», – ұсынылған жолдар. «Ұлан - байтақ жерлері бар, Өз өлкемді мақтан етем», – оқушының аяқтауы, яғни бұл – жоспар, өлең ұйқасқа құрылады және бұл сызба бойынша өлеңнің бірінші, екінші, төртінші жолдары ұйқасуға тиіс.

ә) Дайын ұйқастар ұсынылады. Мысалы, «Күз» тақырыбына арнайы төмендегідей ұйқас бойынша өлең құрастыру тапсырылады: ... байлық... алдық ... күс біткен... қалдық. Оқушының тапсырманы орындауы: Күз – береке, күз – байлық, Күзде астық мол алдық, Жылы жаққа күс біткен, Кеткен ұшып, біз қалдық. Ұстаз еңбегі – оқушы білімімен өлшенеді десек, ұстаз еңбегінің күрделілігі – әрбір оқушы жүрегіне жол таба білуінде. Әрбір баланың бойындағы қабілетті дамыту арқылы өзін, өмірді, әлемді танып білуге, қоғам алдындағы жауапкершілік қасиеттерін сезіндіре білуінде жатыр.

Қорыта айтқанда, оқушы бойында шығармашылықты дамытуда үздіксіз құлшыныс, оқуға, білім алуға деген ұмтылыс ұдайы өшпей, күннен-күнге дами түсуі қажет. Сонда ғана оқушы бойында білім нұры тасып, сыныптан-сыныпқа көшкен сайын оқушының ішкі дүниесі, сыртқы ортамен байланысы дамып, оқушы дүниетанымы арта түсері анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Намазбаева Ж. И. Жалпы психология. Алматы, - 2006 ж, 125 б.
- 2 Жанатбекова Н. Шығармашылық қабілеттілік - даму негізі. // Қазақстан мектебі. 2006, № 2 – Б. 15-17.
- 3 Әмірова Ә. С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс - әрекетін қалыптастыру. Алматы, 2009. – 52 б.
- 4 Кубасова О. В. Развитие воссоздающего воображения на уроках чтения. // Начальная школа. 1991. - №9. - С. 14 - 16.

ПОНИМАНИЕ ПРИРОДЫ НАРЦИССИЗМА В БЫТОВОМ НАСИЛИИ

АШКИНА А. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Психопатология нарциссизма широко изучена [1], а крайние и нездоровые формы нарциссизма считаются расстройством личности (нарциссическое расстройство личности – НРЛ). Хотя клинические и эмпирические исследования последовательно выделяют два типа нарциссических характеров, а именно грандиозный и уязвимый нарциссизм, в Диагностическом и статистическом руководстве по психическим расстройствам [2] критерии НРЛ подчеркивают грандиозный характер в ущерб уязвимому содержанию. В этих критериях нарциссическая патология представлена как грандиозная, высокомерная, правомочная, завистливая и эксплуататорская. Уязвимая личность, напротив, демонстрирует застенчивость, повышенную чувствительность и сдержанность, но при этом скрыто проявляет грандиозность и завышенные ожидания [3]. Примечательно, что многие черты, описывающие диагноз НРЛ, существуют в общей популяции, где люди демонстрируют нарциссические черты, отражающие как адаптивные, так и дезадаптивные характеристики (т.е. субклинический нарциссизм). В эмпирической литературе преобладают оценки субклинического нарциссизма, основанные на описании НРЛ, при этом более 75% исследований фиксируют только грандиозные элементы нарциссизма [4].

Одним из наиболее часто изучаемых следствий межличностного поведения нарциссизма является совершение агрессии после угрозы для эго [5]. Теории постулировали

концепцию «нарциссической травмы» для объяснения того, как нарциссическая самоозабоченность может разжечь порочный круг сильного гнева, насилия и мстительности, когда самооценка оказывается под угрозой [6, 7]. Логан [8] предположил, что когда нарцисс воспринимает потенциальную угрозу (реальную или воображаемую), у него возникают непереносимые эмоции в виде стыда, унижения и гнева, за которыми либо сразу, либо позже следует самодовольная защитная реакция, направленная на атаку или устранение источника угрозы для восстановления самооценки.

Соответственно, реакция и интенсивный гнев в ответ на воспринимаемые межличностные обиды и оскорбления неизбежно приводят к явлению, называемому «нарциссической яростью» [9]. Считается, что нарциссическая ярость провоцируется лежащими в ее основе чувствами стыда и неполноценности, переживаемыми как чрезвычайно сильные, кульминацией которых становится интенсивный гнев на предполагаемые источники стыда. Эти непереносимые эмоции, если они затягиваются, могут привести к хроническим реакциям ярости, которые еще больше усугубляют существующее чувство вины и стыда, в свою очередь подпитывая гнев и в конечном итоге создавая самоподдерживающуюся «спираль стыда-гнева» [9]. Хотя такое поведение характеризует нарциссическую ярость как состояние взрывного гнева, нарциссы могут также отвечать на провокации и оскорбления пассивно-агрессивным образом [10]. Такое поведение может включать в себя затаивание нарциссами обиды на тех, кто, как считается, причинил им вред, тщательное планирование планов мести, чтобы восстановить господство и контроль и таким образом возместить ущерб, нанесенный самооценке.

В ряде исследований базовых личностных черт были предсказаны нарциссические черты, которые предрасполагают некоторых людей к преступному поведению. Например, Хеппер и др. исследовали роль нарциссизма (как НРЛ, так и субклинического нарциссизма), сравнивая его уровни у молодых заключенных, совершивших преступление, и у тех, кто не имел судимости. Результаты показали, что, хотя уровень нарциссизма у заключенных был значительно выше, чем в контрольной группе, этот результат был значительно опосредован уровнем черт нарциссизма, а не клиническими симптомами НРЛ. Было установлено, что нарциссическая самодостаточность и связанное с ней отсутствие эмпатии являются основными предикторами преступного поведения.

Эмпирические исследования, посвященные чертам нарциссизма, бросают негативный свет на нарциссических личностей в близких отношениях. В таких отношениях нарциссизм ассоциируется с конфликтами и враждебностью, низкой приверженностью и неверностью, мстительным поведением, дезадаптивной ревностью, игровым и эксплуататорским подходом к романтическим отношениям, а также благосклонное отношение к бытовому насилию. Бытовое насилие включает в себя физические, вербальные и психологические формы оскорбительного поведения; таким образом, любая модель контролирующего, принуждающего или угрожающего поведения, направленного на наказание, причинение вреда или запугивание сексуального партнера, считается незаконной. Нарциссизм связывают с психологическим насилием, вербальным насилием, сексуальным и физическим насилием. Следует отметить, что, хотя эти дезадаптивные модели поведения могут быть применены и к ненарциссическим отношениям, можно утверждать, что в случае с нарциссами они могут быть более распространены.

Смежное направление исследований позволяет сделать вывод о том, что нарциссы рассматривают межличностные отношения в качестве средства регуляции самооценки, власти и контроля. Хотя романтические партнеры часто рассматриваются нарциссическими личностями как «объекты» для самосовершенствования и самовосхваления, зачастую сложный и трагический исход отношений с нарциссом заключается в том, что на первых этапах отношений нарцисс может казаться очаровательным, соблазнительным и захватывающим, но темные и токсичные характеристики, связанные с этой чертой, становятся очевидными лишь со временем.

В большинстве исследований, посвященных нарциссизму и бытовому насилию, в качестве основной оценки нарциссизма доминирует грандиозный компонент (т.е. опросник Narcissistic Personality Inventory или субкомпонент Entitlement/Exploitativeness). Эти исследования, вероятно, не учитывают сложный и многомерный конструкт данной личностной черты. Действительно, хотя все нарциссы, скорее всего, демонстрируют схожее поведение, они не все одинаковы. Ринкер утверждает, что необходимо различать грандиозный и уязвимый нарциссизм, поскольку насилие над партнером, контролирующее поведение и психологическое насилие опосредованы этими двумя подтипами нарциссической презентации.

В межличностном плане как грандиозные, так и уязвимые нарциссы демонстрируют холодные, властные и мстительные черты,

однако мотивы, лежащие в основе такого межличностного поведения, могут различаться в зависимости от преобладающего подтипа. Например, Дикинсон и Пинкус обнаружили, что грандиозные нарциссы ассоциируются с меньшим межличностным дистрессом, более высокой самооценкой и безопасным/диссидентским стилем привязанности по сравнению с уязвимыми нарциссами. Напротив, было обнаружено, что уязвимые нарциссы демонстрируют тревожный тип привязанности, высокий межличностный дистресс и низкую самооценку. В результате этих межличностных трудностей Дикинсон и Пинкус утверждали, что уязвимые нарциссы, скорее всего, будут способствовать социальному уходу и избеганию близких отношений, учитывая их страх разочарований и угрозу самооценке.

Аналогичным образом в других исследованиях было обнаружено, что уязвимый нарциссизм ассоциируется с собственническим стилем любви, характеризующимся зависимостью и межличностным страхом, тогда как грандиозный нарциссизм связан с избеганием привязанности и независимым самовосприятием. Бессер и Прил сравнили эти два подтипа в отношении эмоциональных реакций на угрожающие сценарии, включающие неудачу в достижении и межличностное отвержение. Хотя обе формы нарциссизма требуют внешнего подтверждения, уязвимые нарциссы были особенно озабочены одобрением окружающих, о чем свидетельствует повышенная чувствительность к сценарию межличностного отвержения, в то время как грандиозные нарциссы были особенно уязвимы к угрозам, связанным с неудачами в достижении и конкуренции, но были менее озабочены областями, требующими одобрения окружающих. Хотя при интерпретации этих результатов следует проявлять осторожность, поскольку они основаны на воображаемых реакциях на угрозы и не могут отражать и вызывать неконтролируемые акты гнева, как это было бы в реальной жизни.

Исходя из существующих эмпирических исследований и теоретических различий между грандиозностью и уязвимостью, можно было предположить, что будут выявлены различные триггеры или намерения для сходного оскорбительного поведения, а также различия в том, как грандиозные и уязвимые нарциссы пытаются регулировать и восстанавливать самооценку после нарциссической травмы. Насилие ожидается как от грандиозных, так и от уязвимых нарциссов в их реакциях на травму; однако у грандиозного нарцисса такое насилие может быть средством для

продвижения и расширения эго, в то время как у уязвимого нарцисса насилие является защитой от личной уязвимости.

ЛИТЕРАТУРА

1 Larson M., Vaughn M. G., Salas-Wright C. P., Delisi M. (2015). Narcissism, low self-control, and violence among a nationally representative sample. *Criminal Justice and Behavior*, 42, 644-661, [на англ. яз.].

2 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th Edition. Washington: American Psychiatric Association, 2013, - 669 p. [на англ. яз.].

3 Levy K. N. (2012). Subtypes, dimensions, levels, and mental states in narcissism and narcissistic personality disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 68, 886-897, [на англ. яз.].

4 Cain N. M., Pincus A. L., Ansell E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28, 638, [на англ. яз.].

5 Twenge J. M., Campbell W. K. (2003). «Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?» Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 261-272, [на англ. яз.].

6 Freud S. (1957). On narcissism: An introduction. In Strachey J. (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 67-104). London, England: Hogarth Press. (Original work published 1914), [на англ. яз.].

7 Kohut H. (1977). *The restoration of the self*. New York, NY: International Universities Press, [на англ. яз.].

8 Logan C. (2009). Narcissism. In McMurrin M., Howard R. C. (Eds.), *Personality, personality disorder, and violence* (pp. 85-112). New York, NY: Wiley, [на англ. яз.].

9 Krizan Z., Johar O. (2015). Narcissistic rage revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 784-801, [на англ. яз.].

10 Miller J. D., Widiger T. A., Campbell W. K. (2010). Narcissistic personality disorder and the DSM-V. *Journal of Abnormal Psychology*, 119, 640-649, [на англ. яз.].

ИССЛЕДОВАНИЕ ТИПОВ ТЕМПЕРАМЕНТА ОБУЧАЮЩЕГОСЯ НА ОСНОВЕ УЗОРОВ ОТПЕЧАТКОВ ПАЛЬЦЕВ

БАГИНСКАЯ В. П.

учитель биологии и естествознания, Яснополянская СШ, Северо-Казахстанская обл., Тайыншинский р-н, с. Ясная Поляна

Распространенное мнение – ребенок рождается на свет с гладкими пальчиками, и по мере его взросления на них появляются завитки и линии. Чем сложнее условия, которые ему приходится преодолевать, тем круче завиваются петли. На самом деле папиллярные узоры появляются у плода еще в первом триместре беременности. Но они действительно определяют его будущий темперамент и нервную организацию, так как их появление происходит в момент формирования нервной системы и напрямую связано с этим процессом.

Исследование типов темперамента человека на основе узоров отпечатков пальцев актуально в том, что в сфере образования, а частности в средней школе, необходимо осуществлять качественную профориентацию. Индивидуальные показатели характера учащихся и их способностей в осуществлении данного процесса играют наиглавнейшую роль.

Информация, полученная путём изучения папиллярных узоров пальцев рук, позволит разработать индивидуальные рекомендации при выборе профессии, о методах обучения и прогнозировать поведение в стрессовых ситуациях.

Краткий исторический очерк.

На стыке биологии и математики появилась наука – биометрия. В биологии математику стали применять значительно позже, чем в физике или химии, - с конца 19 века. Франсис Гальтон (1822-1911), двоюродный брат Ч. Дарвина, известный английский математик и естествоиспытатель, осознав необходимость количественного анализа жизненных явлений, предложил использовать биометрические измерения [1].

Биометрия представляет собой методику распознавания и идентификации людей на основе их индивидуальных и уникальных психологических или поведенческих характеристик. Биометрические свойства включают в себя отпечатки пальцев, форму лица, рисунок радужной оболочки глаза, рисунок сетчатки,

геометрию руки, речь, почерк, особенности печати на клавиатуре и даже узор вен на запястье.

Папиллярный узор (Papillar Tracery) – складки эпидермиса, повторяющие строение внешнего слоя дермы. Кожа человека состоит из двух слоев. Наружный слой называется эпидермисом, а второй, более глубокий, – дермой. Поверхность дермы, прилегающая к эпидермису, образует многочисленные выступы – так называемые дермальные сосочки. Папиллярные линии, особенно на поверхностях пальцев кисти, образуют различные узоры, называемые папиллярными узорами [2].

Особенности характера в зависимости от папиллярных линий. Психологи считают, что при выборе профессии очень важно соответствие между психологическими особенностями человека и соответствующими характеристиками профессии. В профориентационной работе широко используются различные психологические тесты, по которым можно установить темперамент, черты характера, способности, интересы личности, уровень экстра – и интровертности. Но зачастую результаты бывают не совсем объективными, так как состояние человека в момент тестирования может быть эмоционально неустойчивым, поэтому наряду с психологическим тестированием должны применяться другие более точные способы исследования психологических особенностей человека, например, метод дактилоскопии – получение отпечатков пальцев с последующим анализом строения узоров, образуемых папиллярными линиями [3].

По мнению российского психиатра Николая Богданова: «Отпечатки пальцев – это данный природой видимый маркер наследственных способностей человека, т.е. характера, темперамента, психических проявлений свойств нервной системы. Учитывая тесную связь между генами и характером кожных узоров, еще в детском возрасте можно определять характер воспитания, обучения, выбор профессии» [4].

Существуют некоторые особенности папиллярных узоров:

1. Пальцевые узоры человека не находятся под воздействием окружающей среды и не изменяются с возрастом; 2. Пальцевые узоры передаются по наследству от родителей к детям; 3. Пальцевые узоры практически неповторимы во всех своих деталях даже среди родственно близких людей; 4. Большая индивидуальная изменчивость пальцевых узоров не исключает возможности их классификации. Различают три основных типа пальцевых узоров: дуга, петля, завиток.

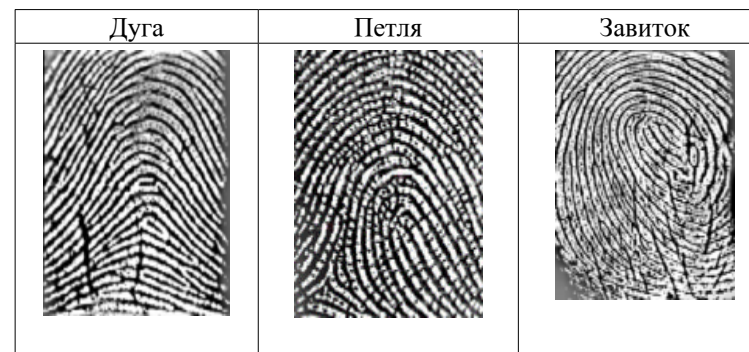

Рисунок 1 – Типы пальцевых узоров

Каждый из узоров имеет свою характеристику. Преобладание одного из типов папиллярного узора определяет выбор основных направлений психической организации личности. Считается, что люди, имеющие арочный (дуга) тип рисунка, обычно более открыты и просты в принятии решений и в своих действиях. При этом простота и прямолинейность решений оказывается предпочтительной там, где необходимо интуитивное (а не расчетное) восприятие информации, например, в искусстве, общении с людьми и т.д. Люди, с преобладающим петлевым типом рисунка, могут быть открытые и закрытые, в зависимости от других особенностей папиллярного рельефа, они достаточно гибкие в принятии решений и могут изменять свои действия (петлять) в зависимости от ситуации. Люди, с преобладающим завитковым типом рисунка замкнуты, ранимы, скрытны, мстительны, предпочитают все усложнять и анализировать, склонны к самокопанию. В то же время, они физически выносливы, имеют хорошую координацию движений. Петлевой тип рисунка является наиболее распространенным среди людей.

Таким образом, папиллярные узоры содержат информацию, необходимую для понимания характера, темперамента, поведения человека [5].

Определение темперамента по биометрическим показателям папиллярных узоров руки

Давным-давно, ещё в античности, Гиппократ разработал теорию о темпераменте, под которым он понимал и анатомо-физиологические, и индивидуальные психологические особенности человека, обусловленные преобладанием в организме одной из

четырёх жидкостей: жёлтой жёлчи (холерик), лимфы (флегматик), крови (сангвиник) и чёрной жёлчи (меланхолик)[6].

Достаточно всего лишь сравнить два указательных пальца, чтобы определить тип темперамента:

- петля-петля – чистый сангвиник;
- дуга-дуга – чистый холерик;
- завиток-завиток – чистый флегматик;
- петля-завиток – смешанный вариант (сочетает в себе качества сангвиника и флегматика);
- дуга-петля – смешанный вариант (сочетает в себе качества холерика и сангвиника);
- дуга-завиток – смешанный вариант (сочетает в себе качества холерика и флегматика);
- петля-дуга – ретроградный вариант (R1) меланхолик (сочетает в себе качества сангвиника и холерика);
- завиток-петля – ретроградный вариант (R2) меланхолик (сочетает в себе качества флегматика и сангвиника);
- завиток-дуга – ретроградный вариант (R3) меланхолик (сочетает в себе качества флегматика и холерика) [7].

Сравнительная характеристика показателей типа темперамента

Результаты исследования типа темперамента по методике Г. Айзенка показали, что 50% учащихся – холерики, 30% учащихся – сангвиники, 10% – флегматики и оставшиеся 10% – меланхолики.

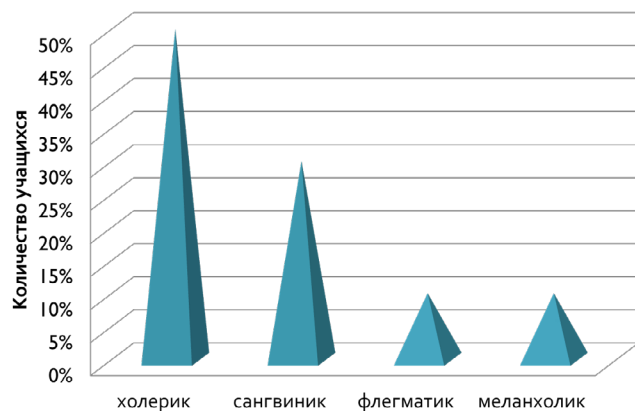

Диаграмма 1 – Определение типа темперамента по методике Г. Айзенка

После определения типа темперамента по индивидуальным особенностям папиллярного узора пальцев рук мы получили следующие результаты (диаграмма 2.): 20% учащихся – холерики, 20% – сангвиники, 20% – флегматики, 12% – меланхолики. Также обнаружены смешанные типы темперамента: 10% учащихся в характере имеют как черты флегматика, так и сангвиника. Еще 10% учащихся имеют черты сангвиника и холерика.

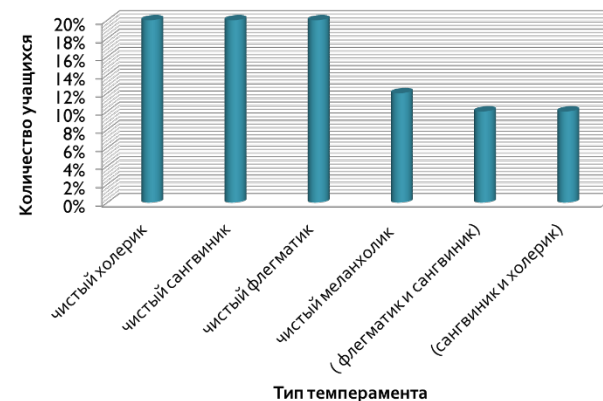

Диаграмма 2 – Определение темперамента по биометрическим показателям папиллярных узоров руки.

Анализируя сравнительную характеристику по двум методикам определения типа темперамента (диаграмма 3), можно сделать вывод, что информация, полученная в результате исследований папиллярного узора является более обширной и точной. Это обусловлено однозначностью и правдивостью показателей, заложенных ещё во внутриутробном развитии человека.

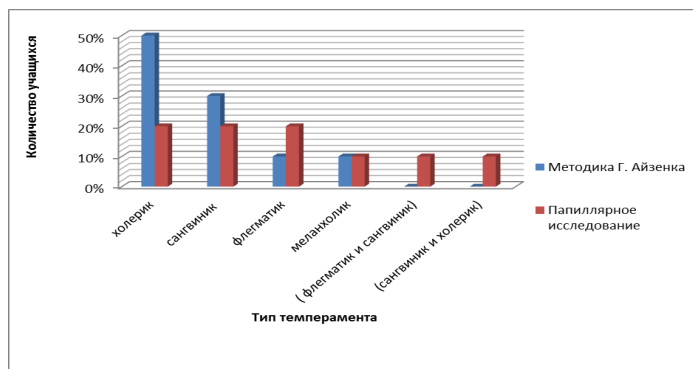

Диаграмма 3 – Сравнительная характеристика типа темперамента по двум методикам определения

Проведя данное исследование на определённой группе учащихся, мы с уверенностью можем сказать, что использование рассмотренной практики на общешкольном уровне отразится только в положительных аспектах.

Во - первых, по результатам исследования биометрических особенностей папиллярного узора учеников младшего звена, учителя смогут разработать программы занятий для более быстрой адаптации детей в школьном коллективе.

Во - вторых, анализируя результаты дактилоскопических показателей учащихся среднего звена, позволит более правильно организовывать внеурочную деятельность школьников. Без сомнения, станет возможным выявление одарённых детей и последующее развитие их способностей в зависимости от индивидуальных характеристик.

В - третьих, как уже не раз упоминалось ранее, это возможность наиболее точной и индивидуально направленной профориентации учащихся. Профориентационной работе с такой спецификой следует отвести важное место в деятельности школы, так как она связывает систему образования с экономической системой, потребности учащихся с их будущим. Для благополучия общества необходимо, чтобы каждый выпускник школы находил, возможно, более полное применение своим интересам, склонностям, не терял напрасно время, силы в поисках своего места в системе общественного производства, на котором мог бы принести наибольшую пользу и получить глубокое удовлетворение от своего труда.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алиханян С.И., Акифьев А.П., Чернин Л.С. Общая генетика: Учеб. – М.: Высш. шк., 1985, – 26 с.
- 2 Горелов А.А. Концепции современного естествознания. - М.: Владос, 2000, – 106 с.
- 3 Дарвин Ч. Соч. М., 1953, Т. 5.
- 4 Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., Т. 20, С.120-123.
- 5 Науменко В.Г., Митяева Н.А. Гистологические и цитологические методы исследования в судебной медицине. М., 1980 г., С.8-43.
- 6 Айзенк Г.Ю. Структура личности. – СПб. : Ювента. – М.: КСП, 1999.
- 7 Самищенко С.С., Судебная медицина – М.: Право и Закон, 1996 г., С.236-256.

ИНТЕРНЕТ-АДДИКЦИЯ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАВИМОСТИ

БАЙЗУЛЛИНА А. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

КУРМАНГАЗИНА Г. Б.

PhD, асоц. профессор, доцент, Торайгыров университет, г. Павлодар

АУЕСХАН М. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Актуальность. Интернет стал неотъемлемой частью повседневной жизни, облегчающей образование, общение. Темпы роста Всемирной сети высоки и продолжают набирать обороты, как за счет появления новых пользователей интернета по всему земному шару, так и увеличением доступной информации, удовлетворяющие интересы и потребности современного человека. Так, согласно данным Измерения цифрового развития - Факты и цифры за 2023 год примерно 67 процентов населения мира, или 5,4 миллиарда человек, в настоящее время являются пользователями интернета. Это представляет собой рост на 4,7 процента с 2022 года, что больше, с 3,5 процента, зафиксированных с 2021 по 2022 год. Таким образом, количество людей, не пользующихся интернетом сократилось до примерно 2,6 миллиарда человек, что составляет 33 процента населения мира [1]. Движущей силой развития сетевых технологий во всем мире является молодежь: в 2023 году 79% молодых людей

в возрасте от 15 до 24 лет пользовались интернетом, в то время как среди остального населения мира этот показатель составил 65%.

В мировом масштабе доступ в интернет в настоящее время является ключевым фактором в развитии страны и центральным для многих инфраструктурных проектов. Люди с доступом в интернет имеют в своих руках возможность закрыть свои потребности в информации, а также этот доступ позволяет гражданам принимать участие в глобальной экономике, создавать онлайн-бизнес, обучаться, торговать и множество другой деятельности, которая помогает в развитии страны. Следовательно, государство заинтересовано в увеличении предоставления интернета гражданам. В Казахстан 85,9% жителей имеют доступ к интернету, по этому показателю мы занимаем 42-е место среди 149 стран согласно международному исследовательскому ресурсу Wisevoter [2].

С увеличением доступа в интернет и встраиванием в повседневную жизнь онлайн-приложений и сервисов для улучшения качества жизни и ускорения темпов работы открылись возможности дистанционного обучения, удаленной работы и применения цифровых технологий для личных целей.

Однако неконтролируемое пребывание в может негативно сказаться на личности, включая интернет-аддикцию. Неконтролируемое пребывание в сети может привести к ухудшению физического и психологического здоровья, с сопутствующими симптомами, такими как стресс, нарушение сна, гнев, потеря контроля, ухудшение адаптационного баланса личности со средой.

Степень разработанности проблемы. Впервые в психологии термин «интернет-аддикция» был предложен психиатром И. Голдбергом (1995). Клиническим психологом К. Янг (1998) выделены основные предпосылки и стадии развития интернет-аддикции, разработана трехуровневая модель, объясняющая пристрастие многих людей к патологическому применению интернета. Доктором М. Орзак (1998) выделены физические и психологические признаки интернет-аддикция. М. Гриффигс (1997) предложил рассматривать интернет-аддикцию средством реализации других различных поведенческих зависимостей. В России проблему интернет-аддикция изучали А.Е. Войскунский, В.Д. Мендлнвич, А.Е. Жичкина, А.Ю. Егоров, Е.А. Петрова, В.А. Лоскутова. Несмотря на большое количество эмпирических исследований, отсутствует единое понимание данного явления, существует разрозненность в понятийно-категориальном аппарате.

Цель данной статьи – рассмотреть интернет-аддикцию как одну из форм психологической зависимости.

Задачи статьи: дать определения понятиям «зависимость», «психологическая зависимость», «интернет-аддикция»; раскрыть основные признаки и типы интернет-аддикция; описать типы интернет-зависимых; обозначить перспективные пути преодоления интернет-аддикция.

Короленко Ц. П. определяет зависимость как «паттерн стойкого ухода от реальности, достигаемого посредством изменения психического состояние» [3]. Изменение психического состояния происходит в результате приема некоторых веществ (химическая зависимость) или постоянной фиксации на определенных предметах или видах деятельности, сопровождается развитием интенсивных эмоций (нехимическая поведенческая зависимость).

В медицинскую практику понятие «зависимость» введено ВОЗ в 1964 году для использования наравне с терминами болезненное пристрастие, привычка, наркомания, алкоголизм. Согласно ВОЗ, зависимость – «состояние периодической или хронической интоксикации, вызываемое повторным употреблением естественного или синтетического вещества» [4]. Таким образом, данный термин применялся в узком значении для применения к табачной, алкогольной, наркотической или лекарственной зависимости.

С появлением исследований других форм зависимого (аддиктивного) поведения, не связанных с употреблением наркотиков и алкоголя, образовалось понятие «психологическая зависимость».

Психологические формы зависимости, не связанные с физической зависимостью, могут потребовать пересмотра основополагающих взглядов и парадигм. Например, эмоциональная привязанность человека к определенным чувствам и ощущениям, которые он получает от аддиктивных форм поведения, может играть ключевую роль в квалификации зависимости.

К формам психологической зависимости можно отнести азартные игры, аддикция отношений, трудового шопоголизма, переизбыток, голодание и т.д., поведение, в котором у человека возникает особое психологическое состояние, когда он испытывает определенное неконтролируемое побуждение и реализует это действие помимо своей воли. Одна из форм является интернет-аддикция.

Изначально под термином «интернет-аддикция» понимается «навязчивое желание подключиться к интернету и болезненная неспособность вовремя отключиться, навязчивая потребность

в использовании интернета, сопровождающаяся социальной дезадаптацией и выраженными психологическими симптомами» [5]. В представлении К. Янг интернет-аддикция – «многомерное явление, включающее: поиск новизны; стремление к постоянной стимуляции чувств; эмоциональная привязанность; удовольствие ощутить себя «виртуозом» в пространстве» [6].

Признаками наступившей интернет-аддикции согласно К. Янг (2000) являются следующие критерии:

- всепоглощенность интернетом;
- потребность проводить в сети все больше и больше времени;
- повторные попытки уменьшить использование интернета;
- при прекращении пользования интернетом возникают симптомы отмены, причиняющие беспокойство;
- проблемы контроля времени;
- проблемы с окружением (семья, школа, работа, друзья);
- ложь по поводу времени, проведенного в сети;
- изменение настроения посредством использования интернета.

Из данных признаков вытекают пять основных типов интернет-аддикции (К. Янг, 1999):

Киберсексуальная зависимость, связанная с навязчивым посещением порносайтов, обсуждения сексуальной тематики в чатах или закрытых группах «для взрослых»;

Зависимость от онлайн-отношений, общения в чатах, групповых играх и телеконференциях, что может привести к замене реального социального общения в виртуальный;

Патологическая привязанность к интернет-онлайн-играм, онлайн-аукционам или онлайн-покупкам;

Информационная зависимость, связанная с навязчивым использованием поисковых сервисов или баз данных;

Обсессивное пристрастие к работе с компьютером (игры, программирование или другим видам деятельности).

A.W. Shaef (1987) впервые предложил наряду с химическими (субстанциональными) зависимостями (алкоголь, табак, наркотики, пища) выделять нехимические (поведенческие) зависимости или зависимости процесса (накопление денег, азартные игры, работа, религия, секс, интернет).

Интернет-аддикция относится к группе технологических аддикций нехимических (поведенческих) зависимостей, реализуемых посредством современных технологий (А.Ю. Егоров, 2019) Наряду с интернет-аддикцией, в данную группу относят

зависимости от видеоигр, от гаджетов, сматфонов, от просмотра телевизионных передач.

Российский исследователь В.Д. Менделевич (2007) выделил следующие типы интернет-зависимых:

Интернет-гемблеры имеют зависимость от онлайн-игр, лотерей, тотализаторов, аукционов;

Интернет-геймеры играют в разнообразные интернет-игры, онлайн ролевые игры;

Интернет-сексоголики занимаются виртуальным сексом, посещая разнообразные сайты с порнографическим содержанием;

Интернет-трудоголик реализуют работоголизм благодаря интернету;

Интернет-эротоголики используют интернет для осуществления любовной аддикты, знакомятся и заводят романы.

Интернет-покупатели реализуют аддикцию к трате денег посредством осуществления онлайн-покупок;

Интернет-аддикты отношений пользуются интернетом для виртуального общения в чатах, социальных сетях.

Существуют две группы причин зависимости от интернета, предложенные в зарубежной и русской литературе: внешняя и внутренняя. Внешние причины:

- стрессовые ситуации, ставшие причиной «побега» из реального в виртуальный мир, приводящие к социальной изоляции;
- доступность и престижность использования интернета для коммуникации, поиска информации и т.д. В внутренним причинам относятся: комплекс неполноценности, депрессия, акцентуации, расстройства личности, наличие других зависимостей.

Перспективными путями преодоления интернет-аддикции являются терапия, групповые тренинги, работа над саморегуляцией. Зная основные причины формирования интернет-аддикции интернет-зависимого психологу необходимо составить индивидуальный план работы.

Обсуждение. Эмоциональная привязанность к пребыванию в интернете, увеличение времени нахождения в сети, проблемы с саморегуляцией и планированием жизни интернет-зависимого, пренебрежение обязанностями, протест и раздражение при запрете использования интернета, навязчивые желание заново зайти в сеть, обман и приуменьшение реального использования времени в интернете, снижение и ухудшение коммуникаций с близкими в офлайн-режиме, всё это является психологической симптоматикой

интернет-аддикции. Таким образом, интернет-аддикция является одной из форм психологической зависимости.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2023/10/10/ff23-internet-use/>
- 2 <https://wisevoter.com/country-rankings/internet-users-by-country/>
- 3 Короленко Ц.П. Аддиктология. Настольная книга./ Ц.П.Короленко, Н.В. Дмитриева. – Москва: Институт консультирования и системных решений, 2012. –536 с.
- 4 https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1964-01-01_2_page006.html
- 5 Goldberg I. Internet addiction disorder/ CyberPsychol. Behavior. V. 3. № 4. 1996. – P. 403-412
- 6 Янг К.С. Диагноз – интернет – зависимость/ Мир Интернет. № 2. 2000. – С. 24-29.

ПРИМЕНЕНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

БАЛТАБАЕВ М. Ж.

учитель математики Коскольская средняя общеобразовательная школа,
Иртышский район, Павлодарская область

Современные подходы к обучению математике предполагают, что учащиеся овладеют не просто определенной системой знаний, умений и навыков, а приобретут некоторую совокупность компетенций, необходимых не только для продолжения образования, но и в практической деятельности и повседневной жизни. Возникновение новых задач обусловлено бурным развитием информации. Если раньше, полученные знания могли служить человеку в течение всей его трудовой жизни, то в век бурных темпов роста информации их необходимо постоянно обновлять. Что может быть достигнуто, главным образом, путем самообразования, а это требует от человека познавательной активности и самостоятельности.

В последние годы произошли большие перемены в жизни современной школы: изменяются учебные планы; разрабатываются и успешно вводятся в обучение альтернативные программы и учебники; появились частные школы, лицеи, гимназии, колледжи;

изучается опыт зарубежных школ. Качество знаний обучающихся при традиционной системе обучения давно вызывает всеобщую тревогу. Сохранение традиционного урока, традиционной классно-урочной системы приводит к формализму в оценке деятельности учащихся и учителей, в невозможности решения многих жизненно важных задач обучения и воспитания, поэтому совершенствование урока, являющегося основной формой процесса обучения, призвано обеспечить органическое единство образования, воспитания и развития учащихся. В связи с этим в школе возникла проблема выхода из создавшегося положения. Такой выход увидели в возможности создать в школе такую атмосферу, где отсутствует принуждение и есть возможность для каждого ребенка найти свое место, проявить инициативу и самостоятельность, свободно реализовывать свои способности и образовательные потребности. Включение активных методов обучения в образовательный процесс позволяет создать такую среду на уроке.

Что же такое активные методы обучения? Слова одного из крупнейших представителей литературы европейского Просвещения Готфрида Лессинга хорошо передают смысл активных методов обучения: «Спорьте, заблуждайтесь, ошибайтесь, но, ради Бога, размышляйте, и, хотя криво – да сами».

Активные методы обучения – это система методов, обеспечивающих активность и разнообразие мыслительной и практической деятельности учащихся в процессе освоения учебного материала [1, с. 78]. Такая методика ставит ученика в новую позицию, когда он перестаёт быть пассивным и становится активным участником образовательного процесса. Именно на решение этих задач направлены проблемно-поисковые и творчески-воспроизводящие методы. Активное обучение предполагает использование такой системы методов, которая направлена главным образом не на изложение учителем готовых знаний, их запоминание и воспроизведение учеником, а на самостоятельное овладение учеником знаниями и умениями в процессе активной познавательной и практической деятельности. К активным методам можно отнести такие, как групповая дискуссия, разбор казусов из практики, анализ ситуаций морального выбора, проблемное обучение, метод кейс-стади (метод анализа конкретных ситуаций), деловая игра, семинар-дискуссия (групповая дискуссия), «круглый стол», «мозговой штурм».

Активные методы обучения применяются на всех этапах урока. Для каждого этапа урока используются свои активные методы, позволяющие эффективно решать конкретные задачи этапа урока. Урок, построенный в технологии АМО, имеет строго определенную структуру:

1. Начало образовательного мероприятия: инициация (знакомство и приветствие), определение целей урока (вхождение в тему), определение ожиданий и опасений обучающихся (планирование личностного смысла урока);

2. Работа над темой: закрепление изученного материала (обсуждение домашнего задания), интерактивная лекция (передача и объяснение педагогом новой информации), проработка содержания темы (групповая работа);

3. Завершение образовательного мероприятия: эмоциональная разрядка (разминки), подведение итогов (рефлексия, анализ и оценка урока).

На каждом этапе урока организуется самостоятельная деятельность обучающихся и интенсивное групповое взаимодействие. Состояние сотрудничества способствует созданию комфортной обстановки, позволяет всех участников без принуждения включить в работу, при этом каждое действие обучающегося наполнено личностным смыслом, пониманием и мотивацией.

Рассмотрим применение АМО на разных этапах урока:

Активные методы начала образовательного мероприятия помогают начать урок, задать нужный ритм, обеспечить рабочий настрой и хорошую атмосферу в классе.

Первые уроки в новом для учителя классе или при изучении большой по объему и важной темы можно начать с метода «Фруктовый сад». Учащимся предлагается попробовать более четко определить, чего они ожидают (хотели бы получить) от обучения и чего опасаются. Свои ожидания ребята записывают на яблоках, а опасения – на лимонах. Те, кто записал, подходят к соответствующим деревьям, озвучивают свои мысли и прикрепляют фрукты к ветвям. Результаты применения данного метода позволяют учителю лучше понять как весь класс, так и каждого ученика в отдельности. Полученные материалы учитель сможет использовать при подготовке и проведении уроков или внеклассных мероприятий [2, с. 48]. Обучающимся, данный метод позволит более четко определиться со своими образовательными целями, озвучить свои

ожидания и опасения, с тем, чтобы педагоги могли их знать и учитывать в образовательном процессе.

На этапе вхождения или погружения в тему можно применить методы «Разгадывание кроссворда, ребуса», «Творческий эксперимент». Перед учениками ставится проблема, они предлагают пути её решения. Благодаря этому учащиеся самостоятельно формулируют тему и цели урока. У учащихся повышается мотивация.

На этапе проработки темы урока используем методы «Составление кластера», «Написание синквейна».

Кластер – прием систематизации материала в виде схемы (рисунка). Эта методика удобна для преподавателя тем, что кластеры можно применять на любом этапе изучения темы. Выбор этапа определяется степенью подготовленности учащихся к данному виду деятельности, сложностью темы, особенностями преподаваемого материала, зависит от целей преподавателя на данном этапе, технических возможностей, временных рамок и многого другого.

Правила построения кластера очень простые:

1-й этап – посередине классной доски пишется ключевое слово или словосочетание, которое является «сердцем» идеи, темы.

2-й этап – учащиеся записывают все то, что вспомнилось им по поводу данной темы. В результате вокруг «разбрасываются» слова или словосочетания, выражающие идеи, факты, подходящие для данной темы. Записывается все, что называют учащиеся, ничего не отсеивается.

3-й этап – осуществляется систематизация изученного материала.

Метод составления кластеров имеет огромное число преимуществ, поэтому он нравится учителям. Но прежде всего, его следует применять при изучении тем, содержащих большой объем понятий, формул, и прочего теоретического материала, легко поддающегося структуризации и систематизации, но тяжелого для запоминания. К таким темам, прежде всего, относится тема «Векторы и координаты в пространстве». Также полезно составлять кластеры при изучении многогранников и тел вращения, методов решения уравнений и неравенств, при обобщении знаний о функциях, их свойствах и графиках.

На уроке геометрии при изучении темы «Призма» на этапе «открытия» новых знаний (этапе вызова) была поставлена цель: составление конспекта текста учебника в виде кластера. После первого ознакомления с текстом учебника был составлен первичный кластер: «планета» – призма; спутники – понятия, рассматриваемые в тексте.

Далее проводилась групповая работа по построению кластера-конспекта. Предварительно (совместно с учителем) была выделена концептуальная информация:

- элементы призмы;
- классификация призм;
- формулы поверхности призмы.

После обсуждения групповых проектов план-кластер приобрел следующий вид:

Для прочного усвоения знаний, отработки умений и приобретения конкретных навыков учащимся необходимо иметь способность резюмировать информацию, излагать сложные идеи, чувства и представления в нескольких словах. Развивать такие важные умения помогает синквейн. Знакомство учащихся с синквейном начинаем с конкретного примера – стихотворения, пытаюсь их заинтересовать, затем знакомим с правилами написания такого стихотворного произведения:

1-я строка – название синквейна – одно слово, обычно существительное, отражающее главную идею;

2-я строка – два прилагательных, описывающих основную мысль;

3-я строка – три глагола, описывающие действия в рамках темы;

4-я строка – фраза на тему синквейна;

5-я строка – существительное, связанное с первым, отражающее сущность темы.

Важно убедить детей в том, что каждый из них вполне может быть автором такого «интересного» стихотворения. Приводим ещё несколько примеров синквейнов. За это время, более сообразительные ученики уже проводят «пробу собственного пера» и, обычно, к концу пояснения в классе уже готово несколько «стихотворных шедевров».

Эффективно, грамотно и интересно подвести итоги урока можно с применением таких методов, как «Ромашка», «Мудрый совет», «Итоговый круг». На данном этапе для учителя очень важно выяснить, что ребята усвоили хорошо, а на что еще необходимо обратить внимание.

«Ромашка»: Дети отрывают лепестки ромашки, на обратной стороне которых записаны вопросы по теме урока, передают их по кругу и отвечают на поставленные вопросы.

«Мудрый совет»: Группа пишет «совет» ребятам, которые еще не совсем поняли тему урока. Совет анализируется группой-соседкой.

«Итоговый круг»: Учитель дает минуту. Подготовленные представители группы встают в круг, задают вопросы детям других групп, те свою очередь отвечают (работают по кругу) [3, с. 25].

Рассмотренные активные методы – лишь малая часть известных на сегодняшний день методов обучения.

Мир активных методов обучения яркий, удивительный, многогранный. В нем комфортно чувствуют себя и учителя, и ученики. Войдите в этот мир и станьте его полноправным хозяином. Откройте для себя его тайны и возможности, научитесь управлять его мощным потенциалом, сделайте свою работу намного интереснее и эффективнее, а своих учеников благодарными, успешными и счастливыми.

ЛИТЕРАТУРА

1 Денищева Л. О. Теория и методика обучения математике в школе: учеб. пособие. М.: Бином. 2014. – 247 с.

2 Жалнина Л. А., Жалнина Т. Н. Использование активных и интерактивных методов и приемов обучения по математике на различных этапах организации процесса обучения // Концепт: электрон. журн. 2016. Т. 15. С. 1261-1265.

3 Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е.С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 368 с.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ СРЕДНЕГО МЕДИЦИНСКОГО ПЕРСОНАЛА АМБУЛАТОРНО-ПОЛИКЛИНИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ Г. ПАВЛОДАР

БЕРЕЗОВА Е. С.

Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар
МАПИТОВА А. С.

руководитель, Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

Управление сестринским персоналом – это целенаправленная деятельность руководителей организаций здравоохранения и их подразделений, использующих различные механизмы управления и каналы связи для обеспечения слаженной квалифицированной работы сестринского персонала по оказанию помощи пациентам в

необходимом объеме и соответствующего качества. Качество работы старшей медицинской сестры как менеджера отделения зависит от многих факторов. В первую очередь это способность принимать решения и вести эффективную организаторскую деятельность. В настоящее время в условиях неблагоприятной эпидемиологической обстановки к менеджерам отделения предъявляется новое и не менее важное требование – поддержание психологического микроклимата в отделении на должном уровне и недопущение возникновения стрессовых ситуаций для сестринского персонала. Именно поэтому рассматривать управленческую деятельность старших медицинских сестер в нынешнее время следует через призму стресс-менеджмента и копинг-стратегий.

Пандемия коронавирусной инфекции заставила в экстренном порядке изменить подходы к управлению персоналом. В связи с ухудшением эпидемиологической ситуации в мире 90% предприятий перевели своих сотрудников на удаленную работу, согласно данным ВОЗ [1, с. 138]. Специфика работы остальных компаний не предполагает удаленную работу даже частично. В их числе и медицинские работники, работающие в это время на передовой. На фоне неблагоприятной эпидемиологической обстановки сестринский персонал подвергается колоссальной нагрузке и трудовые ресурсы лечебно-профилактических организаций испытывают потребность в мерах поддержания благоприятного микроклимата на рабочих местах.

Роль сестринского персонала в современном здравоохранении значительно изменилась и усилилась, так как, медицинская сестра/брат стала равноправным партнёром врача. В своём новом качестве, сестринский персонал способен планировать сестринский процесс, а также принимать самостоятельные решения. Сестринские кадры являются объемной составляющей кадрового ресурса медицинских организаций.

Эмоциональное выгорание относится к длительной реакции на хронические эмоциональные и межличностные стрессоры, вызванные работой, проявляющиеся в виде эмоционального истощения, деперсонализации и снижения личных достижений.

Самые высокие уровни эмоционального выгорания чаще всего регистрируются среди среднего медицинского персонала, что объясняется более длительными контактами с пациентами и их родственниками. Перегоревшие врачи и сестринский персонал не только чаще страдают от злоупотребления психоактивными

веществами, разрушенных межличностных отношений и мыслей о самоубийстве, [4, с. 50] они также в подавляющем большинстве считают, что оказывают менее качественную медицинскую помощь, и пациенты, похоже, менее удовлетворены такими врачами и средним персоналом [5, с. 7]. Снижение эмоционального выгорания признано фундаментальной целью политики здравоохранения во всем мире, и организациям здравоохранения рекомендуется прилагать усилия для улучшения самочувствия врачей и медицинских сестер, и особенно специалистов, только начинающих карьеру [2, с. 42].

Эмоциональное выгорание среди медицинских работников связано с их полом, семейным положением, рабочей средой, межличностными и профессиональными конфликтами, эмоциональным расстройством и низкой социальной поддержкой [3, с. 17].

Согласно анонимному опросу среднего медицинского персонала амбулаторно-поликлинической службы города Павлодар были получены следующие результаты: ни один из участников исследования не продемонстрировал показатели, соответствующие критической степени неблагоприятности в коллективе поликлиники. При этом большая часть исследуемых показала среднюю степень благоприятности социально-психологического климата. Результат отражает удовлетворенность сестринского персонала совместной деятельностью, коммуникациями, межличностными отношениями и возможность для повышения результативности работы. Можно предположить, что такому высокому результату способствуют регулярные team-building и эффективное и своевременное разрешение конфликтов внутри коллектива. Также, с точки зрения психологии, на это влияют моральные ценности и жизненные приоритеты, которые сформировались у сотрудников на фоне работы в столь тяжелых условиях – обстановка, сложившаяся в результате наступления пандемии коронавирусной инфекции, заставила коллектив сплотиться и объединиться в борьбе за здоровье наших пациентов.

Часто специалисты сестринской профессии, как показали результаты по шкале оценки профессионального стресса, испытывают неприятные чувства по поводу своих служебных обязанностей. Как правило это может быть связано с необходимостью взаимодействия медицинской сестры и большого потока пациентов в короткий промежуток времени, с выполнением функций, которые не свойственны психотипу конкретной

медицинской сестры – например, по натуре она интроверт, но одна из ее обязанностей заключается в частом общении с пациентом и его родственниками и т.п.

Нередко наши исследуемые чувствуют перегруженность на работе и невозможность выполнить всю работу за рабочий день. Это является проблемой специалистов многих сфер. В данном ключе следует рассматривать также и проблему тайм-менеджмента, так как благодаря рациональному использованию времени можно добиться сокращения уровня тревожности по поводу рабочих обязанностей.

Большинству опрошенных медицинских работников кажется, что они не в силах удовлетворить противоречивые требования разных людей из своего окружения. В работе медицинской сестры нужно уметь быть серьезной и непоколебимой, как того предписывают каноны медицины, но одновременно с этим хочется быть милосердным по отношению к пациенту. Можно предположить, что больше всего противоречий складывается в работе тех медицинских сестер, которые взаимодействуют с детьми и их родителями.

Одним единственным показателем, с которым никогда не сталкиваются медицинские сестры, участвующие в исследовании – недоступность нужной информации. Они всегда и в полном объеме способны получить ту или иную необходимую информацию. По крайней мере такие данные они демонстрируют в нашей методике.

При этом один из частых показателей – это выполнение противоречащих собственным суждениям действий. Это может быть связано с религиозными взглядами, гендерной принадлежностью или другими моральными ценностями. Регулярное осуществление подобной деятельности, идущей вразрез с личными убеждениями и установками может провоцировать постепенно накапливающийся стресс и иметь негативные последствия.

И последний важный аспект, который настораживает – многие из респондентов считают, что загруженность на работе может влиять на их взаимоотношения в семье. Умение разграничивать личное и профессиональное – сложный навык. Необходимо уделять внимание подобным показателям. Так как отсутствие поддержки извне, а именно со стороны семьи, может ускорять возникновение негативного влияния на психоэмоциональное состояние специалиста.

Профессиональное или эмоциональное выгорание с одной стороны формирует механизм защиты, при котором

средний медицинский персонал адаптируется к напряженным условиям труда. С другой же стороны избегания невротизации не происходит, так как эмоциональная и личностная отстраненность от профессиональной деятельности приводит к сохранению относительного психологического благополучия, при этом снижение включенности в профессиональную деятельность негативно сказывается на эмоциональном состоянии и усиливает невротизацию. Возможно, что соотношение компонентов профессионального выгорания будет играть ключевую роль в формировании невротизации медицинских работников.

ЛИТЕРАТУРА

1 Галяутдинова, И.Р. Совершенствование методов организации и управления повышения качества профессионального образования медсестер в первичном звене здравоохранения // Молодой ученый. 2014. №5. – С. 138-140

2 Сипатова, М. Рецепты эффективности на каждый день: как избежать конфликтов и стрессов на работе / М. Сипатова // Новая аптека. – 2013. – №7. – С. 42-46

3 Хетагурова, А.К. Самооценка исполнения ролей руководителей сестринских служб / А.К. Хетагурова, О.Б. Масленникова, М.М.Макарова // Сестринское дело. 2017. № 7. – С. 17-19

4 Rotenstein LS, Torre M, Ramos MA, et al. Prevalence of burnout among physicians: a systematic review. JAMA 2018; 320:1131–50 [на англ. яз.].

5 Dubale BW, Friedman LE, Chemali Z, et al. Systematic review of burnout among healthcare providers in sub-Saharan Africa. BMC Public Health 2019; 19:1247 [на англ. яз.].

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ СЕНСОРЛЫҚ ЭТАЛОНДАРЫН ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

БЕСИМАЕВА Н. К.

тәрбиеші, №13 арнайы бала бақшасы, Екібастұз қ.

ОСПАНОВА Н. Е.

мұғалім-логопед, №13 арнайы бала бақшасы, Екібастұз қ.

ТУСУПОВА Г. М.

тәрбиеші, №13 арнайы бала бақшасы, Екібастұз қ.

Мектепке дейінгі педагогикада әсіресе сәбилік жаста ерекше назар аударатын тәрбие түрі – сенсорлық тәрбие. Сенсорлық тәрбие әр-түрлі: ақыл-ой, эстетикалық, патриоттық, дене, адамгершілік т.б. тәрбие түрлерімен қатар жеке тұлғаның дамуына негіз болады. Соған байланысты сенсорлық тәрбиені осы жастағы балаларға берілетін тәрбиенің құрамды бір бөлігі деп айтуға болады. Сенсорлық тәрбие алдымен қоршаған ортадағы болмысты қабылдау мен түйсікке негізделеді.

Балаларды сенсорлық этолондардың көптеген түрлерімен және оларды жүйелеумен тетелес таныстыру – мектеп жасына дейінгі балаларды сенсорлық тәрбиелеудің басты міндеттерінің бірі. Мұндай таныстырудың негізінде әрбір қасиеттердің негізгі жеке түрлерін тексеру мен есіне сақтау балалардың іс-әрекеттерін ұйымдастыру жатыр. Осы жеке түрлер этолондар мәніне ие болуы тиіс. Балаларды сенсорлық этолондармен таныстыру заттардың қасиеттерінің негізгі жеке түрлерін білдіретін сөздерді баланың есінде сақтауын ұйымдастыру болып табылады. Балаларға геометриялық пішіндердің, түстердің, шамалар қатынасының жеке түрлерін тек қана көрсетіп, олардың аттарын есте сақтауға қол жеткізген жағдайларда, тіпті дұрыс қолданатын сөздің өзі мектеп жасына дейінгі баланың ұғымдары мен қабылдауларын жетілдіруге себепші бола алмайды.

Заттардың өлшемін анықтауға қажетті сенсорлық эталондар ретінде геометриялық фигуралар қолданылады.

Заттардың формалары, түстері және өлшемдері баланың елестету қабілетінің дамуына зор үлесін қосады. Бала ұзақ уақыт аралығында сенсорлық эталондарды елестету құралы ретінде қабылдайды және бұл процесс өзіндік бөлімдерге ие.

1-бөлім – эталон алдындағы шара, баланың 3 жасында жүргізіледі. Бала бір заттың атын атау барысында екінші затты үлгі

ретінде қабылдайды. Өз ойыншықтарымен ойнау барысында бала олардың түстерін, өлшемдерін есте сақтайды.

2- бөлім – есте сақтау заттары ретінде нақты заттар емес, олардың құрамының белгілі бір үлгілері қолданылады және олар өзіндік атауға ие. Балалар негізгі түстермен күнделікті өмірде және дидактикалық ойын барысында танысады.

3- бөлім – 4-5 жасында бала сенсорлық эталондарға ие бола тұра оларды жүйелендіруге талпынады. Тәрбиеші балаға түстерді анықтай отырып, оларды кезек бойынша қоюға көмектеседі. Заттың өлшемін үйрену жақсарған кезде, бала оларды ұзындығы, биіктігі, көлемі бойынша қатар бойынша қоюға үйренеді. Осыған байланысты дидактикалық ойындар да қиындай бастайды.

Мектеп жасындағы дейінгі балалардың бәріне тән кемістік-үлгермеушілік. Ал оның басты себебі: мектеп жасына дейін анық байқалатын психикалық әрекеттердің кейбір түрлерінің тежелуі немесе уақытша қалыптаспауы. Бұл ауытқу көбінесе 3-4 жастан 11-12 жас аралығында кездеседі. Оларды кем ақылдылықтың жеңіл түрінен ажырату үшін, Сухарева Г.Е. «психикалық дамуы тежелген балалар (ПДТБ)», немесе біздің елдегі дефектология саласында қалыптасқан «дети с задержанными темпом психического развития. (ЗПР)» деген терминді енгізді. Бұл термин осы уақытқа дейін қолданылады. Бұл балалардың интеллектуалды дамуының зақымдану дәрежесі- олигофрения мен интелектісі қалыпты дамыған балалардың арасындағы аралық орын алады (яғни, интелектісі кемақылдылықтан жоғары, ал қалыпты дамыған интелектіден көп төмен.) Психикалық дамуы уақытша болуы мүмкін [1].

Қазіргі білім беру үрдісі өзгерді, саналы білім беруде жаңа көзқарастар пайда болды және біздің алдымызға жаңа міндеттер жүктеп отыр. Осы міндеттердің бірі – білім берудің әдіс-тәсілдерін түрлендіріп, жетілдіріп отыру және жаңа инновациялық білім технологиясын меңгеру. Ұрпақ тәрбиесін жаңа құндылықтар негізінде жетілдіру қоғам алдында тұрған ауқымды істердің бірі, сол себепті де мектепке дейінгі мекемелерде балалардың ақыл-ойын дамытуды жаңа көзқарастар негізінде талдау- кезек күттірмейтін іс. Мектеп жасына дейінгі баланың бойына ақыл-ой күштерін, ойлауын дамытудағы және ақыл-ой еңбек мәдениетін дарыту ең алдымен балаға сенсорлық тәрбие беруден бастау алады.

Өзектілігі мен жаңалығы

Баланың мектепке дайындығы оның сенсорлық дамуымен анықталады. Мамандар зерттеулері мектепке алғаш барған балаларда

анық қабылдаудың жетіспейтіндігін көрсеткен. Осының нәтижесінде әріптерді жазуда, сурет салуда, заттарды жасауда қиындықтар туындайды. Біз өз қызметімізде балабақша тәрбиеленушілері арасында сенсорлық тәрбиенің аздығын, ұсақ қол моторикасының мен көру-моторлы координациясының жетіспеушілігін байқадық. Аталған ауытқушылықтарды болдырмауда балалардың сенсорлық қабілетін дамыту арқылы жақсы нәтижеге жетуге болады деп шештік. Осы бағыттағы жұмыс тәжірибенің тақырыбын «Ерте жастағы балаларды сенсорлық тәрбиелеу» деп негіз етіп алдық. Тәжірибе жұмысын бастар алдында балалардың заттардың пішіні, түсі, түрі т.б. туралы білімдерін анықтадық. Нәтижесінде сенсорлық эталондар туралы білімнің жеткіліксіз екені, оларды пайдалану мақсаты жөнінде нақты білмеуі байқалды. Заттарды топтастыруда қателеседі. Баланың танымы ересектердің танымынан ерекше. Үлкендер әлемді ақыл-оймен таныса, кішкентай балалар сезіммен таниды. Айналадағы дүниені тану түйсік пен қабылдаудан басталады. Сенсорлық тәрбие дегеніміз – түйсік пен қабылдаудың дұрыс бағытта дамуы. Баланың сенсорлық процестерінің дамуына мүмкіндік тудыратын іс-әрекеттің тиімді түрі - көркемсурет салу, сазбалшықтан, ермексаздан (пластилин) мүсіндер жасау, салынған суреттерді, өрнектерді қиып, желімдеу әрекеттері, бірлескен дидактикалық ойындар, педогогикалық басшылықпен ұйымдастырылған іс-әрекет болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық ұғымды игеруі балабақшаның бағдарламасына сәйкес геометриялық фигуралармен, түстермен танысудан басталады. Мұндай танысу негізінен тиімді іс-әрекеттердің көптеген түрлерін меңгеру процесінде өтеді. Мектепке дейінгі шақтағы баланы түсті ажыратып, атауға үйретеді, олардың реңктері туралы, сондай-ақ заттарды түсіне қарай салыстыруға үйретеді, суретті қараған кезде бейненің түс арқылы қалайша көркемдік сипат алатынын көре білу қабілетін дамытады.

Сенсорлық тәрбие мазмұнына есту сезімділігін дамыту, қоршаған жағдайда дыбысты мұқият тындап, ажырата білу, тілдік есіту қабілетін және музыкалық есіту қабілетін дамыту енеді.

Сенсорлық тәрбиенің маңызды міндеттерінің бірі балалардың сенсорлық эталон туралы ұғымын қалыптастыру болып табылады. Сенсорлық эталон – бұл қоғамдық-тарихи тәжірибе процесінде туған үлгі. Негізгі түстер, геометриялық фигуралар (шар, куб, дөңгелек, шаршы т.б.), нотаға түсірілген музыкалық дыбыстардың түрлі биіктіктері осындай эталондар болып саналады. Егер бала

ұғыммен және олардың сөздік белгілерімен жақсы таныс болса, онда ол қоршаған дүниені оңай бағдарлайды; ол өзіне кезіккен заттарды өзге эталондармен салыстыра қарайды, заттың түсін, формасын, көлемін, оның бөлшектерінің кеңістікте орналасуын атайды [2].

Мектепке дейінгі педагогикада сенсорлық тәрбиенің әдісі мен мазмұнының нақты анықталуы қабылдау мен сезінудің түсігінен туындайды. Осы жағдайда екі түйткіл маңызды:

1) Меңгерілген тәжірибе барысында қабылдау «жатталған» болып табылады;

2) «Осы жатталу» қалай болады;

Мектепке дейінгі педагогика тарихында сенсорлық тәрбиенің бұрынғы педагогтармен өңделген әр түрлі жүйесі белгілі. Осы жүйенің сенсорлық тәрбиенің өңдеген отандық педагогтар. Осы жүйенің үзілмей өңделуі қабылдау дың теориясын құрған отандық психологтармен байланысты.

Сенсорлық тәрбиенің негізін салушы, аты бүкіл әлемге танымал Мария Монтессори жүз жылдан бері сексеннен аса елдің педагогтарының зейінін өзіне аударып отыр. Монтессоридың идеясында – педагогтардың тәрбие жұмысын тереңдету. Монтессоридың бала бақшасы мен мектебі Европада, Солтүстік және Оңтүстік Америкада бар. Оның идеялары сенсорлық тәрбиенің негізін қалау. Монтессоридың педагогикасы, технологиялық жағынан жетік ойластырылған. Ол баланың қабілетіне қарай жұмыс іскерлігінде, дамуына жағдай жасайды.

Монтессоридың дамыта - түзету материалдарымен танысып, дидактикасымен өз бетінше жұмыс істеудің шешімінде бала тәуелсіз, жаңа ортаға жылдам бейімделгіш болады.

Баланың жұмысы мен өмір мақсаты – жеке тұлғаның құрылымында, оның өзінде. М. Монтессоридың еңбегіндегі терминінде «тәрбие» және «даму» жие кездеседі, яғни ол тәрбиелеу мен даму барысында болып табылады, ал «білім» және «оқыту» керісінше көп айтылмайды.

Тәрбие мақсаты – психофизикалық дамумен бірлеседі М.Монтессори бойынша тәрбиенің мәні «дүниеге келесіп өмірге көмек».

1. Дамудың бірлестігі.
2. «Дайындалған ортамен» өзара байланыс.
3. Дайындық ортаны еркін таңдау.
4. Оқуға жеке белсенділік.
5. Оқу іскерлігі.

«Дамудың бірлестігі»: балада затты іштей қорытындылап дамуы, қуат көзі, өзіндік дамуы болады. Үдіріске көмектесу керек. Авторитарлық тәрбие, баланың жылдам қозғалысының жүйелілігі және іскерлік қабілетін жандандыру. Психологиялық жақсы жағдай және бостандық баланың психологиялық дамуына әсер етеді. Баланы тым қорғаштау, баланың өзі орындай алатын барлық тапсырманы орындау бала дамуына қауыпты.

М. Монтессоридың әдісі заттық-танымдық іскерліктің жаңа қырынан көрінуіне және ашылуына әкеледі. Сенсорлық тәрбие қабылдау қаблеттілігін толықтай дамытады, баланың зейінін заттың бөлшегіндегі байқалмайтын белгіге шоғырландырады, соның барысында қиялға материалдар жинақталады.

Шығармашылық қиял ол іштей қалыптасып болып жатқан жағдаймен тығыз байланыста. Бастапқы қалыпта балаға түстің аталуы туралы тапсырма беріледі – бірінші - мынау қызыл, мынау тоқ сары, қызғылт.

Екінші – «Маған қызыл түсті берші, Тоқ сары түсті көрсет, алақаныма сал».

Үшіншіден «Мынаның түсі қандай?». Осындай әдістің қайталану барысында қабылдауларын молайтуға болады [3].

Сенсорлық тәрбиенің мақсаты – бала қабілетінің сезгіштігін қалыптастыру.

Сенсорлық тәрбиенің міндеті – балаларда перцептивтік жүйенің қалыптасуы; - перцептивті іс-қимылды және эталондар жүйесін өздегінен тәжірибе мен танымдық іскерлікте пайдалану.

Сенсорлық тәрбиенің мазмұны – бала меңгеретін заттың пайда болуы және сапасы, құрамы, жан жақты айнала қоршаған ортадай анықталады.

Сенсорлық тәрбиенің маңызы мыналардан құралады:

- Интеллектуалдық дамуға негіз болып табылады;
- Ішкі әлеммен қарым -қатынас
- Барысында түсініксіз іс-қимылды тәртіпке келтіреді
- Байқағыштықты дамытады;
- Нақты өмірге дайындайды;
- Эстетикалық сезімге жақсы әсер етеді;
- Қиялының дамуының негізі болып табылады;
- Зейінін дамытады;
- Балаға заттық-танымдық іскерліктің жаңа жақтарын меңгеруге қабілеттендіреді;
- Сенсорлық эталондарда меңгерумен қамтамасыз етеді;

- Оқу іскерлікті меңгерумен қамтамасыз етеді;
- Сөздік қорының молаюына әсер етеді;
- Көру, есту, моторлы, бейнелік және естің басқа да түрлеріне әсерін тигізеді [4].

Сенсорлық қабылдауды қалыптастыру әдістері

Сенсорлық қабылдауды қалыптастыру әдістерінің бірнеше түрлері ба, соның кейбіреулеріне тоқтала кетсек олар, мазмұны мен әдісі баланың даму барысындағы бірқатар жағдайлар мен қабылдаудың мәніне тіреледі:

1) Сезіну мен қабылдау рецептордың үдірісі емес рефлектор болып қаралады. Бұл дегеніміз -сезіну мен қабылдау, затты толығымен немесе сапасын алып қарау емес, керісінше бағытталған затты зерттегенде оның ерекшеліктерін қарастыру. Баланың қабылдауының дамып сенсорлық іскерліктерінің ұзақ жолы болып қарастырылады;

2) Қабылдаудың дамуы балада әлеуметтік сенсорлық тәжірибе үдірісін меңгеру болып қарастырылады. Мысалы: үлкендердің жаңа затқа бұрын болмаған сенсорлық қабілетінің қалыптасуындай. Бала алдымен адам болып қалыптасқандағы әлемді танып білуді қамтамасыз ететін сапалы қабілеттің перцептивтік жүйесін меңгереді, содан кейін сенсорлық тәжірибеге арналған жүйе эталондарымен сапа шектерін өзінің сенсорлық тәжірибесіне пайдалануды үйренеді (геометриялық пішін, түс, көлем жүйесі, дыбыстың жоғарлылығы, бағытталған жүйелер мен тілдің айтылу қалпы және тағы басқа).

Балаларды сапа эталонымен оқыту барысында геометриялық пішінін жалпақтылығымен көлемін толық көріп қабылдау ерекше мәнге ие. Жалпақ пішіндер салыстыру барысы толық қорытындылауды қажет етеді. Олар қабылдау барысында мәнді нақты байқалады- оның сұлбасы үлгі сапасында да көлемді пішіні мен жалпақ затты пайдалануға болады. Шеңбер-доп немесе тарелканың ерекшелігін байқалтады.

Мектепке дейінгі шақта ақ, балалар пішінінің көп жақтылығымен бояудың және тағы да басқа заттардың құрамымен, үйге қажетті заттар мен ойыншықтардың бөліктерін көреді. Олар өнер туындыларымен көркемсурет, әуен, мүсінмен танысады. Әр бала болып жатқан жағдайды әрқалай қабылдайды. Сенсорлық даму қабілет үдірісі бір ізділікпен нақты іске асырылса тиімді. Сенсорлық қабілеттің даму қабілеті бірнеше кезеңдерден тұрады:

- Сенсорлық эталондардың қалыптасуы;
 - Затты зерттеу қабілетімен оқыту, сонымен қатар пішінді, түс пен көлемді айыру, көз бен өлшейтін барлық күрделі істерді орындату;

- Аналитикалық қабылдауын дамыту: түстердің үйлесімділігін ажыратқызу, пішіндерді топтастыру, көлемдердің жеке бөліктерін меңгерту. Кезеңді меңгеру түрі сәйкес пішінді білуге, оны атауға және онымен іс-қимыл жасауды меңгертеді [5].

Кейбір зерттеушілер: «Тұлғаның психикалық құбылыстарын зерттеуде оның өзі берген мәліметтер шешуші орын алады, сондықтан да өзін-өзі байқау әдісінің деректеріне ерекше көңіл бөлу қажет» - дейді. Бұл шындыққа жағымсыз пікір. Мұндай жолмен тұлғаның ішкі жан дүниесін білу қиын. Өйткені адам өзі туралы көп жағдайларда ерекшеліктерді білуіне, кейін оларды жақсарту түсу жөнінде тиісті шаралар белгілей алуына болады. Бұл әдіс тұлғалардың психикалық ерекшеліктерін зерттеуде өте көп қолданылатын әдістердің бірі.

Сенсорлық-сезгіштігін дамыту әр тұлғаның дамыту жұмысына және білімге бағыттайтын іскерлік болып табылады. Көптеген зерттеушілер сенсорлық-сезгіштік үдірістерінің ерекше белгілерін анықтаған: қабылдаудың барлық түрлерінің жіктелуінің жетіспеушілігі, заттың қабылдаудың және нақтылаудың жетіспеушілігі, затты танудағы баяулылық қабылданған затты кенінен түсіндірудің қиындығы.

Мектеп жасына дейінгі ересек балаларды зерттеу барысында, белгілі жоспар бойынша жүйелі біраз уақыт бойына зерттелуші тұлғаның, психикалық ерекшеліктерін қадалағалауды- байқау әдісі деп атайды. Байқау әдетте, табиғи жағдайда, зерттелінуші тұлғаның әрекетіне әдейі араласпай - ақ жүреді. Осы әдіс арқылы зерттелінушінің мимикасын, сөз реакцияларын, түрлі қозғалыстарын, мінез-құлқын, жалпы әрекетін байқауға болады. Сондай-ақ адамның ерік күші, сезім ерекшеліктерін темпераменты байқау әдісі арқылы ажыратылады. Мысалы, тұлғаның ойлау және сөйлеу ерекшелігін зерттеу керек болса, ол үшін зерттелуші тұлғаның әрбір іс қимылдарын ойын үстіндегі жеке сөздерін, күнделікке тусіреді кейін оны тиянақты түрде талдап, тиісті қорытынды шығаруға болады.

Мектепке дейінгі арнайы дамыта оқытудың негізгі қағидалары болып табылатындар:

- Дамыта оқыту қағидасы, негізделген жағдайда баланың дамуын қалыптастыру. Оқытуда жас және бала құрылым ерекшелігін ескеру.

Ерте бастаған дамыта оқыту үдірісі жылдам дамуға арқау болады. Баланың жеке тұлға ретінде және психикалық даму үдірісін толық немесе бүтіндей жүйелестіру.

Тұлға бойындағы дамуын, диагностиканың шешімінен кейін және тұлғаның әлеуметтік даму қорытындысынан кейін байқауға болады. Осы кешенде ата-ана тарапынан мектепке дейінгі педагогтардың бірлесіп жұмыс істеуі анықталады.

- Дамыту және өтем қағидасы.

- Баланың жеке тұлға ретінде дамуына деген іскерлік қағидасы мамандардың біліктілігі мен шыдамдылығы.

Ерте жаста қалыптасатын, салыстырушы әрекеттер бұны талап етеді.

Ерте жастағы балаларға арналған ойыншықтардың көбі (пирамидалар, жай кубиктер, матрешкалар) салыстырушы әрекеттер талап етеді.

Үш жастағы балада салыстыру үшін тиянақты үлгілер бар-ол оған жақсы танысты, пішіні ашық білінетін заттар. Үшбұрыш заттарды бала «үй» ретінде біледі, дөңгелек заттарды «доп» деп таниды. Бұл нені білдіреді? Бұл заттардың қасиеттері туралы түсінігі қалыптасты, осы түсініктер нақты бір затқа тіркелгенін білдіреді.

Заттардың қасиеттері туралы түсініктерін толықтыру үшін, бала заттардың әр түрлі мінездемесімен, сынымен практикалық әрекеттермен танысуы қажет. Бала белсенді әрекет ететін бай сенсорлық орта, әрекетінің іштей құрылған жоспары және ойлау қабілетінің дамуы, қалыптасуына маңызды жай.

Затпен әрекет ететін ойындар тек ойлау қабілетін емес, қимылын, қабылдауын, назарын, есте сақтауын және тілін дамытады [6].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кеңесова. Ж. С. Балтабаева. Г.Г. Тәжірибелік жинақ. // Арнайы білім беру// Журнал. Алматы. 2003. № 5. – Б.15-40.

2 Сәбет. Баб-Баба. Жалпы психология. А., Дарын. 2005. – Б.167-173.

3 Аймаутов К. Ж. Қызықты психология. А., Дарын. 1994. – 45 б.

4 Құдайқұлова Л.С.Алматова Р.К.Бала бақшадағы сенсорлық тәрбие. Жалын. – Б. 7-20.

5 Сенсорная комната – волшебный мир здоровья / Под ред. Л. Б. Баряевой, Ю. С. Галлямовой, В. Л. Жевнерова. – СПб.: ХОКА, 2007. – 101 б.

6 Айрес, Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э.Дж.Айрес; (пер.с англ.Юлии Даре). – М.: Теревинф, 2009. – 41 б.

ЭБРУ ТЕХНИКАСЫ – СУДА БИЛЕЙТІН БОЯУЛАР

БЕСПАЕВА А. Қ.

көркем еңбек пәнінің мұғалімі, № 29 ЖОББМ, Павлодар қ.

Эбру – бұл су бетінде ерекше сызбалар жасау өнері, содан кейін олар қағазға тасымалданады. «Түрік мәрмәрі» деп те аталатын ежелгі қағаз өңдеу өнері. Мәрмәр (мәрмәр) – сумен жанасатын бояу дақтарынан алынған кескін материалына көшіру процесі. Эбрудың ең көне картинасы 11 ғасырда жасалған. Эбру өнердің ең жұмбақ түрлерінің бірі болып саналады, өйткені осы уақытқа дейін ғалымдар эбру орны туралы жалпы пікірге байланысты оның шығу тегін есіне түсіре алмады. Үндістанда бұл эбру өнері кейінірек Үндістанда пайда болды деп болжануда және біреу ажырасуды жоғалтты деп санайды, су Эбру нұсқасы Иранда пайда болды, содан кейін оны түрік стилінде қабылданған деп атайды. Жақында бұл өнер жоғалып, тек әдемі естелікке айналуы мүмкін. Технология жоғалуы мүмкін, шеберлік ұмытылады және біз олардың қаншалықты түсініксіз түрде жасалғанын түсінуге тырысып, өткеннің шедеврлерінен ләззат алар едік. Бірақ соңғы онжылдықтарда Түркиядағы Эбру жаңа өмірге ие болды: ол сақталады, дамиды және көпшілікке жеткізіледі. Көрмелер ұйымдастырылады, шеберлік сыныптары өткізіледі, матадан, ағаштан, шыныдан және былғарыдан жасалған түрлі бұйымдар сатылады, оларға Эбру стиліндегі суреттер салынған.

Шеберлер өздерінің дағдыларын, техникасын және бояулар жасаудың құпияларын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізеді. Түрік шеберлері Эбру өз өнеріне үреймен қарайды, оны түстер биі деп атайды, олар бір-бірімен араласып, ерекше өрнектер жасайды. Өйткені, екі бірдей Эбру жасау мүмкін емес.

Шығармашылықтың бұл түрі әсіресе «жұқпалы» – оны бір рет сынап көргеннен кейін, сіз сиқырға қайта қол тигізгіңіз келеді. Сонымен қатар, таңғажайып нәтижелерді бірінші рет алуға болады

– арнайы дағдылар қажет емес.

Эбруді педагог-психологтар арт-терапияның жаңа ерекше әдісі ретінде жиі қолдана бастайды.

«Бұл техникада сурет салу өзіне сенімсіз балалар үшін пайдалы. Олар босатылып, өз күштеріне сене бастайды. Екінші жағынан, мұндай әрекет тым белсенді және мазасыз мектеп жасына дейінгі балалар мен мектеп оқушыларын тыныштандыруға көмектеседі. Осы арт-терапияны қолдана отырып, сіз балалардың мінез-құлқын, олардың көңіл-күйін, эмоционалдық жағдайын реттей аласыз, яғни балалар ұжымында қолайлы психологиялық климат жасай аласыз. Мұның бәрі, сайып келгенде, балалардың физикалық денсаулығына пайдалы әсер етеді».

Дизайн бойынша менің мұғалімімнің пікірін де білуге болады. Міне, ол былай дейді: «балалар үшін Эбру – қиялды, моториканы, шығармашылықты дамытудың тамаша құралы. Сондай-ақ, қызықты техниканың көмегімен сіз түстер мен пішіндер әлеміне еніп, үлкен оң заряд пен көптеген жағымды әсерлерге ие бола аласыз. Эбру сурет салу үшін ешқандай қабілет пен дағды қажет емес, тіпті. Менің ойымша, бұл шынымен де демалуға, тыныштандыруға және бұл әлемнің қаншалықты әдемі екенін көруге бірегей мүмкіндік!».

Эбру үлгісін жасау үшін шыдамдылық қажет, өйткені бұл процесс. Бізге қажет ерітіндіні алу үшін жапырақшаларды 2 апта бойы суда тұндыру керек. Ерітінді біртекті болуы үшін, жұмысты бастамас бұрын оны Нейлон шұлығы арқылы сүзу керек. Содан кейін барлық ауа көпіршіктері жиналуы үшін газетті 5 минутқа жабыңыз.

Қазіргі уақытта сатылымда дайын өсімдік ұнтағы бар, оны белгілі бір пропорцияда сумен сұйылту керек және оны кем дегенде бір күн қайнатыңыз. Эбру бояулары тек табиғи пигменттерден, судан және өттен тұрады. Олар консистенциясы бойынша өте сұйық, негізінен түрлі-түсті су.Бояулар жасау үшін мүлдем тексерілген пропорциялар жоқ екенін атап өткім келеді, әр шебер өз тәжірибесін ескере отырып, ерітінді мен бояулар жасайды. Эбру бояуларын жасау кезінде келесі ерімейтін пигменттер қолданылады.

Барлық пигменттер тек тазартылған сумен сұйылтылған.

Судың беттік керілуін азайту және бояулар оның бетіне жабысып, батып кетпеуі және бір-бірімен араласпауы үшін өт пигментке қосылады. Бұл Эбрудың тағы бір құпиясы. Өт-бауыр шығаратын сары-жасыл ащы сұйықтық. Эбру бояуларын жасау үшін ірі қара малдың өті қолданылады (көбінесе бұқа).

Эбру стиліндегі сызбаларды жасау үшін келесі материалдар қажет:

1. Сурет салуға арналған науа, кез-келген таяз, тікбұрышты контейнер жасайды.

2. Эбру Бояулары.

Әдетте бояулар пластикалық немесе шыны ыдыстарда салқын, қараңғы жерде сақталады. Сурет салу үшін аз мөлшерде бояулар қолданылады.

Әдетте бояулар пластикалық немесе шыны ыдыстарда салқын, қараңғы жерде сақталады. Сурет салу үшін аз мөлшерде бояулар қолданылады. Қажетті мөлшер, әдетте, мұқият араластырғаннан кейін таза ыдысқа құйылады.

3. Оған Эбру үлгісін су бетінен тасымалдауға арналған қағаз.

Қағаз суреттерді су бетінен оған тасымалдау үшін қажетті бірқатар қасиеттерге ие болуы керек:

- сурет салу науасының өлшеміне сәйкес келеді;

- бояуды жақсы сіңіріңіз (қағаз бояудың сіңуіне жол бермейтін жабынмен жабылмауы керек);

- оны судың бетіне қолданған кезде бұралмаңыз (қағаз бар, ол ылғалданған кезде бірден түтікке айналады, бұл сызбаны қағазға ауыстыруға мүмкіндік бермейді);

- ылғалдан құрғаған кезде аздап деформацияланып, пресс немесе үтіктің астындағы пішінді жақсы қалпына келтіріңіз.

Эбру үшін арнайы праймер қағазы бар. Бірақ сурет салудың бастапқы кезеңдерінде сіз қарапайым принтер қағазын ала аласыз.

Тәжірибесі бар акварель қағазы сияқты қалың қағазды қолданған дұрыс.

4. Эбру щеткалары.

Қылқаламдар әдеттегідей қолданылмайды – олар сурет салмайды. Олар бояуды Сулы ерітіндінің бетіне шашырату үшін ғана қажет. Қылқалам білігі үшін раушан сабағы қолданылады, ал қылқаламның өзі білікке белгілі бір жолмен бекітілген жылқы шашынан жасалады. Қылқаламның кәдімгі конус тәрізді пішіні жоқ – оның кесілуі мүлдем тегіс-кесілген өрімнің у сияқты.

Қылқаламның осы материалдары мен формаларын таңдау кездейсоқ емес және мұндай қылқалам орындауы керек міндеттерге байланысты.

Раушан сабағы ерекше икемді және сонымен бірге берік, бұл щетканы серпімді және бояуды шашыратуға өте ыңғайлы етеді. Жылқы шашы бояуды жақсы сіңіреді және оны біркелкі

береді, ал біркелкі кесу бояудағы тұндырылған пигменттерді оңай араластыруға мүмкіндік береді.

5. Тарақ-Қалампырмен толтырылған блок.

Эбру тарағы сызбаны ерекше және эксклюзивті етуге мүмкіндік береді. Суда үлгі жасауға қызмет етеді.

6. Эбру үшін Шило – бұл техникада жұмыс істейтін кез-келген суретшіге қажет құрал. Құрал бірегей пішіндер мен үлгілерді жасау үшін қажет, су бетінде оның көмегімен қажетті сурет контурлары алынады.

7. Қоюландырғыш (гевен өсімдігінің сығындысы) – бұл суға қосылатын арнайы зат және су (ерітінді) онда бояулар бетіне мойынсұнып, батып кетпейді. Мұндай ерітінді тығыздығы мен тұтқырлығына байланысты су бетінде пайда болған өрнектің пішінін сақтайды және бояулардың түбіне түсуіне жол бермейді.

Эбру үшін барлық материалдардың арқасында су бетінде шынымен ерекше сызбалар пайда болады

Би түстерін суретке айналдыруды сөзбен айтып жеткізу қиын, оны жақсы көруге болады.

Суретті құрудың бірінші және ең маңызды кезеңі – Фон құру. Біз әртүрлі бояуларды алып, оларды щеткадан судың (ерітіндінің) бетіне шайқаймыз. Бояу тамшылары суда ерімейді, бірақ оның бетінде қалады. Фон үшін бір-бірімен үйлесімді екі, үш түрлі түсті бояуды алу жеткілікті. Тарақпен, қалың түйреуішпен немесе тіпті тарақпен біз фонға қажетті көрініс береміз. Содан кейін, біз әр түрлі түстерден нүктелер қоя бастаймыз, олар өз кезегінде дайын фонда жарқын шеңберлерге таралады. Қажет болса, бояулардың әртүрлі түстерін қосыңыз. Біз шеңберлерге пішін береміз, Бояу тамшыларын бұрын-соңды болмаған гүлдерге, содан кейін фигураларға, содан кейін ертегілерден сюжеттерге айналдырамыз.

Жұмыс кезінде сіз бәрін ұмытып кетесіз және су бетіндегі бояулар нақты суреттерге айналған кезде шексіз қарай аласыз. Судағы сурет аяқталғаннан кейін, жоғарыдан, өте мұқият, судың бетіне қағаз парағын салыңыз. Біз оны бірнеше секундтан кейін үлгісімен алып тастаймыз. Бұл да нағыз сикырға ұқсайды, өйткені бояулар қағазға толығымен тасымалданады және науадағы су мүлдем таза болып қалады.

Мыңжылдық тарихына қарамастан, Эбру сурет салу техникасы әлі күнге дейін сурет салудың түсініксіз түрі болып табылады. Сондықтан, оның негіздерін игере отырып, сіз өзіңіздің жақындарыңыз бен достарыңызды таң қалдыра аласыз [1-3].

Өнерде Эбрудың бірнеше түрі бар. Міне, олардың кейбіреулері: «Баттал эбру» техникасы. Бұл әдіс бояуды щеткамен судың бетіне шашыратады және алынған үлгіні ештеңені өзгертпестен қағазға ауыстырады. Яғни, орындаушының минималды «араласуы» (Battal сөзінің мағыналарының бірі – «үлкен, сыпырылған»).

Шынында да, суретші бояуды шашыратқанда, қозғалыстар сыпырылады). Осы техникада жасалған эбру суреттерінде Орындаушының шеберлігі мен шеберлігінің деңгейі қаншалықты жоғары болса да, өрнек тек «өздігінен» қалыптасады. Кейбіреулер мұндай «стихиялылықты» кемшілік деп санайды, бірақ бұл battal ebру-ға тән қасиет. Мұнда суретші су мен бояумен қатар компоненттердің бірі ғана.

«Эбру орамал» техникасы. Бұл техникада алынған суреттер дәстүрлі Анадолы орамалдары мен орамалдарындағы ою-өрнектерге ұқсайды. Демек, атау бояу судың бетіне шашырайды, тігістің көмегімен «толқындар мен ағындар» өрнегі қалыптасады – олар оны бетіне солға-оңға немесе жоғары-төмен өткізеді, содан кейін дөңгелек қозғалыстар сол сызбаға сәйкес жасалады. Осындай аралас қозғалыстардың нәтижесінде «эбру орамал» суреті алынады.

S пішіндерін қайталау.

Эбру стиліндегі сурет салу процесі өте қызықты болды. Суда сурет салу оңай емес және оған дайындалу көп уақытты қажет етсе де, әркім міндетті түрде тырысуы керек! Менің ойымша, зерттеу жұмысын жасау кезінде алған дағдылар міндетті түрде пайдалы болады, өйткені қол жетімді материалдардан Сіз тек суреттерді ғана емес, сонымен қатар көптеген әртүрлі, ерекше интерьер заттарын жасай аласыз, тіпті суреттеріңізбен киім мен аяқ киімді безендіре аласыз. Сонымен қатар, сіздің суретіңізді ешкім ешқашан қайталамайтынына сенімді болу керек, яғни сіз жасаған нәрсе 100% эксклюзивті болады.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде менің гипотезам расталды. Тәжірибеден мен судағы суреттің жарықтығы мен айқындылығы көбінесе дайындалған ерітіндінің дұрыстығына және тандалған бетке байланысты екенін анықтадым. Мен сызбаларды тек қағазға ғана емес, матаға, ағашқа, фарфорға және басқа материалдарға ауыстыра алдым. Бірақ ең бастысы – мен өз қолыммен эксклюзивті сыйлықтар жасай алдым.

Менің жұмысым өте қызықты, қызықты және ерекше болды, ең бастысы, ол суда сызбалар жасау процесін тікелей эфирде көргендердің бәріне ұнады. Бәрі тез шықпасын, бірақ мен сізге

эбрудың таңғажайып әлемін – суда билейтін түстерді көрсетуге мүмкіндік бергеніме қуаныштымын!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Блинчева, И. Б. Ежелгі уақытта бояулар неден жасалған / И. Б. Блинчева. – М.: «кітап әлемі», 2013. – 125 б.
- 2 Выготская, М. Я. Өнер әлеміндегі ең қызықты / М. Я. Выготская. – 2 басылым., М., 2017. – 280 б.
- 3 Окулская, Л. В. Эбру сурет салудың дәстүрлі емес техникасы. Инновациялық педагогикалық технологиялар: IV халықаралық материалдар. ғылыми. конф. (Қазан қ., мамыр 2016 ж.). – Қазан: Бук, 2016. – Б. 62-65.

МЕТОД ВИЗУАЛЬНОЙ ТЕРАПИИ

БОНДАРЕНКО Д. А.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар
ПОПАНДОПУЛО А. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Психология относительно молодая наука с большим потенциалом для развития, который, к сожалению, практически не задействует современные науки, а также технологии.

Метод визуальной терапии представляет собой инновационный подход к решению психологических проблем и снятию эмоциональных трудностей, основанный на использовании визуальных средств для стимулирования самоисцеления и эмоциональной регуляции. В современном мире, где стресс и тревога становятся все более распространенными явлениями, метод визуальной терапии предоставляет эффективный инструмент для достижения психологического благополучия.

Этот метод основан на убеждении в том, что визуальные стимулы имеют мощное воздействие на наше эмоциональное состояние и могут помочь в переработке травматических воспоминаний, преодолении страхов и тревоги, а также поиске внутреннего покоя. Он объединяет принципы психологии, искусства и терапии, предлагая клиентам инновационные способы выражения и осознания своих эмоций.

В данном исследовании мы рассмотрим основные принципы и методы визуальной терапии, ее эффективность в решении различных

психологических проблем, а также потенциал для интеграции в существующие терапевтические подходы. Основываясь на современных научных данных и клиническом опыте, мы сможем лучше понять роль и значимость метода визуальной терапии в современной психологической практике.

В истории развития психологии, как и многих других научных дисциплин, мы видим тесную связь с философией. Уже в античные времена философы задавались вопросами о природе человеческой личности: что такое личность, каковы ее свойства и как психика влияет на здоровье?

Философские школы древности предпринимали попытки разгадать загадки человеческой природы, а также связи между умом и телом. Сократ, Платон, Аристотель и другие мыслители размышляли над природой человеческой души, ее функциями и влиянием на поведение и состояние здоровья. Их идеи и концепции стали отправной точкой для развития психологии как науки.

Таким образом, уже с древних времен философия ставила важные вопросы о психологической природе человека, которые со временем привели к формированию самостоятельной научной дисциплины – психологии. Гегель, например в своем философском труде «Логика», задумывался над тем имеет ли идея материальное представление? А наши мысли? А бытие существует?

В 1879 году Вильгельм Вундт открыл первую в мире психологическую лабораторию, в которой проходили исследования феноменов сознания путем интроспекции – метода психологического исследования, который заключается в наблюдении собственных психических процессов без использования каких-либо инструментов или эталонов.

Этот метод имел колоссальное значение в исследовании психики и личности человека. Психологи того и нынешнего времени используют его до сих пор. Пытаются погрузиться в самые недры своего мозга, пытаясь ответить на вопросы внутри своей головы.

Многие практические психологи задействуют, как основной метод помощи человеку фантазию, предлагая ему представить комнату, человека, питомца, вещь, работая исключительно на таком понятии, как изучение себя через образы, создаваемые вашими воспоминаниями. Они (практические психологи) пытаются вернуть вас в травмирующий опыт, задействуя только, то насколько вы погружены в состояние воспоминаний. Так, З. Фрейд пытался с помощью гипноза окунуть человека в травмирующее событие,

позволить ему заново оказаться там, пережить его вновь, считая, что наш мозг, психика, воспоминания – это некая «машина времени».

Однако стоит отметить, современная психология и терапия, по нашему мнению, не использует активно и в таких масштабах современные технологии.

Отсюда появляются вопросы: «Почему только посттравматический синдром?», «Почему нельзя этим лечить любое расстройство?», «Почему бы не дать человеку поговорить с самим собой?» и т.д.

Наша концепция виртуальной психологии и терапии основана на убеждении, что с использованием современных VR-технологий можно создать возможность пережить незавершенные эмоциональные опыты. Путем погружения клиента в виртуальную среду мы помогаем ему вновь испытать эти ситуации и завершить их, что позволяет избежать постоянного возвращения к ним и улучшает его психическое состояние.

Часто неразрешенные опыты могут вызывать стресс и панику, приводя к определенным психосоматическим реакциям. Виртуальная среда предоставляет безопасное пространство для исследования и переосмысления этих ситуаций, помогая клиенту преодолеть связанные с ними негативные эмоции и найти новые стратегии преодоления.

Таким образом, вместо того чтобы постоянно углубляться в цикл негативных реакций, клиент может использовать виртуальную терапию для изменения своего восприятия и реакции на вызывающие стресс ситуации, что способствует улучшению его общего психического благополучия.

В качестве примера, хотел бы поделиться интересным случаем из нашей неофициальной практики, где автор работал с клиентом, страдающим прокрастинацией, как он это называл. Этот опыт был проведен в рамках нашей практики, предоставляемой бесплатно для набора опыта, и клиенты были предупреждены о возможных рисках.

Наш клиент, на первый взгляд, описывал свою проблему как прокрастинацию. Однако, глубокий анализ показал, что его прокрастинация была связана с отказом себе в праве на отдых. В детстве его материальная фигура постоянно подталкивала его к работе, внушая, что время на отдых - это потеря времени, и призывая его к неустанному труду.

Этот опыт в детстве сформировал у него установку, что отдых – это что-то непозволительное и нецелесообразное. В результате,

взрослый клиент постоянно чувствовал внутреннее напряжение и вины, когда пытался расслабиться, что приводило к постоянному откладыванию дел и прокрастинации.

Работа с клиентом включала в себя пересмотр его убеждений и создание новых стратегий, которые позволяли ему наслаждаться отдыхом без чувства вины и стресса. В процессе терапии мы сосредоточились на пересмотре его отношения к работе и отдыху, помогая ему найти баланс и уверенность в праве на свободное время.

Если клиент продолжал отдыхать, он испытывал некий «урок». Этот опыт закреплял в его психике убеждение, что отдых – это равносильно унижению, что его жизненные достижения не имеют ценности, и он ощущал себя бесполезным. Наш клиент был 18-летним парнем, талантливым и амбициозным студентом, увлеченным медициной и мечтающим стать нейрохирургом. Однако, его низкая самооценка, подавленность и признаки выгорания, возникшие на фоне вышеупомянутых проблем, тревожили нас.

В процессе нескольких сеансов удалось выявить основную проблему. И вот тут мы подумали: «А что, если мы сможем создать виртуальный образ его матери с использованием искусственного интеллекта? Может быть, через эту модель он сможет завершить свои эмоциональные проблемы, общаясь с ней, не используя реальный контакт с матерью?»

Эта идея, возникшая в процессе работы, представляла собой возможность создания виртуальной среды, в которой клиент мог бы исследовать и переосмыслить свои отношения с матерью, избежав при этом рисков, связанных с взаимодействием с реальным человеком. Виртуальная модель матери с искусственным интеллектом могла бы быть инструментом для преодоления его эмоциональных трудностей и восстановления его самооценки.

Поскольку мы знаем, что конфликты внутри нас решаются с использованием образов и моделей, которые закладываются в нас через опытные ситуации и личности, важно понимать, какие связи создаются в нашем внутреннем мире. В случае моего клиента, в его внутренней системе установок сформировалась связь: «Отдых = бесполезность». Это убеждение имело корни в его детстве и во взаимодействии с матерью.

Если бы наш клиент мог внутренне общаться с образом своей матери, возможно, мы могли бы изменить эту связь. Мы могли бы показать ему, что отдых – это не признак бесполезности, а нормальная часть личностного роста и самосовершенствования, так

же важная, как и работа. Создание новой связи в его внутреннем мире, где «Отдых = нормально», помогло бы пересмотреть его отношение к отдыху и преодолеть негативные установки, которые мешали его личностному развитию.

В процессе работы стало ясно, что нужно применить инструмент фантазии. И тут нас посетила мысль: «А что, если визуализировать эту фантазию? Сделать ее видимой, конкретной». Мы живем в 21 веке, где доступны компьютеры, передовые технологии, нейронные сети и искусственный интеллект. Достаточно вспомнить кино и игры. Они используют графику, чтобы воплотить наши фантазии в жизнь: супергерои, битвы гигантов, создание собственных миров в играх. И мы, психологи, работаем непосредственно с фантазиями, знаем их основные законы. И, казалось бы, именно фантазии наших клиентов – это материал, с которым мы работаем.

Как я сказал выше, современный мир использует графику, игровые движки такие как Unreal Engine, Unity, и другие. На базе игровых и графических движков, работают с моделированием объектов домов, людей, игр. С графикой создавая как можно более реалистичные текстуры, чтобы все сложнее было в дальнейшем отличать реальное и нереальное, а также конструированием, инженерией. Это отличный инструмент по созданию и визуализированию фантазий человека. В последующем мы разберем этот инструмент более основательно, затронем его важность, почему это важно для психологии.

Нейросети, хотя и являются относительно молодой технологией, обладают огромным потенциалом, облегчая нашу работу. В настоящее время они еще не способны на полноценную коммуникацию, но могут создавать. Уже сегодня нейросети могут генерировать изображения, фотографии, тексты и даже музыку. Теперь представьте, что они также могут стать инструментом для психологов, создавая сценарии работы, модели комнат в виртуальной среде или даже выступать в роли полноценных клиентов. Этот аспект будет подробно рассмотрен в следующих исследованиях, в частности, в главе нашей книге «Нейросеть в терапии».

VR (виртуальная реальность) – это технология, которая активно используется для погружения человека в различные виртуальные миры и создания симуляций. Очки виртуальной реальности широко применяются для этого. VR используется в подготовке солдат, водителей, медицинских специалистов, но удивительно, что она до сих пор не получила широкого применения в психологии.

Эта технология, казалось бы, идеально подходит для терапевтических целей и обладает огромным потенциалом, но психологи почти не используют ее. VR способна погрузить человека в любую ситуацию: в океан с акулами, на крышу бизнес-центра, на поле боя, в офис, на пляж или даже в космос. Все зависит только от вашей фантазии.

Вы можете взаимодействовать с виртуальными моделями известных личностей, таких как Железный Человек, У. Черчилль, З. Фрейд или К. Юнг. Конечно, эти модели не будут идентичными реальным личностям, но они представляются так, как их видит создатель или испытуемый. Все зависит от фантазии разработчика и возможностей технологии.

Представьте теперь что именно вы одеваете эти очки и погружаетесь в событие из вашей жизни заново его переживая. И именно это и есть терапия виртуальной реальности.

Этот новый метод терапии и исследования психики представляет собой подход, который в настоящее время называется методом виртуальной терапии. Хотя это понятие уже начинает внедряться, его использование все еще ограничено и осторожно. Мы надеемся, что данная работа убедит большое количество специалистов в необходимости активного изучения и применения этого метода.

Наша задача заключается в том, чтобы представить свое видение данного метода. Данная терапия основана на активном взаимодействии с клиентом. Мы считаем, что наш метод является революционным в современной психологии и терапии.

В заключение, метод визуальной терапии представляет собой инновационный подход, который демонстрирует потенциал в области психологии и психотерапии. Он открывает новые горизонты для исследования и лечения различных психологических проблем, предлагая эффективные инструменты для работы с клиентами.

Этот метод позволяет использовать визуальные образы, сценарии и симуляции для исследования и изменения мыслей, чувств и поведения. Он открывает возможности для создания индивидуализированных терапевтических сред и сценариев, а также позволяет клиентам пережить и переосмыслить свои проблемы и трудности в безопасной виртуальной среде.

Кроме того, метод визуальной терапии представляет собой перспективный инструмент для обучения и поддержки специалистов в области психологии и психотерапии. Он может

помочь практикующим терапевтам расширить свой набор навыков и эффективнее работать с клиентами.

В целом, метод визуальной терапии обещает стать важным дополнением к существующим методам лечения и исследования в области психологии, открывая новые возможности для понимания и изменения человеческого опыта. Его применение может привести к более глубокому и эффективному пониманию психологических проблем и способов их решения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Козлов В.В., Донченко И.А. Направленные визуализации: теория и метод // Санкт-Петербург, - 2009

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

БОРЦОВА С. Н.

воспитатель, №24 сәбилер бақшасы, г. Экибастуз

ЧЕПУРНАЕВА М. Н.

воспитатель, №24 сәбилер бақшасы, г. Экибастуз

Одной из важнейших задач педагогов дошкольного образования является формирование у дошкольников высокого уровня познавательной активности, которая в дальнейшем позволит им успешно проявлять себя в учебной деятельности в рамках общеобразовательной школы. Активность в педагогике предполагает проявление инициативы, осуществление действий, направленных на изменение окружающего мира и выражающихся в творческой, интеллектуальной, коммуникативной деятельности. Познавательная активность – это качество личности, проявляющееся в стремлении к познанию, определяющее устойчивый интерес к поиску новых знаний, готовность к поисковой деятельности, инициативность и самостоятельность в ней, выражающееся в положительных эмоциях и рефлексивном самоуправлении.

Вопросы развития познавательной деятельности детей относятся к числу наиболее актуальных проблем современной педагогической науки и практики.

Мыслительная деятельность детей с ООП, уровень развития которой является определяющим в проявлении и развитии

познавательной активности, характеризуется сниженной конкретностью, инфантилизмом, мыслительные действия импульсивны или медлительны.

Познавательная активность детей с ООП может отличаться: у ребенка с ЗПР, например, интеллектуальные способности не соответствуют возрасту, поэтому они лучше усваивают новый материал при подключении опоры на зрительную, двигательную или слуховую память. Особенностью познавательной активности детей с нарушением интеллекта является снижение познавательной деятельности, а потому необходимо максимально детализировать задачи в сфере познания, сделать материал более доступным для понимания. Это говорит о том, что познавательная активность, прежде всего, определяется особенностями нарушения психического развития, что устанавливает специфическую логику в образовательном контексте и отражается в структуре и содержании образования.

Одной из главных задач современной коррекционной педагогики является формирование у детей с особыми образовательными потребностями в достаточной мере активной и самостоятельной мыслительной деятельности. От уровня активности и самостоятельности во многом зависят динамика развития ребенка, возможности его адаптации в обществе.

Проблема развития познавательной активности личности в обучении как ведущего фактора достижения целей обучения, успешной его социализации и интеграции в общество, общего развития ребенка, требует на современном этапе развития цивилизации принципиального осмысления важнейших элементов обучения и утверждает в мысли, что стратегическим направлением активизации познавательной активности обучаемых является создание дидактических и психологических условий осмысленности учения, включения в него ребенка на уровне не только интеллектуальной, но и социальной активности [1, с. 22-27].

Вместе с тем педагоги решают специальные задачи, которые обусловлены особенностями развития детей с особыми образовательными потребностями и направлены на восстановление, коррекцию и компенсацию нарушенных функций, организацию дифференцированного обучения, дальнейшей подготовку к труду в современном обществе и жизни.

Для решения этих задач необходима коррекция познавательной деятельности, формирование нравственных и социальных качеств

личности, эмоционально-волевой сферы дошкольника с особыми образовательными потребностями.

Одним из путей повышения активности является использование в работе современных игровых технологий.

Игра – ведущий вид деятельности дошкольника. Игра – организованное занятие, требующее напряжения умственных и эмоциональных сил. Игра всегда предполагает принятия решения – как поступить в той или иной ситуации. Что нужно сказать, как можно выиграть? Желание решить такие задачи обостряет мыслительную деятельность дошкольника.

Для ребенка игра – это прежде всегда увлекательное занятие. Разнообразные игровые формы ставят ребенка в центр учебного процесса. При этом ребенок не просто усваивает предлагаемый материал, старается сам найти ответы на поставленные вопросы, применяет полученные знания на практике и начинает осознавать где, когда, каким образом и для каких целей эти знания могут быть применены. В ходе игры происходит активизация познавательной деятельности, что особенно важно для детей, с особыми образовательными потребностями. Игра является одним из основных приёмов, который помогает детям преодолеть трудности в обучении, в коррекции познавательных процессов. Занимательность условного мира игры делает положительно окрашенную монотонную деятельность по запоминанию, повторению, закреплению или усвоению учебного материала, а эмоциональность игрового действия активизирует все психические процессы и функции ребёнка [2, с. 61-65].

Любая технология представляет собой процесс, при котором происходит качественное изменение воздействия на обучаемого.

Наибольший интерес для педагогов, представляют игровые технологии. Основные требования технологии – концептуальность, системность, управляемость, эффективность, воспроизводимость.

«Игровая технология», кроме выше перечисленных критериев, должна отвечать психологически обоснованным требованиям к использованию игровых ситуаций в обучающем процессе в детском саду, создавая дошкольнику возможность принятия на себя роли действующего в игровой ситуации персонажа. Такая организация совместной деятельности педагога и ребенка является средством, воссоздающим некоторые элементы игры, и способствует преодолению разрыва, возникающего при переходе от ведущей игровой к учебной деятельности.

Важной особенностью применения игровых технологий, которые используются педагогами в своей работе, является то, что игровые моменты проходят через все виды деятельности детей: учебная деятельность и игра, повседневная бытовая деятельность, труд и игра, связанная с выполнением режима и игра.

Основным содержанием интеллектуальной деятельности ребенка является игровая деятельность. Очень важно развивать у ребенка различные ролевые функции. Использование свойственных ребенку игровых приемов позволяет направлять его поведение для освоения роли взрослого в той или иной ситуации. Педагоги и психологи утверждают, что интеллектуальное развитие человека на половину завершается уже к четырем годам, а к восьми – еще на треть.

Доказано, что интенсивное развитие интеллекта в дошкольном возрасте повышает процент успешного обучения детей в школе. Важно не только, каким багажом знаний владеет ребенок к поступлению в школу, а готов ли он к получению знаний, умеет ли делать выводы, системно мыслить, уменью рассуждать, понимать происходящие закономерности [3, с. 35-38].

Интеллектуальным развитием называют способности к усвоению знаний и решению нестандартных задач. Такую способность можно ускорить, замедлить или приостановить.

Для развития интеллектуальных способностей у детей необходимо использовать игровые технологии. Именно, в игре складываются благоприятные условия для перехода от наглядно-действенного мышления к образному и к элементам словесно-логического мышления, развивается способность ребенка создавать обобщенные типичные образы, мысленно преобразовывать их, поэтому и развивать интеллектуальные способности эффективнее в игровой деятельности.

Современные требования к дошкольному образованию ориентируют педагогов на развивающее обучение, диктуют необходимость использования новых технологий, при которых соединялись бы элементы познавательного, игрового, поискового и учебного взаимодействия в процессе интеллектуального развития дошкольников. Обучение игрой в полной мере соответствует этой концепции. Для этого можно использовать множество инновационных методик и технологии: логические блоки Дьенеша, которые развивают логическое и аналитическое мышление (классификация, обобщение, анализ, сравнение, творческие

способности, а также внимание и воображение, восприятие, память); палочки Кюизенера, способствующие развитию детского творчества, развития фантазии и воображения, познавательной активности, мелкой моторики, наглядно-действенного мышления, внимания, пространственного ориентирования, восприятия, комбинаторных и конструкторских способностей; уроки Домана – развивающие интеллект детей с помощью физических упражнений; игры А. Зака и А. Столяра способствующие развитию логического мышления и звуковые навыки; игры В. Воскобовича развивают конструкторские способности, пространственное мышление, внимание, память, творческое воображение, мелкую моторику, умение сравнивать, анализировать и сопоставлять; система раннего развития М. Монтессори – развивает самостоятельность и инициативу; развивающие игры Б. Никитина – развивают память, внимание, воображение, творческие, логические и математические способности [4, с. 80-88].

Все вышеперечисленные методики и технологии способствуют интеллектуальному развитию дошкольников, но методики и технологии должны носить системный характер и соответствовать возрастным особенностям дошкольника.

Внедрение развивающей игровой технологии осуществляется в соответствии с принципом «от простого к сложному» и личностно-ориентированной моделью обучения. Комплексное использование игровых технологий разной целевой направленности помогает подготовить ребенка к успешному обучению в школе.

Таким образом, игровые технологии являются движущей силой интеллектуального развития дошкольников и тесно связаны со всеми сторонами воспитательной и образовательной работы детского сада и решением его основных задач.

Реализация единства требований к воспитанию и обучению ребенка в дошкольной организации и взаимодействие всех специалистов, участвующих в комплексной реабилитации ребенка с нарушениями в развитии, является ключевым условием эффективности проведения коррекционно-педагогической работы с детьми с особыми образовательными потребностями развития их познавательной активности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Лизунова Л.Р. Формирование словесно-логического мышления у детей с ОНР / Л.Р. Лизунова, М.И. Патырбаева, Н.Л. Лепихина // Логопед. – 2009. – № 4. – С. 22-27.
- 2 Попенова Н.Е. Словесно-логические игры в развитии детей старшего дошкольного возраста // Воспитатель дошкольного образовательного учреждения. – 2008. – № 12. – С. 61-65.
- 3 Путляева Л.О. развитии мышления // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 5. – С. 35-38.
- 4 Ратанова Т. Старший дошкольный возраст: диагностика уровня умственного развития // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 8. – С. 80-88.

ТРЕВОЖНОСТЬ: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

ВОЛОЧАЕВА А. А.

педагог-психолог, Колледж информационных технологий, г. Павлодар

НЭЖМИДЕН Е. К.

студент, гр. М-232, Колледж информационных технологий, г. Павлодар

Аннотация. В данной статье освещается актуальная проблема тревожности в современном обществе и предлагаются подходы ее решения. Проводится анализ возникновения тревожности, позволяющий лучше понять механизмы этого явления. Осуществляется обзор основных факторов, влияющих на возникновение и усиление тревожных состояний. Подчеркивается важность своевременного выявления и адекватного управления тревожностью, для повышения психологического благополучия и качества жизни.

Ключевые слова: тревожность, преодоление тревожных состояний, стрессоустойчивость, психологическое благополучие.

Тревожность представляет собой распространенное психологическое состояние, которое является одной из наиболее актуальных проблем в современной психологии, с точки зрения сохранения психологического благополучия. В современном обществе, быстрый ритм жизни диктует свои правила: перегрузка информацией, социальные ожидания, беспокойство о будущем, нехватка времени и неумение его грамотно распределить, приводят к чрезмерному уровню стресса, что в свою очередь, усиливает уровень тревожности у людей.

Причины, вызывающие тревожность многообразны. Их разделяют на субъективные и объективные причины. К субъективным относятся причины, связанные с нервным представлением об исходе предстоящего события. К объективным же относят экстремальные условия, связанные с неопределенностью исхода ситуации: утомление, нарушение психики, беспокойство за свое здоровье [1].

Тревога определяется как эмоциональное состояние острого внутреннего беспокойства, связываемого в сознании человека с прогнозированием опасности [2, с. 461]. Она может возникать в ответ на реальные угрозы или события, но также может быть вызвана воображаемыми или иррациональными страхами. Данная реакция эволюционно обусловлена, она помогает нам быть внимательнее и осторожнее, человек контролирует свое состояние и может себя успокоить. Мобилизующая тревога дает дополнительный импульс к деятельности, в то время как расслабляющая тревога снижает ее эффективность вплоть до полного прекращения и общей дезорганизации деятельности [3, с. 249].

При длительном и недостаточно эффективном управлении тревогой, она может стать постоянной частью жизни, начиная диктовать нам свои правила. Тревожность – это чувство, которое вызывает сомнение в принятии решений, а также в мышлении человека, возникают варианты последствий выбранного действия и разыгрывания в голове будущего сценария. В некоторых случаях, тревожные ощущения могут быть необоснованными или излишне интенсивными, что может приводить к значительным переживаниям и нарушениям обычной жизнедеятельности человека. Повышенное чувство тревоги возникает из-за склонности человека, преувеличивать значение и возможные угрозы событий или обстоятельств.

Различают тревожность как эмоциональное состояние (ситуативная тревога) и как устойчивую черту, индивидуальную психологическую особенность, проявляющуюся в склонности к частым и интенсивным переживаниям состояния тревоги [Ханин Ю.Л., 1980; Cattell R. B., Scheier I. N., 1961; Sarason I. G., 1972; Anxiety and Behavior, 1966] [4, с. 9].

Таким образом, существует два основных вида тревожности:

1. Ситуационная тревожность, возникает в ответ на конкретные ситуации или события в жизни, она ограничена временем и обстоятельствами, которые её вызывают. Например, человек может чувствовать тревогу перед важным экзаменом, знакомством или

публичным выступлением. После завершения ситуации, вызвавшей тревогу, человек обычно перестает испытывать тревожные симптомы.

2. Личностная тревожность характеризует общий образ мышления и реакций человека на мир в целом, это более стойкое и длительное состояние тревоги, которое проявляется в различных сферах его жизни. Эта форма тревожности может проявляться постоянно или периодически, влияя на различные аспекты жизни человека, даже в отсутствие конкретных стрессовых ситуаций. Чаще всего повышенный уровень тревожности возникает из-за полученной психотравмы или хронической стрессовой ситуации. Также у людей бывают определенные триггеры, которые провоцируют прошлые воспоминания, запуская реакцию паники и страха.

Состояние тревоги в большинстве случаев возникает из-за страха, который связан с ощущением угрозы безопасности и благополучия. Люди могут создавать психо-вегетативные и соматические реакции на образы, а не только на происходящие реальные события. Потому что мозгу не так уж и важно, что мы увидели, организм запускает гормон адреналина, даже исходя из реакции на возникающие мысли. Когда в мыслях появляется пугающий образ, возникает страх, но это то же самое, что бояться укуса нарисованного тигра [5, с. 286]. Наши мысли играют важную роль в формировании эмоций и чувств, важно то, что человек отбирает из потока мыслей и начинает развивать. Например, при воспоминании приятного события, мы чувствуем радость или удовлетворение. Когда же мы позволяем негативным мыслям овладеть нашим сознанием и сосредоточить на этом внимание, это может приводить к усилению чувства тревоги.

Часто тревожность ситуационно обусловлена, однако, в большой степени наша тревога, паника и переживания, которые хронифицируются, это представление образов. Существуют широко распространенные образы, которые вызывают у нас чувство тревоги. Например образ тупика, человек мыслит однобоко, сосредоточившись только на одном и не получив это, испытывает полное разочарование. Даже когда желаемое достигнуто, появляется тревожность потерять то, что было приобретено. Испытывая ряд переживаний происходящих в жизни, тревожному человеку характерно всё утрировать, т.к. их виденье мира сосредоточено на них самих. Им сложно воспринимать окружающий мир логически обосновано, т.к. ими правят ощущения, которые они склонны испытывать.

Тревожность может иметь широкий спектр негативных последствий для физического, эмоционального и психологического здоровья. Физические проявления тревожности могут включать в себя проблемы со сном, усталость, мышечное напряжение и даже серьезные заболевания, такие как проблемы с сердцем. На эмоциональном уровне, тревожность может привести к ухудшению самочувствия, понижению самооценки, тоске, снижению работоспособности, фрустрации и депрессии. В поведенческом аспекте, тревожность влечет за собой трудности в общении, избегание социального взаимодействия, изоляцию и возникновение вредных привычек. На психологическом уровне тревожность ощущается как напряжение, озабоченность, беспокойство, нервозность и переживается в виде чувств неопределенности, беспомощности, бессилия, незащищенности, одиночества [3, с. 10].

Для преодоления тревожных состояний, важно развивать стрессоустойчивость, ответственность, силу воли, а также менять образ мышления с помощью когнитивных методов. Способность эффективно управлять стрессом, помогает справляться с негативными эмоциями, развивать уверенность в себе и принимать решения в сложных ситуациях без излишнего беспокойства. Сила воли даёт возможность удерживать свое внимание на позитивных аспектах жизни и не давать тревоге взять верх над действиями. Регулярная практика медитации, аутогенных тренировок или других методов релаксации, также может помочь укрепить эмоциональную устойчивость. Такое качество личности, как ответственность, способствует осознанному подходу к проблемам и обязанностям, помогая контролировать собственные решения.

Когнитивные стратегии снижают напряжение и повышают уровень самосознания. У ваших мыслей есть свой ритм, они нарастают и уходят, согласно никому не известным законам. Они похожи на реку, которая мягко, медленно течет в вашем сознании. Если вы будете плыть против течения, сражаться с мыслями, пытаться их подавить тревога только усилится. Намного продуктивнее просто наблюдать за ними, никак не оценивая и не комментируя [5, с. 286]. Это позволяет сохранять эмоциональное равновесие и продуктивно действовать даже в условиях повышенной напряженности. Также важной частью преодоления тревожности является поддержание здорового образа жизни, соблюдение режима дня, постоянное развитие и усвоение новых знаний.

Для преодоления тревожности, эффективным методом является практика осознанности, которая помогает быть в настоящем моменте, не сожалеть о прошлом и не переживать о будущем. Нужно выйти из состояния автопилота, для этого необходимо осознать, что вы делаете, о чем думаете и что чувствуете. Для данной практики, необходимо найти спокойное место, принять удобную позу, сосредоточиться на дыхании, обратить внимание на свои ощущения в теле и позволить своим мыслям, просто проходить фоном, наблюдая за ними, но не заходя в них. Когда появляются негативные или тревожные мысли, рекомендуется сместить фокус внимания, сосредоточившись на чем-то другом, или попробовать заменить их на более позитивные и конструктивные. Например, если возникают мысли о провале, можно подумать о предыдущих успехах и достижениях.

Эффективной также является методика самопрограммирования, которая включает в себя определение целей, разработку плана действий, контроль за прогрессом и поддержание позитивного мышления. Визуализация позитивных сценариев, успехов и планов, может помочь перенаправить поток мыслей в более конструктивное русло. Все эти практики вместе образуют комплексный подход к управлению тревожностью, который способствует психологическому благополучию и помогает создать более спокойную и уравновешенную жизнь.

Заключение.

Невозможно полностью избежать тревоги, поскольку она является неотъемлемой частью жизни. Однако важно понимать, что тревога может иметь оптимальный уровень. Умеренная тревога и стресс могут мотивировать нас к действию, помогая адаптироваться к новым ситуациям и корректно реагировать на потенциальные опасности и риски. Однако, когда уровень тревоги становится чрезмерно высоким или неадекватным по сравнению с реальной угрозой, это может привести к проблемам и требует вмешательства для восстановления баланса. Проблема тревожности остается значительным вызовом для современного общества, но с помощью правильного понимания факторов, последствий и путей решения мы можем обратить эту тенденцию.

ЛИТЕРАТУРА

1 Тревожность ее причины и следствия [Электронный ресурс] \ Научно-методический электронный журнал Концепт. - <https://koncept.ru/2016/56462.htm>

2 Ильин, Е.П. Эмоции и чувства. 2-е издание / Е.П. Ильин. – СПб: Питер. 2011. –783 с.

3 Гик, Е. Популярная история спорта / Е. Гик, Е. Гупало. – Москва: Академия, 2007. – 448 с.

4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М., 2000. – 304 с.

5. Лихи Роберт. Свобода от тревоги. Справься с тревогой, пока она не расправилась с тобой. – СПб.: Питер, 2018 – 368 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛЯЦИИ ЭМОЦИЙ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

ГОЛОВАН В. В.

магистрант, кафедры «Личностное развитие и образование»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖУМАДИРОВА К. К.

к.п.н., профессор, кафедры «Личностное развитие и образование»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Эмоциональное благополучие детей и подростков имеет огромное значение для их общего развития и благополучия. Недостаточная регуляция эмоций может привести к различным проблемам, таким как повышенная агрессия, депрессия, тревожность и другие психические расстройства. Также социальные изменения и стрессы, с которыми сталкиваются дети и подростки в современном мире, делают необходимым изучение эффективных методов регуляции эмоций. Понимание того, как дети и подростки могут управлять своими эмоциями, помогает им справляться с трудностями и адаптироваться к переменам. Поэтому исследования в этой области могут способствовать разработке программ и методик по развитию навыков эмоциональной регуляции у детей и подростков, что в свою очередь повысит их качество жизни и благополучие. Таким образом, изучение психологических особенностей регуляции эмоций у детей и подростков остается актуальной и важной темой для психологов, педагогов и специалистов в области детской и подростковой психологии.

Изучение эмоциональной регуляции представляет большой интерес в академической области поведенческой когнитивной психологии. Результаты исследовательской работы показали, что способность детей надлежащим образом управлять своими эмоциями

является условием, гарантирующим успех в межличностных отношениях детей, в преодолении трудностей.

Одна из первых концептуализаций, предложенных для понятия эмоциональной регуляции, определяет его как «ряд внутренних и внешних процессов, ответственных за мониторинг, оценку и модификацию эмоциональных реакций, особенно в их временных элементах и интенсивности для достижения личных целей» [1].

В настоящее время ЭР понимается как серия внутренних и внешних, сознательных и бессознательных, добровольных и непроизвольных процессов, ответственных за оценку и модификацию эмоциональных реакций в их физиологических, когнитивных и поведенческих составляющих процессах, всегда с целью достижения личных целей и обеспечения социального признания [2].

В целом, все концептуализации феномена включают в себя множество уровней процессов, которые синхронизированы для управления эмоциями, включая физиологические компоненты (изменения продолжительности и интенсивности эмоциональных состояний), когнитивные компоненты (внимание, ментальные процессы для оценки ситуаций) и изменения в поведении, посредством которых выражаются эмоции. Аналогичным образом, каждая концептуализация ЭР определяет функциональную роль в динамике модуляции эмоций. Эти процессы обозначаются как функциональные, поскольку они всегда соответствуют конкретным амбициям человека, и их конечная цель состоит в том, чтобы способствовать достижению его целей, но соответствующим культуре образом.

В детском и подростковом возрасте приобретение навыков регулирования эмоциональных реакций тесно связано с созреванием нейрофизиологических систем и биологических структур, которые позволяют индивидам достигать различных уровней организации в физиологических измерениях, когнитивных и поведенческих. Аналогичным образом, определенные особенности контекста, в котором развиваются индивиды, часто способствуют или препятствуют навыкам, с помощью которых каждый ребенок и подросток учится выражать эмоции [3].

Нейробиологическое воздействие. На биологическом уровне ЭР существует с основной целью физиологической стабилизации организма после внутреннего возбуждения, вызванного эмоциями [4]. ЭР достигается за счет синхронизации различных систем, включая: процессы внимания для выборочного сосредоточения на важных

стимулах окружающей среды, когнитивные процессы для оценки ситуаций и двигательные процессы для подготовки организма к действию. Такие регуляторные процессы не происходят в определенное время или в определенной временной последовательности, но активируются одновременно и спонтанно организуются для интеграции восприятий, оценок и координации двигательных аспектов, которые будут иметь дело с конкретной ситуацией [5].

Благодаря достижениям в области нейровизуализации ученые смогли продемонстрировать, как кровь течет по особым цепям по всему мозгу, когда человек сталкивается с задачами, связанными с эмоциями. Когда активируются эмоции, ствол мозга, лимбическая система и кора головного мозга находятся в постоянном взаимодействии, интегрируя восприятие, интерпретируя события и организуя реакции.

Ствол головного мозга: Эта структура отвечает за регулирование основных функций, таких как дыхание, сон, поддержание частоты сердечных сокращений и сознания. Ствол головного мозга соединяет мозг с остальной частью тела, проводя двигательные и сенсорные импульсы. В регуляции эмоций он играет ключевую роль, управляя поведением и интегрируя различные ощущения, связанные, в частности, с температурой, болью и зудом [5].

Исследователям в этой области удалось обнаружить полное созревание этих нейробиологических систем к концу подросткового возраста. Исследователи также объясняют, что ближе к концу подросткового возраста, даже при сильном эмоциональном возбуждении, люди успешно демонстрируют сложные навыки саморегуляции, которые позволяют им контролировать импульсы и справляться со стрессорами социально адекватным образом [4; 5].

Влияние окружающей среды. Исследования, посвященные неотложной помощи в младенчестве и подростковом возрасте, подчеркивают большое влияние социокультурного контекста и особенно семейного окружения как ключевых факторов развития навыков неотложной помощи [7].

Дети и подростки, живущие в подобных обстоятельствах, имеют ограниченные возможности приобретения широкого спектра навыков оказания неотложной помощи; вместо этого они растут, демонстрируя дефицит в распознавании, выражении и понимании своих собственных эмоций и эмоций других людей [8]. Дети и подростки, растущие в уязвимых условиях, подвержены риску возникновения трудностей с регулированием своих импульсов,

поддержанием проблемных межличностных отношений и развитием эмоциональных и поведенческих расстройств в долгосрочной перспективе [9].

Напротив, исследования показали, что семьи с теплой эмоциональной обстановкой укрепляют правильное выражение привязанности и формируют у детей и подростков навыки уверенного эмоционального совладания. Аналогичным образом, наличие условий для раннего профессионального вмешательства в эмоциональные и поведенческие трудности оказывает большое влияние на способность детей учиться управлять своими импульсами и эмоциями. Поддержка семьи и безопасная социальная среда действуют как факторы, защищающие от возникновения психопатологии и обеспечивающие эмоциональную адаптацию детей и подростков в долгосрочной перспективе, даже при возникновении неблагоприятных обстоятельств [9].

Развитие регулятивных процессов. Люди учатся регулировать свои эмоции в процессе постепенного и непрерывного прогресса, который начинается с рождения с полной зависимости от лиц, осуществляющих уход за эмоциями, до взрослой жизни, когда индивиды приобретают независимость и ответственность в своих собственных процессах управления эмоциями (9) и подростковом (11-19 лет) есть несколько этапов в определенном возрасте, которые уместно обсудить.

1-3 года. В начале жизни процессы эмоциональной регуляции в основном носят внешний характер. У детей в возрасте от 1 до 3 лет регулирование эмоций достигается усилиями третьих лиц, а не желаниями ребенка приспособить свои реакции к культурным требованиям ситуаций. На этом этапе родители и лица, осуществляющие уход, непосредственно участвуют в модуляции эмоциональных реакций детей. Главным образом в течение первого года жизни родители несут ответственность за выявление и постоянный мониторинг эмоциональных потребностей ребенка, смягчение его стрессовых состояний, поддержание стабильного распорядка дня и предложение помощи в трудных ситуациях, среди прочего [10]. На втором году жизни развитие речи преподносится как инструмент, позволяющий ребенку называть внутренние состояния, просить помощи у других и изменять свое окружение по своему желанию [10]. Примерно в этот же период происходят важные сдвиги в развитии осознания других, и с этого момента эмоции начинают приобретать социальное измерение.

Ребенок испытывает новые эмоции, такие как гордость и стыд, в обстоятельствах, связанных с взаимодействием со значимыми людьми. Ддругие, благодаря этим новым эмоциональным ощущениям дети учатся направлять свое поведение в направлении социального принятия [10].

В возрасте 3 лет происходит значительное обучение саморегуляции, основанное на распознавании основных эмоций других. В этом возрасте дети могут легко идентифицировать эмоциональные состояния счастья, печали, страха и гнева у окружающих их людей, и это позволяет им сопереживать и соответствующим образом регулировать свое поведение [10].

4-6 лет. В возрасте от 4 до 6 лет дети начинают понимать новые измерения в своем эмоциональном мире: внутренние переживания, такие как эмоции, страхи и желания. В этом возрасте дети способны устанавливать различия между реальными эмоциональными переживаниями, такими как воспоминания, и виртуальными переживаниями, такими как желания и ожидания [10]. Эта информация об их эмоциях (реальных или виртуальных) позволяет шестилетним детям полностью осознавать, что они могут справляться с негативными эмоциями, такими как печаль и страх, используя определенные стратегии отвлечения внимания, такие как игра, пение и рисование, среди прочего. Они также понимают, что нерегулируемое выражение эмоций, такое как плач, причитания и крики, не поможет им почувствовать себя лучше, поэтому они будут реже прибегать к такого рода реакциям [10].

7-8 лет. Примерно в возрасте 7-8 лет происходят серьезные изменения на когнитивном уровне, поскольку дети способны мыслить менее эгоцентрично, и это позволяет им осознать, что существуют разные точки зрения на каждую ситуацию, и понять, что разные события вызывают разные эмоциональные реакции у разных людей. Эта новая когнитивная способность помогает детям легче осознать, что люди не всегда выражают все свои эмоции, и поэтому они не обязаны это делать. Дети 7 и 8 лет осознают, что в определенных ситуациях удобнее скрывать свои чувства, и они способны управлять своими эмоциями до такой степени, что выражают эмоции, отличные от тех, которые они испытывают на самом деле. Столкнувшись с проблемной ситуацией, дети в этом возрасте обращаются к стратегиям, основанным на социальной поддержке родителей, друзей и учителей, когда они чувствуют нервозность и беспокойство. Испытывая гнев или чувствуя, что на

них нападают сверстники, дети способны вербализировать свой гнев и использовать вербальные стратегии в пользу примирения, прежде чем переходить к физической агрессии по отношению к другим. Этот намеренный выбор одних стратегий совладания по сравнению с другими свидетельствует о хорошо развитых способностях к саморегуляции эмоций [10].

9-10 лет. Важным показателем эмоционального развития в конце детства является проявление реакций регуляции эмоций и поведения социально приемлемыми способами. Девятилетние дети осознали, что положительные эмоции, такие как радость, хорошо воспринимаются в социальной среде, в то время как отрицательные эмоции, такие как гнев и печаль, связаны с постыдным поведением, которое необходимо держать под контролем. В конце детства на процессы ЭР также влияют культурные ожидания.

В возрасте 10 лет процесс неотложной помощи меняется с внешнего на внутренний. Дети используют когнитивные стратегии, включающие мышление, для изменения своих чувств, таких как переоценка, переосмысление ситуаций, изменение своей точки зрения. Исследования показали, что, переживая негативные события, 10-летние дети способны управлять своими эмоциями, оценивать потребности ситуации и использовать стратегии совладания соответствующим культуре образом без вмешательства взрослых. Эмоциональные реакции подростков включают в себя главным образом обвинение других, самих себя, мысленные размышления и мысли о катастрофе. Наиболее часто используемые стратегии преодоления - переоценка, принятие ситуации, планирование и отвлечение внимания [10].

Исследования эмоционального развития за последние 15 лет привели к важным выводам о том, как люди постепенно осваивают свои навыки отслеживания гнева и управления своими эмоциями в непрерывном процессе, который продолжается от рождения до взрослой жизни. Исследования также препятствовали разработке стратегий конструктивного преодоления стрессоров, которые иногда влияют на приобретение способности управлять эмоциями. Они придавали значение нейробиологическим и экологическим элементам.

Достижения в области неврологии внесли свой вклад в дискуссию, выявив источник процессов ЭР на очень раннем этапе жизни, определяемых созреванием структур мозга и биологических систем, которые обеспечивают эмоциональные реакции детей с

различными уровнями организации в физиологическом, когнитивном и поведенческом измерениях по мере их взросления. Исследования в этой области способствовали изучению эмоциональных регуляторных систем детей в разном возрасте, а также помогли определить степень созревания этих нейробиологических систем к концу подросткового возраста.

Тем не менее, аналогичные очень тщательные долгосрочные и перекрестные исследования пришли к выводу, что характеристики семьи, социальные, экономические и культурные обстоятельства, в которые погружены дети и подростки, оказывают наибольшее влияние на стратегии, которые они разрабатывают для регулирования своих эмоций. Известно, что среди защитных факторов, позволяющих овладеть навыками уверенного эмоционального совладания, теплая семейная обстановка и стабильное и безопасное социальное окружение обеспечивают эмоциональную адаптацию детей и подростков в долгосрочной перспективе. Напротив, большинство ситуаций крайней нищеты, войны и/или насилия в обществе и в семье не предлагают детям соответствующих моделей стратегий выхода из критических ситуаций и вместо этого делают детей уязвимыми для развития неадаптивных моделей эмоционального самовыражения и даже подвергают их риску психопатологии.

Несмотря на большое количество литературы, посвященной приобретению эмоциональных навыков в детстве, существует значительно меньше исследований, анализирующих эти регуляторные процессы в подростковый период. Известно, что в подростковом возрасте регуляция эмоций продолжает оставаться феноменом, находящимся под социальным влиянием. Подростки организуют свое эмоциональное поведение в соответствии с ожиданиями своих сверстников и значимых других людей, поскольку они совершенствуют когнитивные способности, такие как гипотетическое мышление, когнитивная переоценка, восприятие перспективы и эмпатическая забота, способности, которые они используют для регулирования своих эмоциональных реакций. К концу подросткового возраста, в возрасте 17-19 лет, подростки демонстрируют стабильный уровень эмоциональной организованности и навыки автономного регулирования своих эмоций, используя в основном стратегии, связанные с мышлением, и планирование поведения, которое осуществляется с учетом последствий их действий для других и в соответствии с их долгосрочными целями.

Важным ограничением для научных исследований ЭР является то, что исследования проводятся в основном в западных обществах в развитых странах (Северная Америка и Европа). Существует скрытая необходимость документирования развития процессов регуляции эмоций у детей и подростков, живущих в условиях различных социальных и экономических воздействий.

Исследования, проведенные в различных культурных средах, показывают, как на регуляцию эмоций в детстве влияют не только экономические потрясения или насилие, но и различные социальные предположения относительно возраста, пола, семейной динамики, академического уровня и других элементов. Эти исследования также позволяют сравнивать методы управления эмоциями, используемые детьми в развитых странах и детьми, живущими в других культурах. В конечном счете, эти усилия будут способствовать более эффективной разработке планов по совершенствованию навыков преодоления эмоций у детей из группы риска.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Thompson R.A. Emotion and self-regulation // www.researchgate.net/.
- 2 Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. - СПб.: Питер, 2011.
- 3 Симонов П. В. Эмоциональный мозг. Физиология. Нейроанатомия. Психология эмоций. – М.: Наука, 1981
- 4 Линде Н. Д. Эмоциональная образная терапия. Работа с психосоматическими проблемами. – М.: «Генезис», 2022. – 328 с.
- 5 Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Наука, 1996. – 154 с.
- 6 Капитоненко Н.В. Эмоциональная регуляция поведения: области изучения, компоненты и функции // Психологическая наука и образование. 2007. №5
- 7 Божович Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л.И. Божович, Л.В. Благоннадежной.-М.: Педагогика, 1972. С.7-44.
- 8 Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. М., 1990. 140 с.
- 9 Изард К.Э. Эмоции человека. - М.: Директ - Медиа, 2008. – 954 с.
- 10 Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. Норма и отклонение. - М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ДАНДЫБАЕВА Р. Х.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В статье представлены результаты опытно-экспериментальной работы по организации воспитательной работы с младшими школьниками, проявляющими агрессивное поведение. Экспериментальная работа проводилась на базе КГУ «Черноречская средняя общеобразовательная школа № 1». Целью данной статьи является разработка и апробация интегрированных моделей психолого-педагогического сотрудничества в профилактике агрессивного поведения младших школьников. В рамках данной статьи объектом изучения является агрессивное поведение младших школьников, а субъектом – специалисты в области психологии и педагоги, работающие с этой возрастной группой детей.

Исследование предоставляет педагогам в общеобразовательных учреждениях новые познания о тонкостях организации воспитательного процесса у младших школьников, проявляющих агрессивное поведение, расширяя их педагогическое понимание.

Ключевые слова: младшие школьники, агрессивное поведение, профилактика, психология, школьный социальный педагог, коррекция агрессивного поведения, практика работы.

Воспитание детей с агрессивным поведением является одной из основных проблем в области психологии и педагогики. Наблюдается увеличение случаев игнорирования социальных норм и проявления агрессивности среди детей. Агрессивность представляет собой целенаправленное разрушительное поведение, направленное на причинение вреда другому индивиду или живому существу, отвергающему такое обращение. Несмотря на то, что явления агрессивного поведения у детей не являются массовыми, общество не может оставаться безразличным к этой проблеме [1].

Психолого-педагогическое сотрудничество является ключевым элементом в образовательном процессе, оно объединяет усилия учителей и школьных психологов для обеспечения комплексного подхода к обучению и развитию учащихся. В рамках такого сотрудничества, педагоги и психологи обмениваются знаниями и опытом, что помогает лучше понимать и поддерживать

разнообразные потребности учащихся. Они совместно планируют учебный процесс, включая разработку индивидуальных образовательных планов для учеников с особыми потребностями, а также координируют классные и внеурочные мероприятия.

Социально-профилактическая работа с агрессивными детьми должна быть направлена на устранение причин агрессивного поведения и не ограничиваться устранением внешних проявлений нарушенного развития. При разработке профилактических и коррекционных программ следует учитывать не только симптомы (формы агрессивных проявлений, их выраженность, степень девиации), но и отношение ребенка к своему поведению. Самое эффективное средство - это игра, специально организованная психологом. Это может служить не только целям коррекции, но и предоставить ценный диагностический материал, который позволяет нам увидеть проблему глазами ребенка [2].

Современные психологи предлагают следующие методы снижения уровня агрессии:

- Тренинги (дети могут посещать их вместе с родителями);
- Релаксация, направленная на расслабление различных групп мышц;
- Ролевая игра, направленная на разрешение конфликтных ситуаций [3].

Также большое значение придаётся работе с родителями, которая включает консультации и обучающие семинары по вопросам воспитания и управления поведением детей. Это помогает создать единый подход к проблеме агрессии как в школе, так и в семье. Кроме того, в рамках психолого-педагогического сотрудничества проводится мониторинг и оценка эффективности применяемых методов, что позволяет своевременно корректировать стратегии и подходы для борьбы с агрессией среди младших школьников. Это комплексное взаимодействие способствует созданию безопасной и поддерживающей обучающей среды, где каждый ребенок может развиваться гармонично и без страха перед агрессией [4].

В рамках работы по коррекции агрессивного поведения младших школьников для определения уровня агрессии мы применили несколько специализированных диагностических методов:

- Метод «Крокодил», адаптированный для быстрой диагностики агрессивности [5];

- Кинетический рисунок семьи, разработанный Р. Бернсом и С. Кауфманом [6];

- Методика «Агрессивное поведение» авторства Е.П. Ильина и П.А. Ковалева [7];

- Методика А. Басса и А. Дарки для определения уровней и форм агрессии [8].

Из результатов констатирующего этапа следует, что детская вербальная агрессия проявляется на высоком уровне, который в основном имеет косвенный характер, связанный с высокой тревожностью и конфликтами в семье, в общем негативной ситуацией в семье. Это обуславливает необходимость проведения работы не только по предупреждению, но и исправлению детской вербальной агрессии младших школьников.

В результате анализа всех аспектов поставленной проблемы была разработана система занятий по коррекции агрессивного поведения.

Метод сказкотерапии был использован основным для разработки коррекционной системы занятий. Сказка является близкой и доступной формой для ребенка. В сказке отсутствуют прямые и скучные нравоучения, но исследуя сказку и вживаясь в ее героя, ребенок открывает для себя важные истины. Выводы, сделанные ребенком, помогают ему стать умным, добрым, смелым, мудрым. Ребенок учится, как правильно поступать в разных жизненных ситуациях, как относиться к окружающим людям, принимать решения. Были применены следующие приемы сказкотерапии: рассказывание сказки, рисование сказки, сочинение сказки, изготовление кукол, постановка сказки, сказочная игротерапия.

Было составлено и проведено 10 занятий под общим названием «Мир сказок». На занятиях дети выступали в ролях героев сказок, сказочников, кукловодов, помощников героев. Дети работали индивидуально, в группах, в парах и всем коллективом класса. Использовались такие приемы как: рассказ, беседа, дискуссия, театрализация, игры, моделирование ситуаций.

Данная система занятий подходит для применения в работе со всем классом на уроках. Занятия проводились по темам повторения на уроках литературы, окружающего мира, технологии изобразительного искусства. Учитывая возрастные особенности младших школьников, и то, что дети большую часть времени проводят вместе, они в этом возрасте учатся на примере друг друга.

Стремясь имитировать друг друга, они перенимают у сверстников манеру поведения. Поэтому ребятам необходимо подружиться и понять, что, только помогая другим, они приобретают друзей, а значит и успех. Они могут помогать и подавать хороший пример другим. Поэтому на этих занятиях уделено внимание работе в группах.

После использования экспериментальной системы занятий, основной целью которой являлось мониторинг динамики изменений в уровне агрессии у младших школьников, предстояло решение следующих задач на текущем этапе:

Осуществить повторную диагностику, используя те же методики, что и ранее.

Отследить изменения результатов констатирующего и контрольного этапов экспериментов.

Сформулировать выводы и провести обобщение полученных результатов.

На этапе проверки итогов педагогического эксперимента в экспериментальной группе мы наблюдаем значительные трансформации, указывающие на снижение проявлений как прямой, так и косвенной вербальной агрессии. Практически половина учеников перестала проявлять вербальную агрессию, выявляя новые способы выражения своего недовольства. Например, в школе ребенок может подойти и предложить включить музыку; иногда мы организовываем конкурс бумажных самолетиков, позволяя детям выразить свой гнев через рисование на толстовке. В то время как в контрольной группе изменения остаются незначительными.

Выполненный в работе анализ результатов проведенного эксперимента показал необходимость дальнейшей реализации идеи гуманного отношения к агрессивным детям, комплексного решения их проблем с привлечением широкого круга специалистов – педагогов, психологов, медицинских и социальных работников, юристов, а также подтвердил исключительную важность интеграции усилий заинтересованных организаций и ведомств при широком использовании средств массовой информации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ениколопов С. Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2001. ц 1. С. 60-71.

2 Ушанова, А. А. Личностные особенности подростков с агрессивным поведением // Ярославский педагогический вестник

[Текст] / А. А. Ушанова – М., 2009. - № 4. - С. 167-172. (Журнал входит в перечень изданий, рекомендованных ВАК РФ)

3 Истрофилова О.И. Социально-педагогическая деятельность по коррекции агрессивного поведения в младшем подростковом возрасте // Начальное образование: опыт, проблемы, перспективы: Начальное образование: опыт, проблемы, перспективы - Стерлитамак: Стерлитамакский филиал Башгу. ГУ, 2013. – С. 83-87

4 Рожков О.П. Коррекция агрессивного поведения детей от 5 до 14 лет / О.П.Рожков. - Воронеж: НПО «МОДЭК», 2007. – 56 с.

5 Фурманов, И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.

6 Надеждина В. Практическая психодиагностика. Тесты и методика. Минск. 2011 – 640 с.

7 Ильин Е.П., Психология агрессивного поведения. – СПб.: Питер, 2014 – 368 с.

8 Bass, A. G. Psychology of Aggression / A. G. Bass // Journal “Questions of Psychology”. 1967. – № 3.– P. 60-67.

МУЗЫКА САБАҒЫНДА КӨРКЕМДІК-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ МЕН БІЛІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ДЖАРАСОВА Б. С.

музыка пәнінің мұғалімі, Панфилов ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеті – сапалы білім алу үшін жағдай жасау. Оқудағы тұрақтылық проблемалары, сонымен қатар әрбір оқушының жоғары нәтижеге жетуі бүгінгі күнге дейін маңызды.

Музыка сабағында оқыту әдістерін дұрыс қолдану оқушылардың білім, білік, дағдыны неғұрлым толық, терең және мазмұнды меңгеруіне ықпал етеді және оларды білімді өз бетінше меңгеруге дайындайды. Музыка сабағы адамның рухани мәдениетінің өз халқының мәдениетімен тығыз байланыста қалыптасуын қамтамасыз етеді. Музыка – халық шығармашылығының құрамдас бөлігі. Әдіс-тәсілдер оқудың тиімділігін арттыруға ғана емес, сонымен қатар оқушыларды еркін және эмоционалды етуге мүмкіндік береді. Өнер арқылы берілетін тәрбие жастарды ұдайы сұлулық пен әдемілікті дұрыс ұғынуға жетелеп, сезім байлығын қалыптастырады.

Музыка – эстетика саласынан жастарға тұрақты білім беріп, өнер жөнінен, оның ішінде музыка саласынан білім беріп, ән айту, музыка тыңдау дағдыларын үйретіп, музыканың өзі практикалық іспен, еңбекпен пайда болатын сезіндіріп, дүние әлемінің тынысын байқатып, аңғартып, оқушының сана сезіміне әсер етіп, оларды білгірлікке, тапқырлыққа өнерге деген сүйіспеншілігін одан ары терендетіп, адамгершілік бағытында тәрбие береді. Жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың, сонымен қатар, электрондық, аудио-видео құралдарын игерудің жалпы әсері негізінде білім беру.

Белгілі педагог Д. Б. Кабалецкий «Музыка мұғалімі бойындағы біліктіліктің ең маңыздысы – аспапты меңгеруінде», – деп айтқан. Бүгінгі музыка мұғалімі – жан-жақты білім алған, оқушылардың бойында әсемдікке, көркемдікке деген нәзік сезім қылдарын қозғай алатын шығармашылық тұлға болуы шарт.

Музыка өнерінің мақсаты – өскелең ұрпақты тамыры терең ұлттық өнер қазыналарымен сусындату, дүниежүзілік үздік музыка өнерінің шығармаларына баулу, олардың әсемдік пен эстетикалық көзқарасын кеңейте отырып, оған деген аялы қатынасын орнату. Көркем талғамын қалыптастыру, сұлулықпен әсемдік дүниесіне өз тарапынан ойлы пайымдауларын білдіруге тәрбиелеу.

«Әнге әуес, күйге құмар бала – жаны сұлу, өмірге ғашық болып өседі» - дейді ұлы жазушымыз М.Әуезов. «Туғанда дүние есігін ашады өлең» – деп Абай атамыз жырлағандай шыр етіп дүние есігін ашқан нәрестеге өмірінің алғашқы күндерінен бастап-ақ музыка әсер етеді [1, 88 б.]. Ең алғашқы анасының әлдіі, бесікке таянып айтқан ананың бесік жыры бөбектің жанын тынышталдырып тәтті ұйқыға кетуіне әсер етеді. Нәрестенің дүниеге келуімен байланысты ырымдар Шілдехана, Бесікке салу, Қырқынан шығару т. б. бәрі де әнсіз, өлеңсіз, жырсыз өтпеген. Бала өмір бойы ән ырғағына бөленіп жүреді. Міне, осындай сыртқы ортаның әсерінен бала бойында әдемілікке, әсемдікке деген сезім күй қалыптасып, эмоциялық әсер нәрестені ерте бастан музыкаға баулуға, эстетикалық тәрбиенің белсенді көмекшісі етуге мүмкіндік туғызады. Ана әлдіін бойына сіңіріп өскен сәби тәй-тәй қадам басқаннан-ақ балабақша есігін ашады.

Шығармашылық – бүкіл тіршілік көзі. Бұған бүкіл халықтық, жалпы және жеке адамның шығармашылығы арқылы келдік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс-әрекетінде сол жетістіктерді жаңа

жағдайға бейімдей, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізеді. Жақсы ән мен сазды музыканың – жан азығы. Әсем ырғақты жан тербетер ән, музыка тыңдаған адамның жүрегі жай тауып ерекше сезімге, қуанышқа бөленеді. Музыка тәрбиесі жастарды өнер құндылықтарын жасауға қатыстыра отырып, олардың бойында белгілі адамгершілік-эстетикалық мәдениетті, көркемдік талғамды, шығармашылық қабілетті дамытады. Тәрбиедегі басты мақсат: қоғам мүшелерін әлеуметтендіру болатын, яғни өнер адамның тек қана рухани өмірінің құрамдас бөлігі болып қоймай, әлеуметтендірудің аса пәрменді құралы болып табылады.

Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келген халықтық қазынаны, оның таңдаулы үлгілерін жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу құралына айналдыру, нақтырақ айтқанда, олардың көркемдік, музыкалық, эстетикалық талғамы мен мәдени деңгейін жоғарылату – басты міндет. Ұлттық өнерге оқушыларды жастайынан баулу олардың адамгершілік, эстетикалық қасиеттерін дұрыс қалыптасуына, мәдени дәстүрге деген сыйластық сезімін дамытуға әсерін тигізіп, оқу-тәрбие үрдісінің сапасын арттырады. Оқушылардың әсемдікті түсіне білу қабілеттерін арттырады. Тәжірибелік көркем бейнелеу іс-әрекеттері барысында:

Оқушылардың көркемдік білім негіздерін игеру және олардың бейнелі ойлау қабілеттерін дамыту;

Балалардың көркемдік образдар жасау және шығармашылық іс-әрекеттерінде әдеби шығармалардан, фольклордан әсерлі сюжеттерді немесе тарихи оқиғаларды көрсете, ұлттық музыканы естірте отырып, туған жер тарихымен, халық өмірімен, тұрмыс-салтымен мәдени дәстүрлерімен байланысты тақырыптарды мейлінше оңтайлы пайдалану.

Өнерді эстетикалық мәнде қабылдау саласында:

Оқушылардың өнерді эстетикалық қабылдауын жүйелі қалыптастыру, шығарма мазмұнын талдай және бағалай білу дағдыларын дамыту;

Оқушылардың туған халқының өнердегі көркемдік дәстүрлерін танып білуіне ықпал етеді. Музыка сабағында нақты мақсат қойылу арқылы оқушының сезімін ояту. Оқушылардың сабақ үстіндегі эмоциялық өзіндік іс-әрекеттері бағыттаушы және реттеуші рөл атқарады. Сезімді ояту үшін қабылдауда белсенділік мақсаты қойылады. Бұл мақсат:

а) музыкалық шығарманың мазмұнын оқушылармен бірге талдау;

ә) музыка-дидактикалы ойындар ұйымдастыру;

б) тиімді әдісті тандап ала білу;

в) оқушылардың жас ерекшеліктері мен музыкалық даму ерекшелігін ескере отырып, музыкалық шығарма тандау арқылы жүзеге асырылады [2,16 б.].

Екінші міндет – музыканы саналы түсінуге баулу. Саналы түсіну үшін белгілі бір деңгейде музыкалық білім болуы керек. Сондықтан, бұл міндетті жүзеге асыру үшін, нота сауатын меңгерту мақсаты қойылады. Орындаушылық дағдыларды меңгеру арқылы көркемдік білім беру мақсаты қойылады. Бұл мақсат:

а) вокальды хор дағдыларын;

ә) аспаптарда орындау дағдысын;

б) ырғақтық би дағдыларын;

в) шығарманы тыңдап, тыңдай алу жағдысын меңгеру арқылы жүзеге асады.

Жоғарыда көрсетілген міндеттерді жүзеге асыру арқылы оқушының көркемдік талғамы қалыптасады, әр түрлі жанрдағы музыканы талдай отырып, оның сапасын ажырата білуге үйренеді. Бүгінгі таңда музыка мамандарының алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі – осы ата- бабаларымыздай музыканың күдіретін терең түсініп, оны өзінің рухани азығы етіп адам өмірін нұрландыруға ат салысатын музыкалық білім азамат тәрбиелеу. Баланы музыка тыңдауға, тыңдай отырып оны саналы түрде қабылдауға баулу – музыкалық тәрбие беру жұмысындағы күрделі міндеттердің бірі. Өйткені, оқушының музыкалық мәдениеттілігін қалыптастырудың алғашқы шарты болып есептеледі.

Музыкалық тәрбиенің негізін ақын-жыршы, сал-сері, күйшілер жүргізген. Олардың өнері мен өмірі өнерлі жастар үшін өзіндік мектепте айналған. Ауызекі түрде беріліп келген өнер дәстүрлі ұрпақтан ұрпаққа өзгеріссіз ауысып, көркемдік тәрбиенің арқауы ретінде қабылдаған. Өнерпаз тұлғалардың ел алдында өнер көрсетуі белгілі эстетикалық талғам қалыптастырып, балалардың музыкаға деген қызығушылығын оятып отырған. Ән үйрету үрдісіндегі негізгі міндеттер:

- балаларға әнді әсерлі орындауға көмектесіп, дағдыларын қалыптастыру;

- балаларға сабақ тақырыбына лайықты шығармаларды іріктеу;

- музыкалық есту қабілетін дамыту, дыбыстардың биіктігін, ұзақтығын, әннің өзгеру бағытын анықтау;

- сабақта ән айту барысында шулы музыкалық аспаптармен қосылып ойнау;

- ойдан құрастыру шығармашылық дағдысын қалыптастыру; Балалардың ән айту және музыкалық жетістіктерін бағалай білуге көмектесу;

- өз іс-әрекетін қадағалай білу.

Бүгінгі күні инновациялық әдістермен оқытуды қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, құзыреттілігін қалыптастыру, тарихи объективизмді ұстана отырып шынайы дерек көздерінен мәліметтерді жинақтау ең негізгі мақсат болып айқындалады. Музыка пәнінде жаңа әдістерді пайдалану арқылы мектептегі сабақтарды жаңаша ұйымдастыру, мұғалімнің рөлі мен қызметінің артуына жағдай жасау, теориялық, ғылыми – педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыру, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы оқушыларды ізгілікке, елжандылыққа, саналыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Инновациялық әдістерді баланың білім деңгейіне және жас ерекшелігіне қарай оқу үрдісінде пайдалану негізгі міндет болып табылады. Оқушылардың қызығушылығы белсенділігі артқасын сабақта білім сапасының арттатыны сөзсіз. Ұлы неміс педагогы А. Дейстербергтің «Жаман мұғалім ақиқатты өзі айтып береді, ал жақсы мұғалім оқушының өзін ізденуге жетелейді, ойға үйретеді» - деген. Содықтан да оқушы белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеретін, ойлауға үйрететін ол жаңа инновациялық әдіс тәсілдері болып табылады [3,79 б.].

Бұл – мұғаліммен оқушыға арасындағы қарым-қатынас, сабақты жақсы оқитын, музыкаға деген бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар, туғызып қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру. Барлық оқушы өз қызыметін ең төменгі жеңіл тапсармалады орындаудан бастайды да, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі тапсырмаларды орындауға көшіп отырады. Бұл оқушылар арасында бәсекелестікті және әр оқушының өз қабілетіне, қызыметіне сәйкес жоғары деңгейге көтерілуіне толық жағдай жасалады. Осылай ойын элементерін әдістерін деңгейлеп орындату арқылы оқушылардың тапсырмаларды орындауда жинаған ұпайларын «Даму мониторингі» кестесіне белгілей отырып, оқушы біліміне талдау жасап отыруы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дүйсембінова Р. Қ., «Музыкалық білім беру педагогикасы». Талдықорған.: І.Жансүгіров атындағы Жетісу меемлекеттік университеті, 2006. - 216 б.
- 2 Алиев Ю. Б. «Настольная книга школьного учителя-музыканта». Москва.: Владос, -336 с.
- 3 Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Теория музыкального образования.// Москва. : Академия. - 336 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫҢДА КӨРКЕМ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

ДЖАРАСОВА К. М.

бастауыш сынып мұғалімі, Панфилов ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Көркем жазу – анық, әдемі қолжазбамен жазу өнері. Оқушы мектепке келген алғашқы күндерден бастап оны оқу мен жазудың бастапқы дағдыларына үйрете бастайды, онсыз одан әрі оқыту және білім алу мүмкін болмас еді. Оқу мен жазу бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ бұл дағдылардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар.

Дағды – бұл қайталану арқылы қалыптасқан, жоғары дәрежеде дамуымен және элементтік саналы реттеу мен бақылаудың болмауымен сипатталатын әрекет.

I кезең – аналитикалық-әрекеттің жекелеген элементтерін оқшаулау және игеру, мазмұнын түсіну. Баланың даму деңгейі белгілі бір білім мен дағдылардың болуы ғана емес, сонымен қатар түсіндіру әдісі, орындалған әрекетті түсіну дәрежесі де үлкен маңызға ие.

II кезең – шартты түрде синтетикалық деп аталады-жеке элементтердің біртұтас әрекетке қосылуы.

III кезең – дамыту – жоғары дәрежеде ассимиляциямен және элементтік саналы реттеу мен бақылаудың болмауымен сипатталатын іс-әрекет ретінде нақты дағдыларды қалыптастыру. Шеберлікті дамытудың тән белгілері – жылдамдық, орындаудың қарапайымдылығы. Кез-келген дағды сияқты, ол оқыту нәтижесінде, дағдыларды қалыптастыру нәтижесінде және олардың негізінде бірқатар жаттығуларды орындау нәтижесінде қалыптасады [1, 8 б.].

Көркем жазу оқушының мектепке келген күнімен, жазуымен басталады. Әдемі жазуды меңгерудің әр адамға маңызы өте зор. Әдемі жазу бұл мәдениеттің белгісі, әрі сол жазуды оқитын адамға көзқарасы, құрметі. Көркем жазудың мақсаты – дұрыс, анық және тез жазуды қалыптастыру. Оқушының каллиграфиялық қабілетін қалыптастырудың педагогикалық, қоғамдық, тәрбиелік мәні зор.

Мектептегі оқыту үрдісі сауат ашудан басталатыны белгілі. Сауат ашу жұмысының негізгі мақсаты – балаға хат таныту, яғни оған жазу мен оқуды үйрету. Сауат ашу – аса жауапты да, күрделі жұмыс. Өйткені сауат ашу кезеңінде оқушылар дыбысты әріппен таңбалай білуге (фонетика – графикалық жазуға) үйретіліп қоймайды, сонымен бірге каллиграфиялық талапқа сай жазуға дағдылануы тиіс. Демек, сауат ашудың міндеті әріпті жаза білуге үйрету емес, оның әрбір элементін дұрыс сақтауға, дәптерге қалай болса солай жазбай, оңға қарай, біркелкі көлбе, таза, анық жазуға машықтандыру міндеті тұр. Осы талаптарды орындау негізінде оқушының көркем жазу дағдысы (каллиграфия) қалыптасады.

Әдемі жазу – өнер. Таза, анық, әдемі жазуды оқуда жеңіл ондай жазумен берілген ойды түсіну де оңай. Әріп таңбаларын әдемі, көркем етіп жазуға жаттықтыру мақсатында жүргізілетін жұмыстардың оқушы бойында жақсы қасиеттердің қалыптасуына ықпалы бар. Мектепке алғаш келгеннен бастап, баланың жазуына жете көңіл бөлмеу көп жағдайда оның өз ісіне салдыр-салақ қарауына, жауапкершілікті сезінбеуге әкеп соғады. Таза, әдемі жазуды талап ету оқушының әсемдік сезімін оятып, мінез-құлқын тәрбиелеп, жауапкершілікке тыңғылықтылыққа, ұқыптылыққа үйретеді. Әдемі, анық жазуға үйрету арқылы мұғалім оқушыны еңбексүйгіштікке, ұқыптылыққа, әдемілікке тәрбиелейді [2, 66 б.].

Жазу процесінде оқушы дұрыс отыру керек, қаламсапты дұрыс ұстауы, дәптерді партаға орналастыруы, осының әрі баланың көзіне, жазуына жұмыс қабілетіне әсерін тигізеді. Отырғанда орындық партаға кіріп тұруы керек, сол қол дәптерді басып тұрады, ал оң қолдың басы дәптерде жатады. Бала мен партаның арасына жұдырық сыятындай болуы керек. Көз бен дәптердің арасы 30 см болуы шарт. Жарық сол жақтан түсуі керек. Жазу ұзақтығы 1 сыныпта – 5 минут, 2 сыныпта – 8 минут, 3 сыныпта – 12 мин, 4 сыныпта – 15 минут. Одан ұзақ жазу баланы шаршатады. Арасында балаларды демалдырып, сергіту жаттығуларын жасаған дұрыс.

Мектепке алғаш келген баланың жетекші әрекеті ойын, ал штрихтау ойын түрінде жүргізіледі. Өртүрлі зат бейнесін,

геометриялық фигураларды штрихтау, баланың қолын жаттықтырмайды, оның сөйлеуі мен ойлауын дамытады. Штрихтар арқылы сурет салу жаттығуларын сурет альбомына орындатқан жөн. Штрихтарды өзара қосып сурет салу кезінде балалар заттардың пішінін, құрылысын жазықтықта орналасу қалпын еркін қабылдап, оң, сол, шеті, жоғары, төмен, түзу, қисық, дөңгелек т.б. ұғымдарды меңгереді [3, 12 б.].

Көркем жазу үрдісін жүзеге асыру үшін жазу құралдарының (қаламсап, қарындаш, бор) көмегі керек. Бұл заттардың қолданылу жолдарын білу міндетті. Көркем жазу ережесі:

Жазудың құралдарын пайдалана білу;

Дәптердің дұрыс орналасуы;

Дұрыс отыра білу;

Қолдың дұрыс қозғалысы;

Үлгі мен жазудың нәтижесін салыстыра білу;

Баспа әріпті жазбаша түрде жаза білу;

Әріптің дұрыс жазылуын білу;

Әріпті байланыстыра білу (үзіліссіз, жоғарғы жағынан, төменгі жағынан);

Әріптің біркелкілігін сақтау;

Сызықтар арасында және бір сызықта жаза білу;

Жазудың басталуы және бір жолды дұрыс толтыра білу;

Жазудың бағытының дұрыстығы.

Бұл ережелерге оқушылар бірден емес, біртіндеп 2-3 жылда барып қалыптасады. Жазу барысында оқушы көптеген талаптарды орындауы қажет. Көп жағдайда оқушы жазуды үйрене бастағанда дәптердің дұрыс орналасуы, дұрыс отыру, қаламсапты дұрыс ұстау сияқты ережелерді ұмытып кетеді: қаламсапты бар күшімен ұстайды, жазуы түзу болу үшін өзіне қарай тік сызуға тырысады, бірақ көлбеу жазу керек екендігін ұмытып кетеді. Мұндай қателіктерден қашу мүмкін емес. Қатені түзеу яғни, әр оқушыға ескерту ұзақ уақытқа созылады. Тек берілген жаттығуларды орындау оқушыға жеңіл болға кезде ғана түзетеді. Оқушылардан орфографиялық жазуды талап ете бастағанда оқушылар тақтадан немесе мұғалім айтуы бойынша жазады да, жазудың графикалық сауаттылығын бақылау баяулайды. Тіпті мұғалім айтқан дыбыс таңбаларының формасын ұмытып кетеді.

Жазу сабағында ми ғана емес, сондай-ақ көптеген бұлшықеттер де жұмыла жұмыс істейді. Сондықтан оған мынадай бірқатар гигиеналық талаптар қойылады: партада дұрыс отыру (бұл бұлшық

еттердің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етеді), жарықтың түсуі, қағаздың сапалы болуы, қарама-қарсы түсті сияны пайдалану, жазу құралдарының баланың жасына сәйкестігі, жетілдірілген жазу техникасы (әріптердің көлбеу немесе түзу кескіні) қажет.

Жазу жұмысы, әсіресе үздіксіз жазу жұмысы (диктант) барынша қажытатын жұмыс деп есептелінеді. Қолдың басын бүгілдіретін және жазылдыратын бұлшық еттердің жұмысы білек, желке және бастың ауырлығын көтеріп, дұрыс отыруы қамтамасыз ететін арқа бұлшық еттерінің жұмысымен ұштасады. Демек, басқа да сабақтағыдай, жазба сабағы үстінде дұрыс отыруы талап етіледі, ұзақ уақыт жазу үстінде бұлшық еттердің қажуы салдарынан оқушының отыруы бұзылады. Мұнда организм рефлекторлы жолмен қосымша тірек нүктесін іздеп, кеуде қуысын партаның жиегіне тірейді, бұл тыныс алу мен қан айналымын бұзады.

Жазу жұмыс кезінде көзге көп күш түседі, өйткені әріптерді дәптер парағындағы сызықтардың арасына дәлме-дәл келтіріп жазу талап етіледі: зейінді жұмылдыру қажеттігі және қол басы бұлшық еттерінің дәл жұмыс істеуі жұмыс істеп тұрған орталықтарды ғана емес, сонымен бірге тұтас алғанда бүкіл организмді қажытады. Жазу жұмысы тез қажытпауы үшін қалам мен оның ұшын тиісінше тандай білу қажет. Сонымен қатар, қолдың, қол басы мен саусақтардың дұрыс қалпын сақтау дағдыларын қалыптастыруы керек. Парта оқушының бойы сай келмейінше, оның бетінің керекті көлбеулігі (12-150) сақталмайынша жазу ережесін сақтау мүмкін емес.

Қиғаш жазу кезінде дәптер денеге қарама-қарсы, оның парта қақпағының жиегіне көлбеулік бұрышы 30-400 болып орналасуы тиіс. Сонда қиғаш сызықтар мен штрихтар стол жиегімен тік бұрыш түзеді. Оқушы әріп сызықтарын бір-біріне параллель түсіреді немес қағаздың қиғаш сызықтарының үстіне жүргізеді. Оқушы денесінің екі иық буынын байланыс-тыратын көлденең осі және көздің негізгі сызығы өзара, сондай-ақ партаның оқушы жақ жиегіне параллель болуы тиіс. Бұл талапты сақтамау дұрыс отыру қалпын, келе-келе мүсінді бұзып, омыртқа жотасынның бір жағына қарай қисаюы – сколиозға және алыстан көрмеушілікке әкеліп соғады.

Көркем жазуға үйретудің негізгі әдістері:

Мұғалім жазу үлгісін өзі тақтаға қайта-қайта жазып көрсетуі тиіс.

Ауада жазу. Ұстаз әріпті ауада жазып көрсетеді. Бала қолдың қозғалысынан әріптің дұрыс формасын ұғады. Бұл әдіс оқу процесін жандандырады.

Көшірмесін түсіру әдісі. Жазылған әріптің үстінен басу.
Дайын үлгіден көшіру әдісі. Бұл еліктеу. Оқушы өз жазғанын ұстаздың жазғанымен салыстырады.

Әріпке анализ жасау әдісі. Мысалы: а әріпі бір дөңгелектен және бір ілмешектен тұрады.

Балалардың көркем жазу дағдыларын қалыптастыру үшін мынадай жаттығуларды пайдаланған дұрыс:

Ғажайып алаң. Тақтаға әріп жасырылады. Мұғалім жасырылған әріптің әрбір элементтері бойынша сипаттап айтады да, ал оқушылар қандай әріп екенін айтады. Мысалы: Түйе өркешін қарайық, ұқсайды оған қай әріп? Жаңа әріпті өту үшін 2 сағат беріледі. Бұл жаттығуды 2-ші сағатында өткен өте тиімді.

Әріпті тап. Әріптің бір немесе екі элементі жазылады оқушылар қалған элементін тауып жазып көрсетеді. Барлық әріпті өткеннен кейін, сабағымыздың басында көркем жазу болады. Сол кезде пайдаланған тиімді. Бұл жаттығудың мақсаты білген білімдерін әрі қарай төселдіру дағдыларын қалыптастыру.

Орнын белгіле. Тақтаға немесе дәптерге алдын ала сөздер жазылады. Оқушылар әріп элементтерінің және әріптердің байланысу орнын белгілейді. Бұл жаттығуды қазақ тілі сабағында пайдаланған дұрыс. Мұндай жаттығулар жас жеткіншектің ойлауын дамытып, қызығушылығын арттырады.

Жалпы оқушының каллиграфиялық дағдысының қалыптасуына алғашқы рет қаламсап ұстап, әріп жазған кезіндегі әдіс-тәсілдер көп әсер береді. Әдемі, сұлу жазудың негізгі дағдылары 1-2 сыныптарда қалыптасады. Сол кезде көркем жазуын жөндемесе сол қалпында қалып қоюы мүмкін. Кейіннен жазу дағдыларын жөндеу мұғалімге де оқушыға да қиындық келтіреді. Сондықтан оқушылардың көркем жазу дағдыларын қалыптастырудың тиімді тәсілдерін ерте жастан бастап пайдалану оң нәтиже беретіні тәжірибеде дәлелденіп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Агаркова Н. Г. Основы формирования графического навыка у младших школьников//Начальная школа. – 1999. - №4. – 15 б.

2 Б.Тұрғанбаева, Шығармашылық қабілеттер және дамыта оқыту. Алматы, 2009. –98 б.

3 Н.Садықова. Көркем жазуға үйретудің негізгі әдістері. «Бастауыш сынып» журналы, 2019 ж., – 16 б.

БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ ҚОЛ МОТОРИКАСЫН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМУ

ДЖАРАСОВА Р. Е.

«Балбобек» шағын-орталығының тәрбиешісі, Панфилов ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ерте жаста және мектепке дейінгі кіші жаста қарапайым жаттығуларды жасау үшін өлеңдер мен тақпақпен ұйқастырылған жаттығуларды қолдану ұсынылады. Сонымен бірге өзіне-өзі қызмет ету дағдылары дамиды: аяқ киімді кию және шешу, аяқ бауын байлау және т.б. Ал, ересек балаларға мектепке дайындық кезінде ұсақ моторикасын дамытуға және қол икемділігін арттыруға арналған жаттығулар, яғни жазуды үйрену және сурет салу маңызды болып саналады.

Бала қолының ерте қозғалысында баланың қолының сенімділігі мен шығармашылық қабілетіне қатысты мәселе туындаса, онда баланың ақыл-ойының шығармашылық айқындылығының өзара әрекеттесуі қажет. Баланың шығармашылық қабілеті неғұрлым көп болса, соғұрлым ол ақылды болады деп топшылайды зерттеушілер.

Көптеген жаңашыл зерттеушілер ұсақ моториканы дамытуға байланысты саусақ моторикасын дамытуға саусақ ойындарын, саусақ ойындарын сипаттауды, сергіту сәттерін, ойын – ертегілер пайдалануды ұсынады Т. А. Ткаченко сергіту сәтіне жаттығу енгізу бас миының сөйлеу зонасының қимылын белсендіреді, ол баланың сөйлеу тілін түзетуге мүмкіндік береді деп тұжырым жасаған. В. В. Цвынтарный ұсақ қол моторикасын дамытуға есептеу таяқшалар мен сіріңкемен жұмыстар жасатудың әсері мол деген көзқарас білдіреді.

Ұсақ моториканы дамытудың маңыздылығы неде? Адамның бас миында саусақ қимылына және сөйлеуге жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқан. Ұсақ моторикаға әсер ете және оны белсендіре отырып, көрші орналасқан сөйлеуге жауап беретін орталықты да дамыта аламыз.

Педагогтар мен балалар психологының мақсаты – ата-аналарға ұсақ моториканы дамыту ойындарының маңыздылығын ұғындыру. Баланы қызықтыруда және жаңа хабарларды игеруіне көмектесуде үйретуді ойынмен алмастыру, алға қойған мақсатына жетуін, тапсырманы орындауда қиындыққа кездесе мойымауына үйрете отырып, аз мөлшердегі жетістіктерін де бағалап, мадақтап қоюды да ұмытпауы керек. Ұсақ моториканың қимылдары мен қолдың

икемдігі бас миының құрылымының даму деңгейін көрсетеді. Осыдан келіп қол қимылдарын басқара білу туады. Сондықтан ешқашан да баланы мәжбүрлеуге болмайды.

Қазіргі кезде баулы ойыншықтардың көбейгенін немен түсіндіруге болады. Бұрын ата-аналарда мұндай ойыншықтар болған жоқ қой, сонда олар осындай қалыпты деңгейге қалай жетті? Бір түсінбейтін нәрсе, осының бәрі не үшін керек?

Бүгінгі күнде балаларында жалпы моторлық артта қалушық байқалады, өйткені балабақшадағы балалардың ешбірінде баулы аяқ киім кездеспейді. Бау байлауды үйрету ата-анаға да, тәрбиешіге де қиындық туғызатын болса керек. Осыдан 20 жыл бұрын ата-аналарға, олармен қоса олардың балаларына көп нәрсені қолмен жасауға тура келді: кір жуу, тоқу, тігу т.б. Ал қазіргі кезде осының бәрін жасайтын машина.

Жалпы моториканың дамуының аздығын, соның ішінде қол қимылының аздық себебін зерттей келе қазіргі заманғы барлық баланың жазуға дайын еместігі немесе тілінің дамуында бір ақау бар екендігі анықталды. Осыдан келе мынадай қорытынды шығаруға болады: егер тілінің дамуында ақау болса, онда бұл ұсақ моториканың мәселесі.

Өкінішке орай көп ата-ана қолдың икемі мен ұсақ моториканың даму деңгейінің төмендігін тек мектепке барарда ғана байқайды. Бұл балаға өте ауыр жүк. Жаңа хабарларды қабылдаумен қатар, икемге келмейтін саусақтарымен қарандашпен жазып үйренуі керек.

Кішкентай ғана сәбидің қалайтыны қозғалу, қозғалыс – әлемді танудың мүмкіндігі. Яғни, бала қозғалысының дәл және нақты болса, оның әлемді ақылмен тануы да терең бола түспек.

Егер сіз бірінші сынып оқушысында жазуда қиындық болмасын десеңіз немесе 3 жастағы баланың тілінің дамуында ақау болмасын десеңіз дамыту ойын-жаттығуларын бала туылған соң екі айдан кейін бастаңыз. Ұсақ моториканы дамыту әдістемесі мұндай жағдайда өте тиімді. Омыраудағы баланың саусақтарын уқалауға болады, жас жарымдағы баламен саусақ ойындарын бастауға болады.

Пассивті жаттығу – ұсақ моториканы дамытудың алғашқы сатысы. Саусақ жаттығуларын ең төменгі деңгейден бастаған дұрыс. Содан кейін ғана активті саусақ жаттығуларына көшуісінылады. Оныңдеңгейі баланың ұсақ моторикасының даму деңгейіне қарай таңдалады. Қол саусақтарына арналған пассивті жаттығулар жасау кезінде балаға қолайсыз жағдай туғызбауын және тітіркендіпмеуін қадағалаған жөн. Жаттығулардың мақсатты пайдаланылуы мынадай

әдістерді ұсынады: сипау, жаймен уқалау және діріл. Массажды әрекеттер саусақ ұшынан басталып төменгі буынға қарай жалғасады. Массаж жасау кезінде жай лирикалық әуен қоюға да болады.

Бала саусағын ойната отырып тілін дамыту.

Адамның он екі мүшесінің тіршілікте атқарар міндеті зор. Соның ішінде екі қолға бес – бестен біткен он саусақты күнделікті қажетті жұмыстарды атқаруға пайдаланытынымыз белгілі. Сонымен қатар ертеден бізге жеткен «Қуырмаш» ойынынан саусақ атауларын бала тәрбиелеуге, оның тілін жетілдіруге, ойын ұштауға әдемі пайдаланғанын білеміз.

Қуыр, қуыр, қуырмаш,

Тауықтарға тары шаш.

Балапанға бидай шаш,

Балаларға тәтті шаш – дей келіп, жұмылған әр саусақты жеке-жеке ашарда:

Сен түйене бар,

Сен жылқыға бар.

Сен сиырға бар,

Сен қойыңа бар,

Сен үйде отырып

Шешене көмектес – деп, әр саусаққа тапсырма беріледі.

Одан соң әр саусақтың басынан ұстай тұрып «қарның ашса: мына жерде нан бар, мына жерде май бар» деп әртүрлі астың атай келіп, қолтыққа жеткенде «қуырмаш», «қуырмаш» деп қытықтайды.

Көтеріңкі көңіл-күй сыйлайтын бұл ойын балаға саусақтардың атын, адамға нәр берер түрлі астың атауын да үйретеді. Сондай-ақ төрт түлік малды таныстырып, оны бағып еңбектенгенде ғана тамақтануға болатынын ескертіп, еңбекпен тапқан тамақ тәтті болатынын уағыздайды.

Халық өзінің өмір тәжірибесінде тіршілікте қалай қолдануына қарай саусақтарға ат қойған. 1-ші саусақ – «Басбармақ», 2-ші саусақ – «Балаң үйрек», 3-ші саусақ – «Орған терек», 4-ші саусақ – «Шылдыр шүмек», 5-ші саусақ – «Кішкентай бөбек».

Саусақ ойыны – бұл ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан, әрі үлкен мәні бар мәдени шығармашылық. Саусақ ойыны-саусақтардың көмегімен қандай да болмасын ертегіні немесе өлең-тақпақ шумағын сахналау болып табылады. Саусақ ойыны арқылы баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамып, ынтасы артады және шығармашылық әрекетіне жол ашады. Саусақ ойынын ойнай отырып, балалар қоршаған ортадағы заттар

мен құбылыстарды, жан-жануарларды, құстарды және ағаштарды бейнелей алады. Саусақтарының қозғалыс- қимылына қарап бала қуанады, шаттанады, сөзді айтуға тырысады және өлеңдегі үйренген сөз шумақтарын қайталап айта отырып, есінде сақтайтын болады. Сонымен қатар балалар екі қолын қимылдата отырып, оң, сол, жоғары, төмен т.б. түсініктерді бағдарлай алады үйренеді. Сөйлеу тілі мүшелері әрекетінің қозғалуларының дамуы қол саусақтарының нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста болғандықтан, бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзету-тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды. Саусақ ойынын балабақшада және үй жағдайында әсерлі, көңілді түрде ұйымдастыруға болады. Алдымен балаларға саусақ ойыны түсіндіріледі, әр қимылы көрсетіледі. Балалар осындай саусақ ойынын ойнай отырып, өлең шумағын қызыға айтады.

Саусақ гимнастикасын күн сайын 3-5 минуттан жеке және топпен өткізуге болады. Егер бала қимылдарды өз бетімен орындауда қиналса онда ол жаттығуды жеке сабаққа қалдырып, пысықтауға болады. Жаттығу нәтижесінде бала саусақ қимылдарын өз бетімен және жеңіл орындайды. Ойын қимылдары әрдайым қызықты да, тартымды болуы шарт, баланы мезі қылмауы керек.

Сонымен қорыта айтқанда, балабақша балаларының тілін дамытуда түрлі ойын, әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалану, осы бағыттағы атқарылатын игі іс-шаралардың нәтижесіз қалмайтындығының айқын дәлелі деп санаймын.

Ерте және мектепке дейінгі кіші жаста қарапайым жаттығуларды жасауда өлеңмен, тақпақпен ұйқастырылған жаттығуларды пайдалану ұсынылады. Сонымен қатар өзіне-өзі қызмет ету дағдысын қалыптастыру: қасық пен қарындаш ұстау, түйме тиегін өзі салып, өзі ағыту, бауын байлау, т.б. Өмірінің бастапқы кезеңінде баланың ұсақ қол моторикасы қалай дамып жатқандығын, жеке интеллектуалды қабілетін байқауға болады. Қасықты, қарындашты ұстай алмайтын, түймесін түймелей алмайтын және бәтәңке бауын байлай алмайтын балалардың қолының кіші моторикасы нашар дамыған болып есептеледі. Олар шашылған конструкторларды жинау, пазаламен жұмыс жасау, есептегіш таяқша және мозаикамен ойнау өте қиын. Олар басқа балалармен ойнаудан бас тартады, осы қызметтегі жұмыс жасағанда үлгермейді. Мұндай балалар элементарлы қызметтің өзінде өздерін нашар сезінеді және бұл жағдай баланың эмоциясын мен өзін-өзі бағалауға кері әсерін тигізеді.

Әрине, мектепке дейінге жасында бала тілінің дамуы, өзіне-өзі қызмет көрсету және жазуға дайындық дағдысын қалыптастыруда ұсақ қол моторикасын дамыту және үйлестіру жұмыстарын жүргізудің маңызы өте зор. Бала өз саусақтарын қаншалықты басқара алса, оның одан әрі дамуы да соған тікелей байланысты. Ұсақ қол моторикамен қоса балалардың есте сақтау қабілеті мен назары, сондай-ақ, сөздік қоры да дами түседі.

Осыларды ескере отырып, өз жұмысымның мақсатын анықтадым: мектеп жасына дейінгі балаларды түрлі қызметтер арқылы ұсақ қол моториканы дамыту және қол қызметін үйлестіру.

Өз жұмысыма төмендегідей міндеттер қойдым:

- қол және көз, қолдың ептілігі, ритмикасы қозғалысын үйлестіру және нақтылығын жақсарту;
- саусақтар мен қол буынының ұсақ қол моторикасын жақсарту;
- жалпы қозғалыстық белсенділікті арттыру;
- сөйлеу функциясын тұрақты етуге көмектесу;
- қиялын, логикалық ойлауын, еркін назарын, көру және есту қабылдауларын, шығармашылық белсенділіктерін дамыту;
- өз құрбылары және үлкендермен қарым – қатынаста эмоционалды – қолайлы жағдай жасау;

Көздеген нәтижеге қол жеткізу үшін келесідей жұмыс түрлерін тұрақты түрде пайдаландым:

- тәлімгердің балалармен бірлескен қызметі;
- балалармен жекелей жұмыстар;
- балалардың өздерінің еркін өзіндік қызметтері.

Ұсақ қол моторикасын дамыту және қозғалысын үйлестіру мақсатында түрлі қабылдаулар мен әдіс – тәсілдер қолдандым:

- саусақтық ойын тренингісі;
- қол мойнына массаж;
- саусақ гимнастикасы, сергіту сәттері;
- саусақ ойынды тақпақтар мен жаңылтпаштар;
- саусақтық театр;
- ермексаз және тұздалған ұннан, табиғи материалдардан жапсыру жұмыстарын мүсіндеу (тұқым, жарма, ұлу қабыршықтары және т.б.);
- сызудың дәстүрлі емес техникасы: қылқалам, саусақ, тіс щеткасы және май шам және т.б.;
- құрылыс жасау: қағаздан, ЛЕГО конструкторымен;
- бастырмалардың түлері;
- графикалық моториканы дамыту;

- трафаретпен сурет салу;
- түр сызықпен түрлеу;
- суретті аяқтау (симметрия принципі бойынша);
- лабиринттер;
- дидактикалық ойындар;
- М. Монтессори әдісі;
- Кіші заттармен ойнау;
- пазл, мозаика қолдану.

Ұсақ қол моторикасы термині саусақтар қозғалысы және қолдың буындарын үйлестіру дегенді білдіреді. Ұсақ моториканы дамытудың маңыздылығы неде? Адамның бас миында саусақ қимылына және сөйлеуге жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқан. Ұсақ моторикаға әсер ете және оны белсендіре отырып, көрші орналасқан сөйлеуге жауап беретін орталықты да дамыта аламыз. Педагогтар мен балалар психологының мақсаты – ата-аналарға ұсақ моториканы дамыту ойындарының маңыздылығын ұғындыру. Баланы қызықтыруда және жаңа хабарларды игеруіне көмектесуде үйретуді ойынмен алмастыру, алға қойған мақсатына жетуді, тапсырманы орындауда қиындыққа кездесе мойымауына үйрете отырып, аз мөлшердегі жетістіктерін де бағалап, мадақтап қоюды да ұмытпауы керек. Ұсақ моториканың қимылдары мен қолдың икемдігі бас миының құрылымының даму деңгейін көрсетеді. Осыдан келіп қол қимылдарын басқара білу туады. Сондықтан ешқашан да баланы мәжбүрлеуге болмайды.

Кішкентай ғана сөбидің қалайтыны қозғалу, қозғалыс- әлемді танудың мүмкіндігі. Яғни, бала қозғалысы дәл және нақты болса, оның әлемді ақылмен тануы да терең бола түспек. Қолдан ұсақ-түйек заттарды жасау – балалардың ең жақсы көретін шығармашылық жұмыстары. Мұндай жұмыс балалардың қиялдарын, ойлары мен бармақтарының ұсақ моторикасын дамытады. Ұсақ қол моториканы дамыту әдістемесі мұндай жағдайда өте тиімді. Жасжарымдағы баламен саусақ ойындарын бастауға болады.

Бас миы мен ұсақ қол моторикасының өзара байланысы бас миының қабығы әрқайсысы бір денеге жауапты бірнеше бөліктен тұрады. Бас миының қабығында қозғалыстық сипатты анықтайтын бөлік бар. Бас миы қабығының үштен бір бөлігі қол мойнының қозғалыстық қабілетімен байланысты және мидың сөйлеу зонасы бір – біріне өте жақын орналасқан. Сондықтан егер баланың саусағы нашар дамыған болса, ол баланың сөйлеу қабілетіне әсер етеді. Осыған байланысты ғалымдар қол мойнының буынын

артикуляциялық аппарат сияқты «сөйлеу органы» деп те атайды. Бала тілін дамыту үшін сөйлеу органы ғана емес сондай-ақ, ұсақ қол моторикасын да дамыту қажет.

Сухомлинский айтқандай: «Қабілет бастауы мен балалар дарыны – саусақ ұштарында. Содан шығармашылық ойдың бастаулары пайда болады».

Ұсақ қол моторикасы термині саусақтар қозғалысы және қолдың буындарын үйлестіру дегенді білдіреді. Кішкентай ғана сөбидің қалайтыны қозғалу, қозғалыс- әлемді танудың мүмкіндігі. Яғни, бала қозғалысы дәл және нақты болса, оның әлемді ақылмен тануы да терең бола түспек. Қолдан ұсақ-түйек заттарды жасау балалардың ең жақсы көретін шығармашылық жұмыстары. Мұндай жұмыс балалардың қиялдарын, ойлары мен бармақтарының ұсақ моторикасын дамытады. Ұсақ қол моториканы дамыту әдістемесі мұндай жағдайда өте тиімді.

Бұл ойындар арқылы балалардың тілдік сөйлеу байланысы жақсарады, балалардың танымдық және сөйлеу іс-әрекеттеріне деген қызығушылығын арттырады. Нәтижесінде балалардың тілі, қимыл-қозғалысы мен икемділігі айтарлықтай дамиды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Андрианова, Д. В. Развитие речи детей дошкольного возраста через легоконструирование / Д. В. Андрианова // Дошкольная педагогика. – 2017. – № 9. – С. 9-10. – ISSN 1726-0973.

2 Бачина, О. В. Пальчиковая гимнастика с предметами. Определение ведущей руки и развитие навыков письма у детей 6–8 лет: практ. пособие для педагогов и родителей / О. В. Бачина, Н. Ф. Коробова. – М.: АРКТИ, 2006. – 88 с.: ил. – (Развитие и воспитание). – ISBN 5- 89415-524-X.

3 Борисова, М. М. Пальчиковые игры: играем с детьми дома / М. М. Борисова // Дошкольник. Методика и практика воспитания и обучения. – 2012. – № 8. – С. 36-38. – ISSN 2223-7003.

ИКЕМДІ DAҒДЫЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КОМПОНЕНТТЕРІ

ДЮСЕНОВ М. Т.

магистрант, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КУРМАНГАЗИНА Г. Б.

ғылыми жетекші, қауымд. профессоры, «Тұлғалық даму
және білім беру» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі әлемде табысты болу үшін тек терең білім мен тәжірибе жеткіліксіз. Бүгінгі күні «икемді дағдылар» деп аталатын арнайы дағдылар қажет дедік. Себебі, икемді дағдылар – бұл әлеуметтік дағдылар. Олар қатаң дағды сияқты айқын өлшенбейді, бірақ олар қатаң дағдыларды көрсетуге және қолдануға тиімді көмектеседі. Икемді дағдылар кез-келген іс-әрекетте қажет. Оларға қарым-қатынас жасау, топта жұмыс істеу, сендіру, мәселелерді шешу, шешім қабылдау, уақытты басқару, өзін және басқаларды ынталандыру қабілеті жатады.

Бүгінгі таңда бұл мәселені шешу қазіргі білім беру жүйесіне өзгеріс енгізуді қарастырады. Шетелдік және ресейлік З. К. Абдукеримова, С. Н. Батсунов, В. О. Виноградова, Ю. М. Давлетшина А. И. Ивонина, Л. К. Раицкая, Е. В. Тихонова, А. Е. Цымбалюк, О. Л. Чуланова) зерттеулер икемді дағдылардың құрылымдық компоненттерін анықтады: тікелей коммуникативті қабілеттер, олардың эмоционалды күйі мен мінез-құлқын басқару дағдылары, рефлексия дағдылары, проблемалар мен жанжалдарды шешу дағдылары, сондай-ақ барабар мақсаттар қою және оларды жүзеге асыру.

Білім процесінің мазмұны құзыреттердің тұтас жүйесін қалыптастыру қажеттілігімен анықталатындықтан, негізгі құзыреттер кәсіптік білім беру нәтижесінің жаңа парадигмасына айналғандықтан, О. В. Желткевич, Д. В. Жулина, И.А. Зимний, М.М. Қашапов, И.И. Черкасова, Т.А. Яркванын зерттеулері қаралды. Теориялық материалды жинау нәтижесінде soft skills немесе икемді дағдылар адамның іс-әрекетінің тиімділігіне әсер ететін, бірақ оның кәсіби қызметінің ерекшелігіне тәуелді емес компоненттерінің кең жиынтығы арқылы түсінілетіні анықталды.

Аталмыш еңбектерде икемді дағдыларды белсенді маңызды қасиеттер сияқты ұғымдар класына жатқызады. «Әрекеттік маңызды қасиеттер – бұл нағыз маман жүзеге асыратын қызмет түрлерінің,

түрлері мен формаларының тиімділігіне әсер ететін және олар арқылы жүзеге асырылатын жеке тұлғаның қасиеттері» [1].

Осы ғылыми тұжырымға сәйкес икемді дағдылардың компоненттерін анықтай аламыз. Икемді дағдылар адамның коммуникативті қабілеті, әңгімелесушінің эмоциялары мен жеке типологиялық сипаттамаларын түсіну дағдылары және алынған ақпаратты ескере отырып диалог құру сияқты аспектілерге қатысты саналы іс-әрекеттің компоненттері дей аламыз.

Қазіргі шетелдік және ресейлік ғылымда икемді дағдылардың компоненттері төмендегідей көрсетілген:

- сұхбаттасының мәртебесі мен рөліне сәйкес қарым-қатынас жасау қабілеті байқалатын коммуникативті қабілеттер; вербалды емес белгілерді қолдану және оқу, контексті, жағдайды оқу және оған сәйкес болу мүмкіндігі; қарым-қатынасты бастау және аяқтау, сұрақтар қою, әңгімені қорытындылау мүмкіндігі; өз ұстанымын тұжырымдай білу, оны тыңдаушыларға сенімді түрде жеткізу, оны қорғау; эмоцияларды тану, оларды бір-бірінен ажырату, эмоцияларды білдіру және реттеу, эмоцияларды өз міндеттерін орындау үшін пайдалану қабілетін қамтитын эмоционалды интеллект;

- өзін-өзі ынталандыру, байқалатын дағдылары: өзін ынталандыру, басқа адамдардың уәждері мен ниеттерін түсіну, жалпы және жеке өнімділікке әсер ету үшін адамдардың құндылықтары мен қажеттіліктерін түсіну;

- жоспарлауды, қол жеткізуге болатын мақсаттарды қоюды, оларды құрамдас бөліктерге бөлуді, оларға жету үшін ресурстарды іздеуді және табуды, мақсаттарға жету жолдарын өзгертуді, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік алуды қамтитын мақсатқа жете білу қабілеті;

- жанжалды жағдайларды жою тетіктерін түсінуді, екі тараптың мүдделерін іске асыру тәсілдерін табуды көздейтін проблемалар мен жанжалдарды шешу дағдылары;

- өз ойларына, сезімдеріне, сенімдері мен тәжірибелеріне қатысты сыртқы позицияны ұстану, өз мүмкіндіктерінің шекараларын анықтау қабілеті болып табылатын рефлексия [2].

J. Andrews [3] икемді дағдылар келесі компоненттерден тұрады деп қарастырады:

- әлеуметтік өзара әрекет, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды білу қабілеттілігі;

- белгісіздік жағдайында тиімді жұмыс істеу және өзара қарым-қатынас жасай білу мүмкіндігі;
- қоршаған орта мен қоғам тарапынан сыртқы әсерге қарамастан, өз мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыру қабілеті
- кәсіпқойлық;
- ауызша және вербалды емес қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуының жоғары деңгейі;
- сенімділік;
- тактикалық және стратегиялық ойлау қабілеті;
- шығармашылық қабілеттерін дамытудың жоғары дәрежесі;
- өзіне деген сенімділік;
- уақытты басқару дағдылары;
- өзін-өзі реттеудің жоғары деңгейі;
- өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылу;
- өз іс-әрекеттері мен жалпы өмірі үшін жауап беру қабілеті.

Икемді дағдыларды зерттеген Л. К. Раицкая, Е. В. Тихонова [4] оларды негізгі үш топқа бөліп қарастырады (1-кесте).

Кесте 1 – Икемді дағдылар компоненттері (Л. К. Раицкая, Е. В. Тихонова бойынша)

Әлеуметтік-коммуникативтік дағдылар	Коммуникативтік дағдылар, тұлғааралық қатынас дағдылары, топтық жұмыс, көшбасшылық, әлеуметтік зият, жауапкершілік, қарым-қатынас этикасы
Танымдық дағдылар	Сындарлы ойлау, мәселені шеше білу қабілеті, жаңашылдық, зияткерлік жүктемені басқару, өздігінен оқу, ақпараттық дағдылар, тайм-менеджмент
Тұлғалық белгілер және эмоционалды зияттың болуы	Эмоционалды зият, шындықты қалау, адал болу, оптимизм, икемділік, креативтілік, шығармашылық, уәжділік, эмпатия

Автор бұл икемді дағдылардың компоненттері бір-бірімен байланысты екенін атап өтеді. Ал Е.М. Иванова [5] да икемді дағдылардың компонентіне байланысты өз көзқарастарын ұсынады (2-кесте):

Кесте 2 – Икемді дағдылар компоненттері (Е.М. Иванова бойынша)

Өзіндік сана	Тәлім-тәрбие тәсілін таңдау барысында ішкі сезімдеріне назар аудару қабілеті
Өзін-өзі бақылау	Эмоцияларын басқару, өз сезімдерін шынайы көрсете білу; өзгермелі жағдайларға икемді болуы; өзін өзі дамытуға тұрақты ұмтылыс; бастамашылдық, оптимизм
Әлеуметтік сезімталдылық	Эмпатия, басқалардың мақсатын, қабілеттері мен кемшіліктерін түсіну, салауатты кеңес бере білу қабілеті, іскерлік дағдылар, ескерімділік
Қарым-қатынасты басқару	Өзіне қарата білу және қолдау табу қабілеті, өзгерістерге икемді болу, бөгеттерді, қайшылықтарды жеңе білу қабілеті, жанжалға жол бермеу, ынтымақтастық қабілет

Теориялық шолуда ұсынылған икемді дағдылар компоненттерінің модельдерін қорытындылай келе, шетелдік және отандық тәсілдерде маңызды икемді дағдылар мыналар екенін атап өтуге болады: тікелей коммуникативті қабілеттер, олардың эмоционалды күйі мен мінез-құлқын басқару дағдылары, рефлексия дағдылары, проблемалар мен қақтығыстарды шешу дағдылары, сондай-ақ мақсат қоя білу және оларды жүзеге асыру мүмкіндігі.

Атап айтқанда, коммуникативті қабілеттер сұхбаттасушының мәртебесі мен рөліне сәйкес қарым-қатынас жасау қабілеті сияқты компоненттерден тұрады; вербалды емес белгілерді қолдану және оқу, контекстті, жағдайды оқу және оған сәйкес болу мүмкіндігі; қарым-қатынасты бастау және аяқтау, сұрақтар қою, әңгімені қорытындылау мүмкіндігі; өз ұстанымын тұжырымдай білу, оны тыңдаушыларға сенімді түрде жеткізу, оны қорғай білу.

Эмоционалды күйін және мінез-құлқын басқару дағдылары эмоцияларды тану, оларды бір-бірінен ажырату, эмоцияларды білдіру және реттеу, эмоцияларды өз міндеттерін орындау үшін пайдалану қабілеттерін қамтиды. Рефлексия өз ойларына, сезімдеріне, сенімдері мен тәжірибелеріне қатысты сыртқы позицияны ұстану, өз мүмкіндіктерінің шегін анықтау қабілетін қамтиды. Мәселелер мен жанжалдарды шешу дағдылары жанжалды жағдайларды жою тетіктерін түсінуді, екі жақтың мүдделерін іске асыру жолдарын табуды қамтиды. Мақсат қою және оларды жүзеге асыру қабілеті жоспарлауды, қол жеткізуге болатын мақсаттарды анықтауды, оларды құрамдас бөліктерге бөлуді, оларға жету үшін

ресурстарды іздеуді және табуды, мақсаттарға жету жолдарын өзгертуді, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік алуды қамтиды.

Икемді дағдылар концептісінің мазмұнын және олардың құрылымдық компоненттерін талдағанда, оларды құзыреттіліктермен байланыстыру қажет. Өткені қазіргі қоғам мен мемлекетті дамытудың стратегиялық мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес, жалпы білім берудің мемлекеттік мемлекеттік білім беру стандарттарымен, сондай-ақ педагогтың кәсіби стандартында оқытудың мақсаты белгілі бір жеке аспектілерді, еңбек міндеттерін орындау процесінде жеке тұлғаның жеке көріністерін қалыптастыру емес, бүкіл қызметті қалыптастыру болып табылады.

Қазіргі қоғамның дамуымен білім де дамуы керек. Ғасырлар бойы қалыптасқан педагогикалық жүйе жойылмауы керек, бірақ дамуы керек, педагогикалық екпін ауысуы керек. Жоғарыда аталған дағдылар жалпы адамдарға қажет икемді дағдылар болып саналады. Осы дағдылардың ішінен бастауыш сынып оқушыларына тән икемді дағдыларды көрсетуге болады. Себебі, оқушылардан материалды жаттау және есептерді шешудің монотонды әдістерін пысықтау емес, әмбебап құзыреттіліктерді дамыту талап етіледі. Сондықтан икемді дағдылар компоненттері туралы қорытар болсақ, олар:

Командада жұмыс істеу қабілеті – бұл тыңдау қабілеті, бір мақсатты көру және ортақ идеяның жеке амбицияларымен байланысын табу қабілеті, басқаларға көмектесуге және қиын жағдайда қолдау көрсетуге дайын болу, сендіру және ортақ шешім шығара білу мүмкіндігі.

Шешім қабылдау және мәселелерді шешу қабілеті. Мұғалімнің міндеті – басқа адамдарды түсіну және сезіну қабілеттерін дамыту; балаларға олардың қабілеттері мен мінездеріне сәйкес келетін міндеттер қою және оларды орындауға үйрету; балалардағы көшбасшылық қасиеттерді дамыту, оларды жігерлендіру және оларды жетелеу.

Мұғалімнің міндеті – балалардың басқа адамдарды түсіну және сезіну қабілеттерін дамыту; балаларға олардың қабілеттері мен мінездеріне сәйкес келетін міндеттер қою және оларды орындауға үйрету; балалардағы көшбасшылық қасиеттерді дамыту, оларды жігерлендіру және оларды жетелеу.

Көшбасшылық қасиеттерді әртүрлі үйірмелердің жұмысын ұйымдастыру, қызығушылықтары бойынша сабақтар өткізу, жоғары сынып оқушыларының бастауыш сынып оқушыларына, ал сыныптастарының жаңадан келген оқушыларға жетекшілік ету

арқылы дамытуға болады. Егер мұғалімнің өзі қандай да бір кәсіпке құмар болса, онда ол өзіне серіктес адамдар тобын жинай алады және кез-келген баланың жан дүниесіне игі әсер ете алады. Сонда оқушылар өздері қызықтыратын салада бастама көтере бастайды.

Қазіргі әлемдегі ең танымал жеке қасиеттердің бірі – шығармашылық. Шығармашыл адам таныс жағдайларда стандартты емес, мүлдем жаңа шешімдер таба алады, ол жаңа идеяларды ойлап тауып, жүзеге асыра алады.

Адамдармен қарым-қатынас жасау қабілеті. Коммуникативтілік – бұл қарым-қатынас қабілеті, ашықтық және басқа адамдармен байланыс орнату, сондай-ақ оларға қажетті әсер ету мүмкіндігі.

Бұл бағытта оқыту процесінде мұғалімнің қызметі өз идеялары мен ойларын қол жетімді және қызықты түрде жеткізу, құрдастар тобымен де, басқа ересектермен де сенімді түрде сөйлесе білу; аудитория алдында сөйлеу сияқты дағдыларын дамытуға бағытталуы керек.

Коммуникативтілікті дамыту үшін мұғалімдерге сабақтарда оқушылардың пікірталасқа белсенді қатысуын ынталандыру, жұмыстың пікірталас формаларын практикаға енгізу ұсынылады; оқушылар құрдастарымен қоршалған, академиялық жобаларды бірлесіп жүзеге асыратын, спорттық және шығармашылық іс-шараларға қатысатын, қызығушылықтары бойынша үйірмелерге қатысатын жұмыс түрлеріне басымдық беру; жоғары сынып оқушылары үшін мансап күндерін ұйымдастыру; жұмыс дағдыларын дамыту түйіндеме жасау, өзін-өзі таныстыру және сұхбат алу.

Тиімді қарым-қатынасты ұйымдастыруға қажетті негізгі қасиеттердің бірі – позитивтілік. Позитивтілік – бұл өзіне және басқа адамдарға деген сенім. Бұл адам түрлі жағдайларға әр қырынан қарай алатын және айналасындағы барлық нәрселерден позитивті табуды қалайтын әлемге деген көзқарас.

Позитивтілікке тәрбиелеуде ең алдымен мұғалім өзін үлгі қылуы керек. Мұғалімдер мен сыныптастардың қолдауы мен назары позитивтілікті дамытудың негізгі құралы болып табылады. Мұғалім әрқашан кеңес беруге, жағымды оқиғаларға назар аударуға дайын болуы керек. Сонымен қатар, салауатты бәсекелестік атмосфера мектеп оқушыларына уақытша сәтсіздіктерге емес, өз мақсаттарына назар аударуға көмектеседі.

Жоспарлау, ұйымдастыру және басымдық беру қабілеті ұйымдастырушылық қабілеттерге жатады. Ұйымдастырушылық қабілет – бұл мақсатқа жету үшін адамдарды біріктіру және өзін

және басқаларды іс-әрекетке ынталандыру қабілеті. Бастамашылық, өзіне және басқаларға деген талап, түрлі жағдайларға егжей – тегжейлі назар аудару, өкілдік ету немесе өзіне-өзі талап қоя білу қабілеті – бұл ұйымдастырушының маңызды қасиеттері.

Мектепте оқып жүргенде балалар барлық жоспарланған істерді: оқу, мектеп іс-шараларына қатысу, үйірмелер мен секцияларға қатысу; топ құра білу; тез шешім қабылдау сияқты әрекетті орындауға үлгеру үшін өз уақыттарын ұйымдастыруды үйренуі керек.

Ақпаратты іздеу және өңдеу қабілеті. Мұғалім балаларды тәуелсіз болуға, әртүрлі дереккөздерді қолдана отырып, дұрыс ақпарат алуға, жалпылауға, жанашырлыққа, талдауға, белгілі бір қорытынды жасауға үйретуі керек. Осылайша, оқу тапсырмаларын орындау үшін қажетті ақпаратты іздей білу негізгі әмбебап оқу әрекеттерінің бірі болып табылады.

Икемді дағдылар жүйесі оқушылар болады деп болжайды:

- кешенді және ерекше тапсырмаларды орындау, бұл үшін оларға командада жұмыс істей білу және дамыған сыни ойлау қажет;
- әрбір нақты оқушының мүдделері мен қасиеттеріне сәйкес келетін жеке білім беру траекториясын ұстану;
- жаңа білімді өз бетінше игеру, жаңа ақпаратты іздеу үшін оларда бар құзыреттер мен білімді пайдалануды үйрену;
- оқу процесінде ересек өмірде қолдануға болатын қол жетімді заманауи технологияларды қолдану;
- мұғалімдерден қолдау алу, олармен өздерінің жетістіктері мен сәтсіздіктерін талқылау, білім беру бағытын жоспарлау.

Soft skills икемді дағдылар жүйесін қалыптастыруға бағытталған білім беру процесін ұйымдастыру әдістерін қайта құруды, диалог құру әдістерін белсенді қолдануды, ойын, пікірталас әдістерін қолдануды, оқушылардың жобалық әрекеттерін, сабақтан тыс және сабақтан тыс жұмыстарды біріктіруді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ивонина, А. И. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft-skills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников / А. И. Ивонина, О. Л. Чуланова, Ю. М. Давлетшина // Вестн. евразийск. науки. – 2017. – № 1(38). – С. 1-8.

2 Wiginton, K. Using the Anger Response Inventory to Evaluate the Effect of Shame and Guilt on Interpersonal Communication Skills

/ K. Wiginton, D. J. Rhea, J. Oomen // American Journal of Health Education. – 2004. – № 35(3). – P. 152-157.

3 Andrews, J. Graduate Employability, ‘Soft Skills’ Versus ‘Hard’ Business Knowledge: A European Study / J. Andrews, H. Higson // Higher Education in Europe. – 2008. – Vol. 33(4). – P. 411-422.

4 Раицкая, Л. К. Soft skills в представлении преподавателей и студентов российских университетов в контексте мирового опыта /Л. К. Раицкая, Е. В. Тихонова // Вестн. РУДН. Сер. Психология и педагогика. – 2018. – № 3. – С. 350-363.

5 Иванова, Е. М. Психологическая системная профессиография / Е. М. Иванова. – М.: ПЕР СЭ, 2003. – 208 с.

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН НЕЙРОГИМНАСТИКА

ЕЛЕУОВА Г. А.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев атындағы №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Нейрогимнастика – бұл барлық жастағы балалар жасай алатын жаттығулар жиынтығы. Оқу процесінің бұл түрі орталық жүйке жүйесінің функцияларын дамытуға және нығайтуға, мидың екі жарты шарының үйлесімді жұмысын үйлестіретін каллозум денесінің белсенділігін арттыруға бағытталған. Нейрогимнастикалық жаттығуларды үнемі орындау үшін 5-тен 7 минутқа дейін уақыт бөлу жеткілікті. күніне.

Нейрогимнастика дегеніміз не?

Балаларға арналған Нейрогимнастика – бұл мидың көп функционалдығын арттыруға арналған жаттығулар жиынтығы. Орталық жүйке жүйесін оқытуға бағытталған белгілі бір әрекеттерді үнемі орындау арқылы жазуды, оқуды тезірек игеру, аналитикалық және логикалық ойлау түрін дамыту түрінде оң нәтижеге қол жеткізуге болады.

Нейрогимнастика-мидың екі жарты шарына да тапсырмаларды орындау арқылы адамның ойлау қабілетінің дамуын зерттейтін «білім беру кинезиологиясы» қолданбалы ғылымының бөлігі.

Техника қалай пайда болды, оның мақсаттары мен міндеттері.

Нейрогимнастика – бұл ми функцияларын дамытудың бір әдісі, оның дамуы өткен ғасырдың 60-жылдарынан басталды. ОЖЖ функцияларын жақсартудың бұл әдісі 4 жастан асқан балаларға жарамды. Нейрогимнастиканың негізгі мақсаты мен

міндеті –дененің каллозум жаттығулары арқылы мидың оң және сол жақ жарты шарларының теңдестірілген өзара әрекеттесуіне қол жеткізу. Оқу процесінің оң нәтижесі орталық жүйке жүйесінің функцияларын арттыру бойынша сабақтар жүйелі түрде жүргізіліп, сондай-ақ олардың дұрыс орындалуы қамтамасыз етілген жағдайда ғана мүмкін болады.

Балаға нейрогимнастика қажет екенін қалай түсінуге болады?

Егер балада психикалық және физикалық дамудың бұзылу белгілері байқалса, балаларға арналған Нейрогимнастика (жаттығулар кешенін педиатр дәрігер таңдай алады) қолдану тағайындалады:

- есте сақтау қабілеті өте нашар;
- тұрақты алаңдаушылық;
- бір тақырыпқа немесе қоршаған орта объектісіне назар аудару алмау;

- саусақтардың моторикасы нашар немесе қолдың ептілігі жоқ;

- қоршаған әлемдегі бағдарлаудың айқын проблемалары (мысалы, балаға үйге баратын жолды есте сақтау және жаяу қашықтықта орналасқан мектепке өз бетінше жету қиын);

- физикалық немесе интеллектуалдық даму деңгейі жас көрсеткішіне сәйкес келмейді;

- мектепке дейінгі тәрбиешіден немесе жалпы білім беретін мектеп мұғалімінен келетін ақпаратты игеру қабілеті төмендеді.

Нейрогимнастиканы қолданудың орындылығы туралы шешім педиатр-дәрігермен немесе балалар невропатологымен кеңескеннен кейін қабылдануы керек. Бұл жағдайда маманның көмегімен баланың ақыл-ой немесе физикалық дамуында артта қалуының себебін анықтау өте маңызды. Сондай-ақ, нейрогимнастиканы профилактикалық мақсатта қолдануға болады. Бұл жағдайда орталық және перифериялық жүйке жүйесінің қалыпты функциялары бар бала күнделікті миды жаттықтыру жаттығуларын жасайды, оның өнімділігін арттырады.

Нейрогимнастика мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш сынып балалары үшін не үшін пайдалы

Балаларға арналған Нейрогимнастика (миды жаттықтыруға арналған жаттығулар жиынтығы жеке таңдалады) мидың екі жарты шарында да сапалы жаттығулар жасауға мүмкіндік береді, сонымен қатар танымдық қабілеттердің дамуына ықпал етеді.

Нейрогимнастикалық жаттығуларды үнемі орындау балаға пайдалы:

- ұзақ мерзімді жад функцияларын жақсартады;

- қоршаған әлемнен келетін ақпаратты жылдам қабылдауды және өндеуді қамтамасыз етеді;

- физикалық және психикалық өнімділікті арттырады (нейрогимнастиканың бұл пайдалы сапасы әсіресе ауыр оқу жүктемесін біріктіретін және спорт секцияларына қатар баратын балаларға қатысты);

- оқу күнінің соңында пайда болатын шаршауды азайтады;

- когнитивті функцияларды жүзеге асыруға жауап беретін ми орталықтарының ойлау белсенділігін белсендіреді;

- қолдың белсенді қозғалғыштығына ықпал етеді;

- жасырын таланттарды ашуға мүмкіндік беру арқылы баланың шығармашылық қабілетін дамытады;

- жоғарғы аяқтың саусақтарының ұсақ және үлкен моторикасының дамуын ынталандырады;

- асимметриялық және симметриялық қозғалыстарды орындау үшін физиологиялық қабілеттердің даму процесін жеделдетеді;

- жүйке кернеуі мен бұлшықет жүйесінің шаршауын жеңілдетеді;

- вестибулярлық аппараттың жұмысын жақсартады, сонымен қатар қоғамдық көлікте, автомобильде ұзақ сапарлар түріндегі жүктемелермен күресуге мүмкіндік береді (күшті вестибулярлық аппараты бар балалар қозғалмайды, олар қозғалыстарды тамаша үйлестіреді);

- иық белдеуі аймағында орналасқан бұлшықеттердің қозғалғыштығы деңгейін дамытады;

- баланың стресстік жүктемені көтеретін қиын өмірлік жағдайларға тезірек бейімделуін қамтамасыз етеді;

- уақыт пен қоршаған кеңістікті қабылдаудың бұзылуымен байланысты неврологиялық аурулардың дамуына жол бермейді.

Нейрогимнастика мектеп және мектеп жасына дейінгі балалардың ОЖЖ жедел дамуына көптеген мүмкіндіктер береді. Ми жаттығуларының оң әсері баланың бүкіл өмірінде сақталады. Ерте жастан бастап нейрогимнастика курсынан өткен балалар компьютерлік технологияны өз құрдастарынан әлдеқайда жылдам меңгереді. Автомобиль мен басқа да көлік құралдарын оңай басқарады, айқын логикалық, сондай-ақ аналитикалық ойлауымен ерекшеленеді.

Нейрогимнастика жаттығулары миға қалай әсер етеді?

Балаларға арналған Нейрогимнастика (жаттығулар жиынтығы баланың жасына байланысты) олардың психикалық дамуына

оң әсер етеді. Жаттығулардың ОЖЖ-ге әсер ету принципін түсіну үшін ми жарты шарларының өзара әрекеттесуінің мәнін түсіну қажет. Нейрогимнастика орталық және перифериялық жүйке жүйесін бір уақытта белсендіреді. Мидың оң жарты шары дене қимылдарын үйлестіруге қатысатын орталықтардың жұмысына, қоршаған кеңістікті дұрыс қабылдауға, гуманитарлық ғылымдардың шығармашылық және танымдық қабілеттерін жүзеге асыруға жауап береді.

Мидың сол жақ жарты шары сөйлеу аппараттарының жұмысына, логикалық ойлауға және нақты ғылымдарды игеруге жауап беретін жеке орталықтардан тұрады. Екі жарты шардың функцияларын бірден үйлестіретін бір орталық-бұл корпус каллозумы. Бұл органның тұрақты жұмысы баланың мидың керемет танымдық қабілеттерін, қоршаған әлемнің сыртқы ынталандыруларына тез жауап беруін, оқудағы жақсы үлгерімін және физикалық белсенділіктің оңтайлы деңгейін қамтамасыз етеді.

Нейрогимнастикалық жаттығуларды үнемі орындау мидың сол және оң жарты шарларының өзара әрекеттесу деңгейін жоғарылату арқылы корпус каллозумының жұмысын жақсартуға мүмкіндік береді.

Пол Дэннисонның нейрогимнастикалық жаттығулар жүйесі балаларда белгілі бір дағдыларды дамытуға бағытталған жоғарыда аталған жіктеу категорияларының 26 жаттығуын қамтиды. Сонымен қатар, ми жаттығуларының курсың қалыптастыру кезінде баланың психикалық даму деңгейі, оның жасы, орталық және перифериялық жүйке жүйесінің функцияларының бұзылу дәрежесі ескеріледі.

Балаларға арналған нейрогимнастика (жаттығулар жиынтығы баланың ақыл-ой қабілеттерін ескере отырып таңдалады) ОЖЖ-нің сапалы дамуын қамтамасыз ету үшін жасалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Власова Т. А., Лубовский В. И., Никашина Н. А. Обучение детей с задержкой психического развития/ Пособие для учителей - М.: Просвещение, 1981. – 546 с.

2 Костенкова Ю.А. Особенности усвоения математики учащимися с трудностями в обучении: учебно-методическое пособие. – М.: РУДН, 2008.

3 Дунаева М. Формирование пространственных представлений у детей с задержкой психического развития: методическое пособие. – М.: Советский спорт, 2006.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

ЕСЕНГЕЛЬДИЕВ А. С.
магистрант, г. Караганда

Введение

Развитие психологической науки традиционно носит междисциплинарный характер с целью понять механизмы нормативных и индивидуальных изменений и закономерностей на протяжении всей жизни. Прикладные области развития психологии ориентированы на здравоохранение и педагогику. Цели развития не могут быть достигнуты без понимания и применения лежащих в основе биологических, сенсомоторных, эмоциональных, социальных и когнитивных процессов, которые переплетаются с культурным контекстом.

Области применения меняются в зависимости от внутренних и внешних факторов. Во-первых, увеличение знаний в каждой из связанных областей может изменить фокус интересов в отдельных областях или в целом в области развития психологии. Во-вторых, методологические изобретения могут стимулировать развитие отдельных областей или всей области развития психологии. В-третьих, внезапные изменения в культурном контексте, вызванные глобальными событиями, такие как ярко продемонстрированные недавно во время пандемии COVID-19, влияют на фокус интереса в определенные периоды жизни или вмешательства. В-четвертых, существует веское утверждение о предвзятости в исследованиях западных, образованных, промышленно развитых, богатых и демократических стран (Хенрих Д., 2010) [1], что влияет на выводы и влияние исследований в области психологии развития. Осознание культурного контекста исследований в области психологии развития, его ограничений и возможности обобщения может изменить перспективу и курс этой области.

В следующей части хотелось бы обрисовать наиболее важные проблемы, которые мы наблюдаем в области развития психологической науки, которые зависят от вышеупомянутых областей изменений: изменений в знаниях и методологии, изменений или предвзятости в окружающей среде со стороны глобального сообщества, события и культурный контекст.

Цели устойчивого развития

Одна из ключевых проблем, которую мы наблюдаем в психологии развития, связана с Целями устойчивого развития – ЦУР

(Sustainable Development Goals (SDGs)). Повестка дня на период до 2030 года и связанные с ней ЦУР ставят новые задачи перед наукой в целом и, как таковая, перед развитием психологической науки. Глобальные цели по сохранению ресурсов мировой биосферы для будущих поколений сбалансированы по всем аспектам социальной ответственности, экологической ответственности и экономического роста (Группа ООН по устойчивому развитию, 2019) [2]. Локальные или глобальные действия в каждом из этих измерений могут оказать влияние на индивидуальное развитие и потенциально на нормативное развитие людей. Таким образом, они могут по-разному влиять на людей в детстве, юности и взрослой жизни. Например, молодежь в нескольких странах продемонстрировала, что берет на себя ответственность в отношении ЦУР, борясь с изменением климата, бедностью, разнообразием, правами человека и демократией (Plan International UK, 2018) [3], в то время как образование для устойчивого развития является частью учебной программы во многих странах. На развитие молодежи может влиять только ответственность, которую она берет на себя, а социальные изменения, которых она достигает, могут повлиять на развитие будущих поколений. Принимая более активное участие в жизни общества, детям может потребоваться дополнительная поддержка в развитии навыков, необходимых для участия в активной гражданской позиции с самого раннего возраста. Глобальный контекст и участие молодежи предъявляют новые требования к уходу за молодежью и детьми, лицам, осуществляющим уход, а также к образованию.

Кроме того, быстрый экономический рост в городских районах, а также политические конфликты могут привести к волнам миграции в эти районы, что оказывает воздействие на инфраструктуру здравоохранения и образования как в сельских, так и в городских районах, что, в свою очередь, может непропорционально повлиять на уязвимые группы населения, и особенно дети, пожилые люди и люди с ограниченными возможностями. Подобные наблюдения наблюдались в нескольких странах (Jampaklay, 2016) [4].

Действия в соответствии с ЦУР

На наш взгляд, ЦУР требуют действий в области развития психологии в отношении соответствующих методологий и тем. Мы наблюдаем два окна возможностей для принятия мер по влиянию ЦУР на психологию. Во-первых, глобальные разработки в методологии исследований, в частности «Открытая наука» и «Открытые исследовательские данные», помогают получать

доступ, объединять и анализировать данные для понимания эмоций, познания и социальной динамики в развитии в культурном контексте. Эти подходы инициируют новые открытия, но требуют понимания технологических функций и их ограничений. Во-вторых, цифровизация оказывает глобальное влияние на использование знаний и навыков в социальных системах, системах здравоохранения и образования, что порождает проблемы и стимулирует исследования в области развития психологической науки.

Что касается методологий, мы рекомендуем три уровня действий. Во-первых, исследования в области психологии развития должны соответствовать принципам открытой науки. Движение открытой науки рассматривается как важный шаг на пути к управлению ресурсами в глобальном масштабе. Открытый доступ к публикациям, реализованный Frontiers и другими издателями, расширяет доступ к знаниям по всему миру. Однако обмен данными путем реализации принципов FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, and Reusable) в отношении данных открытых исследований позволит исследователям по всему миру повторно использовать данные и подключать собственные данные к более широкому пулу данных, чем когда-либо прежде. Это могло бы повысить достоверность фактических данных в различных культурных контекстах, а также разнообразить и обобщить теории развития. В то же время методы могут быть доработаны для адаптации к новым контекстуальным обстоятельствам. Кроме того, повторное использование материалов, показателей, процедур и данных способствует большей прозрачности и предотвращает потерю данных, способствует сотрудничеству и создает воспроизводимые рабочие процессы (Klein, 2018) [5]. С помощью этих методов можно легче изучать ключевые вопросы, связанные с развитием и ЦУР, поскольку контекстуальные различия можно выявить в более крупных наборах данных. В настоящее время у Frontiers нет политики в отношении Открытых исследовательских данных, но, по нашему мнению, мы можем и должны придерживаться такой политики в наших исследовательских сообществах.

Во-вторых, исследования в области развития психологии должны соответствовать международным стандартам в отношении принятия исследовательских планов, проведения исследований, стандартов отчетности и критической оценки. В настоящее время сеть EQUATOR предоставляет 529 руководств по отчетности для всех типов исследований, которые актуальны для социальных наук

и медицины, например, PRISMA (Page, 2021) [6]. Исследовательские сообщества, например, в области нейробиологии и медицины, повысили осведомленность о таких стандартах и тем самым повысили качество исследований. Важно, чтобы исследовательские сообщества взяли на себя обязательство соблюдать такие стандарты для повышения воспроизводимости, прозрачности и устойчивости исследований по всему миру. Помимо стандартов отчетности, стандарты проверки должны быть прозрачными и соответствовать руководящим принципам. Было разработано несколько ценных инструментов критической оценки, таких как контрольные списки CASP или JBI, которые могут поддерживать и стандартизировать процессы проверки. Более серьезное отношение к таким стандартам и более строгая приверженность им в глобальном масштабе позволит добиться более строгого подхода к решению ключевых вопросов, касающихся развития, и создать устойчивую базу знаний.

В-третьих, мы наблюдаем сильные инновации и методологические разработки в областях, которые сейчас затрагивают область развития психологии. Будет важно повысить осведомленность о применении технологий для конкретных решений и конкретных контекстов. Недавняя тема исследования, посвященная эмпирическим исследованиям на расстоянии, представляет собой хороший пример объединения новых и быстрых методических разработок, вызванных пандемией COVID-19, но тщательного обсуждения их ограничений (Tsujii, 2022) [7]. На наш взгляд, важно, чтобы новые методы были представлены комплексно, чтобы обеспечить информативный доступ не только к процедурам, но также к их целям и недостаткам. Для этого Frontiers предлагает форматы, которые можно использовать чаще: отчет о данных, технология и код, протокол исследования, а также краткий отчет об исследовании, который можно использовать для внедрения технологически инновационного метода для описания новых возможностей анализа. Затем следует подумать об используемой технологии в отношении этики и конфиденциальности, ее преимуществах и недостатках путем рассмотрения компромиссов, например, между поведением в реальном мире и лабораторным контролем.

Что касается тем, мы наблюдаем сильное влияние цифровизации на системы здравоохранения и образования. Проблемы здравоохранения стали глобальным явлением. Способы, с помощью которых люди на разных этапах жизни имеют доступ к медицинскому обслуживанию, получают информацию о рисках

для здоровья и мерах профилактики, а также подвергаются риску возникновения проблем со здоровьем, распределены неравномерно. Промышленное загрязнение, доступ к питательным веществам, привычки питания, цифровая грамотность и потребление, доступ к информации зависят от социальных, технологических и климатических изменений. Эти потенциальные риски и ресурсы могут повлиять на плод, раннее развитие и воспитание детей, а также на более поздние периоды жизни. Растущие знания о механизмах и более широкие возможности наблюдать изменения в продольном направлении в нескольких регионах мира приводят к более детальному пониманию развития рисков для здоровья и эффекта вмешательств на протяжении всей жизни. По нашему мнению, важно, чтобы знания о рисках для здоровья во всех возрастах и гетерогенных группах населения были хорошо документированы и (в цифровом формате) доступны для использования профессиональными практикующими врачами.

Аналогичным образом мы наблюдаем, что образование претерпевает изменения в зависимости от технологического развития, особенно цифровых информационных технологий. Доступ к информации и знаниям об управлении образованием, доступ к образованию во время политических, социальных и климатических изменений – все это может повлиять на то, как развиваются дети, и на то, как сообщества и семьи могут поддерживать развитие детей. Текущий доступ к более крупным наборам данных может облегчить исследования развития по этим темам. Поэтому мы поощряем исследования в области человеческого развития, здравоохранения и образования, особенно связанные с влиянием социальных и технологических изменений в динамичных культурных контекстах.

Выводы

Основные вызовы, которые мы наблюдаем, связаны с глобальными движениями в науке и обществе, которые влияют на курс развития психологической науки. В прошлом в развитии психологии доминировали европейские и североамериканские ученые, за которыми следовали важные исследования из Японии (Norimatsu, 2018) [8]. Теперь исследователи из все большего числа стран мира, и особенно из Китая, приносят важную информацию в области психологии развития. Кроме того, Повестка дня на период до 2030 года, глобальные проблемы, связанные со здравоохранением и образованием, движение «Открытая наука», растущие знания о развитии психологии из других стран, возможность объединять

большие наборы данных дают возможность понять развитие на другом уровне. Наша точка зрения действительно соответствует этим событиям, во-первых, потому, что мы видим шанс на то, что нормативные и индивидуальные изменения в развитии могут быть лучше поняты как на глобальном, так и на местном уровне. Во-вторых, потому что мы верим, что ученые с прикладным складом ума смогут обратиться к этим знаниям. Их задача – улучшить, например, здравоохранение, профилактику рисков для здоровья и образование в сотрудничестве с профессионалами и поставщиками социальной поддержки.

Тем не менее мы осознаём субъективный характер нашей точки зрения. Мы также осознаем разнообразие этических и культурных ценностей, которые определяют наше видение исследований в области развития психологической науки и видение всех исследователей в этой области. Надежда на то, что общие взгляды на необходимость продолжения исследований в области развития психологии, остаётся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Хенрих Д. (2010). Самые странные в мире. Альпина нон-фикшн. 33, 61–83. 10.1017/S0140525X0999152X
- 2 <https://unsdg.un.org/resources/united-nations-sustainable-development-cooperation-framework-guidance>
<https://www.adb.org/publications/youth-engagement-sustainable-development-goals>
- 4 <https://www.unicef.org/thailand/reports/impact-internal-migration-early-childhood-well-being-and-development>
- 5 Klein O., Hardwicke T. E., Aust F., Breuer J., Danielsson H., Mohr A. H., et al.. (2018). A practical guide for transparency in psychological science. *Collabra Psychol.* 4, 158. 10.1525/collabra.158 p.
- 6 Page M. J., Mckenzie J. E., Bossuyt P. M., Boutron I., Hoffmann T. C., Mulrow C. D., et al.. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *J. Clin. Epidemiol.* 134, 178–189. 10.1016/j.jclinepi.2021.03.001
- 7 Tsuji S., Amso D., Cusack R., Kirkham N., Oakes L. M. (2022). Editorial: Empirical research at a distance: New methods for developmental science. *Front. Psychol.* 13, 938995. 10.3389/fpsyg.2022.938995
- 8 Norimatsu H. (2018). Uniqueness of Japanese studies in Developmental psychology. *Japan. J. Dev. Psychol.* 29, 199–207. 10.11201/jjdp.29.199

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЁМОВ ЭЙДЕТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

ЗЕМАН Н. С., МУХАМБЕТОВА З. К.

учителя-дефектологи, Специальный детский сад № 13, г. Экибастуз

Одной из главных задач воспитания и обучения детей дошкольного возраста с особыми образовательными потребностями, является развитие социальных и коммуникативных навыков. Речь является важнейшей психической функцией человека – универсальным средством общения, мышления, организацией действия. Отклонения в речевом развитии отрицательно влияют на психическое развитие ребенка, затрудняют общение с окружающим, препятствуют становлению полноценной личности, вызывают трудности в освоении школьной программы [1, с.180].

Дети дошкольного возраста с особыми образовательными потребностями (ООП) отличаются от своих сверстников замедленным и качественно своеобразным темпом психического развития, нарушением формирования социально-коммуникативных навыков. Неполноценное речевое развитие накладывает отпечаток на формирование неречевых психических процессов (сниженная память, слабая продуктивность запоминания, недостаточное устойчивое внимание и т. д.). Под влиянием новых видов деятельности, новых требований, предъявляемых дошкольнику взрослыми, перед ребенком возникают особые задачи – сосредоточиться и удержать на чем-то внимание, запомнить материал и потом его воспроизвести и т. п. Среди проблем, связанных с развитием памяти дошкольников пристальное внимание исследователей привлекает вопрос о приобщении детей к художественной литературе, оказывающей огромное влияние на социальных и коммуникативных навыков, психических процессов (память, внимание, мышление, восприятие, воображение). Для того чтобы стать успешным, современному человеку необходимо запоминать очень большие объемы информации. Поэтому крайне важно развивать свою память с раннего возраста, используя для этого все возможные методы. Одним из таких методов является эйдетика [2, с. 275].

Дети зачастую воспринимают и запоминают какую-либо информацию через мир образов. В первые 5-7 лет правое полушарие,

которое отвечает за воображение, развивается у ребенка быстрее, чем левое, ответственное за аналитическое и логическое мышление. По этой причине яркие образы очень важны в жизни детей, они хорошо запоминают с их помощью необходимую им информацию.

Если воспользоваться этой возможностью и постоянно включать в занятия с ребенком с особыми образовательными потребностями игры на создание образов, то такой прием запоминания станет для него чем-то обыденным, а образы в голове будут возникать без напряжения. Использование приемов эйдетики позволяет поддерживать то, что дано ребенку природой, но при этом важно понимать, что если мы чем-то не пользуемся, то мы достаточно быстро это утрачиваем. Эйдетика направлена на развитие всех видов памяти в единстве с творческим мышлением, коммуникацией и воображением.

Эйдетика - это новое направление, специальная методика, ориентированная на развитие образного мышления у ребёнка. Она активно применяется для формирования социально-коммуникативных навыков детей с ООП, помогает детям обогащать представления об окружающем мире, развивает память, внимание, детское воображение, побуждает к речевой и творческой активности. Преимущество использования метода эйдетики в образовательном процессе с детьми – ребенок развивается радостно, восприятие мира становится более позитивным [3, с. 28].

Новизна использования заключается в том, что, данная методика обладает комплексными свойствами: помимо непосредственных способностей быстро запоминать и удерживать информацию, у детей формируются навыки коммуникации, способствующие развитию совместной деятельности детей.

Целью данной методики является развитие зрительной и тактильной памяти, образного мышления, воображения, слухового и зрительного внимания, активизации познавательных и речевых процессов.

Метод Эйдетики определяет направление работы и результат:

- показать влияние активизации памяти на формирование познавательно-речевого развития детей ООП в инновационной деятельности;
- развивать образное мышление посредством развития социально-коммуникативных навыков

Понятие «эйдос» в древнегреческой философии применялось только для описания внешней структуры образа. Сербский ученый В.

Урбанчич первый изучил в 1907 году эйдетизм, как специфический вид памяти, который способен на образном уровне запоминать и воспроизводить предметы или явления. Более глубокие исследования в данном направлении провела группа ученых марбургской психологической школы под руководством Э. Йеншема в течение 20–40-х годов XX века. Объектом их экспериментов выступала эйдетика, как особый вид памяти [4, с. 245].

Проблемами эйдетики в 20–30-е годы занимались многие знаменитые ученые: П. П. Блонский, Л. С. Выготский, М. П. Кононова, А. Р. Лурия, С. Л. Рубинштейн, Б. М. Теплов, Г. С. Фейман [4, с. 280]. Они разрабатывали теоретические основы эйдетики, исследовали ее методику и проводили различные эксперименты в данном направлении.

На сегодняшний день эйдетика стала объектом для глубокого исследования и приобрела практическую значимость. Система эйдетики позволяет не только активно запоминать и воспроизводить увиденные образы, но и является одним из ведущих условий для развития неординарного мышления и познавательной активности детей с ООП, формированию социально-коммуникативных навыков [4, с.1 26].

Основные принципы данной методики основаны на следующем:

- необходимости смены обзора (ребенок не привязан к одному месту, он может передвигаться по группе свободно, что снимает усталость и восстанавливает способность концентрироваться);
- постоянное переключение внимания ребенка с одного предмета или явления на другое (это помогает легче реагировать на смену обстановки и быстрее адаптироваться);
- мысленная и зрительная прорисовка любого предмета, явления.

Главная особенность Эйдетики – это развивать ребенка радостно, именно это является преимуществом эйдетического обучения. Радость обучения, так же, как и радость труда, делает ребенка более здоровым. Восприятие мира и окружающих у ребенка становится более позитивным, а психика устойчивее. Улучшаются взаимоотношения ребенка с окружающими [5, с. 115].

Научно-методической почвой деятельности является применение методов современных педагогических технологий обучения и развития детей дошкольного возраста: ТРИЗ-педагогика, мнемотехника, включающие следующие методы: цепной метод, акр вербальный метод и метод мест. Использование при этом опорных схем, таблиц, карт, позволяют развивать у детей память,

мышление, формировать навыки объяснительной речи, делать выводы, побуждающие детей к размышлению [2, с. 200].

Эйдетика включает в себя и реализует следующие методы: метод зрительной прорисовки, это зрительное соединение символов с настоящим изображением, которое является видимым на данный момент. Данный метод является отличным способом для быстрого запоминания простых символов и цифр; второй метод мысленной прорисовки. Символы и слова не просто ассоциируются с предметами, а мысленно прорисовываются их контуры. Данный метод соединяет воображаемые слова с реальными предметами. При этом важно чувствовать все этапы данного процесса: скрип карандаша, движение ваших рук и т. д; третий метод, это техника запоминания точной информации, включает в себя многообразные приемы и методы эйдетики в образовательной деятельности с детьми ООП представлен на основе: цветовых ассоциаций; ассоциаций, связанных с геометрическими формами; тактильных ассоциаций; предметных ассоциаций; звуковых ассоциаций; вкусовых ассоциаций; обонятельных ассоциаций ;свободных ассоциаций, связанных с предметными образами [1, с. 279].

Перед началом занятий по системе эйдетики следует ознакомиться с алгоритмом, помогающим запомнить информацию. Этот алгоритм состоит из четырех пунктов: убеждение ребенка в правильности его действий и способностях, правильная подготовка к процессу запоминания, работа с учебным материалом с использованием методов эйдетики, повторение пройденного материала.

Использование Эйдетики в коррекционной деятельности с детьми ООП является чрезвычайно эффективным, интересным способом саморазвития и формирования мышления, памяти, социально-коммуникативных навыков, креативности у детей. Дети становятся более работоспособными, умеют на длительное время концентрировать собственное внимание, улучшает их взаимосвязь с окружающим миром [5, с. 301].

Применяя метод эйдетики в коррекционной деятельности с детьми ООП показал, что у детей формируется ряд важных и востребованных способностей, умений и качеств личности: способность восприятия и запоминания разных видов информации, устойчивость внимания; способность к самообучению и быстрому освоению новых знаний; свобода и выразительность речи; навыки продуктивного общения; кругозор и общая культура; уверенность в своих силах.

Метод эйдетики облегчает усвоение материала, повышает эффективность и успеваемость, что не обходится без развития памяти детей. Ведь известно, что тренировка и улучшение памяти является, конечно, ведущей целью развития эйдетических способностей. Но к этому можно и необходимо добавить и развитие воображения, фантазии, творческого мышления, улучшение концентрации внимания.

Таким образом, детский возраст – наиболее плодотворный период проявления эйдетических способностей. Использование этих и других приемов эйдетики в ежедневной коррекционной работе является чрезвычайно эффективным, интересным способом саморазвития и формирования мышления, памяти, социально-коммуникативных навыков, креативности у детей [5, с.98].

Увлекательные, интересные, очень полезные упражнения этой уникальной методики позволят развить образную память ребёнка, что влечёт за собой успехи в обучении.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Выготский Л. С. Эйдетика // Выготский Л. С. и др. Основные течения современной психологии. М.: Л.: Госиздат, 1930. – С.178–205.
- 2 Выготский Л. С. Эйдетика // Хрестоматия по ощущению и восприятию /Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и М. Б. Михалевской. М.: Изд-во МГУ, 1975. – С. 275–281.
- 3 Гальперин П.Я., Эльконин Д.Б. К анализу теории Ж.Пиаже о развитии детского мышления: Послесловие к кн. Дж.Флейвелла «Генетическая психология Ж.Пиаже». – М, 1989.
- 4 Зденек М. «Развитие правого полушария». – 126 с.
- 5 Матюгин И. «Школа Эйдетики». – С. 243-403.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ИНФАНТИЛИЗМА У СТУДЕНТОВ

ИЛЬЯС А. Г.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В наше время от старшего поколения можно часто услышать, что молодые люди менее серьезно относятся к своей жизни и проявляют больше «детского поведения» нежели они в их возрасте. В связи с этим очень распространены конфликты между поколением и осуждение поведения друг друга с обеих сторон. Но что из этого

характеризуется разницей в воспитание и особенностями роста в нашем быстро развивающемся информационном пространстве, а что является реальными признаками инфантилизма и ребячества, в котором так привыкли обвинять молодое поколение. Инфантилизм рассматривается как несоответствие («детство») поведения взрослого человека по возрасту и психологическому развитию, проявление социальной незрелости, эгоцентризма.

Существует множество исследований и возрастных периодизаций описывающих промежутки между рождением и зрелостью, в геронтологии хорошо описаны периоды старости и пожилого возраста, но границы «взрослости» все еще остаются размыты. Основными характеристиками взрослости считаются: саморефлексия, способность к ответственному принятию решений, профессиональное самоопределение, потребность в самореализации и сформированность эмоционально-волевой сферы. Без подобных качеств человек считается «инфантильным».

Многочисленные статьи по истории психологии, а также более поздние работы отечественные и зарубежные учёные проанализировали инфантилизм. Зарубежные психологи такие как Э. Ласег, Ж. Антон, П. Лоррен, С. Фрейд, Г. Штютте, Э. Крепелин и Р. Корбо стремились объяснить концепции, классифицировать характеристики и продвинуть вперед возможные причины возникновения и развития инфантилизма. В отечественном психологии большее внимание стало уделяться изучению проблем инфантилизма, как видно в бумагах Л.С. Выготский, В.В. Ковалев, В.В. Лебединский и другие.

Инфантилизм понимается как сохранение физических или психологических особенности детства до относительно зрелого возраста; как ребячество в сочетании с незавершенным умом; и как задержка эмоционального развития [1]. Психологи объясняли инфантилизм как проявление бессознательное, как незрелость психических защит личности, и как расстройство гормональной активности. Инфантилизм описывается как нарушение инволюционного развития ребенка. (Л.С.Выготский); как форма расстройства интеллектуальной деятельности, являющаяся частью общей задержки психического развития (И.Б. Шенфельд, М.И. Буянов); как задержка психического развития (В. В. Лебединский, Е. П. Ильин); и как особая характеристика физического и социально-психологического развития подростков (Е.И. Исаева, А.Е. Личко).

Мы выделили следующие характеристики инфантилизма: неразвитость и незрелость в эмоционально-волевой сфере (т. незрелость, отсутствие самоконтроля, отсутствие дисциплины, слабость, отсутствие инициативы и неопределенные жизненные и/или профессиональные цели) (М. Блейлер, Т. Симсон, Я.А. Еголинский); нежелание заниматься работой и низкая трудовая мотивация (Ю.Н.Давыдов); конкретная система ценностей и задержка нравственного взросления (А.А. Бодалев, Ю.Н. Давыдов); гедонистическое стремление к развлечениям (К. Абрахам, С. Фрейд); низкий уровень рефлексивных возможностей (М.И. Буянов); необычайно зависимое, паразитическое безответственное поведение (Ю.Н.Давыдов, Г.Е.Сухарева); беспорядочное и хаотичное поведение (Г.Е. Сухарева); и отсутствие стремления к достижениям (М. И. Буянов, Т. Симсон). Под академическим и профессиональным инфантилизмом у студентов мы подразумеваем деструктивный метод попытки личностной самореализации в рамках учебно-педагогической деятельности. Под академическим и профессиональным инфантилизмом у студентов мы подразумеваем деструктивный метод попытки личностной самореализации в рамках учебно-педагогического процесса. Речь идет не только о проявлениях самого инфантилизма, но и о предрасположенности к определенным формам саморазрушения в академической и профессиональной среде активность.

Одно из препятствий на пути развития профессионалов, встречающееся среди студентов вузов – это особая форма инфантилизации, описываемая здесь как академический и профессиональный инфантилизм. При рассмотрении академических и профессиональных инфантилизм как сложное явление, имеющее множество коренных причин, мы определяем его как особый, деструктивный метод попытки личностной самореализации в учебном процессе и профессиональной среде, под влиянием определенных психических состояний и механизмы.

Одним из составляющих профессиональных деформаций, возникающих уже на этапе обучения в вузе, является проявление у студентов учебного инфантилизма. Это не просто потеря интереса к изучаемым наукам, это момент, когда студент понимает, что обучение ему не нужно, включаются механизмы отторжения изучаемого материала и процесса обучения в целом. Это также, выражается в несамостоятельности решений и действий, чувстве незащищенности, в пониженной критичности по отношению

к себе, повышенной требовательности к заботе других о себе, в разнообразных компенсаторных реакциях (фантазирование, замещающее реальные поступки, эгоцентризм и др.). Феномен социального инфантилизма стал довольно характерной чертой социально-психологического портрета подрастающих поколений в целом, отличительной особенностью социологического возраста современной молодежи. Сердцевина данного явления - бегство от выбора и возложение ответственности за принятие решения на плечи другого человека. Социальная роль «вечного ребенка» освобождает личность от ответственности, от суда за совершенные поступки [2].

Академический и профессиональный инфантилизм характеризуется негативными установками к академической и профессиональной деятельности, чрезмерная требовательность к среде, активное и пассивное сопротивление образовательному процессу, отсутствие адекватный взгляд на собственное профессиональное развитие, отсутствие профессиональных и жизненные планы или какие-либо реальные способы достижения таких планов, если они существуют, а также отсутствие личностной ориентации в профессиональной и академической деятельности.

Академический инфантилизм рассматривается как определенная, деструктивная стратегия самореализации личности студента в условиях учебной и профессиональной деятельности; которая проявляется в отсутствии мотивации в профессиональном развитии; в формировании системы негативных ценностных ориентаций по отношению к личностному развитию; в отсутствии желания преобразовать учебно-профессиональное пространство и себя для будущего; в отсутствии творческого отношения к кризисным жизненным ситуациям; учебной и социальной пассивности; неприятию помощи и поддержки со стороны педагогов; равнодушию к собственной успеваемости и в неспособности применить полученные знания на практике.

Результаты исследования инфантилизма, проведенные, у студентов подтверждают некоторые закономерности его формирования на этапе ранней взрослости, свидетельствуют об особенностях проявления: у студентов с ярко выраженным инфантилизмом, самооценка по всем шкалам от курса к курсу остается низкой или завышенной; в качестве тенденции можно отметить то, что уровень самооценки повышается быстрее, чем уровень притязаний. Для студентов с ярко выраженным

инфантилизмом негативные характеристики встречаются у 55 % девушек и 63 % юношей, однако если у девушек чаще фигурируют черты характера и особенности внешности, то у юношей в описаниях присутствуют негативное отношение к будущей профессии.

Обнаруженный факт свидетельствует о наличии скрытой формы самонеприятия, что, в свою очередь, указывает на наличие внутриличностного конфликта. Проявление негативного отношения к собственному «Я» на различных курсах обучения имеет небольшие отличия [3].

Проблема инфантилизма у студентов может быть решена при помощи дальнейшего изучения и составления программ, помогающим студентам преодолеть ее в образовательном процессе. По мнению Т.Н. Владимировны можно осуществить коррекцию при помощи комплексного подхода в котором должны принимать активное участие как сами студенты, так и их учебное окружение, т.е. учебное заведение должно предоставить нужные условия для преодоления инфантилизма [4]. При этом педагоги, взаимодействующие со студентами должны быть ориентированы на оказание помощи обучающемуся, находиться на определенном уровне педагогической и психологической подготовки и уметь подобрать к каждому студенту индивидуальный подход. Студенты же должны быть открыты к принятию помощи, иметь представление о своих правах и возможностях и быть ориентированы на саморегуляцию.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Большой энциклопедический словарь. /Ред. И. Лапина, Е. Маталина, Р. Секачев, Е. Троицкая, Л. Хайбуллина, Н. Ярина. М.: АСТ, Астрель. 2003.
- 2 Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. М.: Академия, 1999.
- 3 Сулимовская Е.И. Некоторые психологические особенности подростков с инфантилизмом / ред.: Г.В.Морозов //Актуальные вопросы общей и судебной психиатрии: сб. науч. тр. М., 1990. – С.133-137.
- 4 Т.Н. Владимирова, канд. пед. наук, доц. Учебный инфантилизм студентов гуманитарных специальностей. Россия, Москва, МПГУ.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

ИСЛЯМОВА Н. Г.

педагог-психолог, Иртышская СОШ №3, Павлодарская область

Актуальные проблемы, представленным как перспективы развития современной психологии: проблема принятия психологами новой картины современного общества и степени ее соответствия или несоответствия современной психологии; проблема поиска психологического противодействия терроризму в рамках психологии безопасности и проблема сохранения самобытности психологии.

В рамках постановки вопроса о необходимости принятия психологами новой картины мира можно констатировать, что результаты опроса экспертов показали высокую степень консенсуса в оценке вероятности коренных преобразований отечественной психологии в ближайшее десятилетие. Установлено, что она остро нуждается в освоении новой, более динамичной картины социальной реальности.

В конце XX – начале XXI века общественными науками была проведена титаническая работа по формированию новой научной картины современного общества, ключевые особенности которого описывались ведущими исследователями через категории постмодерна, позднего модерна, информационного общества, общества всеобщего потребления, массового общества. В новой социальной реальности происходит разрушение общепринятых, «универсальных» законов общественного бытия, человек оказывается в ситуации необходимости самостоятельно моделировать свой образ жизни, вырабатывать критерии принятия жизненно важных решений.

Постмодернизм оказался чрезвычайно полезным стимулятором, вызвавшим прогресс в понимании методологии современного научного познания. Даже последовательные противники постмодернизма отмечают адекватность его инструментария для изучения современной информационной и виртуальной реальности. Многие общественные и гуманитарные науки, «переболели» постмодернизмом, чего не скажешь об основных работах психологов в отечественной психологии. Западная психология также получила «прививку» постмодернизма, дискутируя по поводу тезисов так называемого социального конструкционизма как психологического

варианта постмодернизма. В итоге социальный конструкционизм признан одной из влиятельных систем современной западной психологии.

Современная психология остро нуждается в освоении новой, более динамичной картины (модели) социальной реальности, включающей, по мнению экспертов, виртуализацию и «киборгизацию» современного общества, создание новой отрасли – киберпсихологии, которая становится ведущим трендом ближайших десятилетий. Можно выделить ряд направлений в отечественной психологии, которые позволили бы ей занять с учетом наработок по киберпсихологии лидирующие (приоритетные) позиции в сфере гуманитарных и общественных наук.

Первое – это разработка когнитивных, эмоциональных и поведенческих компонентов в робототехнических системах (в частности, андроидов), обеспечивающих успешную интеракцию человека и машины. Прежде всего, это относится к созданию сервисных роботов (помощников учителей / преподавателей в области образования, помощников врачей в сфере медицины, помощников спасателей в системе служб МЧС и др.). С точки зрения теории будет осмыслено моделирование психологических процессов, обеспечивающих эффективные коммуникации среди людей, где критерием выступает практика.

Второе – использование возможностей киберпсихологии в развитии психодиагностического арсенала психологии: создание и совершенствование виртуальных технологий определения психологического портрета человека на основе анализа его виртуальной активности; разработка методов психологической оценки человека и его поведения с помощью киберсредств (компьютерные программы, интернет-программы, роботы-диагносты).

Третье – сохранение человеческого в человеке. Здесь перспективными становятся исследования на стыке киберпсихологии и психологии духовности в ее нравственно-этическом понимании. Именно на психологии лежит ответственность за сохранение этических границ и предупреждение опасностей трансгуманизма. Снова и снова согласимся с Френсисом Фукуямой, назвавшим трансгуманизм одним из самых опаснейших заблуждений современности. Понимание в рамках данного течения относительности человеческой природы и стремление к ее совершенствованию через технические средства («киборгизация»

человека) создает вероятности опасных прецедентов, широко раскрытых в произведениях в стиле «Франкенштейна» М. Шелли.

Необходимо предусмотреть опасность трансгуманизма, задавшись вопросом «Есть ли альтернатива перспективе трансгуманизма?». На фоне стремительного развития технологий робототехники, геной инженерии, нейронаук возникают вопросы о том, где находятся те границы, до которых мы можем пойти, применяя эти технологии для совершенствования человеческих способностей? Если мы говорим о восполнении утраченных функций и возвращении человека к нормальному функционированию, то такой подход к применению технологий особых вопросов не вызывает, но появляются идеи, пропагандирующие полное преобразование человеческой сущности и программирование обществом биологической эволюции человека. Агрессивное технократическое движение трансгуманизма рассматривает развитие технологий как способ преобразовать человеческую сущность, редуцируя человека до машины, интеллектуальной системы, андроида, клона. При этом исчезновение человека как биологического вида адептами этого движения рассматривается как побочное и не самое примечательное следствие технического прогресса. Действительно, зачем нужно материнство и институт семьи, если человека клонирует умная машина? Кто теперь станет верить в бессмертную душу, которая может быть перенесена на электронном носителе? Зачем нужны созданные человечеством многообразные институты воспитания, если их всех способно заменить одно нажатие кнопки «копировать информацию»? Для чего нужны все наши человеческие языки, если их прекрасно заменяет машинный код? Снова, в который уже раз за последние столетия, прогресс технологий становится вызовом для человека и его родовой сущности и, значит гуманитарной проблемой. Психология не может и не должна остаться в стороне, одна из ее задач – дать достойный ответ новому технократическому редукционизму, напоминая увлекшемуся прогрессом человечеству о многообразии, красоте и уникальности Человека и его Культуры, его духовного предназначения.

Обращаясь к проблеме психологического противодействия терроризму, следует отметить, что авторы среди приоритетных направлений выделили «психологию безопасности, терроризма», с одной стороны, и – «психологию нравственности, духовности», – с другой. Тем самым внимание исследователей фокусируется на теории и практико-преобразующей деятельности в направлении двух

полюсов активности человека: разрушительном и созидательном. Что, своего рода, иллюстрация двух инстинктов по З. Фрейду: инстинкта жизни и смерти.

Терроризм – это насильственное, разрушительное воздействие одного человека (общности) на другого человека (общность) с целью уничтожения как личности с его материальными и культурными ценностями. Базовое кредо террориста: все, что не соответствует моему пониманию мироустройства и культуры, должно быть разрушено, уничтожено.

Характеризуя истоки терроризма как разрушительного поведения, детские психологи утверждают, что если ребенку в детстве не позволяют реализовать свои творческие склонности в практической и художественной деятельности, в познании, общении, то он в знак протеста начинает разрушать, ломать все то, с чем соприкасается. Его поведение становится деструктивным.

У взрослых разрушительное начало в действиях обусловлено социальными причинами: недовольство общественным и профессиональным статусом, неприятие чужой веры, менталитета, ценностей, неумное тщеславие, завышенная самооценка, обида на несправедливость и другое.

Гипотетически следует заключить, что постичь всю глубину психологии человека с экстремистко-террористическими склонностями можно, если противопоставить ему человека созидательной направленности, а в последующем – постараться реализовать замену негативной, разрушительной ориентации на позитивную.

Наиболее действенным фактором здесь выступает духовность как одно из приоритетных направлений, отмеченных экспертами.

Духовность – это мощнейшее ресурсное свойство и состояние личности по преобразованию глубинных истоков деструктивного поведения. Следует перейти от узкого понимания духовности (нравственность, религиозность личности) к ее широкому пониманию, заключающемуся в единстве трех составляющих, по поводу которых мнение представителей науки и практики наиболее согласовано: истины, добра и красоты. Каждая из составляющих в определенной степени проработана в когнитивной, нравственной психологии и в художественно-эстетических источниках.

Новым здесь может быть рассмотрение каждой составляющей с позиций двойственного воплощения. В когнитивной психологии – это мыслительные и творческие действия интернально-экстернального

типа с оценкой их общественно приемлемой (конструктивной) или неприемлемой (деструктивной) направленности. В психологии нравственности – это направленность на «добро» или «зло», где необходим учет ментальности данной конкретной социальной общности, в которой реально формируется и живет человек с разрушительной психологией.

В художественно-эстетическом плане двойственность проявляется в склонности личности «создавать прекрасное» (произведения искусства) и наслаждаться им или же «разрушать» его. Предлагается расширить представление о диапазоне каналов человеческой психики по восприятию прекрасного и получению духовно-эстетического наслаждения. Речь идет об активной работе не только зрительного, слухового анализаторов, но и – осязательного, вкусового, обонятельного.

Практическое решение проблемы профилактики лиц с экстремистской и террористической направленностью может осуществляться с помощью технологии переориентации всех составляющих духовной организации личности с деструктивных целей на конструктивные.

Проблема сохранения самобытности российской психологии отмечается почти половиной экспертов. Полнота ее представленности должна быть увязана с получением базового психологического образования, где студенты включаются в мировую и отечественную психологию. Неслучайно эксперты отмечают, что обучение – это та область практики, где психология найдет применение в первую очередь.

Именно здесь в процессе социализации студентов-психологов необходимо с учетом современных методов системно приобщить студентов не только к основным направлениям мировой психологии, но и раскрыть психологический облик российского человека с учетом философско-религиозной, коллективистической, культурно-исторической, деятельностной и субъектной ментальности.

В образовательной деятельности особо остро осознается разрыв между теоретическими моделями и их практической реализацией. С одной стороны, многие наработки теоретиков, как говорят практики, «висят в воздухе» и поэтому далеки от использования. С другой стороны, – результаты и методы практических психологов, «работающие» на практике, имеют положительный отклик со стороны потребителей, но игнорируются научным сообществом, ибо не отвечают критериям научности. Это ставит в очередной раз

вопрос: психология – это наука понимания человека или искусство его понимания и преобразования.

Сложившееся противоречие между теоретико-направленной программой подготовки психологов и будущей практической работой большей части студентов-психологов приводит к необходимости подготовки психологов двух категорий: научно- и практико-ориентированных. Именно в образовательной среде может реализоваться ожидание экспертов по созданию «теории практической психологии», которая, скорее всего, будет создана как обучение некоторым концепциям, адекватно приложимым к решению практических проблем и отвечающим пониманию жизненного мира человека.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бехтерев и современная психология человечности // Сборник статей V Международной научно-практической конференции. 10-12 сентября 2015 г. Казань: Отечество, 2015.

2 Журавлев А.Л., Нестик Т.А., Юревич А.В. Прогноз развития психологической науки и практики к 2030 г. // Психологический журнал. 2016. Т. 37. №5. С. 55-74.

3 Смит Н. Современные системы психологии. СПб: Прайм-Евроник, 2003.

4 Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ СИПАТЫ

КАБЕНОВА А. Ж.

магистрант, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАЖИКЕНОВА Г. М.

ғылыми жетекші, қауымд. профессоры, «Тұлғалық даму
және білім беру» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Дарындылық – адамның бір немесе бірнеше қызмет түрлеріне қолайлы бейімділігі мен қабілеттерінің болуы. Адамның дарындылығын қабілеттердің даму сипатына және білімді, икем-дағдыларды игеруге, кәсіби еңбектегі жетістіктер деңгейіне қарай бағалауға болады [1].

Қазіргі уақытта дарындылық мәселесі өзекті бола түсуде, бұл қоғамның ерекше шығармашылық тұлғаға деген қажеттілігімен байланысты. Қазіргі қоршаған ортаның тұрақты даму қарқыны адамның жоғары белсенділігін ғана емес, сонымен қатар оның шеберлігін, стандартты емес мінез-құлық қабілетін талап етеді.

Бүгінгі таңда түрлі санаттағы дарынды балалардың саны күн сайын артып келеді, сонымен бірге қазіргі қоғамдағы осындай ерекше баланың алдында тұрған проблемалар саны артып келеді, бұл оның балғын тұлғасына жеке көзқарас пен ұқыптылықты қажет етеді.

Қазақтың көрнекті жазушысы Ж. Аймауытов: «Неғұрлым баланың қабілеті мен талантын дамытуға көңіл бөлінсе, соғұрлым оны толық ашуға мүмкіндік туады. Бала бойындағы ерекше қасиеттерді, оған жақын жасы үлкендер жігерін ескеру қажет», - дейді [2].

Дарынды оқушыларды анықтау, дарындылықты дамытудағы технологиялар, қазіргі мектептерде оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытудың педагогикалық шарттары қарастырылған қазақстандық ғалымдар М.Б. Бекжанова, З. Бектібаева, А.О. Елубаев, Ш.Р. Ерматов, А.Б. Ерпенова, У.Б. Жексенбаева, Ж.К. Елеупаевалардың еңбектерінде осы қасиет туралы, педагогикалық шарттарды ажыратудың әдіснамалық негіздері Л.В. Занков, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, И.С. Якиманская, Т.И. Шамова, сондай - ақ дарындылықты дамыту теорияларының ережелері болды (А.И. Доровская, Н.С. Лейтес, Н.М. Мочалова, Б. С. Юркевин) еңбектерінде жан-жақты дәйектелген.

Балалардың дарындылығы – адам психикасының ең қызықты және жұмбақ құбылыстарының бірі. Мүмкін, сондықтан да бұл туралы айтудың өзі көптеген ата-аналарда алаңдаушылық, ішкі шиеленіс сезімін тудырады. «Дарынды баланы байқай білу оңай емес», бұл үшін нақты педагогикалық түйсік (ата-аналық немесе педагогикалық талант) немесе байыпты психологиялық дайындық қажет [3].

Шығармашылық дарындылықты байқау өте қиын, оны дамыту одан да қиын. Зерттеулер мен тәжірибелер көрсеткендей, дарындылықтың дамуы дамудың кез-келген кезеңінде кешіктірілуі немесе кейде жойылуы мүмкін. Мұғалімдер мен психологтар дарындылықты неғұрлым тезірек анықтап, оның түрін айғақтап, жеке даму бағдарламасын ұсынса, балалардың мектептегі оқу іс-әрекеті мен қоғамдық өмірге деген ынтасы соғұрлым тез артады. Ата-аналар мен тәрбиешілер дарынды баланың өсуіне қажетті жағдай жасай отырып, оның ерекше қабілеттерін дәйекті түрде дамытуы қажет [1].

Бүгінгі таңда психологтардың көпшілігі дарындылықтың деңгейі, сапалық ерекшелігі мен даму сипаты әрқашан тұқым қуалаушылықтың (табиғи бейімділіктің) және баланың іс – әрекеті (ойын, оқу, еңбек) арқылы жүзеге асырылатын әлеуметтік-мәдени ортаның күрделі өзара әрекеттесуінің нәтижесі екенін дәйектеп отыр. Бұл ретте баланың өзіндік белсенділігі, сондай-ақ жеке дарындылықты қалыптастыру мен жүзеге асырудың негізінде жатқан тұлғаның өзін-өзі дамытуының психологиялық тетіктері ерекше маңызды болып табылады.

Балалық шақ – қабілеттер мен тұлғаның қалыптасу кезеңі. Бұл баланың саралануы аясында оның психикасындағы терең интегративті процестердің уақыты. Интеграцияның деңгейі мен кендігі құбылыстың – дарындылықтың қалыптасу ерекшеліктері мен жетілуін анықтайды. Бұл процестің ілгерілеуі, оның кешігуі немесе регрессиясы дарындылықтың даму динамикасын анықтайды.

Дарындылық түрін анықтау барысында бүгінгі таңда критерийлік тәсілді қолданған жөн [4].

Әрекет түрі және оны қамтамасыз ететін психикалық аясы (зияткерлік, эмоционалдық, уәждік-еріктілік аялар):

- тәжірибешілік әрекетте (қолданбалы өнер, спорттық, және ұйымдастырушылық дарындылық);

- теориялық (танымдық) әрекет (әртүрлі пән саласының мазмұнын игеруге байланысты зияткерлік дарындылық

(жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар саласы, зияткерлік ойындар));

- көркем-эстетикалық әрекетте (хореографиялық, әдеби-поэтикалық, көркемсурет және музыкалық дарындылық);

- коммуникативтік әрекетте (басқа адамдарды түсіне алу қабілетін игерумен, олармен конструктивтік қатынас жасап, басқара алумен сипатталатын лидерлік дарындылық);

- рухани-құндылықтық әрекетте (жаңа рухани құндылықтарды жасау барысында және адамзат үшін қызмет ету сияқты идеяларды беру барысында байқалатын дарындылық).

Дарындылықтың қалыптасу дәрежесі:

- өзекті дарындылық (жас ерекшелік және әлеуметтік нормалармен салыстырғанда нақты бір пән бойынша әрекетті орындау барысында неғұрлым жоғары деңгейде байқалатын психикалық даму көрсеткіштері бар баланың психологиялық сипаттамасы);

- әлеуетті дарындылық (қандай да бір әрекет барысында жоғары жетістікке жету үшін психикалық мүмкіндіктері (әлеуеті) бар, бірақ оны аталмыш уақытта функционалдық тұрғыдан дамымағандықтан жүзеге асыра алмайтын баланың психологиялық сипаттамасы). Әлеуетті дарындылық қолданылатын диагностикалық әдістердің жоғары дәрежедегі болжамдылығын талап етеді және өте жағымды жағдайларда ғана көрінеді [4].

Байқалу нысандары:

- айқын дарындылық (бала әрекетінде өте айқын көрінеді, бұл тіпті жағымсыз жағдаяттарда болуы мүмкін);

- жасырын дарындылық (жасырын формада анықталады). Жасырын дарындылықтың себептері бала тәрбиесі мен дамуы барысында үлкендердің жіберген қателері, оның қоршаған ортамен байланысы, мәдени ортасының мәнісі (мінез-құлық нормаларын игеруі) салдарынан болады. Мұндай типтегі дарындылықты анықтау - өте ұзақ үдеріс, ол баланың мінез-құлқын сараптауда түрлі әдіс-тәсілдер кешенін қолдану арқылы жүзеге асады және оны дарынды ересек тұлғалармен қарым-қатынас жасату, жеке өмірлік ортаға бейімдеу сияқты шынайы әрекеттер түріне жұмылдыру арқылы іске асады [4].

Түрлі әрекет барысында байқалуы:

- жалпы (ақыл-ой) дарындылығы (түрлі әрекет қатынасына байланысты көрінеді және оның өнімділігінің негізі ретінде болады). Ақыл-ой белсенділігі және өзін-өзі ретке келтіру – оның

алғышарттары болып табылады. Жалпы дарындылық болып жатқан оқиғаның түсінік деңгейін, әрекетке қатыстырылу уәжі мен эмоционалдық тереңдігін, оның бағыттылық дәрежесін анықтай алады;

- арнайы дарындылық (әрекеттің нақты бір түрінде байқалады және жеке салалар қатынасына қарай анықталады (поэзия, музыка, көркемсурет, математика, спорт, көшбасылық және әлеуметтік қарым-қатынас саласындағы дарындылық - әлеуметтікдарындылық және т.б.)).

Жас ерекшелік даму ерекшеліктері:

1) Ерте дарындылық. «Вундеркиндылар» – ғажап балалар ерте дарындылықтың өкілдері бола алады. Олар қандай да бір әрекет түрінде – музыка, сурет, математика, поэзия, би, ән айту және т.б. салаларда табыстары бар мектеп жасына дейінгі және бастауыш сыныптардағы балалар. Мұндай балалардың ішінде зияткерлік вундеркиндылар ерекше орынды алады. Оларға ерте жастан-ақ (2-3 жас) оқу, хат тану, есептей білу сияқты қабілетер тән; олардың танымдық қабілеттері өте жоғары дамыған (есте сақтауы, абстрактілікойлау қабілеті ерекше дамыған); өз еркі бойынша күрделіәрекетті таңдауы (мысалы, бес жастағы бала тарих пәнінен өзінің энциклопедиясын құрастырады) тән.

2) Кеш дарындылық. Неғұрлым үлкен жас кезеңінде қандай да бір әрекетте дарындылықтың байқалуы. Жас, дарындылықтың байқалуы және әрекет саласының арасында байланыс бар. Егер ерте дарындылық өнердің бір саласы бойынша байқалса, кеш дарындылық – ғылымда (әйгілі ашылулар жасау, зерттеудің жаңа салалары мен әдістерін жасау) байқалады. Басқаларынан бұрын математикалық дарындылық анықталады.

Н.С. Лейтестің көпжылдық зерттеулері [4] дарындылықтың белгілері музыка және көркем өнер бойынша ерте жаста анықталатынын көрсетеді.

2-3 жасқа дейін таным белсенділігі музыканы қабылдау нысандарында анықталады екен. 3-4 жаста түрлі дыбыстарды өздігінен шығару бойынша талпыныс пайда болады екен. бастапқыда бала ән салу манерасына, музыкалық аспаптарда ойнауға еліктейді. Бұл еліктеу дарындылық белгілерінің алғашқы баспалдақтары болып табылады.

Көркемдік дарындылықты анықтау барысы да осыған ұқсас. Көрнекті бейне және елестету бойынша жоғары таңдау көрсету өте байқағыш, сезімтал, қоршаған ортасын әр түрлі бояуда, түрлі-түсті

бояуда көру қабілеті бар, әдеттегіден тыс нәрселерді байқап қалу, әдемілікті ескеріп, есінде сақтау қабілеттері бар балаларда болады.

Музыкалық-көркемдіктен басқа балалар ерте жастан математика мен шахматқа қабілетті екенін байқата алады. Кейбір дарынды балалар 3-4 жасынан бастап санап ойнай бастайды, үй ішіндегі мүліктерден, қоршаған ортасынан сандарға ұқсас бейнелерді табады, үй нөмірлері көрсетілген тақтайшадағы, дүкендегі баға жазылған қағаздардан, кітаптар мен журналдардағы сандарды байқап, бірте-бірте олардан өзіндік комбинациялар жасауға қабілетті болады.

Кейбір дарынды балалар үшін ойша санау көп қиындық туғызбайды. 4-5 жасында шахмат ойнауға үйренген олар көп уақытын шахмат тақтасының басында өткізеді, жылдам керемет нәтижелер көрсете бастайды, үлкендерді ұтып кетіп, өзімен шамалас және ересек балалармен ойын сеанстарын жасай бастайды.

Дарынды баланың белсенді өмір сүру қабілеттілігі, керемет қызығушылығы мен есте сақтау қабілетінің ерекше екенін байқауға болады. Тіпті, сіз ұмытып қалған нәрсені оның айтып отыратыны бар емес пе? Осының өзі бала ойының жүйеге түсе бастауы деп біліп, оның ой ойлай білуіне, қажет тұсында пайдаға жарата білуіне жағдай жасау керек. Бұл тек қана сөзге шешендікті үйретіп қоймайды, есеп шығаруда да, конструкторлық еңбекте де, басқа салаларда да өз тиімділігін беруі ғажап емес. Оның дәлелі – жасына қарамай, әлі келмейтін қиын мәселелерді шешудің жолын ұсынғысы келетін жағдайлардың болуы. Бұл - дарынды баланың батылдығы. Өзге көп бала түгілі, бір отбасындағы балалардың өзі бір-біріне ұқсамайды. Сондықтан дарынды баланы тәрбиелеудің қатаң үлгісін ұсыну қиын, дегенмен баласын түсінгісі келген әр ата-ана оның әр ерекшелігіне мән беріп, оны дамыта білгені жөн. Педагог-ғалымдар дарынды балалардың көпшілігіне мынадай алты жағдайда ерекше бөліп атайды [5].

Ол: интеллектуалдылық, академиялық жетістік, шығармашылық ойлау, ортамен байланыс және өз ортасына жетекшілік жасай білуі, көркемөнерге қабілеттілігі, қимыл-қозғалысқа бейімділігі. Мұны дарынды бала қабілетінің әр қыры деп те қабылдауға болады, әйтсе де, балаға көп көңіл бөле білетін адамдар бұл аталған ерекшеліктердің көп ретте бір-бірін толықтырып тұратынын мәлімдейді. Кітап қадірін білетін отбасының баласы тым кішкентай кезінен кітапқа әуес келеді. Бала кітапшадағы суреттерді көріп, не салынғанын білгісі келеді, мұның өзі сәбидің танымын оятады.

Бұдан кейін сурет қана емес, кітаптан көрген әріптер мен сандарды есте сақтап, олардың қалай жазылатынын үйренгісі келеді. Кітап оқыған кезде аландамай, бар зейінін сала тындайды. Сондай-ақ мұндай балалар қолдарындағы нәрсенің санын білуге, өлшеп көруге ынтызар болады. Сөйтіп математикалық белгілер мен сандарды үйрете беруге мүмкіндік ашылады» [6].

Дарынды балалардың жеке басының дамуы үшін оларға әртүрлі білім беру бағдарламалары мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктеріне қол жеткізу қажет. Бұған жетілдірілген оқу материалдары, қосымша білім беру курстары, тәлімгерлік қолдау, зерттеу жұмыстары, олимпиадалар мен конкурстарға қатысу және білім беру іс-әрекеттерінің басқа түрлері кіруі мүмкін.

Білім беру жүйесі сонымен қатар дарынды балаларда шығармашылық ойлауды, тәуелсіздікті, зерттеушілік көзқарасты, сыни ойлау мен аналитикалық қабілеттерді дамытуды ынталандыруы және қолдауы керек. Олар өздерінің толық әлеуетіне жету үшін ынталандырылып, шабыттануы керек. Мұғалімдер мен білім беру мекемелері осы балалардың дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасау үшін жұмыс істеуі керек, олардың дарыны мен қабілеттерін толық ашуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Беляева Н., Савенков А.И. Одаренные дети в обычной школе. Ярославль: Народное образование, 1999.
- 2 Аймауытов Ж. Шығармалар жинағы / Ж. Аймауытов. – Алматы: Жазушы, 1998
- 3 Савенков А.И. Психология детской одаренности. – М., 2010.
- 4 Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. М., 1996.
- 5 Психологическая диагностика одаренности (сборник методик). – Астана: Дарын, 2006. – 220 с.
- 6 Ерматов Ш.Р. Дарынды балаларға арналған мектеп оқушыларының шығармашылық белсенділігін дамыту туралы // Білім. - Образование, 2009. №5, Б. 3-5.

ОҚУШЫНЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТЫҢ МАҢЫЗЫ

КАБЕНОВА А. Ж.

магистрант, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАЖИКЕНОВА Г. М.

ғылыми жетекші, қауымд. профессоры, «Тұлғалық даму
және білім беру» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Дарынды оқушылармен жұмыс әдістері мен формалары, ең алдымен, мектептің барлық оқушыларымен жұмыс әдістері мен формаларымен үйлесуі керек және сонымен бірге белгілі бір ерекшелігімен сипатталуы керек. Сондықтан балалардың осы санаты үшін келесі жұмыс әдістеріне артықшылық беріледі:

- зерттеу әдісі;
- ішінара-іздеу әдісі;
- проблемалық әдіс.

Дарынды оқушылармен жұмыс түрлері:

- қабілетті оқушылармен сынып параллельдері бойынша топтық сабақтар;
- үйірмелер;
- конкурстар;
- интеллектуалды марафон;
- олимпиадаларға қатысу;
- жеке жоспарлар бойынша жұмыс;
- ғылыми-зерттеу конференциялары;
- заманауи технологиялардың элементтерін пайдалану.

Сабақтан тыс жұмыстар. Сабақтан тыс жұмыстың формалары мен әдістеріне келетін болсақ, дарынды оқушыларды дамытудың ауқымды мүмкіндіктері бар:

- таңдау пәндері бойынша факультативтер;
- үйірмелер;
- түрлі байқаулар;
- оқушыларды мектептен тыс түрлі олимпиадалар мен конкурстарға қатысуға тарту;
- оқушылардың сабақтан тыс зерттеу жұмысының жүйесі [1].

Дарынды балалармен жұмыс, ең алдымен, оқу пәніне деген қызығушылықты қалыптастыруды қамтиды. Мұғалімнің міндеті – бұл қызығушылықтың тұрақты және берік болуын қамтамасыз ету. Алайда, оқыту – бұл ұзақ процесс және оқушылардың оқу пәніне

деген қызығушылығы біртіндеп төмендейді. Қызықты, тиімді әдістерді, жұмыстың белсенді түрлерін қолдану пәнді үйренуге деген қызығушылықты сақтау мен арттыруда жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Мектепте дарынды балалардың дамуын сүйемелдеу нұсқаларының бірі – мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес бастауыш, орта, жалпы білім берудің негізгі білім беру бағдарламасының құрылымына енетін – сабақтан тыс жұмыс бағдарламаларын жүзеге асыру. Әр мектеп сабақтан тыс жұмыс бағдарламасын жеке әзірлейді, оның мақсаттарын, мазмұнын, ұйымдастыру формаларын, күтілетін нәтижелерін анықтайды. Ол өзінің әлеуетін және басқа ұйымдарға сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастыру үшін әртүрлі ресурстарды пайдалануға тапсырыс береді.

Мектеп алдында білім беру кеңістігін оңтайландыру, өз мүмкіндіктерін жақсы қарастыру және дарынды балаларға арналған сабақтан тыс жұмыс бағдарламаларын жүзеге асыруда басқа ұйымдардың қандай ресурстарын пайдалануға болатындығын анықтау міндеті тұр. Мектептің сабақтан тыс іс-шаралар бағдарламасы сыныптан тыс, мектептен тыс іс-шаралар, сондай-ақ мектептің өзінде де, басқа ұйымдарда да ұйымдастырылған қосымша білім беру арқылы жүзеге асырылатынын есте ұстаған жөн.

Л. Григорян атап өткендей, «Кәдімгі сабақтардан айырмашылығы, әр түрлі сыныптан тыс іс-шараларға оқушылар баға алу үшін емес, беймәлім нәрсені білуге деген ұмтылыс үшін қатысады. Балалар өз қалауы бойынша сыныптан тыс жұмыстың қандай да бір түрін таңдайды. Еріктілік оқушыларды тәртіп пен белсенділікке міндеттейді [2].

Тең құқық қағидатына сәйкес кез-келген сыныптан тыс іс-шараға үлгерімі әр түрлі және мүдделері әр түрлі оқушылар қатыса алады. Бақылаулар көрсеткендей, сабақтан тыс жұмыстарға белсенді қатыса бастаған үлгерімі төмен оқушылар, әдетте, өздерінің оқу үлгерімін де арттыра бастаған, бұл олардың белгілі бір пәндерге танымдық қызығушылығын қалыптастыруға байланысты екен.

Оқушылардың сыныптан тыс іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру үшін оң оқу мотивациясын қалыптастыру факторы ретінде оның формаларын қарастыру маңызды. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау бізге сыныптан тыс жұмыстың келесі түрлерін анықтауға мүмкіндік берді:

1) әрекет ету уақыты бойынша: тұрақты әрекет ететін және эпизодтық;

2) қатысушылардың сандық құрамы бойынша: жаппай, топтық, жеке;

3) материалды беру тәсілі бойынша: ауызша және жазбаша.

Мектептегі шығармашылық қабілеттерін сабақтан тыс жүйеде дамыту үш формада қарастырылады: жеке, топтық және бұқаралық. Бұл формалардың барлығы бір-бірімен байланысты. Мысалы, топтық немесе жаппай жұмыс кезінде жеке оқушылармен жеке жұмыс тікелей маңызды кезең болып табылады. Екінші жағынан, жеке мектеп оқушыларымен жеке жұмыс оның үйірмедегі сабақтарының жалғасы немесе құрамдас бөлігі болып табылады [3].

Оқушылардың қызығушылықтары бойынша сабақтан тыс іс-шараларды ұйымдастырудың ең көп таралған түрі – пәндік үйірмелер. Олар негізінен қызығушылықтары бағдарламадан тыс оқушыларға арналған, бірақ барлық оқушылардың оларға бару мүмкіндігін жоққа шығармайды. Пәндік үйірмелердегі сабақтарда барлық қатысушылар өздеріне ұнайтын нәрсені табады.

Бұл мүдделер бірлестіктерінің мақсаты – баланы ғылымның белгілі бір саласында баурап алу, шығармашылық жаңалықтар бағдарламасын іске асыру, қызмет аясын кеңейту. Үйірмелерде оқушылардың төмендегідей дарындылықтары қалыптастырылады.

Шет тілі үйірмелерінде қалыптастырылатын дарындылық. Басқа тілде сөйлеуді үйрену мидың қарым-қатынас пен түсінуге әсер ететін аймақтарында жаңа нейрондық байланыстар құруға көмектеседі. Алайда, дарынды оқушылар болашақта қолданатын тілдерді үйренуді жөн көреді. Мысалы, оқушы болашақ іскерлік мансабында шет тілін (француз, қытай тілдерін) қолдануы мүмкін, өйткені бұл оны көптеген мектептерде ұсынылатын дәстүрлі тілдік курстардан гөрі ерекше етеді.

Йога. Академиялық оқудың ауырлығы дарынды оқушыларға қатты стресс туғызады, ал кейбіреулері партаның артында тұрып, денелерін қозғау үшін ынталандыруды қажет етеді. Терең тыныс алу және созылу сияқты релаксация әдістерін насихаттаумен қатар, йога дәстүрлі спорт түрлеріне бәсекеге қабілетсіз балама ұсынады. Өздеріне үлкен үміт артқан дарынды оқушылар үшін босаңсытатын спорт түрі стрессті азайтады және физикалық денсаулықты нығайтады.

Тамақ дайындау үйірмелері. Дарынды оқушылардың аспаздық өнерге баулу артықшылықтарынан басқа, бұл маңызды өмірлік дағды дарынды оқушыларды болашақта өзінің кәсіби тағайындамасын алуға дай дайындайды. Ол сондай-ақ жаратылыстану, математика

және денсаулық сақтау қағидаларын оқуға ұқсамайтын осы қызықты курста байланыстыратын болады. Белгілі бір ингредиенттердің тамақ дайындау кезінде химиялық реакцияларға қалай енетінін талдаудан басқа, дарынды оқушыларға жаңа рецепттер ойлап тауып, өнер туындыларымен айналысу арқылы шығармашылық қабілеттерін көрсету аталмыш үйірмелерде жасалатын болады.

Шешендік өнер. Көпшіліктің алдында өнер көрсетумен бірге жүретін қорқыныш сезімін жеңу қиын. Дегенмен, тәжірибе сөйлеу кезінде кемелдікке жетуге көмектеседі. Көптеген дарынды оқушылар болашақ мансабына кедергі келтіруі мүмкін өзін-өзі бағалаудың төмендігімен және ұялшақтықпен күреседі. Бүгінгі таңда көпшілік алдында сөйлеу қабілеті – бұл адамды көпшіліктен ерекшелендіретін дағдылардың бірі және бұл көптеген жоғары деңгейдегі басшылық лауазымдарға қажет қасиет. Дарынды оқушылар көпшілік алдында шешен сөйлеуді меңгерген кезде, олар өз өмірлерінің барлық аспектілерінде өз с міндеттерінен өздеріне деген сенімділікпен шыға білетін болады.

Хор. Музыка стрессті жеңілдетуге көмектеседі, ал хорға қатысу оқушыларға мақсатқа жету үшін басқалармен бірге жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл командалық көзқарас дарынды оқушылар үшін өте қолайлы, олар өздерінің жайлылық аймағынан шығу үшін аздап қолдауды қажет етуі мүмкін. Музыканы оқуды үйрену оқушыларға жаңа тілді үйрену сияқты көмектеседі, өйткені ол нейрондық байланыстарды ынталандырады және көпшіліктің алдында сөйлеу сенімділікті арттырады. Көптеген хорлар сонымен қатар қоғамда өнер көрсетуді жоспарлайтыны белгілі, бұл дарынды оқушыларға көпшілікке қызмет көрсете білуді үйренуге қатысудың бірден бір тамаша әдісі болып табылады.

Дарынды оқушыларды қолдау ата-аналар мен тәрбиешілер үшін көп уақытты қажет ететін міндет болуы мүмкін және көптеген оқушылар қосымша қолдаусыз асинхронды түрде дамиды. Осы себепті оқушылардың оқуын олардың күшті және әлсіз жақтарын ескере отырып аяқтау үшін сыныптан тыс жұмыстарды қолдану маңызды. Әр іс-әрекеттің артықшылықтарын түсіне отырып, дарынды оқушылар оларды табысқа жетудің дұрыс жолына бағыттайтын әрекетті таңдай алады.

Үйірмелерді аяқтаған кезде мұқият әрекет ету керек екенін есте ұстаған жөн. Оқушылардың қызығушылықтарын ескеру қажет. Сондықтан мұғалімнің міндеті – балалардың мектептен тыс нақты мүдделерін мұқият зерделеу, содан кейін оқушылардың

мүдделерін үйірменің мазмұнымен байланыстыруға мүмкіндік беретін көпірлер салу.

Мұғалім балаларға үйірмеде жұмыс істеуді есте сақтау деңгейінде емес, белсенді сана деңгейінде ұсынады, ол үшін жеке тұлғаның танымдық күштерін: есте сақтау, зейін, ойлау және киялды дамытуға арналған жаттығулар кіреді. Егер тапсырмалар «қарапайымнан күрделіге» жасалса, оқыту механизмі сабақтарда нәтижелі болады. Мүмкін болатын қиындықтарды жеңе отырып, бала әр уақытта үлкен знанийыласпен білім баспалдақтарына көтеріледі. Сонымен қатар, мұғалім әркімнің оқудағы әлсіз жақтарын дамыта отырып, сараланған тапсырмаларды қолдануы керек. Ең бастысы, оқушылар қателік жасаудан қорықпайды. Сондықтан мұғалім үшін оқушылардың тілектерін, шығармашылық импульстары мен идеяларын басу емес, оларды қолдау және бағыттау маңызды [4].

Сыныптан тыс жұмыстар дарынды оқушылардың әлеуетті таланттары мен қызығушылықтарын, сондай-ақ танымдық, аффективті және психомоторлық аспектілерін дамытуға мүмкіндік беру арқылы олардың дамуын қолдау үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл іс-шаралар сонымен қатар дарынды оқушылардың мектепте жиі кездесетін таланты мен үлгерімі арасындағы алшақтықты өтей алады, олардың өзін-өзі реттейтін оқыту стратегиялары мен жалпы әл-ауқатын жақсартады.

Дарынды оқушыларға арналған сыныптан тыс бағдарламалары олардың эмоционалды қол жетімділігіне, әлеуметтік қатысуына және әл-ауқатына ықпал ете алады. Бұл бағдарламалар дарындылықтың дамуы мен көрінуіне әсер ететін психоәлеуметтік амалдарды шешу үшін мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастықты қамтиды. Оқушылардың қызығушылықтарын біріктіру және қызығушылыққа негізделген оқыту мүмкіндіктері арқылы нақты мәселелерді шешу арқылы сыныптан тыс жұмыстар дарынды оқушыларға өз арасында қарым-қатынас жасау кезінде өздерінің дарынды мінез-құлқын дамытуға және көрсетуге көмектеседі [5]. Жалпы, сыныптан тыс жұмыстар дарынды оқушылардың бірегей оқу қажеттіліктерін қолдауда және олардың жан-жақты дамуына ықпал етуде шешуші рөл атқарады.

Осылайша, теориялық талдау көрсеткендей, сыныптан тыс жұмыстар оқушылардың оң оқу мотивациясын қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Күшті мотивациялық әлеует принциптер (еріктілік, тең құқық, даралау, қол жетімділік, жүйелілік, сана мен белсенділік, ойын-сауық, ынтымақтастық,

сәттілік жағдайын жасау) және сабақтан тыс қызмет түрлері (үйірме, әңгіме, ойындар, конференция, викторина, конкурс, ауызша журнал, КВН, жоба және т.б.) арқылы жүзеге асырылады. Сыныптан тыс жұмыстың ерекшелігі оның интегративті сипаты болып табылады: оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларын (мұғалім, оқушы, ата-ана) және әртүрлі бағыттарды (оқу-танымдық, еңбек, шығармашылық, экологиялық, дене шынықтыру-сауықтыру, рухани-адамгершілік және т.б.) біріктіреді. Сыныптан тыс іс-шаралар оқушылардың әртүрлі білім әлеміне енуін жеңілдетеді; оларды белсенді оқу-танымдық іс-шараларға тартуға мүмкіндік береді; оқушыларға жағымды эмоционалды әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. М., 1996.
- 2 Григорян Л. Т. Язык мой – друг мой. М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
- 3 Акимова Е. А. Индивидуальное обучение одаренного ребенка // Учитель в школе. – 2019.
- 4 Горнастаева А. С., Матыцина С. С. Особенности работы учителя с одаренными детьми // Актуальные исследования. 2023. № 36 (166).
- 5 Ерматов Ш. Р. Дарынды балаларға арналған мектеп оқушыларының шығармашылық белсенділігін дамыту туралы // Білім. - Образование, 2009. №5, Б 3-5.

ОҚУШЫҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ТӘРБИЕ БЕРУ БАҒЫТТАРЫ

КАКИЕВА З. К.

педагог-психолог, Жұмабек Тәшенев атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Егер оқу баланың танымдық дамуын анықтайтын болса және заттық практикалық іс-әрекетпен тікелей байланысты болса, онда қарым-қатынас жеке адам болып қалыптасуына ықпал жасайды. Олай болса, тәрбие адамдар арасындағы өзара әрекеттесумен байланысты. Психологиялық турығыдан дұрыс тәрбие беру адамның ойластырылған қарым-қатынастың ғылыми негізі, ол әрбір жеке адамды дамытуға бағытталған. Адамның бір-біріне

тәрбиелік әсері, дұрыс қабылдауы және адамдардың бір-біріне баға беруі. Сондықтан адамдар қарым-қатынас процесіндегі қабылдау механизмін білмейтін болса, онда адамдардың қарым-қатынасы арқылы, тәрбиелеу процесін басқару мүмкін емес.

Қарым-қатынас адамдардың бірін-бірі танып білуіне байланысты. Жаңа туыла салысымен баланың негізгі қажеттілігі оның қоршаған ортамен (адамдарымен) қарым-қатынасқа түсуі. Бала өзін-өзі және қоршаған адамдарды танып білу әрекеті, оның дамуына әсер етеді. Сол арқылы – бала өзіне және қоршаған ортадағы адамдарға баға бере алады. Басқа адамның баға беруі, (баланың басқа) оның адамдарды қалай қабылдағандығымен және өзіне-өзі баға беруі, «мен» бейнесін қалай түсінгендігін көрінеді. М. И. Лисинаның айтуы бойынша 2, 5 айлық бала қоршаған ортадағы адамдарымен қарым-қатынасын «кешенді тірілу» бағытында болады –... Баланың өмір сүру процессінің дамуы мынадай негізгі бағытта болады, қарым-қатынастың даму себебі; дамудың қарым-қатынастағы әсері; қарым-қатынастың даму формасы [1, 66 б.].

Қырым-қатынас дамуы баланың жеке адам болып қалыптасуы, оның қызығушылығы мен қажеттілігінен туындайды. Баланың алғашқы ойлары мен мектеп бітірген кезге дейінгі ойы: ойын, танымдық, өз-ара жеке қарым-қатынас, интимді, органикалық түртікі және кәсіптік болып дамиды.

Лисинаның тәжірибесі бойынша балалардың қарым-қатынасының негізгі құралдарын үш түрге бөледі; экспрессивті-эмоциональды; заттық (пәндік)-әрекеттік; сөздік.

Біздің елімізде қалыптасқан идеология, жеке адамды жан-жақты етіп тәрбиелеу. Тәрбие негізінде: жеке адам болып қалыптасу тек ұжымда, ұжым арқылы деп түсіндіреді. Педагогикалық теориялық зерттеулерде баланың жеке адам болып қалыптасуының ең негізі «ұжым» екендігіне әбден көз жеткізізу. Ұжым – тек қана тәрбиелік жағынан емес, сол баланың ойлаған, көздеген мақсатына жетуіде ұжым арқылы болады. Ең алдымен тәрбиелі ұжым болса баланы сол ұжым арқылы тәрбиелеуге болады. Сол кездегі өз ойын айтқан Макаренко А. С. былай деді: «Ұжымның негізгі мақсаты тәрбиелеу болуы қажет». Макаренконың ғылыми зерттеулеріндегі дәлелдеуі бойынша: «Дамыған бала ұжымда үлкен роль атқарады және де баланың өзін-өзі қайта тәрбиелеуі немесе психологиялық ауытқуы бар балалардың өзі де ұжым арқылы қайта тәрбиеленуге мүмкіндігі бар» - деді [2, 87 б.].

Жеке адам – индивидуальды психологиялық тәрбиесі бар, өз бетінше жұмыс атқара алатын, ешкімге бағынбайтын, тәуелді, басқа адамға ұқсамайтын ерекше жанды айтамыз. Ұжым негізгі барлық индивидке бірдей талап қояды. Ол баланың жеке, ерекше қасиетіне қарамастан тәрбиені бірдей береді. Жеке адам болып туылмайды, қоғамдық ортада, ұжымда қалыптасады. Макаренконың айтуы бойынша: «Барлық ұжымға есептелініп жасалынған әрекет...» ол қоршаған ортаға «зиян» деп тұжырымдады. «Барлық уақытта ұжымның бірлесіп шешкен шешімі, ойы жеке адамның ойынан жоғары тұрады».

Отбасындағы мүшелердің бір-біріне қарым-қатынасы едәуір жақсы сақталынады. Мектептегі, балабақшадағы тәрбиеге, қарым-қатынасына қарамастан кейін қоршаған ортаның ықпалынан бала өзгеріп кетуі мүмкін.

Қарым-қатынастың негізі төрт түрі: психофизиологиялық; психологиялық; әлеуметтік; мәдениеттік.

Психофизиологиялық – ол жынысына және биологиялық қарым-қатынасына байланысты. Осы жүйенің барлығы отбасы тәрбиесіне үлкен әсерін тигізеді. Барлық тәрбие қарым-қатынас түрлері баланың бойында дұрыс немесе қарама-қайшы (кері) тәрбие беруі мүмкін. Балаға дұрыс отбасылық тәрбие беру үшін, оның жанұя ішіндегі әлеуметтік психологиялық жүйесінің дұрыс тәрбиелік бағытта екендігіне көз жеткізу қажет. Отбасы қарым-қатынастың дұрыс болуын ата-ана қадағалап отыруы тиіс.

Баланы дұрыс тәрбиелеу ол ата-ананың да бір-бірімен тату тұруы, бір-бірін түсінуі де баланы бірлесіп немесе жалғыз тәрбиелендігіне де байланысты болады. Баламен санасу, оның жеке ерекшеліктері мен қасиеттерін ескеру, ақыл айту және баланың ойын тындау өте маңызды жағдай болып табылады.

Тәрбиенің әлеуметтік нұсқауларымен сәйкес келуі тиіс. Балаға әлеуметтік нұсқау мен педагогикалық әсер төрт кезеңнен тұрады. Баланың зейінін кейбір маңызды, негізгі сұрақтардың болуына назар аударуы, қызығушылығын туғызу, жаңа ақпараттық хабармен, дәлелдемелерді ұсыну керек. Баланы әлеуметтік нұсқауларға сай тәрбиелеу үшін нұсқаудың объектісіне көңілін бөліп, бағыттау қажет. Психологтардың зерттеулері бойынша зейін әлеуметтік нұсқауларға үлкен әсерін тигізеді. Бала өзін әлеуметтік нұсқауларға байланысты қоршаған ортадағы адамдар мен салыстырып баға бере алады. Егер бала бағаны дұрыс қоя білсе, ол дұрыс және тез дамиды. Егер де баға дұрыс қойылмаса (шектен тыс мақтау н/е көп ұрысу,

жеку) баланың психикасы баяу түрде дамиды. Егер бала өзіне деген сенімділігін жоғалтып, «істей аламын» деген сезімі жойылады. Шектен тыс мақтау баланы мақтаншақ, менменшіл, менің айтқаным дұрыс деп қайтпайтын етіп тәрбиелейді. Жасынан-ақ баланың дұрыс және бұрыс қасиеттері мен қылықтарына көңіл боліп дер кезінде қатесін түзетіп отыру керектігін ескерту қажет. Мектепке дейінгі бала өзінің қандай екенін үлкендердің айтуы бойынша берген бағамен (баға беруі бойынша) есептейді. Балаға тәрбиешілер мен ата-анасының дұрыс баға беріп, оған жәй сөзбен мынауың «дұрыс», мынауың «дұрыс емес», мынауың «жақсы» деп т.б. Сөздер арқылы түсіндіріп жеткізу керек. Бала ересектер, актерлер, мұғалім, тәрбиешінің ішіндегі өзіне ұнаған бір жеке адамына қарап, еліктеп өзін-өзі тәрбиелей алады. Балаға дұрыс әсер ете білу қажет, өйткені бала барлығын тіке, өз қалпында қабылдайды. Сондықтан ересектер дұрыс әсер етіп, баланың қабылдауына күшті ықпалын тигізеді.

Балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі табыстар бірнеше факторлармен анықталады. Бұл – оқыту мен тәрбиелеу методикасы, балалардың жас ерекшелігі, олардың дамуының нақты деңгейі. Бала дамуына қажетті фактор педагог, яғни ол мұғалім мен тәрбиешінің ролін атқарады. Кәсіби (профессионалды) педагог – бұл өз уақытының көп бөлігін балаларды оқыту тәрбиелеуге бөлетін адам [3, 35 б.].

Қалған ересек адамдар, яғни баланың ата-аналары өздерінің кәсіби проблемалары мен үй жұмыстарынан қолдары босамағандықтан, балаларына көп уақыт бөле бермейді. Егер балаларды оқытумен және тәрбиелеумен педагогтар айналыспағанда. Бірнеше жылдардан кейін қоғам өз дамуын тоқтатқан болар еді. Жаңа ұрпақ адамдары әлеуметтік, экономикалық және мәдени процесті көтеруге дайындықтары жетпеген болар еді.

Қазіргі өркендеген қоғамда педагог – фигура ретінде ерекше көңіл бөлуді талап етеді. Егер педагогта кәсіби дайындық жеткіліксіз болса, бірінші балалар азап шегеді. Мұндай жағдай болмас үшін, мұғалімдер мен тәрбиешілер балалармен жұмыс істеуге интеллектуальды және нормальды дайындықтан өтуі керек.

Педагогтың жеке басына психологиялық талаптар. Болашақ педагогтың жеке басына маңызды талаптар қойылады. Оның негізіне қанағаттанбай маманды мұғалім немесе тәрбиеші бола алмайды. Негізгі және қосалқы талаптар психологиялық іс-әрекетке және педагогтың қарым-қатынасына, оның қабілетіне, білімі, іскерлігі мен дағдысына, балаларды саналы оқыту мен тәрбиеленуіне байланысты. Маманды педагогқа қажетті негізгі

және қосымша психологиялық қасиеттердің ішінде тұрақтылық және өзгерушілік бар.

Бұл қасиеттердің барлығы туа берілмейді. Олардың барлығы жүйелі және табанды еңбектің, педагогтың өзінің үлкен жұмысының арқасында болады. Мұғалімдер мен тәрбиешілер көп, ал дарынды және талантты, өзінің міндеттерін атқаратындары аз. Мұндай адамдар педагогикалық маманның салаларында, басқа іс-әрекет сфераларына қарағанда аз. Қоғамдағы жаңа ситуация /жағдай/ оқыту мен тәрбиелеуге жаңа мақсаттар қояды. Олар бірінші кезекте мұғалім мен тәрбиешінің жеке басына қатысты талаптарды анықтайды. Бұл талаптарды дәл уақытында және нақты көру үшін мынаны жасау керек, қоғам дамуының саяси, әлеуметтік және экономикалық тенденцияларын дұрыс бағалау; қоғам үздіксіз дамуы үшін, ол қоғамды адам қандай сапалылықпен басқарады, соны анықтау; орта мектепті бітірген адам қалай өркендейді және кемшіліктерден қалай арылады, соған дем беру; қоғамға қажетті, жеке адамның қалыптасуы мен дамуын қамтамасыз ететін педагог қандай болуы керек, соны анықтау [4, 74 б.].

Экономикалық білім барлық әлеуметтік қатынастар жүйесіне, рыноктық негіздер оның үлкен бөліміне, жауапкершілікті шешімін өзіндік қабылдауына әсер етті. Қызметтік және жеке адамдық қарым-қатынас интенсификациясы өз кезегінде өту үшін бұл байланыстан адамдар арасындағы тікелей саяси, әлеуметтік, шаруашылық және мәдени байланыс құрылымының мүмкіндігі кеңейді.

Өз жұмысын табысты орындау үшін педагогта сирек кездесетін жалпы және арнайы қабілеттер болуы керек. Кез-келген адамзаттық әрекеттің жоғары нәтижелерін анықтау жалпы қабілеттілік болса, ал арнайы қабілеттілікке балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі педагогикалық қызметтің жемістілігі жатады.

Біз жалпы қабілеттілікке тоқталмаймыз, ал арнайы қабілеттіліктерге: оқушы оқылатын материалды түсінді ме, осындай түсініктің дәрежесін және мінезін анықтау үшін көру және сезу қабілеттілігі; оқытудың үйлесімді амалын және тиімді тәсілдерін анықтау үшін өз бетімен оқу материалын жинау қабілеттілігі; барлық оқушылар оқу материалын жақсы меңгеру үшін, оны оңай түрде түсіндіріп, әртүрлі баяндау қабілеттілігі; оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын, тез және терең түсінуі қамтамасыз етіп, олардың индивидуалдылығын есепке алып оқытуды құру қабілеттілігі; барлық оқушылардың интеллектуалды және өнегелі даму жылдамдығымен салыстырмалы қысқа уақыт ішінде бірқатар

информация /мәлімет/ көлеміне жету қабілеттілігі; сабақтан сабаққа дейінгі өзінің жетілген оқытушылық шеберлігімен сабақты дұрыс құру қабілеттілігі; өз тәжірбиесін басқа мұғалімдерге жеткізе алу және өзінің кезегінде олардан үлгі алу қабілеттілігі; өз бетімен оқу қабілеттілігі, соның ішінде іздену және оқуға қажетті мәліметті шығармашылықты өңдеу, сонымен қатар оны педагогикалық қызметте тікелей пайдалану; оқушыларға қажетті мотивация мен оқу әрекетінің құрылымын қалыптастыру қабілеттілігі [5, 33 б.].

Арнайы педагогикалық қабілеттіліктің ерекшелігі баланы тәрбиелеуге қабілеттілігі:

1. Басқа адамның ішкі жағдайын дұрыс бағалау, жан ашу, оған көңіл білдіру қабілеттілігі /эмпатиялық қабілеттілік/.

2. Балалардың ойлауы, сезінуі және ісі жағынан еліктеуіне үлгі және өнеге болу қабілеттілігі.

3. Балаларға игі сезімін, жақсы болуға ықылас пен ұмтылыс жасауын, адамдарға жақсылық жасауын, өнегелі жоғары мақсатына жетуін жеткізу қабілеттілігі.

4. Тәрбиелеуші баланың жеке ерекшелігіне тәрбиелік әсер етуді бейімдеу қабілеттілігі.

5. Адамға сенімділікті енгізу, оны жұбату, өздігінен жетілуге жағдай жасау қабілеттілігі.

6. Әрбір баламен қарым-қатынастың керекті стилін табу, оның орналасуы мен өзара түсінісуіне жету қабілеттілігі.

7. Тәрбиеленушілер жағынан өзіне деген құрметке жету, беделді болу қабілеттілігі.

Балаларды оқыту және тәрбиелеумен байланысты педагогикалық әрекет сферасы спецификалық бейнемен көрінеді.

Осыдан:

1. Педагогикалық қарым-қатынасқа қабілеттілік адамзаттық қарым-қатынастың барлық сферасында көрінетін жалпы коммуникативтік қабілеттілікпен тәуелсіз болмайды.

2. Педагогикалық қарым-қатынас қабілеттілік сөз болғанда, коммуникативтік қабілеттіліктің туралы айнуға шек қоюға болмайды.

Педагог қызметінің жеке стилі. Дарынды және шығармашылықты адам – бұл әрқашанда жеке адам. Педагог индивидуалдылығының қалыптасуы баланың жеке творчествосының тәрбиеленуімен байланысты. Педагог мамандығын саналы таңдаған әрбір ересек адам, бұл моментке дейін жеке адам болып қалыптасқан және ол сөз жоқ жеке адам болып қалады. Педагогикалық қызметтің жеке

стилінің негізгі белгілері: темпераментте /реакцияның уақыты және жылдамдығы, жұмысының жеке темпті, эмоционалды көзқарасты білдіруі; мінезде педагогикалық жағдайға реакция; оқыту тәсілдерін таңдауда; тәрбие әдістерін таңдап алуда; педагогикалық қарым-қатынас стилінде; балалардың әрекеті мен қылықтарына әсер тигізуде; мінез- құлық манерасында; мадақтау мен жазалаудың түрлерін жоғары бағалауда; балаларға психологиялық-педагогикалық әдістермен әсер етуді қолдануда.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дубровина И.В., Индивидуальные особенности школьников.- М., 1992. – 165 с.
- 2 Левитов Н.Д., Психология характера. - М., 1981. – 220 с.
- 3 Бодалев А.А., Психология о личности.- М., 1988., – 325 с.
- 4 Выготский Л.С., Педагогическая психология.- М., 1990, – 199 с.
- 5 Возрастная психология // Под ред. Л.Ф.Обуховой.М., 1996, –225 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И ФИЗИЧЕСКАЯ ТРЕВОГА ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ, СТРАДАЮЩИХ ДЕМЕНЦИЕЙ

КАМАЛОВА К. А.

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

Осы мақаладағы зерттеулер егде жастағы адамдарда мазасыздық пен деменция арасындағы байланысты зерттеуге арналған.

Физикалық тексеру және тікелей клиникалық бақылау кезінде деменциясы мен мазасыздығы бар егде жастағы адамдарда физикалық және психикалық мазасыздықтың белгілері қаншалықты жиі және қандай болуы мүмкін, оларды осы науқастардағы физикалық бұзылулардан ажырата алатын мазасыздықтың клиникалық ерекшеліктері бар ма деген сұрақтар шешіледі.

The research in this article is devoted to the study of the relationship between anxiety and dementia in the elderly.

The questions will be solved, how often and what symptoms of physical and mental anxiety can be detected in elderly people with

dementia and anxiety during physical examination and direct clinical observation, whether there are any clinical features of anxiety disorders that can distinguish them from physical disorders in these patients.

Исследования в рамках данной статьи посвящаются изучению взаимосвязи между тревогой и деменцией у пожилых людей.

Будут решены вопросы о том, как часто и какие симптомы физической и психической тревоги могут быть обнаружены у пожилых людей с деменцией и тревожностью при физикальном обследовании и непосредственном клиническом наблюдении, существуют ли какие-либо клинические особенности тревожных расстройств, которые могут отличать их от физических расстройств у этих пациентов.

Ключевые слова: тревожность, деменция, пожилые лица, расстройства, наблюдение, патология, симптомы, соматические расстройства, слабоумие, заболевание, стадия, недуг, особенности.

Введение

Апатия, депрессия и тревога формируют непростые комплексы на эмоциональном уровне, которые меняют свой состав по мере проявления нейродегенеративных заболеваний. Первостепенное эмоциональное расстройство, возникающее при нейродегенеративной патологии – это тревога. Со временем тревожность приобретает очертания депрессии и перерастает в тревожную депрессию, которая становится «все более и более апатичной» и все труднее поддается лечению обычными антидепрессантами. Конечным результатом является трудно поддающееся лечению безразличие.

Тревожные состояния указывают на несколько синдромов с различными психическими факторами.

Материалы и методы

В исследовании участвовали 59 пожилых людей, а именно 42 мужчины и 17 женщин, в возрасте от 51 - 94 года (средний возраст 75-85 лет), страдающих деменцией (15 чел. – начальной, 25 чел. – умеренной, 19 чел. – глубокой), с тревожными расстройствами но ясным сознанием.

Деменция при болезни Альцгеймера составила 25 больных, что составило 42,4%, болезнь Альцгеймера в сочетании с цереброваскулярными заболеваниями – у 18, а именно 30,5%, сосудистая деменция – у 8, а именно 13,6%, слабоумие иной

природы (болезнь Паркинсона, хорея Гентингтона) было также у 8 больных (13,6%).

На первичном этапе, для отбора применялся краткий скрининг-тест на деменцию. Шкала Khan-Goldfarb и тест на вырисовку часов.

Первичный отбор проводился во время клинического обследования пациентов с учетом данных анамнеза и журналов наблюдения [1].

Были рассмотрены возможные признаки тревожности, такие как чрезмерное беспокойство и тревожности, раздражительность, бессонница, напряжение в мышцах. Также, определялись признаки неспособности контролировать тревогу пациента, например, ненормальное двигательное поведение, повторяющиеся тревожные просьбы и т.д.

Соматическое и неврологическое обследование пациента проводилось по стандартной схеме и включало оценку состояния вегетативной нервной системы, сердечно-сосудистой и дыхательной систем, желудочно-кишечного тракта, мочеполовой системы, опорно-двигательного аппарата, нервной системы. Были приняты во внимание данные, полученные неврологами, терапевтами, и другими специалистами, и окончательные выводы.

Выявленные соматические симптомы оценивались независимо от того, была ли вероятна связь с тревогой.

Для оценки степени когнитивного снижения мы использовали совокупную шкалу. При общем балле от 23 до 18 деменция считалась начальной, при общем балле от 17 до 10 баллов – умеренной, при общем балле от 9 баллов и менее – глубокой.

Результаты и обсуждение

В зависимости от выраженности тревожности было выявлено 3 варианта тревожного синдрома:

Вариант 1 – психотическая тревога (24 случая, 40,7 %), возбуждение в каждом случае и сопровождающийся делирием в 15 случаях (62,5 %) (наиболее частым является нарушенный делирий – 9 случаев, 60 %). Следует сказать, что в этой группе пациентов оценка когнитивных функций проводилась в период наименьшего возбуждения, а особенности самой тревожности оценивались в наиболее тяжелый период.

Вариант 2 – «временная» тревога. Оно наблюдалось у 16 человек (27,1 %) и развилось в рамках переходного состояния, которое следует сразу после острого психоза, то есть после полного снижения возбуждения.

Вариантом 3 была «непсихотическая» тревога (19 человек, 32,2 %), в значительной степени включенная в описание генерализованной тревоги как генерализованной, обездвиженной и «свободно плавающей», но развившаяся в рамках деменции в этих случаях.

Во всех случаях тревога была периодическим процессом, то есть возникала с частотой 2–4 раза в неделю, длилась от нескольких часов до суток, перемежаясь с относительно спокойным психическим состоянием. Выяснить связь между этой тревогой и факторами окружающей среды было невозможно. Тревога отступала волнами на фоне нарастающей усталости пациента.

Симптомы психического беспокойства были обнаружены у всех 59 обследованных пациентов. Наиболее частыми из них были беспокойное настроение, стереотипные проявления тревоги, беспокойное поведение и бессонница.

Тревога присутствовала у 51 человека (86,4 %), раздражительность – у 43 человек в 82,7 % случаев.

Идеационные проявления тревоги в виде предчувствий и страхов были выявлены у 28 человек (47,5 %). Как правило, у них не было реальной основы, они возникали, например, из-за возможных визитов на дом к родственникам или предполагаемых договоренностей или невозможности выполнять привычную рутину, например, из-за действий, связанных с самообслуживанием.

Тревожное поведение наблюдалось у 39 человек (66,1 %). В большинстве случаев (74,4 %) блуждание (перемещение по отделам, этажам, бесцельным комнатам) и/или беспокойная придирчивость (48,7 %), повторяющиеся вопросы и действия (43,6 %) – открывание и закрывание дверей, перемещение стульев, предметов и т.д.

Повторяющиеся вопросы или обращения касаются возможности возвращения домой, необходимости выполнить воображаемые задания, мысли о близких родственниках и т.д. Например, если пациент хочет выйти прогуляться на свежий воздух, это вскоре сменяется страхом простудиться или остаться один на один со своими мыслями. Неконтролируемое желание выйти из комнаты на некоторое время ослабевает при переезде в другое место [2].

Бессонница наблюдалась у 31 пациента (52,5 %), чаще всего в виде прерывистого сна (80,6 %), а в 51,6% случаев в виде сложности заснуть.

Физические симптомы тревоги были обнаружены у 46 (78 %) опрошенных. Среди людей с соматическими симптомами

наиболее распространенными были сердечно-сосудистые (73,9 %) и мышечные (47,8 %) симптомы. Среди сердечно-сосудистых симптомов тревоги отмечалась тревожная тахикардия (в 94,3 % случаев), которую пациент самостоятельно не определял.

В 86,4% случаев мышечные симптомы тревоги исчерпывались равномерным возобновлением тревожного тремора и сухожильных рефлексов.

Частота преходящей, психотической и непсихотической тревоги с различной степенью деменции у пациентов описана в таблице 1.

Таблица 1 – Частота психотической, переходной и непсихотической тревоги у больных с разной глубиной деменции

Характеристика	Начальная стадия	Умеренная стадия	Глубокая стадия
Тревога психотическая	13,3%	52%	47,4%
Тревога «Переходная»	26,7%	28%	26,3%
Тревога «Непсихотическая»	60%	20%	26,3%

У пациентов с ранней деменцией тревога в большинстве случаев (60%) была непсихотической, что встречалось чаще глубокой (26%) и статистически значимо чаще, чем умеренная (20%, $p=0,025$) [3].

Психотическая тревога при умеренной деменции встречалась гораздо чаще (52%), что было значительно чаще, чем при ранней деменции (13%, $p=0,035$).

Психотическая тревога при глубокой деменции была обнаружена у 47%, а преходящая (26%) и непсихотическая тревога (26%) были обнаружены с одинаковой частотой.

Независимо от выраженности тревоги, одинаково часто встречались соматические симптомы тревоги (74-88%), из которых чаще всего сердечно-сосудистые (64-74%), в основном в виде тревожной тахикардии (86,7-100%).

Результаты и обсуждение

Анализируя полученные данные, можно сказать, что невыраженная тревога, наряду с раздражительностью и тахикардией, свидетельствует о тревожности у пожилых пациентов, страдающих деменцией, независимо от глубины последней.

Тревожное напряжение наблюдалось у 28 пациентов, но ни один из них не говорил о внутреннем напряжении.

Но во всех случаях во время обследования можно было обнаружить тревожное напряжение в мышцах.

Однако объективные симптомы в виде учащенного дыхания, частых вздохов и одышки появились у 3 из 4 обследованных пациентов. Таким образом, осмотр и динамическое наблюдение за этими пациентами оказались более информативными, чем вопрос.

Выводы

У пожилых людей, страдающих деменцией, можно выделить три варианта тревожного синдрома: психотическая тревога, «переходная» и генерализованная нефиксированная тревога.

Во всех случаях тревога характеризовалась регулярным течением.

У пациентов с разной глубиной деменции частота тревожного синдрома была разной: при ранней деменции чаще встречалась непсихотическая тревога, наряду с умеренной и глубокой деменцией - психотическая тревога.

Выявленная корреляция между глубиной деменции и клинической формой тревожных состояний может быть использована в качестве дополнительного диагностического критерия.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аскарова Р. К. Современные проблемы психологии старения // Здоровая личность. – Алматы: Алматы кітап, 2023. – 224 с.
- 2 Балтес П. Б. Всевозрастной подход в психологии развития // Психология зрелых возрастов: хрестоматия / Сост. И. В. Шаповаленко. М.: АНО ПЭБ, 2018. С. 139–142.
- 3 Боженкова К. А. Психологические особенности людей пожилого возраста // Научный вестник. 2019. № 3. С. 131–132.

ПРОФИЛАКТИКА ТРЕВОЖНЫХ РАССТРОЙСТВ У ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

КАМАЛОВА К. А.

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

Бұл мақала егде жастағы адамдарда мазасыздықтың алдын алуың теориялық және әдістемелік негіздерін зерттеуге арналған. Қазіргі демографиялық көріністің бір аспектісі, қазіргі уақытта халықтың қартаю мәселесі әртүрлі ғылымдар мен салаларда зерттелуде.

Егде жастағы адамдармен жұмыс істеудің ең қолайлы әдісін таңдағанда, вокалдық терапия элементтерін қолданатын музыкамен емдеу таңдалды.

This article is devoted to the study of the theoretical and methodological foundations of the prevention of anxiety disorders in the elderly. One of the aspects of the modern demographic picture, currently the problem of population aging is being studied in various sciences and industries.

When choosing the most appropriate way to work with the elderly, music therapy was chosen, which uses elements of vocal therapy.

Данная статья посвящена изучению теоретических и методических основ профилактики тревожных расстройств у пожилых людей. Одним из аспектов современной демографической картины, в настоящее время проблема старения населения изучается в различных науках и отраслях.

При выборе наиболее подходящего способа работы с пожилыми людьми было выбрано лечение при помощи музыки, в котором используются элементы вокальной терапии.

Ключевые слова: Тревожность, расстройство, пожилой, методика, стресс, музыкотерапия, профилактика, состояние, музыкальная терапия, вокалотерапия, статистика, возраст, мероприятия, психодиагностика.

Введение

Человечество активно изучается с точки зрения численности, воспроизводства, распределенности (территориальной), половой и возрастной представленности и прочее.

Одним из аспектов демографической картины современного мира, исследующийся сегодня в различных науках и отраслях, является проблема старения населения.

Универсальную концепцию стресса разработал и доказал Г. Селье.

Изучением психологической стороны стресса посвящены работы таких выдающихся специалистов как И.С. Кон, Ж. Годфруа, Б.М. Коган, Т.И. Куликова, А.В. Павлова, К.В. Судаков, С.Л. Рубинштейн, Ч.Д. Спилберг и др.

В основу исследования положено изучение прогрессивных взглядов на существующую проблему и изучение вариативности стрессоустойчивости при стрессе.

Материалы и методы

Опираясь на выводы базовой теории стресса Г. Селье о постоянном присутствии стресса в ходе жизнедеятельности организма любого уровня и неоднозначно негативном влиянии его на «равновесие и устойчивость». На сегодняшний день в науке выделены две формы стресса, базовым различиями которых является их полнос воздействия на человека – положительный или отрицательный. Так, положительный стресс получил название эустресса, а отрицательный – дистресса, подробнее на рисунке 1.

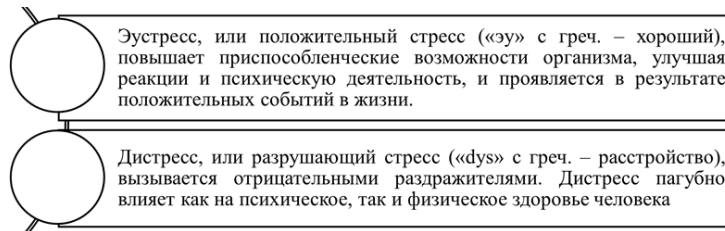

Рисунок 1 – Формы стресса (по А. В. Павловой)

Рассмотрим возрастные границы периодов возрастных циклов. Переходящим средним возрастом считается период от 45 до 59 лет, далее начинается период старческого пожилого возраста 60 - 74 года, и завершающим циклом соответственно считается возраст от 75 лет и старше. В настоящем исследовании мы будем придерживаться именно данной границы возраста, по достижении которого в Республике Казахстан мужчины и женщины выходят на пенсию [1].

Психопрофилактика – это важная область медицинской психологии, которая представляет собой комплекс мероприятий, позволяющих уменьшить частоту, распространенность и рецидивы нарушений психического здоровья и носящих упреждающий и превентивный характер.

При подборе наиболее подходящего метода в работе с пожилыми людьми мы сделали выбор в пользу музыкальной терапии с применением элементов вокалотерапии.

Логика организованного нами экспериментального исследования была представлена следующими этапами:

1. Сбор и анализ эмпирических данных о состоянии испытуемых и уровне у них стресса.

2. Разработка комплекса мероприятий и апробация программы психологической профилактики посредством методов музыкотерапии.

3. Анализ эффективности разработанной программы психологической профилактики.

Для проведения исследования была сформирована группа испытуемых в составе 20 человек, в возрасте от 55 до 68 лет. Основными критериями при подборе участников являлись:

- соответствие возраста испытуемых границам пожилого возраста (с социальным показателем этого периода в виде наступления пенсионного возраста);

- отсутствие в истории болезни расстройств поведения и психических нарушений;

- сохранные слухоречевые и зрительные функции, необходимые как для участия в профилактической программе, так и для обеспечения задач сбора эмпирических данных;

Результаты и обсуждение

Чтобы проверить гипотезу, мы разработали программу, которая использует музыкальную и вокальную терапию для предотвращения стресса у пожилых людей. Программа была предложена в виде 10 групповых занятий, и испытуемым также была предоставлена возможность получить индивидуальную психологическую консультацию.

Для решения проблем исследования была выбрана валидная и надежная психодиагностическая методика «Шкала тревоги» Ч.Д. Спилбергера, в адаптации Ю.Л. Ханина.

По результатам диагностики, значительное число респондентов (80%) имеют очень сильную реакцию на ситуации, вызывающие напряжение. Остальные испытуемые (20%) по-прежнему испытывают беспокойство по поводу многих ситуационных стимулов, несмотря на показатели ответного вмешательства [2].

Показатели шкалы личностной тревожности также дисфункциональные. У половины испытуемых, то есть у 50%, сформировались личностные черты, определяющие восприятие многих ситуаций и самых разнообразных из них как угрожающих.

При выявлении уровня тревожности результаты были представлены в виде диаграммы на рисунке 2.

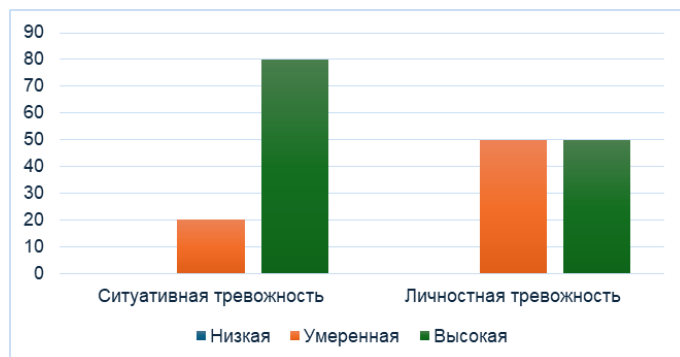

Рисунок 2 – Результаты опросника Ч.Д. Спилбергера

После тестирования программы мы реализовали контрольный этап экспериментального исследования, в ходе которого была решена задача определения эффективности выбранных методов работы по профилактике стрессовых расстройств у пожилых людей.

Первоначально мы проанализировали изменения в шкале тревожности Спилбергера.

Данные сводных результатов, засвидетельствовали наличие положительной динамики.

Таким образом, низкие уровни тревожности, которые не были обнаружены ни у кого из испытуемых на этапе подтверждения исследования, проявились у 20% испытуемых по реактивной тревожности, а личностная тревожность снизилась у 50% испытуемых после участия в профилактической программе.

Высокий уровень тревожности также значительно снизился у испытуемых - у 25% испытуемых с очень тревожными реакциями (по сравнению с 80% до внедрения профилактической программы) [3].

У большинства испытуемых снизилась высоко сформированная личностная тревожность, и только у 15% испытуемых (по сравнению с 50%) этот уровень проявился после участия в программе, давайте подробнее рассмотрим рисунок 3.

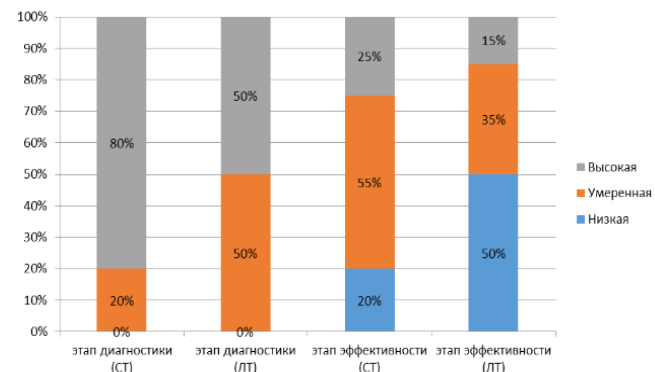

Рисунок 3 – Динамика показателей уровня тревожности до и после

По данным прогрессивных изменений в состояниях тревожности испытуемых показывают, что музыкальная терапия оказывает благотворное влияние на тревожность человека, снижая напряжение и сводя к минимуму тревожные реакции.

Профилактика стресса основана на простых действиях, без усилий вливаются в повседневный образ жизни. Этот метод предполагает дистанцирование себя от неблагоприятных условий.

Выводы

В ходе данного исследования мы изучили психическую профилактику как практичный и востребованный подход, представляющий собой комплекс мер по снижению частоты, распространенности и рецидивов психических расстройств и обеспечивающий психологическую поддержку профилактического характера.

Для решения профилактических проблем мы также определили подходы и методы воздействия с помощью психологии.

ЛИТЕРАТУРА

1 Аскарова Р. К. Возрастная психология: учеб. пособие. Алматы: Академический проект, 2021. – 702 с.

2 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/> (дата обращения: 01.03.2024).

3 Демьянов Ю. Г. Основы психопрофилактики и психотерапии. СПб.: Паритет, 2020. – 224 с.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ КРЕАТИВТІК ӘЛЕУЕТІН ДАМУЫ

КАПЕЗОВА Г. Б.

мектепалды даярлық сынып тәрбиешісі,

Иса Байзақов атындағы ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі заманда мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының алдында қоғам талабына сай әлеуметтік бейімділігі жоғары, жан-жақты дамыған, бөсекеге қабілетті, өмірде өз орнын табатын, тәуелсіздігімізді нығайтып, елімізді көркейту үшін өмірге жаңаша қарайтын креативті тұлға тәрбиелеу мәселесі тұр. Шығармашыл, креативті болуға деген ұмтылыс ерте заманнан бастау алған. Шетелдік, отандық зерттеушілердің еңбектерін қарастыра келе, қазіргі күні креативтілік мәселесінің аз зерттелмегенін байқадық. Ойлауға үйрету, баланы жастайынан дамыту мәселесі ежелгі грек философтарының еңбектерінен бастау алып, әлі күнге дейін өзектілігін сақтауда. Сократ пайымдау логикасының бірнеше жолын көрсетеді. Ол шығармашылық қабілеттерді анықтау үшін шабыттанған адамды бақылау әдісін пайдаланды. Жетекші сұрақтардың көмегімен адамның бойындағы жасырын білімді жарыққа шығаруды «майевтика өнері» деп атады. Ой тәрбиесі, баланың ойлау қабілетін дамыту, дүниеге көзқарасын қалыптастыру мәселелері қазақ ойшылдары мен ағартушыларының да еңбектерінен тыс қалмаған.

Әл-Фараби ой еңбегін қоғамды оятатын зерде, парасат шамшырағы, халықты әділетті қоғамға жеткізетін негізгі бағыт, ұрпақтар арасындағы рухани-мәдени сабақтастықты ғасырларға жалғастыратын құрал, әлеуметтік-этикалар күрделі мәселелердің шешімін, уақыт талаптарының жауабын табатын әдіс деп түсінді. Ой еңбегінің мақсаты тұтастықты, ақиқатты, ізгілікті, жаңа игілік көздерін іздестіру, соған қол жеткізу деп санады. Адамның өз болмысын өзі танып білуге тәрбиелеу ісіне үлкен мән бере келе, философиялық, логикалық, этикалық, тілдік тұрғыдан кеңінен саралап, бұларды бір-бірімен өзара сабақтастықта қарастырды. Әл-Фарабидің ойлау мен тіл арасындағы өзара байланыс, таным логикасы, ұғым мазмұны мен сөзбен бейнелеудің арақатынасы, олардың қолданылуы, тіл білімінің архитектурасы, сезім мен ойлау, тәрбие мен іс-әрекет жүйесін жетілдіруге байланысты «Білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан-дүниені тәрбиелемей үлкен

жетістікке жету жоқ» деген пікірлері өз құндылығын жоғалтқан жоқ [1, 52 б.]. Демек, ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани салауаттылыққа жол ашылып, адамның креативті ойлауына мүмкіндік пайда болады. Осыған байланысты адамның бойында креативтілік қасиеттерінің болуы балалық шақтан ақыл-парасаттың дамуына, логикалық ой-жігерінің жетілуіне кәсіби ықпал ететін мектепке дейінгі ұйымдардың баланың креативтік дамуына бағытталған оқу-тәрбие үдерісінің тиімділігі жоғары. Мектепке дейінгі ұйымдардың арнайы ұйымдастырылған іс-әрекеттерінде баланың қисынды ойлауына, шығармашылығының артуына, дүниетанымының кеңеюіне, тілдік қорының баюына ықпал етіліп, креативтіліктің дамуына жағдай жасалады.

Мектепке жасына дейінгі балалардың креативтілігін дамытуда Ж. Баласағұнның «Құтты білік» еңбегіндегі құнды теориялық идеялардың мәні зор. Оның ойынша, адам үшін құттың ұясы, бақыттың шыңы байлықта, билікте емес ақыл мен білімде. Ақыл мен білім жеке адамға және қоғамға пайда әкелуі тиіс дей келе, « - Ақыл, - деді ол, - қымбатыңның қымбаты, Ақыл жоқта, құнсыз тәннің сымбаты. Ақыл тұрар қатпарында миыңның – Бас қой орны - қимас асыл сыйыңның. Кісіге ақыл бейне кісен тәрзіді, Ісі үлгілі, қылығы онды, әрі ізгі» - деп жырлайды. Ойшыл адамның қымбатты қасиетінің бірі ақыл, ақылсыз тәннің сымбаты құнсыз екенін, ақыл-біліммен адамның құндылығы артатынын меңзейді. «Туғанда ақыл-есі болса адамның, Сияды соған бар ғылымы ғаламның, Күнде өсіп-қарап, зерттеп бағады, Зерттеген соң зердеге сап алады» - деген өлең жолдарынан адамның парасаттылығын бала кезінен дамыту идеяларын байқаймыз.

Осыдан, Ж. Баласағұнның негізгі идеясы ақылды, білімді, парасатты, бастамашыл, көшбасшы, әділ басқарушы адам тәрбиесі екенін білуге болады. Аталған адами сапаны бала кезден қалыптастыру креативтік әлеуетті дамытудың қайнар көзі болып табылады. дамып, ойлау қабілеттері шындалатынына сендіреді. Бұл пікір бүгінгі педагогикадағы өздігінен ойлауға, шешім қабылдауға, қиындықтарды жеңуге тәрбиелеу мақсаттарымен үндесіп жатыр [2, 32 б.]. Баласағұн идеялары Абайдың еңбектерінде көрініс табады. Абайдың дүние танымы бойынша күнделікті өмір тәжірибесінің нәтижесінен сана, ақыл пайда болып, толығады. Оны «Он тоғызыншы сөзінде» «Бала ата-анадан туғанда есті болмайды: есітіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам

білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады... Сол естілерден есітіп білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады» деген ойынан байқаймыз. Осылайша, ақын баланы кішкентайынан жақсы мен жаманды ажыратуға, көруге, білуге, есті болуға ұмтылуға, жақсыдан «ғибрат алып» білім жинап, дүние танымын кеңейтуіне ықпал ету керектігін меңзейді. Олай болса, ақынның жастарды жаман қылықтардан аулақ болуға, еңбек етуге, жастық шақты пайдасыз істермен өткізбей, білім алуға жұмсау керектігін, ерте жастан ізденуді, жаһандық жаңалықтан құр қалмай, өнер-білім нәрімен сусындауды, имандылыққа, адамгершілікке бет бұруды, ғылым-білім үйренуді өсиет еткен идеяларын басшылыққа алу мектеп жасына дейінгі балалардың креативтілігін дамытуға өз үлесін қосады [3, 48 б.].

Мектеп жасына дейінгі балалардың креативтілігінің негізгі құрауыштары қиял, ойлау, ойлану ұғымдарына Шәкәрім Құдайбердіұлы да зор мән берген. Оның шығармаларындағы «Ақыл – өлшеусіз жарық нұр», «Ақылды байлап қылма құл», «Барлық ғылым қиялдан, ойлаудан туған», «Аз ойна-көп ойла», «Адамның бұл дүниеде, бұл табиғатта жоқ нәрсені ойлануының өзі мүмкін емес, болуға мүмкін істі ғана ойлай алады. Бұл – бір. Екінші – сол қиял, болмайтын нәрсе деп отырғанымыз ұлғайтылып, өзгертіліп, ауыстырылып айтылған болашақ болуы мүмкін» - деген сөздерінен ақынның ақыл-парасат, ой, қиялға өзіндік сипаттамалар бергенін көреміз. Ақын табиғатта жоқ нәрсені ойлау деген қиялдау, ғылым қиялдан, ойлаудан туады, кез-келген нәрсені ақылға салып шешу, ұғынып түсіну керек деген ой тұжырымдарының өнімді ойлау мен қиял арқылы креативтілікті дамыту теорияларына жақын екенін байқаймыз. Халқымызда «креативтілік» сөзі пайдаланылмағанымен, ұтқырлық, жасампаздық, тапқырлық сынды адами құндылықтар жоғары бағаланып, креативтілік – тапқыр адам бойынан анықталған. Осыған орай «Асыл тастан, ақыл жастан», «Асыл ердің баласы, аз сөйлеп, көп тыңдайды», «Талабы жоқ жас ұлын – жалыны жоқ шоқпен тең», «Қына тастан шығады, өнер, білім жастан шығады» деген мақал-мәтелдер мен қанатты сөздерден бала тәрбиесіне қазақ халқының зор мән беріп, болашақ ұрпақтың бойында шығармашылықтың дамуына әсер ететін тәрбиенің бала табиғатымен үйлесімді болуына ерекше назар аударылғанын байқауға болады. Балаларды тапқырлыққа, алғырлыққа, шешендікке, сыннан сүрінбей өтіп мақсатына жетуге

тәрбиелеу халқымыздың ауыз әдебиетіндегі айтысжырларына, аңыздары мен ертегілеріне арқау болған. Ауыз әдебиетінде өмір тәжірибесін пайдалану, сөзді ұйқастыру, шебер қиюластыру, халықтың арманы мен ұшқыр қиялы «Қырық өтірік», «Ұр тоқпақ», «Ұшқыр кілем», «Күн астындағы Күнікей қыз», «Ер Төстік», «Алтын сақа» және т.б. көптеген ертегілерінде де кең көрініс тапқан. Қазақ ертегілерінде адамның дене мүшелерінің табиғи күш мүмкіндіктерін әсерлеу арқылы «сақ құлақ», «жел аяқ», «тау соғар», «көл тауысар», «құйыршық», «қаңбақ шал» т.с.с қиялғажайып бейнелерінің баланын қиялын дамытуға зор ықпалы бар.

Креативтілік мәселесін тапқырлық, ұтқыр ойлау, дұрыс шешім қабылдау ретінде өз шығармаларында сипаттаған Ы. Алтынсарин өмірдегі сарқылмайтын мол байлық білім екендігін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін, ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін айтады. Ағартушының баланың ойын, қиялын дамыту, танымын кеңейту сияқты ойлары әр туындысының астарында тұрады. Мысалы, «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесінде әлеуметтік немесе еңбекқорлыққа баулу сияқты тәрбиелік мәселелерден өзге балалардың психологиясы, олардың дүниетанымы, шығармашылық әлеуеті мәселесі көтеріліп отыр. Жалпы шеті-шегі жоқ, қысы қатал, иен далада тірі қалудың өзі адамнан нағыз креативтілікті талап етеді. Көштен қалып қойған балалардың жағдаяттан қалай шыққанын баяндау арқылы «Сен де осындай жағдайда не істер едің?» деген ой алдыға тартылады. Бала қиялы бұндай жағдайда белсенділеніп, жасауға болатын әрекеттерді тізбектейді. Аман қалғын келсе ойлан, сау-саламат болудың жолын ізде. Міне, осындай ойлар «Бай баласы мен жарлы баласынан» көрініс тапқан. Сондай-ақ, «Асыл шөп», «Әке мен бала», «Білгеннің пайдасы», «Бір уыс мақта», «Өнер білім бар жұрттар» және т. б. көптеген шығармаларының мазмұнында балалардың креативтілігіне негіз болатын дүниетанымды, ойды, қиялды, тілді дамыту мәселелері астасып жатыр. А. Байтұрсынов «Оқусыз халық қанша бай болса да, біраз жылдардан кейін оның бар байлығы өнерлі халықтардың қолына көшпекші. Мұның себебі бұл заманда не нәрсе болмасын машинаға айналды. Адам баласын көкке құстай ұшырған, суда балықтай жүздірген – ғылым. Дүниенің бір шетінен бір шетіне шапшаң хабар алғызып тұрған да ғылым. Отарба, откемелерді жүргізген ғылым» деп өнер мен ғылымның жасампаздық күшін паш етеді.

Ж. Аймауытұлы мектеп жасына дейінгі балалардың креативтілігін дамыту үшін маңызды барлық психикалық үдерістер

туралы сөз қозғаған. Соның ішінде қиялды жаңғыртушы және жасаушы қиял деп екіге бөліп қарастырады. Жасаушы қиялдың тетігін келесідей сипаттайды. «Берілген берненің бөлек-салағын алып, шығарып тастауымызға мүмкін. Мәселен, үй жерде болмақ кой, жер деген бернені алып тастап, орнына суды орнатамыз. Кеме жүретін суды алып тастап, судың орнына әуені қоямыз. Біз дәуді, періні, жез тырнақты, ергежейліні қиялдаймыз. Сол тәрізді нәрсенің салмағын шығарып тастап, қаңбақтай деп қиялдауымызға мүмкін. Сол сықылды, нәрсеге өзінде жоқ сипатты теліп қоямыз. Қиялымызбен адам кеуделі, арыстан бөкселі жануар жасаймыз. Екі басты самұрық, екі басты айдаһар жасаймыз, әйтпесе адамға қанат бітіреміз. Және ойдағы нәрселерді құрастырамыз. Әрі адам, әрі кісі жандықтар туғызамыз. Сөйлеуші жануар, алтын балық, алтын алма, сүт өзен, кәусар көл, аққу, пері қызы, жалғыз көзді жалмауыз, жалғыз аяқ сұмырай жасаймыз». Сонымен қатар бала қиялын сөз арқылы дамытудың жолын былай көрсетеді, «Жас балаға «шөл» деген сөздің мағынасын ұқтыру үшін «Мидай жазық кең далаға құм төселсе, шөп, ағаш сықылды өсімдік, не бір ұрттам су болмаса, сондай даланы «шөл» деп атайды. Бала жазықты, шөбі жоқ тақыр жерді, құмды бұрын көрген. Балаға осылардың басын құрастыру керек, сөйтіп қиялымен «шөлдін» бернесін жасау керек» - дейді [3, 72 б.].

Қазақ баласының қиялы кең болғанын осы мысалдардан-ақ аңғаруға болады. Яғни, мектеп жасына дейінгі ересек жастағы балалардың ойлауы мен қиялын жетілдіруде көрнекі құралдар пайдаланбас бұрын осындай тәсілдерді де қолдану жақсы нәтиже беретіні күмәнсіз. Сонымен ежелгі грек философтары, қазақ ойшылдары мен ағартушыларының идеяларынан мектеп жасына дейінгі балалардың креативтік әлеуетін дамыту үшін баланың танып білуге деген қызығушылығын ояту, жаңалық табуға, табиғат сырларын білуге ұмтылдыру, дүниені тану арқылы ойын, қиялын, тілін дамыту, білімге талаптануға, өзін үнемі жетілдіруге, ізденісте болуға, өмірлік тәжірибе жинақтауға үйретудің және ондағы ойынның маңыздылығын байқаймыз. Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың креативтік әлеуетін дамыту мәселесін қарастыру үшін зерттеу тақырыбымыздың негізгі категорияларының бірі - «креативтілік» ұғымының мәнін ашып алуымыз керек. Креативтілікті үдеріс ретінде қарастыру шығармашылық қабілетімен қоса осы процесті қамтитын және ынталандыратын жағдайларды анықтауға, сонымен қатар оның нәтижелерін бағалауға мүмкіндік береді. «Креативтілік – күрделі

құбылыс, оның зерттеулері психологиядағы әртүрлі тәсілдер бір-бірін қалай толықтыратынын және оларды метатеориялық деңгейде қалай кіріктіруге болатынын көрсетеді» – дейді. «Креативтілікке» зерттеу жұмыстарында тез ойлап табу, әрекет нәтижесінде айрықша идея шығару, жаңа дүние жасау, білім мен ғылымның барлық салаларында жаңалық ашу, аяқ астынан ақыл табу, терең сезім, толғаныс, интеллектуалдық биіктік, ойлаудың дәстүрлі шеңберінен шығу, проблемалық жағдаяттарды шеше алу, ұшқыр ойлылық деп анықтама беріледі. Осыдан, креативтіліктің өркендеуге, дамуға, нәтижеге жетуге бағытталғанын байқаймыз. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды талдай келе, ғалымдардың креативтілікті ерекше қабілет, қалыптан тыс ойлау түрі, нәтиже, іс-әрекет ретінде қарастырғандарын байқадық. Сонымен, креативтілікке тұлғаның ізденіс арқылы алға ұмтылуы мен ерекше ойлай білуінің нәтижесінде жаңалық ашу, жаңа зат ойлап табу немесе мәселені өзгеше шешу әрекеті деп анықтама береміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ даласының ойшылдары IX-XII ғғ.: Қорқыт. Әл-Фараби. Ж.Баласағұн, М.Қашқари, Қ.А. Иассауи / жауап. ред. Ә. Н. Нысанбаев – Алматы: Ғылым, 1995. – 32 б.
- 2 Баласағұн Жүсіп Құтты білік / Көне түрік тілінен ауд. А.Егеубай. - Алматы: «Өлке», 2006. – 640 б.
- 3 Абай Құнанбаев. Хикмет кітабі. BookofWisdom: жинақ / құраст. және жалпы ред. К. Серікбаева. – Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2016. – 499 б.

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

КАРИЕВА М. С.

математика пәнінің мұғалім, Қызылқак ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Математиканы оқытудың білімдік мақсаты – барлық оқушыларды математиканың ғылыми негіздері туралы жүйелі біліммен және олардың толық, сапалы және тұрақты меңгеруіне қажетті дағдылармен қаруландыру болып табылады. Осындай оқыту нәтижесінде оқушылардың ой-өрісі дамиды. Математика

пәні оқушыларға математикалық білім мен дағды жүйесін берумен қатар, мектепке басқаша білім беру рөлін атқарады:

1. Оқушылардың бізді қоршаған ақиқат болмысты танып білудің математикалық әдістерін игеруіне жәрдемдесу;

2. Оқушыларды ауызша және жазбаша математика тіліне үйрету (қарапайым, анықтық, қысқа да нұсқалық, толықтық);

3. Оқушыларды математика бойынша алған білім дағдыларын оқу және өз бетімен білім алу барысында белсенді түрде пайдалана білуге үйрету;

Баланың жас ерекшелігін ескере отырып математикадан түрлі логикалық тапсырмалар беру арқылы, білімнің беріктігін қамтамасыз ету, баланың шығармашылық қабілетін дамыту, интеллектуалдық деңгейін көтеру кезде білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамда сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылық пен жұмыс істеуін, логикалық ойлау және функционалдық сауаттылық қабілеттерін артып, кеңінен іс жүзінде қолдануды талап етеді. Оқуға қабілеттілік деп оқушының неғұрлым қысқа мерзім ішінде білімнің биік деңгейіне жету қабілетін түсінеміз. Оқуға қызықтырудың басты элементтерінің бірі - нәтижеге жетуге ынталандыру [1, 32 б.]. Сонымен қатар «функционалдық ойлауды дамыту» дегеніміз барлық логикалық ойлау операцияларын (талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, саралау) арнайы жүйелі түрде қалыптастыру, ойлау белсенділігін, өз беттілігін дамыту.

«Функционалдық ойлау – логикалық сөйлеудің негізі, ал мұны – сауатты сөйлеуді ұстаз дамытуға тиіс», - деп көрсетті К. Д. Ушинский.

«Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылық қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» - деп, айқын атап көрсетті. Еліміздің мәртебесінің биік болуы қоғам мүшелерінің, келешек ел болашағы – жас ұрпақтың белсенділігі мен іскерлігіне тікелей байланысты болмақ. Орта білім беру мақсаты – жедел дамып келе жатқан әлем жағдайында алынған терең білімнің кәсіби дағдыларының негізінде өз бағытын еркін анықтайтын, өз мүмкіндіктерін іске асыра алатын, өзін-өзі дамыта алатын және өз еркімен дұрыс жауапты, дербес шешім қабылдайтын жеке тұлғаны қалыптастыру. Жеке тұлғаны қалыптастыруды дамыту мен оған жан-жақты терең білім беру мақсатында баланы оқыта отырып,

оның математика сабағында және функционалдық сауаттылығын арттыруды жауапты іс деп таныдым. Қазіргі заманғы ғылыми – техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына мүлде жаңа міндеттер қойып отыр. Ол міндет – білім берудің ұлттық модуліне өту арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халық аралық дәрежеге жеткізу.

Ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір оқушыда сапалы және терең білім іскерлігінің болуын, олардың шығармашылықпен жұмыс істеуін, ойлауға қабілетті болуын етеді. Математика пәнін оқыту процесінің негізгі мақсаты – арнайы педагогикалық әдістермен мақсатты жүйелі түрде пайдаланып оқушылардың интеллектісін, шығармашылық ойлауын, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін қалыптастыру, өз бетімен білім алу дағдыларын дамыту болып табылады. Оқушылардың өз бетімен жұмысын қалыптастыру – оқушының пәнге деген қызығушылығынан және қажеттілігінен туады.

Оқу – тәрбие үрдісін ұйымшылдықпен жүргізуде оқытушы басты тұлға. Осындай талапқа сай қызмет істеу үшін оқушылардың оқуға деген белсенділігін арттыру жолдарын ұтымды ұйымдастыру үшін мұғалімнің өзінің теориялық және әдістемелік білімін ұдайы толықтырып, психология мен педагогикалық ғылымдарды толық меңгеріп, ондағы ғылыми жаңалықтарды және озық тәжірибелерді үнемі пайдаланып отыруы тиіс. Сонда ғана оқушылардың білімге деген белсенділігін арттыруда мұғалімнің қызметі жемісті болады, оқу-тәрбие жұмысының нәтижесі бүгінгі күннің көтеріңкі талабына үн қосады. Оқушылардың оқу процесіндегі белсенділігін арттырудағы, функционалдық сауаттылықтың дамуындағы мұғалімнің үздіксізденуі – бүгінгі күннің негізгі талабы.

Қазақстанның орта білім беру жүйесінің алдында адамзаттық құндылық тұғырнамасында қалыптасқан, өзіне-өзі сенімді, ғылыми – теориялық білімділігі мен тәжірибелік қабілеттері арқылы әлеуметтік кеңістікке еркіне не алатын қасиеттеріне ие дарынды тұлға тәрбиелеу міндеті қойылып отыр [2, 45 б.].

Мектеп математикасын оқушының толық меңгеруі дегеніміз – математиканың мектеп көлеміндегі барлық бағыттары бойынша толық білім, білім дағдыларын игеру деген сөз. Демек, оқушы математикалық білімнің кез келген бағыттары бойынша, кез келген уақытта талдау жасай білу керек.

Математика ғылымын бизнеспен байланыстыруда көптеген қызықты мәліметтер алғанын дәлелдеп келтірді. Олай болса,

математика пәнін игеру – оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып, логикалық ойлау қабілеттері дамыған функционалдық сауатты оқушы шығармашылығына, кәсіби құзырлығына айналса, математиканы оқытудың басты мәселесі шешіледі деген ойдамын.

Математика – барлық ғылымдардың логикалық негізі, демек, математика – оқушының дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады, оны шындай түседі және әлемде болып жатқан жаңалықтарды дұрыс қабылдауға көмек береді.

Математикалық сауаттылық – математиканың өмірдегі орнын түсіну, білу – әртүрлі формада берілген сандық ақпаратты оқу, талдау – есептерді шығарудың ыңғайлы тәсілдерін табу, орындау, өзін-өзі тексеру, өмірмен байланыстыру – математикалық білімін өмірлік жағдаяттарда кездесетін түрлі мәселелерді шешуде еркін қолдану болып табылады.

«Ұстаздың биігі ойлана қарасаң биіктей береді, үңіле қарасаң, терендей береді, қол созсаң қарсы алдында, айналсаң артыңда тұрғандай» – деп Сократ айтқандай Егеменді еліміздің алдыңғы қатарлы мемлекеттің қатарына қосылуға табандылықпен жылжу саясаты қоғамымыздың барлық саласында түбегейлі өзгерістер енгізіп, жаңа талаптар қойылып отыр. Соның ішінде болашақ ұрпаққа әлемдік деңгейде білім беру мақсатына орай білім мазмұнына жаңаша қарау – басты міндеттердің бірі. Қазіргі кезде білім берудің жаңа жүйесінің жасалынуы, білім мазмұны мен әдіс-тәсілдерінің жаңаруы бәсекелестікке қабілеті мол, шығармашылық бағытта еңбектенетін, ой қабілетімен ерекшеленетін азаматты тәрбиелеуді көздейді.

Сапалы білім – ел болашағын айқындайтын басты көрсеткіш болып табылады. Бүгін мектеп партасында отырған білім алушылар ертең ел тағдырын шешетін азаматтар. Олардың сапалы білім алуын бүгін қамтамасыз ету – мұғалімнің басты міндеті. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен іс-тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» – деп атап көрсетілген. «Халыққа білім беру және ғылымды дамыту, оларды реформалау ісін қарқынды жолға қоюымыз керек» екендігін міндеттей отыра, білім беру жүйесінің әдіс-тәсілдеріне жаңаша құрылыммен келу керектігін көреміз. Маңызды мәселелерді

шешуде, жас ұрпаққа сапалы да, саналы ой еңбегіне тәрбиелеуде математиканың алатын орны ерекше. Қазіргі заман – математика ғылымының өте кең, жан-жақты тараған кезеңі. Ал, талапқа сай математикалық білім берудің басты шарты математикалық мәдениеттіліктің деңгейін көтеру болып табылады. Математика пәні ең алдымен оқушылардың дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады және шындай түседі, сондай ақ әлемде болып жатқан түрлі құбылыстарды, жаңалықтарды дұрыс қабылдап түсінуге көмектеседі. Пәннің болашақ тұлға үшін моральдық эстетикалық және этикалық тұрғыдан да тәрбиелік мәніде баршылық.

Қазіргі қоғамымызда болып жатқан түбірлі өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың қилы әдістері мен технологияларын білуі қажет.

Әдіс дегеніміз – мұғалімнің белгілі бір мақсатқа жетудегі іс-әрекеті, ал технология – көптеген әдістердің жиынтығы. Бүгінгі білім саласына енгізіліп жатқан сындарлы оқыту ол оқушының дамуы мен білім алуына өзара тығыз ықпалдастық пен бірлескен жұмыстар арқылы жүзеге асырылып, мұғалім сабақта бағыт беруші болып табылады. «Сындарлы оқытудың мақсаты – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез-келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету оқушының дамуы мен есте сақтауына ықпал ететін білім алатын ортасы мен сабақта қолданатын инновациялық тиімді әдіс-тәсілдер. Сындарлы оқытудың теориялық негіздерінің мақсат-міндеттері мен маңызын түсінетін, ұстанымын өзгерткен мұғалім болуы қажет. Мұғалімнің ұстанымы оның көзқарастарын қалыптастыру барысына зор ықпал етеді, ал көзқарасы белгілі бір шешімдердің қабылдануы мен сыныптағы іс-әрекеттерді түсіндіру көзі болып табылады. Сондықтан кез-келген мұғалімнің оқыту құралдары оның өз болжамдарының, білімі мен ұстанымының, көзқарастарының жиынтығынан тұруға тиіс. Мұғалім сындарлы оқытудың теориялық негіздерін оқып-үйреніп, оны сабақтарында тиімді қолданып, табысты оқытудың негізі болып саналатын Шульманның үш көмекшісі: кәсіби түсінік, оқытудың тәжірибелік дағдылары, кәсіби-адамгершілік тұтастық қасиеттерін бойына сіңіруі қажет. «Сапалы оқыту – мұғалім бейнесімен танылатын сан алуан элементтер арасындағы байланыс болып табылады, ол өзі белгілі бір деңгейде тәуелді жағдайлар жасалынған кезде жүзеге асырылады. Сапалы оқыту оқушылардың, қоршаған орта жағдайы және оқыту, білім алу мүмкіндіктерінің бірлігі ретінде қарастырылады».

Жаңартылған білім берудің тағы да бір ерекшелігі – оқушылардың үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білуі. Тақырыпты мұғалім меңгертіп түсіндіргеннен гөрі, бірігіп топпен оқу тиімді болып табылады. Белсенді оқыту оқушылардың белсенді қызметпен айналысуы арқылы мұғалім берген ақпараттың мәнін ұғынып, алған білімдерін есте сақтап, оны қолдана алуын қамтамасыз етуді көздейді [3, 22 б.].

Қазіргі заман – математика ғылымының өте кең, жан-жақты тараған кезеңі. Ал, талапқа сай математикалық білім берудің басты шарты – математикалық мәдениеттіліктің деңгейін көтеру болып табылады. Қазіргі таңда жаңартылған білім мазмұнына сәйкес математика сабағында мұғалім теориялық ілімдерді меңгертуді, практикалық әдіс-тәсілдермен ұштастыра отырып, тез, ұтымды есептеулерге жаттықтырады. Оқушы үй тапсырмасы ретінде өткен тақырыптарды қайталамаса, үй тапсырмасын орындамаса, есеп шығармаса, белгілі нәтижеге қол жеткізе алмаймыз. Оқушы бұл пәнді тиімді меңгеру үшін, оқытылатын материалға қызығуы, есеп шығаруда қызығушылық танытуы тиіс. Математикалық есептерді шығару кезінде төзімділік пен табандылықтың қалыптасуының өзі тәрбиемен ұштасып отырады. Жаңартылған білім мазмұны бойынша математика сабағын жүргізгенде әр түрлі әдіс- тәсілдерді тиімді пайдалана білу керек.

Математика пәні нәтижелі болу үшін:

- Әдіс-тәсілдердің тиімді таңдалуы;
- Сабақтан алған әсері оқуға қызығушылығын және білімге деген сұранысты арттыруы;
- Сабақ қарқынының оқушыларға қолайлылығы, мұғалім мен оқушы жұмыстарының нәтижелілігі;
- Жұмыс барысында мұғалім мен оқушы арасында тығыз байланыс орнату, әр оқушыға сенім білдіру.

Мұғалімдер пайдаланатын әдіс оқудың тиімділігіне елеулі әсерін тигізеді.

Математика сабағындағы білім беру сапасын арттыру мақсатында жүргізіліп жатқан жұмыстарымыздың негізгі бағыты осындай теориялар мен оқыту мен оқуды жақсартудың жолдарына негізделген. Сындалы оқытудың теориялық негіздеріне сүйене отырып әрбір сабағымды сыни ойлана отырып, оқушылардың

білімінің қалыптасуына ықпал ететін әдістерді қолданып өтуімнің нәтижесінде, оқушыларым айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Олар, ортақ проблеманы шешуде бірлесіп жұмыс істей алды, әдіс-тәсілдерді қолданып, ойлау дағдыларын, оны жеткізу дағдылары қалыптасты. «Автор орындығында», «Алты қалпақ», «Кубизм», «Балық қаңқасы», «Болжау кестесі», «Фрайер», «Температура өлшеу» т.б әдістер арқылы тапсырмаға логикалық қорытынды, интерпретациялар жасату, оқушылардың ынтасы мен қызығушылықтарын арттыруға, диалогтық байланысқа түсу үшін тиімді болғандықтан бұл әдісті қолданысқа енгіздім. «Жигсо» әдісі бойынша тақырыпты меңгерту арқылы жаңа білімді дамыту. Марсел мен Литлтонның еңбектерінде диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын көрсетеді. Яғни интерактивті қарым-қатынас пен достарымен бірігіп жүргізілген жұмыс балалардың танымды дамуына әсер ететіндігін дәлелдейді. Бұл әдісте оқушылар белсенді болып, жаңашыл идеяларға сеніммен қарады [3, 33 б.].

«Соңғы бес минут», «Тарсия», «Сэнгвич», «Плюс, минус, қызықты», «Білдім, білгім келеді, үйрендім» т.б тәсілдер арқылы сабақты меңгеру деңгейіне кері байланыстар жасап, «Блоб ағашы», «Табыс сатысы», «Күн, бұлт, жауын» т.б кері байланыс түрлеріне дағдыланып, өздерін өздері бағалай алды. Білім беру сапасын арттыру бағытында жүргізілген зерттеу жұмысымыздың барысында кедергілерге де кезіктім. Соның бірі оқушылар жаңа сабақты игерту мақсатында жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде сабақ мақсатын өздері қойып, бүгін не үйренетінін анықтағанмен, жаңа сабақты игеру барысында топтық жұмыста белгіленген уақыт жетпей қалды. Оның себебі, оқушыларға сабақ материалының қиындығы мен бұған дейін таныс болмауы әсер етті. Бұл кедергіден шығар үй тапсырмасын берудегі «Төңкерілген әдіс» түрін қолдану дұрыс деп таптым. Оқушыға келесі жаңа сабақ материалы үйден оқуға немесе сол тақырып пен өткен тақырыпты байланыстыратын тапсырмалар беріледі. Оқушы ізденіп, оқып келсе жаңа сабақта берілген ресурсты оңай қабылдап және тобындағы достарына да түсіндіре алып, топ жұмысын сәтті қорғай алады. Үйден жақсы дайындықпен келген оқушы басқа топтардың да жұмысын тындап, өзіндік сұрақтарын қойып, дұрыс баға бере алады. Екінші кедергі, оқушылардың математикалық сөйлеу дағдысының төмен болуы. Бір сөзбен айтқанда математика пәнінің мұғалімдері көп әдісті білуге тырысуы керек. «Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде

колдануы керек», - деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мұғалімге арналған нұсқаулық. 2016, – 90 б.
- 2 «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Н.Назарбаев 13.04.2017 жыл, – 66 б.
- 3 А.Қ.Әлімов. Оқытуда интербелсенді әдістерді қолдану. Алматы, 2012ж – 182 б.

ИНФОРМАТИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА ПӘНДЕРІНЕН ӘЛЕУМЕТТІК ОСАЛ ОТБАСЫЛАРДАН ШЫҚҚАН БАЛАЛАРҒА ҚОСЫМША САБАҚТАР ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

КАСЫМОВ К. Ж.

информатика пәнінің мұғалім, Қабанбай батыр атындағы «Жас сарбаз» облыстық мамандандырылған лицей-мектеп-интернат, Павлодар қ.

НАБИЕВА А. С.

математика пәнінің мұғалім, Павлодар монтаждау колледжі, Павлодар қ.

Біздің еліміз ең алдымен өзінің негізгі бағыттарын айқындап алған ел, сондықтан еліміздің даму стратегиясында халықтың әлеуметтік осал топтарын қорғау, оларға көмек көрсету басым бағыттардың бірі ретінде қарастырылады. Қазір әлемде әлеуметтік-экономикалық ахуалдары ауыр жағдайдағы отбасылар санының артуына орай педагогикада әлеуметтік осал отбасылардан шыққан деген түсінік пайда болды [1, с.58]. Бұл түсініктің пайда болуы көкейкесті мәселелерге айналғандай-мыс. Себебі бұл Қазақстандағы білім алу және білім беру реформасында ерекше қолдауды қажет ететін мәселе. Ол мәселенің пайда болуы өскелең ұрпақтың қалыптасуына үлкен әсер етеді, сондықтан бұл топқа жататын білім алушылар ұстаздың қолдауын қажет етеді. Көптеген зерттеулер дарынды оқушыларды ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік осал топтағы балаларды да қолдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Бұл тақырып өте маңызды, өйткені әр бала өзінің әлеуметтік мәртебесіне қарамастан білім беруде тең мүмкіндіктерге лайық болуы керектігін ұмытпауымыз қажет. Біз өзімізге мынандай сұрақ

қоюымыз керек: мұндай балалар үшін қауіпсіз және қолдау ортасын қалай құруға болады? Бұл топтан ыққан балаларға ұндай көмек көрсете аламыз? Біз Мұхтар Әуезовтың: «Халық пен халықты, адам мен адамды теңестіретін нәрсе – білім» деген сөздерін есте ұстауымыз керек. Осал отбасылардан шыққан балаларға білім беру мүмкіндіктерін ұсыну-олардың әлемін, көзқарасын жақсы жаққа өзгерту тәсілі болып табылады.

Екінші маңызды аспект – әр баланың жеке қажеттіліктерін ұғыну, түсіну, сезіну. Мұғалім ретінде біз тек білімді ғана емес, сонымен қатар әр бала үшін өзін-өзі дамыту, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі растау дағдыларын дамытуға ат салысуымыз керек.

Мұғалімнің ӘООШ оқушыларға арналған жұмыс жоспары:

- Әлеуметтік осал отбасылардан шыққан оқушылардың ерекшеліктерін анықтау;

- Сабақтағы мотивация әдістері;

- Оқушылармен информатика және математика пәндерінде жұмыс істеудің ережелері мен қағидалары;

- Сабақта үлгермеген оқушыға көмек көрсету;

- Оқушылардың оқуға деген оң көзқарасын қалыптастыру бойынша жұмыс жүйесі;

- Оқушылармен жұмыс жоспары;

- Үлгерімсіздіктің алдын алу.

ӘООШ оқушылардың ерекшеліктері:

- білімнің төмен деңгейі, соның салдарынан интеллектуалды дамудың төмен деңгейі немесе кейбір сыртқы немесе ішкі факторларға байланысты танымдық қызығушылықтың болмауы немесе керісінше білімнің жоғары деңгейі;

- қарапайым ұйымдастырушылық дағдылар қалыптаспаған немесе жоғары деңгейде қалыптасқан;

- оқушылар тарапынан Өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі немесе ата-ананың қолдауының жоқтығы;

- себепсіз сабақты жиі өткізіп жіберу, бұл білімде жүйенің болмауына және соның салдарынан интеллекттің төмен деңгейіне әкеледі.

Сабақтағы мотивация әдістері:

- сабақта оқушының назарын өзінде «ұстауды» дағдыландыру;

- оқушыларды үнемі жігерлендіру, оң кері байланысты беру;

- балаларды оқудан қанағат сезімін сезінуді үйрету;

- түсінбеген ақпарат бойынша жылдам кеңес алуға мүмкіндік беру;
  - пәнге қызығушылықтарын арттыру.
- Оқушылармен жұмыс істеудің ережелері мен қағидалары:
1. Оқушының қабілетіне сену, оған осы сенімді жеткізуге тырысу, оқушыны да сенімді болуға үйрету;
  2. Оқушыға берілген ақпаратты толық меңгеруге уақыт беру керектігін есте ұстау, бірақ ол уақыттың ектен тыс көп болмауына көңіл бөлу;
  3. Оқушыны асықтырудың қажеті жоқ, күтуді үйрену керек;
  4. Әрбір басталған сабақ өткен сабақтың жалғасы болып табылады, кез келген оқушы зерттелетін тақырыпқа жаңа нәрсе, жаңа леп әкеледі;
  5. Оқушыларға тақырыптың немесе ақпараттың бәрін есте сақтайтынына мүмкіндік беру. Бір тапсырманы-мұғалім өзі көрсетеді, екіншісі-оқушы мұғаліммен кеңесіп, үшіншісі жеке өзі оқушы шешеді;
  6. Есте сақтау, логика, ойлау, эмоциялар, оқуға деген қызығушылықты дамытуға үнемі қол жеткізу керек;
  7. Оқығаннан ең маңыздысын таңдай білу, оны баяндау, қайталау, бекіте білу;
  8. Жалпылау-кез-келген техниканың негізгі компоненті.
- Сабақта үлгермеген оқушыға көмек көрсету:
- Оқушылардың дайындығын бақылау процесінде көмек көрсету;
  - Жаңа материалды ұсыну кезінде көмек көрсету;
  - Сабақта өзіндік жұмыс барысында көмек көрсету;
  - Өзіндік жұмысты ұйымдастыру кезінде көмек көрсету.
- Оқушылардың оқуға деген оң көзқарасын қалыптастыру бойынша жұмыс жүйесі:
- 1 кезең - Мұғалім әрекет етеді, оқушы тек қабылдайды.
  - 2 кезең - Мұғалім жетекші болып қала береді, оқушы процестің жекелеген буындарына қатысады.
  - 3 кезең - Оқушы жетекші болады, мұғалім процестің жекелеген буындарына қатысады.
  - 4 кезең - Оқушы өз бетінше әрекет етеді.
- Оқушылармен жұмыс жоспары.
- Сабақта оқушылармен төмендегі жұмыстарды қолдануға болады:
- Дифференциалданған тапсырмалары бар тренажер карталар;

- Теориялық және практикалық тапсырмалары бар жауап таңдау карталары;
  - Үлгі шешімдері бар карталар;
  - Тестілеу;
  - Шығармашылық тапсырмалар;
  - Ойын түріндегі тапсырмалар;
  - Оқыту платформасында жеке тапсырмалар;
  - Қиындық дәрежесі бойынша үш нұсқалы тапсырмалар – жеңіл, орташа және жоғары;
  - Қосымша тапсырмалар жүйесін ұсына отырып, бүкіл топқа ортақ тапсырмалар;
  - Мобильдік қосымшалармен жұмыс;
  - Робототехника үйірмесіне араластыру;
  - Жеке сараланған тапсырмалар т.с.с.
- Үлгерімсіздіктің алдын алу:
- Оқушылардың дайындығын бақылау;
  - Сабақты себепсіз босатпауына көңіл аудару;
  - Сыныптан тыс өзіндік жұмысты ұйымдастыру және т.б.

Ең соңында мынандай маңызды бір қорытынды шығаруға болады: ӘООШ балаларға оң мотивацияны қалыптастыру оқушыға білім берудегі маңызды факторы болып табылады, онсыз жоғарыда сипатталғандардың бәрі жұмыс істемеуі мүмкін. ӘООШ балалармен жұмыс істеу барсында әрдайым оларды ынталандырып, жігерлендіру білім берудің қуатты құралы болып табылады [2, 87 б.].

Қазақстандық білім беру жүйесі елдің зияткерлік білім беру әлеуетін жүзеге асыруға бағытталған, жаңа тұлғаны қалыптастыруға негізделген, маңызды миссиясы бар бәсекеге қабілетті оқушыны оқытып тәрбиелеуге негізделген жүйе. Демек аталған көзқарас білім алушының оң мотивациясын қалыптастыру жолындағы ең маңыздысы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Теория и методика обучения математике в школе : [учеб. пособие] / под общ. ред. Л.О. Денищевой. – М.: БИНОМ. Лаб. знаний, 2011. – 247 с.
- 2 Акимова М.К. и др. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход. – М.: Знание, 1992. – 56с.

О МЕТОДОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ ИДЕЙ АБРАХАМА МАСЛОУ В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

КАСЫМОВА А. Б.

магистрант, 2 курс, Maqsut Narikbayev University, г. Астана

В системе среднего и высшего образования учащиеся часто сталкиваются с социальными и психологическими трудностями, которые требуют вмешательства специалистов. По данным Министерства образования США (2019) один из пяти учеников хотя бы раз сталкивался с издевательствами и буллингом в школе [1]. Последствия таких действий могут быть долгосрочными и включать повышенную вероятность развития психологических нарушений [2].

В Казахстане ситуация аналогичная, где согласно исследованию, проведенному Казахстанским Фондом Здоровья в 2019 году, 60% школьников сталкивались с буллингом, что подтверждает значимость проблемы [3]. Суицидальная смертность среди подростков и молодежи является серьезной проблемой для общественного здравоохранения в стране, как это показывает статистика [4]. Пандемия COVID-19 еще больше усугубила психическое состояние молодежи, приведя к росту стресса, тревожности и депрессии [5].

Поступление подростков в колледжи, университеты и расширение их социальных контактов могут стать новыми источниками стресса, которые усугубляют уже имеющиеся психологические проблемы. Так, например, по результатам проведенного исследования Американской ассоциацией колледжей и университетов в 2018 году было обнаружено, что значительная часть студентов высших учебных заведений испытывает психологические трудности [1]. Выявление причин, по которым студенты обращаются за психологической помощью, является важным элементом в создании эффективных программ поддержки и оказания психологической помощи. Вместе с тем необходимо отметить, что мотивация и мотивы, побудившие обратиться обучающихся за психологической помощью к психологам могут быть разнообразны.

В XX века Абрахам Маслоу выдвинул оригинальное видение мотивации, основываясь на иерархии потребностей личности. Мотивация интерпретируется им как динамический процесс, побуждающий людей к действиям для удовлетворения своих потребностей, которые меняются в зависимости от удовлетворенности текущих и наличия нереализованных потребностей. Структура

мотивационной сферы личности включает в себя различные уровни: физиологические потребности, потребности в безопасности, потребности в принадлежности, потребности в уважении, потребность в признании, самореализация/самоактуализация [6]. При этом Маслоу акцентировал внимание на том, что удовлетворение низших потребностей предшествует стремлению к удовлетворению потребностей более высокого уровня. Структура пирамиды потребностей А. Маслоу представлена ниже (Рисунок 1) [7].

Несмотря на то, что эта теория была выдвинута еще в прошлом веке, она не утратила актуальности. Эмпирическое исследование мотивационной сферы клиента, в том числе обучающихся, на основе анализа пирамиды потребностей (А.Маслоу) позволяет по-новому взглянуть на содержание социального запроса с целью оказания эффективной психологической помощи.

Рисунок 1 – Пирамида Маслоу

Несмотря на критику, связанную с универсализмом теории и недостатком эмпирической поддержки, теория мотивации Маслоу остается ценным инструментом для изучения мотивационной сферы студентов, особенно в контексте их стремления к получению психологической помощи. В рамках исследования был разработан опросник на основе этой теории, направленный на анализ мотивации личности обучающихся, обучающихся за психологической помощью.

Основываясь на теории иерархии потребностей Абрахама Маслоу, опросник, разработанный для данного исследования, представляет собой инновационный подход к анализу мотивационной

структуры студентов и определению их потребностей в психологической помощи.

Применение теории Маслоу в образовательном контексте позволяет не только идентифицировать ключевые области, в которых студенты нуждаются в поддержке, но и предлагает структурированный подход к разработке программ психологической помощи. Особенно это касается распознавания уровней потребностей от базовых физиологических до высших уровней самореализации, что является критически важным для понимания полноценной поддерживающей образовательной среды.

Предложенный опросник включает в себя ряд вопросов, которые направлены на диагностику мотивации обучающихся в соответствии с пирамидой потребностей А. Маслоу. Знание и понимание разнообразных мотивов обучающихся, клиентов, обратившихся за получением психологической помощи, позволит эффективно оказать психологическую помощь клиенту. Опросник представляет собой углубленное исследование, направленное на понимание психологических потребностей студентов колледжей и вузов. Разработанный опросник направлен на диагностику клиента обращаться за профессиональной помощью по целому ряду конкретных вопросов, таких как расстройства пищевого поведения, проблемы с сексуальным здоровьем, проблемы со сном, беспокойство из-за распространения слухов, финансовый стресс, проявления агрессии, трудности в отношениях, выражение эмоций, чувство отсутствия поддержки, оценка личных достижений, постановка целей, границы, столкновение с неуважением, достижение целей и/или мечтаний, поиск смысла жизни и переоценка жизненных ценностей. При подсчете баллов используется 7 балльная Лайкерта.

Такой подход позволяет получить более развернутую картину мотивационной сферы личности и определить основные запросы клиента при проведении психологического консультирования.

ЛИТЕРАТУРА

1 American Association of Colleges and Universities. Report on student mental health. Inside Higher Ed, 2018.

2 Nansel, T. R., Overpeck, M., et al. Bullying behaviors among US youth. Journal of the American Medical Association, 2008. [National center for biotechnology information]. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2435211/>

Kazakhstan Health Foundation. Report on the state of bullying in Kazakhstan, 2019.

4 National Center of Psychiatry and Narcology of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan. Study on the causes of suicide among teenagers, 2019.

5 Kazakhstan Health Foundation. Impact of the COVID-19 pandemic on the mental health of adolescents, 2020

6 Maslow, A. H. Motivation and personality. Harper & Row, 1954.

7 Todd Bridgman, Stephen Cummings, John A. Ballard. Who Built Maslow's Pyramid? A History of the Creation of Management Studies Most Famous Symbol and Its Implications for Management Education, 2018, [ResearchGate]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/324535823_Who_Built_Maslow's_Pyramid_A_History_of_the_Creation_of_Management_Studies'_Most_Famous_Symbol_and_Its_Implications_for_Management_Education

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КИСАТОВА Г. К.

магистрант, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасы,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АПЛАШОВА А. Ж.

ғылыми жетекші, п.с.ғ.к., ғылыми жетекші,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Музыка ықылым заманнан бері білім беру құралы ретінде қолданылып келеді. Балалар музыканы тыңдай отырып, қоршаған ортаны тереңірек сезініп, тани алады. Музыка олардың ойлары мен сезімдерін оятады, шығармашылық қиялын дамытады, көркемдік талғамын қалыптастырады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде баланың музыкалық білімінің маңыздылығын және жас ұрпақты көркем және музыкалық мәдениетке баулудың маңыздылығын анықтайтын зерттеулер мен олардың нәтижелері молынан берілген.

Ұлттық музыкалық дәстүр негізінде жас ұрпаққа тәрбие беру мәселелері А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев еңбектерінде айтылған болатын. Ал қазақстандық зерттеушілер Г. Қоянбаева, С. С. Құлмағамбетова, Л. А. Алексеева және т.б.

еңбектерінде қазақ халық музыкалық педагогикасын бастауыш мектеп жасындағы балаларға отбасылық білім берумен ұштастыру мәселелері көтерілген.

Қазақ музыкалық мәдениетінің дәстүрлерін сақтау және педагогикада қолдану мәселелері бойынша көркем-мәдени дереккөздерді, ғылыми әдебиеттерді талдау С.Ш. Еденбаева, Б. Физатов, Н. Н. Нүсіпжанова еңбектерінде қаралды. Оларда ұлттық музыкалық аспаптарда ойнау, импровизация, музыкалаудың негізгі нысаны ретіндегі дәстүрлі музыкалық білім беру жүйесі талданған.

Қазақстанда музыкалық білім беру қазақ халқының, сондай-ақ басқа да халықтардың мәдени құндылықтарын, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын интеграциялауға және өзара құрметтеуге бағытталған. Бастауыш сынып оқушыларының заманауи музыкалық білімі музыкалық әрекет арқылы баланың табиғатындағы шығармашылық, рухани қасиеттерді, оң өзгерістерді қалыптастырудан тұрады.

Психологтар музыканың сауықтыру, психоэмоционалды және дамытушылық аспектілерін бастауыш сынып оқушыларының жеке басының одан әрі дамуына негіз бола алатынын атап өтеді. Музыканың көмегімен баланың жүйке жүйесінің белсенділігін тепе-теңдікте ұстауға болады екен. Тым белсенді темпераментті азайтып, тежелген балаларды музыка арқылы жандандыруға болады. Сонымен қатар, музыка балалардың психоэмоционалды жағдайына пайдалы әсер етеді, баланың біліміне оң әсер етеді, музыкалық-қарқынды жаттығулар мен музыка сүйемелдеуімен орындалатын қозғалыстар баланың дене қалпын жақсартады, қимылдарды үйлестіреді, жүрудің анықтығы, ән салатын балалардың дауысын дұрыс қоюы баланың тыныс алуын тереңдетеді, ал ән айту сөйлеуді дамытады, өңеш күшін нығайтады және кекештенуді емдейді.

Осы тұрғыда бірнеше ғылыми тәжірибелерді талдап кетпекшіміз. Музыка, музыкант-мұғалім Н.А. Ветлугинаның айтуынша, балалардың эмоционалды реакциясын, толқуын, әрекетке деген күштарлығын тудырады [1]. Ол баланың музыкалық әрекетін қарастыра отырып, эмоционалды-субъективті және белсенді-субъективті қызығушылықтар болады деген пікір айтады.

Музыкалық әрекетте баланың шығармашылықты дамытуға қызығушылығын оятуға болады. Музыкалық сабақтарды ұйымдастыру кезінде оқушылардың жас және жеке даму ерекшеліктері ескеріледі. Музыка баланың көркемдік-мәдени талғамын қалыптастырып, баланың психикасына оң әсерін тигізеді.

Г. Кузнецова, Р.К. Дүйсембинова, Н. Роджерс және т.б. білім беру шығармашылық ортасын құруға назар аударады: ол эмоционалды көңіл-күй, шығармашылық ынта беруі керек. Шығармашылық орта шығармашылық бастауға ықпал етеді, шығармашылық атмосфера жасайды.

Заманауи музыкалық білім беру оқушылардың шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыратын білім беру бағдарламаларының жаңа тәсілдері мен мазмұнын жүзеге асыруды іздеуде. Бастауыш сыныптағы музыкалық білім баланың музыкалық шығармашылығын қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Музыкалық білім берудің жаңа тәсілдері инновациялық педагогикалық технологияларды енгізуді, табысты оқытуға білім беру ортасын ұйымдастыруды, өзіндік әдістерді талап етеді. Бастауыш сыныптағы музыкалық білім оқушының жеке шығармашылық әрекеттеріне бағытталған. Музыкалық сабақтарды ұйымдастырудың педагогикалық негіздері білім берудің жаңа тәсілдерін жүзеге асыруда, тәрбиеленушілердің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, сонымен бірге білім беру сапасын қамтамасыз ететін тұлға тәрбиелеу мүддесін көздеп құрылған. Музыка сабақтарында оқушылардың музыкалық әрекеттері жасалады. Осы сабақта негізгі үш аспект жүзеге асады:

- оқушылардың музыкалық қабілеттері дамиды және музыкалық мәдениеті қалыптасады, баланың жас ерекшеліктеріне байланысты музыкалық сауаттылықтары да қалыптасады;ын қалыптасуы қарастырылады;

- екінші аспект әдістемелік ұсыныстар, нұсқаулар, сабақтарды ұйымдастыруды көрсетеді;

- үшінші аспект педагогикалық рефлексия процесін қарастырады.

Мектепте бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілетін дамыту үшін оқытудың барлық аталған аспектілерін қамтитын әдіс-тәсілдерді таңдау маңызды. А. Н. Леонтьев [2] музыкалық қабілеттің дамуына әр түрлі ойын әрекеттері ықпал ететіндігін дәлелдеді.

Педагогикалық әдебиеттерде бұл мәселе бойынша көптеген көзқарастар бар. Баланың музыкалық қабілетінің дамуы бойынша біршама зерттеулер жүргізген А.И. Мухамбетованың [3] еңбегінде музыкалық білім мазмұнын негіздейді, музыка мен тәжірибе арасындағы, музыкалық белсенділік пен қабілеттер арасындағы байланысты ашады. А.И. Мухамбетова музыканың екі функциясын

– көрнекі және экспрессивті функцияларын атап көрсетеді. Ол экспрессивті функцияны басты функция деп қарастырады, өйткені музыка әрдайым белгілі бір сезімдерді, эмоцияларды көрсетеді, көңіл-күйді білдіреді.

Н. Н. Нүсіпжанов [4] қарапайым музыкалық қабілеттердің музыкалық дамуда музыкалық ойлаудың жүйелік факторы болып табылатын анықтады. Ғалымдар О.П. Радыновтың [5], Т. С. Ригинаның [6], К. В. Тарасовтың [7] және басқалардың зерттеулерінде балалардың музыканы тұтас және сараланған қабылдау қабілеті, орындаушылық қабілеттері, шығармашылық қиялы нақты музыкалық әрекетті орындау үшін қажет деп көрсетілген.

Музыкалық қабілеттердің құрылымы және олардың жиынтық дамуы баланың үйлесімді музыкалық дамуының шарты болып табылады. К. В. Тарасова [7] өз еңбектерінде баланың музыкалық қабілеттерінің көп деңгейлі жүйесін қарастырады. Ол музыкалық қабілеттерді екі ішкі құрылымға бөледі: музыкаға эмоционалды жауап беру және сенсорлық, интеллектуалдық және музыкалық есте сақтауды қамтитын танымдық музыкалық қабілеттер.

Музыкалық білім берудің заманауи ғылыми зерттеулері балалардың музыкалық қабілеттерінің дамуы әр түрлі музыкалық әрекеттерде, музыкалық сабақтарда болатындығын көрсетеді. Дәл осы жерде музыкалық сабақтардың ойын түрлерінде өтуіне баса назар аудару керек, нәтижесінде баланың музыкалық қабілеті қалыптасатынын және дамитынын атап көрсетеді.

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытуға мыналар ықпал етеді:

- 6-7 жастағы балалардың ерекшеліктерін қарастыру және музыкалық сабақтарда педагогикалық процесті ұйымдастыруды балалардың музыкалық мәдениетінің деңгейіне бағыттау-музыка туралы қарапайым түсініктің болуы (ән, би, музыкалық шығармалар) – ойын қызметін пайдалану;

- әр балаға жеке ұстанымды жүзеге асыру;

- музыкалық білім беру жүйесі құрылымын жасау.

Музыкалық сабақтардың қазіргі мазмұны белгілі бір музыкалық қабілеттерді меңгертуді қамтиды. Музыка сабақтары – музыкалық қызметті ұйымдастырудың негізгі формасы. Бастауыш сыныптағы музыкалық білім музыкалық мәдениеттен және жалпы музыкалық тәрбиеден тұрады.

Музыка сабақтарын өткізудің заманауи музыкалық педагогикалық негіздерінде музыка сабақтарының әдістемесімен байланысты проблемалар және оның шешімдері де анықталды:

- музыка сабақтарын өткізу кезінде жас ерекшеліктеріне байланысты әр оқушыға жеке көзқарас бала үшін таңдалған музыкалық әрекеттің оңтайлылығын анықтайды;

- оқушының музыкалық әрекеттерін бақылау жетістіктермен қатар олқылықтардың да бар екенін көрсеткен.

Бастауыш сыныптағы музыка сабақтарын өткізудегі шешуші ойларды негізге ала отырып және талдай отырып, білім беру процесін ұйымдастырудың педагогикалық негіздерін жетілдіруге болады деп санаймыз. Атап айтсақ, жаңа технологиялар оқытудың монотондылығын әртараптандыруға мүмкіндік береді, музыкалық-компьютерлік технологияларды қолдану музыкалық қызметті жандандырады, музыкалық шығармамен танысу аясын кеңейтеді, кез-келген мәселені шешуге жауап бере алады.

Мұғалімнің өзі оқушыларының жас ерекшеліктері мен музыкалық мәдениетін ескере отырып, педагогикалық негіздерге сүйене отырып, музыкалық сабақты ұйымдастырады. Оқыту ұйымдарының құрастырылатын нысандарына педагог ұсынған технологиялар мен әдістемелердің өзіндік білім беру мақсаттары болады. Оларды қолдану оқытуға бағытталғанымен, іске асыру процесінде және нәтижелерді алуда айырмашылықтары болады: әдістеме жеке пәннен асып кетпейді, білім берудің нақты қойылған міндеттеріне байланысты тараптарды біржақты қарастырады. Технология білім берудің әртүрлі салаларында балаларды табысты оқытуға қол жеткізу үшін пайдаланылады, пәндердің барлық мазмұнында іске асырылады. Педагогикалық технологияны таңдау кезінде әртүрлі технологияларды қолдану процесінде балалардың музыкалық қызметін ұйымдастыруды көздейтін білім беру мәселелерін шешуге тартылған дидактика принциптері қарастырылады.

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық мәдениеті музыканы қабылдауды, музыкалық шығарманың жанрын ажыратуды, музыкалық аспаптарда ойнауын қамтиды.

Білім беруді ұйымдастырудың педагогикалық негіздері сабақтарды ұйымдастырудың формасы мен түрлерінен ерекшеленеді, оқытудың интеграцияланған және арнайы музыкалық әдістеріне сүйенеді және жеке, топтық, ұжымдық түрде өтуі мүмкін. Топтық және дараланған, ұжымдық сабақтарды өткізу кезінде бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктері ескеріледі. Барлық

аяқталатын факторларды ескере отырып, музыка сабақтарын ұйымдастырудың формалары мен түрлері таңдалады.

Аталмыш факторларды ескере отырып, музыка сабақтарын ұйымдастырудың формалары мен түрлері таңдалады. Балалардың музыкалық қабілеттерін дамыту музыка сабақтарын ұйымдастырумен тікелей байланысты дедік. Баланы музыкалық қызмет түрлерімен таныстыру ерте жастан бастап қажет, балаларды бастауыш мектепке ән айтуға тартылса, ересектерге қарағанда, олардың дауысын қою және дауыс күшін нығайту тиімдірек жүреді. Н. А. Ветлугина [1], өз зерттеулерінде музыкалық есту мен ән айту оқушы дауысының дамуында балалардың есту - вокалды үйлестіруі маңызды рөл атқаратынын дәлелдеді. Осыған сүйене отырып, ән айтудың балалардың физикалық дамуына әсері айқын екенін тұжырымдауымызға болады. Ән айту баланың жалпы физикалық дамуына әсер етеді, қан айналымының, тыныс алудың өзгеруіне байланысты реакциялар тудырады. Музыканың адам ағзасына әсерін физиолог В.М. Бехтеров анықтады [8].

В. В. Давыдованың дамыта оқыту әдістемесінде [9] эксперимент арқылы балалардан білімдерін жетілдіруді талап ететін жағдайлар жасалатыны айтылды. Музыкалық-танымдық әрекет интонацияның мағынасын, автор мен орындаушының шығармашылық идеясын ашатын құралдарды өз бетінше таңдау арқылы жүзеге асырылады. Мұндай әрекет коммуникативті модельді, жеке және шығармашылық одақты құруда баланың интонациялық музыкалық ойлауын дамытады.

Г. К. Бектасова [10] мажор және минор тетіктерінің тыңдаушыға әсерін зерттеді, әуенді, ритмді және музыканың басқа экспрессивті құралдарын шебер қолдану адамның жұмыс және демалыс кезіндегі жағдайын реттей алады, оны ынталандырады немесе тыныштандырады деген қорытынды жасады. Дұрыс қойылған ән дауыс аппаратының қызметін қалыптастырады, дауыс жолдарын нығайтады, дауыстың жағымды тембрін дамытады. Дұрыс қалып біркелкі және терең тыныс алуға әсер етеді. Зерттеушінің еңбектерінде ән айту, дауыс пен естуді үйлестіруді дамыта отырып, балалардың сөйлеуін жақсартуға болатыны мәлімделді.

Зерттеушілер, педагог-музыканттар музыкалық тәрбие мен оқыту процесінде баланың жеке басын қалыптастыру бойынша үлкен тәжірибе жинақтады. Жоғарыда аталған зерттеушілер, педагог-психологтар айтарлықтай үлес қосты. Олардың еңбектерінде музыкалық білімді, дағдыларды игеру жүйесінің теориялық

негіздемесі берілген, әншілік, орындаушылық әрекеттің баланың жеке басының жан-жақты дамуына әсері көрсетілген. Музыка эстетикалық қабылдау мен эстетикалық сезімдерді, көркем және музыкалық талғамды – музыкалық өнерге деген бастауыш мектеп оқушысының көзқарасын қалыптастыратыны, бағалауы қалыптасатыны айтылған.

Сондай-ақ музыкалық өнер бастауыш сынып оқушыларының психикалық дамуына да ықпал етеді. Ол балалардың ойлау аясын кеңейтеді, қоршаған өмір, оқиғалар, табиғат құбылыстары туралы білім көлемін арттырады. Баланың музыкалық білімі мен дамуы оның өмірінің барлық кезеңдерінде жүзеге асырылады. Бастауыш сыныпта білім беру мен тәрбиеде ұсынылатын музыкалық әрекеттің барлық түрлері балалардың музыкалық қабілетін дамытады.

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері талданған ғылыми жадығаттарды саралай отырып, төмендегідей қорытындыға келеміз:

1. Әр оқушыға олардың ерекше музыкалық қабілеттері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жеке ұстаным жасау маңызды.
2. Жұмыстың ойын түрлері, шығармашылық тапсырмалар, музыкалық ойындар және жаттығулар сияқты әртүрлі оқыту әдіс-тәсілдерін белсенді қолдану керек.
3. Балалардың танымдық белсенділігі мен шығармашылық процесі арқылы музыкаға деген оң көзқарасын саналы түрде қалыптастыруға болады.
4. Отбасының музыкалық мәдениеті маңызды рөл атқарады, сондықтан ата-аналармен өзара тығыз қарым-қатынаста болу және оқушылардың музыкалық қабілеттерін қалыптастыру процесінде оларды қолдау мұғалімдер жұмысының ажырамас бөлігі болып табылуы шарт.
5. Музыка мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін үнемі дамыту және жетілдіру, сондай-ақ оқытуда заманауи әдістер мен технологияларды қолдану да өз жемісін береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ветлугина Н. А. Методика музыкального образования. – М., 1982.
- 2 Леонтьев, А.Н. Обучение как проблема психологии [Текст] / А.Н. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1957. – №1. – С. 3-17.

- 3 Мухамбетова, А.И. Система детского эстетического образования А. и С. Раимбергеновых // Алматы. Дайк - Пресс, 2002 – 544 с.
- 4 Нусипжанов, Н.Н. Бүлдіршіндерге арналған әндер [Текст] / Н.Н. Нусипжанов. – Алматы, 2012.
- 5 Радынова, О.П. Музыкальные шедевры. Сказка в музыке. Музыкальные инструменты [Текст] / О.П. Радынова. – М.: ТЦ Сфера, 2009.
- 6 Ригина, Г.С. Творческая деятельность младших школьников в системе музыкального образования: автореф. докт. ... пед. наук. [Текст] / Г.С. Ригина. – М., 1992. – 36 с.
- 7 Тарасова К.В. Онтогенез музыкальных способностей [Текст] / К.В. Тарасова. – М., 1988.
- 8 Бехтерев В.М. «О значении музыки в эстетическом воспитании ребенка». М. 1996.
- 9 Давыдова М.А. Музыкальное образование в детском саду: средняя, старшая и подготовительная группы [Текст] / М.А. Давыдова. – М.: ВАКО, 2006.
- 10 Бектасова Г. К. Коллаборативная среда как эффективная форма организации урока в условиях повышения качества образования и образования / Г. К. Бектасова. – Текст: непосредственный // Педагогическое мастерство: материалы VIII Междунар. науч. конф. – Москва: Буки-Веди, 2016. – С. 3-4

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ МУЗЫКА САБАҚТАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ

КИСАТОВА Г. К.

магистрант, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АПЛАШОВА А. Ж.

ғылыми жетекші, пс.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Музыка көп функционалды өнер ретінде [1] бастауыш сыныптағы оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту үшін мол мүмкіндіктерге ие. Музыка сабағында балалардың музыкалық-шығармашылық белсенділігін дамыту, ең алдымен, олардың музыкалық мәдениетке деген жағымды эмоционалды-бағалауыштық көзқарасын қалыптастырса, музыкалық қабылдау

тәжірибесін жинақтаса, соған байланысты музыкалық туындыларды қабылдау арқылы байыса тиімді деп санаймыз.

Музыка сабақтары бірнеше түрге бөлінеді. Балалардың музыкалық дамуы музыка сабақтарының өтілу нысанына байланысты, өйткені әр нысанның өзіндік жүктемесі болады. Мысалы, әнді меңгеру кезінде бала әннің кіріспесін мұқият тындайды, оны дер кезінде бастауға тырысады, берілген қарқынды ұстайды, оны орындау кезінде қарапайым реңктерді көрсетеді және өз сыныптастарымен бір уақытта орындауға тырысады. Көріп отырғанымыздай, әрекеттер сыртқы, объективті болуы мүмкін: бала ән айтады, қимылдайды, дирижерлейді, аспапта ойнайды және т.б., сонымен қатар ішкі болады: музыканы қабылдай отырып, оның эмоционалды көңіл-күйімен сусындайды, жеке және хор дыбыстарын салыстырады, тындайды. Әрекет бірнеше рет қайталанса, ол бірте-бірте үйреніп, дағдыға айналады. Бұл дағдыларды біріктіру балаларға жаңа, күрделі әрекеттерді жеңуге мүмкіндік береді.

Демек, музыка сабағының әрбір түрі сабақтың құрылымдық бірліктері болып табылатын сыртқы және ішкі элементтерді қамтиды. Музыка сабағының «ішкі» элементтері арқылы біз көркемдік танымдық процеске жататын құбылыстарды, яғни, қабылдау процесін және музыкалық материалды игеру сипатын түсінеміз. «Сыртқы» элементтерге әрекеттегі ішкі әрекеттердің көрінуіне ықпал ететін барлық нәрселерді айтамыз. Оларға: репертуар, музыкалық әрекет түрлері және олардың реттілігі, музыкалық туындыны оқыту әдіс-тәсілдері жатады.

Барлық музыка сабақтарында бастауыш сынып оқушыларын музыкаға икемдеуде төмендегі мәселелер көзделеді:

- музыкалық қабылдауды дамыту; музыкалық мәдениет пен музыкалық-эстетикалық талғамды қалыптастыру; балалардың музыкалық өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі тәрбиелеуге негіз болатын музыкалық білімдері, дағдылары және әдістері жүйесін меңгеруі;

- музыкалық-эстетикалық талғамды, көркемдігі жоғары музыкаға деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті, оны тындауға және орындауға құштарлықты қалыптастыру;

- рухани мәдениетімен танысу үшін өз халқының музыкасына және басқа халықтардың ұлттық музыкасына қызығушылық пен сүйіспеншілікті дамыту;

- әнге, хорға деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті дамыту; алған білімдері мен дағдыларын күнделікті өмірде және бос уақытта пайдалана білуді қалыптастыру [2].

Тақырыптық музыка сабақтары барысында балалардың музыкалық-шығармашылық белсенділігін дамыту үшін әртүрлі шығармашылық тапсырмалар қолданылған дұрыс және мұның бәрі балаларды музыкалық-шығармашылық әрекеттің әр түріне ынталандыру үшін кезең-кезеңімен қолданылса нұр үстіне нұр болады.

Тақырыптық музыка сабағы белгілі бір тақырып аясында балалардың музыкалық әрекетінің барлық түрлерін біріктіретін сабақ түрі болып табылады. Музыка сабағының жоспарында берілген тақырыптың сипатына байланысты бірнеше түрге бөлінеді: тақырыптық, мысалы, «Музыка және табиғат», «Музыкадағы жыл мезгілдері», «Алтын күз», «Наурыз мейрамы» т.б. Бұл сабақтарда ең бастысы өмір құбылыстарын жеткізуде музыканың мүмкіндіктерін көрсету. Музыкалық-тақырыптық сабақтар – бұл тақырыпты тұжырымдаудың өзі музыкамен, оның бейнелеу құралдарымен, музыкалық аспаптармен, композиторлардың есімдерімен, шығармаларымен және т.б.

Кешенді музыка сабақтары өнердің әр түрінің – музыка, кескіндеме, әдебиет, театр және т.б. өзара бірігуіне негізделеді. Бұл сабақтардың мақсаты: балалардың музыкалық-көркемдік әрекетінің әр түрін, мысалы, музыкалық, бейнелеу, театр, көркем сөйлеу және т.б., балалардың өнердің әр түрінің ерекшеліктері мен көркем құралдардың ерекшеліктері туралы білімдерін байыту; балалардың өнер арасындағы байланыс туралы түсініктерін кеңейту болып табылады. Кешенді сабақтарға дайындық өте қажырлы еңбекті қажет етеді, бастауыш сынып мұғалімі мен музыка пәні мұғалімінің үйлесімді әрекетін талап етеді. Бұл сабақтар шамамен айына бір рет өткізілуі тиімді болады. Кешенді сабақтарда әдістердің барлық түрі қолданылды, ол үшін қысқаша ауызша түсіндірмелер, музыкалық иллюстрациялар, ән туралы қысқаша ақпарат және т.б. болғаны дұрыс. Оқушылардың музыкаға деген қызығушылықтарын төмендетпес үшін, мұғалім әрбір сабаққа жаңа әдіс-тәсіл, жаңа жадығаттар қолданса, дұрыс болады [3].

Кешенді музыка сабақтарында әртүрлі дидактикалық ойындарды қолдану берілген тапсырмаларды шешуде тиімді болып табылады. Мысалы, музыкалық және дидактикалық ойындар балалардың естіп қабылдауын дамытуға көмектеседі. Олардың

әрқайсысында балалар музыканың көптеген көркем құралдарын: дыбыс биіктігін, тембрді, динамикалық реңктерді, ырғақты, музыкалық бейнені ажыратуды және салыстыруды үйренеді. «Жануарлар қуыршақ театры» ойынында (сөйлеу жаттығулары) балалар жануарлардың дыбыстарына еліктейді. Олар әуезді түрде «му-му-му» немесе «мә-мә-мен» буындарын жоғарырақ, кішкентай бұзаулар, қозылар немесе лақтардың дыбыстарын салады. Үлкен жануарлардың дыбыстарына еліктеп, төменірек айтады. Ойынның соңында музыка жетекшісі барлық балалардың музыкаға деген қызығушылығы бар-жоғын, оны тыңдағысы келетінін, басқа сипаттағы музыкаға қалай қарайтынын және таныс әндерді әуен арқылы танытынын анықтайды. Бұл қасиеттер барлық музыкалық сабақтарда ашылады.

Музыка сабағында балалардың музыкалық қабілеттерін дамыту және музыка мәдениетінің негіздерін қалыптастыру үшін халық әндерін және классикалық музыканы пайдалану қажет. Балалар өз халқының тілімен, эстетикалық және халықтық салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен, рухани мәдениетімен тығыз байланысты халық әндерін біліп, құлақтарына сіңіруі қажет. Сондықтан музыка сабағында халық музыкасын пайдалану қажет. Егер бала бастауыш сыныптан бастап халық әуендерін естісе, ол табиғи түрде халық әнінің интонацияларын бойына сіңіреді және осылайша олар оған таныс болады.

Балалардың халық музыкасымен қатар классикалық және заманауи музыканың сұлулығын сезіну, оны қабылдау тәжірибесін жинақтау, әртүрлі музыкалық аспаптардың үнін тыңдау да маңызды. Музыканы тыңдау адамның ой-өрісін кеңейтіп, музыкалық талғамының қыр-сырын дамытады. Әуенді сипаттағы музыка әннің сапасын жақсартады: балалар ықыласпен ән айта бастайды, ал жылдам ырғақтағы әндер балалардың дикциясын, интонациясын дамытады, кейде сөйлеудегі кейбір кемшіліктерін түзетеді.

Бастауыш сынып оқушылары эстетикалық тәрбиені негізінен музыка сабақтарында алады, ол музыкалық әрекеттің әр түрін орындау арқылы жүзеге асырылады. Яғни, бастауыш сынып оқушылары үшін музыкалық әрекеттің барлық түрлерін қолданатын музыкалық сабақтарды өткізу балалардың мүмкіндіктерін, қызығушылықтары мен құмарлықтарын ескеруі керек. Музыка мұғалімі мен мұғалімдер тек жоспарда, бағдарламада көрсетілген тақырыптар аясында ғана жүрмей, балаларға өздерінің музыкалық қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік беруі керек. Сондай-ақ музыка

сабақтарында балалармен бірге балаларға арналған музыкалық телебағдарламаларды, балаларға арналған мультфильмдер мен фильмдерді көру, балалар әндері, ертегілер, әртүрлі музыкалық жанрлар бар әртүрлі радиобағдарламаларды тыңдау қажет. Балалар өмірінің мұндай эмоционалдық байлығы, онда мейірімділік, жақсылық, көңілді көңіл-күй басым болады, олардың музыкалық дамуына, музыка тыңдауға, ән айтуға, билеуге, балалардың музыкалық аспаптарында ойнауға тек сабақта ғана емес, өз бетінше әрекет етуге деген қажеттілігін қалыптастыруға оң әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Рахимова, М.Р. История образования и педагогической мысли / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Алматы, 2002.
- 2 Мухамбетова, А.И. Система детского эстетического образования А. и С. Раимбергеновых // Алматы. Дайк – Пресс, 2002 – 544 с.
- 3 Әденбаев, С.Ш. музыкалық білім беру теориясы мен әдістемесі / С.Ш. Әденбаев. – Алматы: Дарын, 2000.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСТА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПСИХОТЕРАПИЯ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ

КОЖАХМЕТОВА Л. Ж.

химия пәнінің мұғалімі, Үштерек ауылының орта мектебі, Ақсу қ.

Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылық, әрбір баласы – еліміздің ертеңі екенін ескерсек, әрбір ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылар сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау міндетіміз болып табылады.

Ақ жүрек, білімге ерекше қажет ететін балаларға білім мен тәрбие есігін ашу мектеп оқытушылары абыройлы да жауапты жұмыс жүктейді. Өйткені білім мен тәрбие негізі, баланың жеке басын қалыптастыру негізі – мектепте қаланады.

Мемлекет қазіргі таңда даму мүмкіндігі шектеулі жандарға айрықша назарын аударып, қамқорлық көрсетіп отыр. Бұл қамқорлықтың бәрі Елбасының халыққа жолдауында, ҚР Білім туралы заңында: «Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды әлеуметтік-медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» жолдауында басты назарда. Психологиялық тексеру

– ерекше білім беруді қажет ететін балалардың психикалық жағдайының ерекшеліктерімен психикалық дамуындағы әлеуметтік мүмкіндіктерінің тиімді жүйесі, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіби даярлығын шешуде бала мүгедектігінің алдын-алуға бағытталған көптеген көкейтесті мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Баланың бойында әртүрлі өнер, шабыт болады. Әр баланың қызығушылығы да әр түрлі, әрі бейімділігі де әрқалай келеді. Балалардың танымдық қабілеттері де әртүрлі. Танымдық қабілеттерді дамытуға психотерапиялық әдістердің маңызы зор. Балаларды психотерапия әдістері арқылы танымдық қабілеттерін дамытып, түйсік, қабылдау, ойлау, есте сақтау қабілеттерін жақсартуға болады.

Психотерапия – қазір бәріне таныс сөз.

Психотерапиялық көмектің өзектілігі күн сайын артып келеді. Көптеген адамдар психикалық ыңғайсыздықты сезінгенде (үмітсіздік, депрессия, мазасыздық, көңілсіздік, абыржу, өкініш және т.б.) психотерапиялық көмекке жүгінуге болатынын біледі, өйткені грек тілінен аударғанда «психотерапия» жанның сауығуын білдіреді. Қысқаша айтқанда, психоаналитикалық психотерапия – бұл сөзбен емдеу. Сонымен, психотерапия клиникалық (медициналық) және психологиялық психотерапия болып бөлінеді. Клиникалық психотерапиясымен психотерапевт айналысса, психологиялық психотерапияны жоғары психологиялық білімі бар және нақты психотерапевтік әдіс бойынша қосымша білімі бар психолог жүргізеді. Адам өзі үшін маңызды нәрсені айтады, ол туралы не ойлайды, не мазалайды. Психолог оның пікірін түсіндіреді немесе түсінікті сұрақтар қояды. Осының арқасында адам өзінің қиындықтары мен сәтсіздіктерінің себептерін түсіне бастайды, болып жатқан нәрсенің жасырын мағынасын табады және өзінің қалауы бойынша және бұрын болмаған жаңа мүмкіндіктер мен ресурстарға сәйкес одан әрі өмір құрады.

Терапияның түрлері өте көп. Бүгінгі таңда психологияда кеңінен қолданылып жүрген терапияның түрлері мыналар:

- Арттерапия;
- Аутогенді терапия;
- Библиотерапия;
- Топтық терапия;
- Хромотерапия;
- Би терапиясы;

Құм терапиясы;
 Ертегі терапиясы;
 Отбасы терапиясы;
 Музыка терапиясы;
 Ойын терапиясы

Бұл терапияларды ұтымды дұрыс қолдану баланың тіл мүкістігін түзеуге, эмоционалдық халін жақсартуға, қызығушылығының қалыптастыруғ мүмкіндік жасайды.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың даму жолдары әр түрлі болуы мүмкін. Тиімді әдістердің бірі-балаларды хореография арқылы дамыту. Хореография комбинацияға негізделген музыкалық есту, есте сақтау қабілеттерін дамытуға ықпал ететінірғақ, музыка, арнайы қозғалыстар, зейін, қиял, ырғақ, үйлесімді қозғалыстар және заманауи би терапиясына айналады.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың – бұл тек мүгедектер ғана емес, сонымен бірге есту, көру, сөйлеу, қимылдарды үйлестіру дамуындағы бұзылулар және белгілі бір білім беру ортасы бар жеке тұлғалар [біздің анықтамамыз – Н. Е. Попова, Г. П. Лемешенко]. Би терапиясында қолданылатын жаттығулар түзету және оңалту құралы болып табылады. Олар мотор функциясын қалпына келтіретін бұлшықет физиологиялық тонусын реттеуге ықпал етеді, гиподинамия мәселелерін шешеді, сонымен қатар психотерапиялық әсер етеді және психикалық процестердің бұзылуын жояды, коммуникативті, ерік-жігер саласы, психоэмоционалды шиеленісті жеңілдетеді. Биде сөйлеудің негізгі құралдары пантомимика мен жест ишара болып табылады, бұл адамның ішкі күйін білдіретін «ерекше тіл» деп те аталады. Би терапиясының жаттығулары-бұл тыныс алуды арнайы реттеуді, бақылауды қажет ететін еркін тербелістің әртүрлі түрлері денесімен, бұлшықеттердің біртіндеп босаңсуымен және кернеуімен, сондай-ақ бөлмеде қатаң белгіленген бағытта қозғалу үшін қажетті үйлестірумен сипатталатын терапияның түрі [1].

Музыкалық ырғақты қозғалыстарды қолдану тәжірибесі көрсеткендей, би терапиясы түзету жұмыстарында неғұрлым ерте қолданыла бастаса, даму нәтижелері соғұрлым жоғары болады. Баланың сөйлеу функциясы, ерікті қызметі, моторикасы, икемділігі, экспрессивтілігі қозғалыстар, вербалды емес қарым-қатынас, сондай-ақ музыкалық қабілеттердің жедел қалыптасуы байқалады.

Есту қабілеті нашар балалар үшін хореография фонетикалық ырғақ пен музыкалық-ырғақты қозғалыстардың негізіне айналатын маңызды түзету компоненті болып табылады.

Сонымен қатар, сөйлеудің дыбыстық және интонациялық құрылымына да үлкен әсер етеді. Би сабақтары музыкалық ырғақты қалыптастыруға және қарапайым қозғалыстары игеруге негізгі бағыт.

Көру қабілеті бұзылған балалар үшін мотор анализаторының дамуы негіз болып табылады.

Әр түрлі саладағы қозғалыстарды дәл, үйлесімді және дұрыс орындау қабілетін қалыптастыру іс-шаралар (ойын, оқу, еңбек), сондықтан би терапиясы осы санаттағы бұзушылықтары бар балалар үшін өте маңызды, өйткені олар қоршаған әлемде бағдарлаудың маңызды құралы болып табылатын музыкалық ырғақтық қозғалыстардың қалыптасуына ықпал етеді.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балалар үшін де би терапиясын қолдану көрсетілген. Олар үшін қозғалыс пен сөйлеудің, қарқын мен ырғақтың үйлесімі бар арнайы жаттығулар таңдалады, бұл сөйлеу негативізмі мен логофобияны жоюға ықпал етеді [2].

Психикалық дамуы тежелген балаларға арналған ақыл ойдың артта қалуы би терапиясын психологиялық тұрғыдан қарастыруға болатын түзету әдістемесі. Ол жүйке жүйесінің қызметінде тепе-теңдікті орнатуға, қозу мен тежелу процестерін реттеуге, қалыптасуын қамтамасыз етуге қабілетті қозғалыс және сөйлеу үйлесімділігі [3]. Би процесінде балалар қимылдарды мінезіне, қарқынына, формасына сәйкес орындауды үйренеді. Музыкалық ойындар, билер және жаттығулар ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін прогресс динамикасы ретінде қарастырылады.

Церебральды балалармен жұмыс көбінесе би, хореографиялық гимнастика қарапайым қимыл-қозғалыстық элементтер болып қолданылады. Бұл жағдайда балалар хореографиялық сүйеніште тұрып, қабырғаға тіреліп немесе кеңістіктік қозғалысты жүзеге асыруға көмектесетін арбада отырып билей алады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды түзетуде туындайтын мәселені шешу үшін дене шынықтыру сабақтарында, білім беру ұйымдары мен мәдени-демалыс орталықтарында хореография моделін алға жылжыту оң нәтиже береді.

Баланың бойындағы психикалық ауытқушылық белгілері мен тіліндегі мүкістікті айқындап алғаннан кейін, түзету жұмысының мазмұнын, сөйлеу тілі мен ақыл-ой даму деңгейін түзетуге бағыттап,

күнделікті жұмыстың түрін денгейіне қарай жоспарлап отыру қажет. Ол үшін жұмыстың төмендегідей жүйеде жүргізілуі шарт:

1. Баланың психикалық дамуының ауытқу себебін анықтау;
  2. Тұлғаның жеке интеллектуалдық дамуы ауытқуының коррекциясын жүргізу, психологиялық көмек беру;
  3. Барлық сұрақтарға шешу барысында әр жағдайдың ерекшелігін ескеріп, балалардың денсаулық, ар-намысына зиян тигізбеу;
  4. Әрбір балаға жекелеген қатынас жолдарын табу;
- Әрине тілінде мүкісі бар балалардың мүкістігін түзетуде арнайы жаттығулар жүйесі бар.

Тіл мүкістігін түзетуде сол сияқты дыбыстық жаттығуларды пайдалануға болады. Мысалы: қасқыр қалай ырылдайды, сиыр қалай мөңіреді, сағат тілі қалай тырсылдайды т.б.

2,5 жастан бастап қарапайым лото, суретті кубиктер, пазл жинау сияқты ойыншықтар беру керек. Негізгі алға қойған міндет – үнсіз бір өзін қалдырмау керек.

Артикуляциялық жаттығулар орындату да өз ықпалын тигізеді. Мысалы «У» дыбысын айтқанда ернімізді түтікше тәріздес алға созамыз, «И» дыбысын айтқанда езу тартамыз деген сияқты жаттығулар түрін үйретіп отыру керек. Әрине нақты кеңесті маман баламен сөйлескеннен кейін ғана бере алады.

Топтық терапия жаттығуы:

1 жаттығу «Топтық сәлемдесу» жаттығуы.

Мақсаты: қарым-қатынас дағдыларын, топтық өзара әрекеттесу әдістерін дамыту, күйзелісті төмендету.

Нұсқау: Қыс, көктем, жаз, күз белгілеріне қарай 4 топқа бөлінейік. Әр топтың міндеті – мимика мен ишарат арқылы басқа топтарға сәлемдесу түрлерін ойлап, құрастыру.

2 жаттығу «Бір-біріне жақында»

Мақсаты: тактильді қабылдауды дамыту, бір-бірімен мейірімділік және қамқорлық қатынасты қалыптастыру.

Нұсқау: Сіздер бөлмеде еркін жүресіздер де, менің айтқанымды орындайсындар. Мен «бір-біріне» деп айтқанда, сіздер өздеріңе жұп тауып алуларың керек. Жұбыңды тапқаннан кейін мен сіздерге жаңа тапсырмалар беремін. Бастаймыз: «Бір-біріне!». Енді бір-біріңе қол беріп, бір-біріңнің аяғыңа аяғыңды, мұрынды мұрынға, құлақты құлаққа, бетті бетке және т.б. дене мүшелеріңді тигізіндер. Осыдан кейін қайтадан өздеріңе басқа жұп тауып, жаңа ғана жасаған әрекеттерді қайталаңыздар.

Құм терапиясы жаттығуы:

1 жаттығу «Құммен сурет салу».

Сабақты балалармен бастапқы кезеңде әрқайсысымен жекелеп өткіземіз. Бір заттың бейнесін саламыз немесе көшірме қағаз арқылы бейнелейміз. Суреттің ортасына жіңішке қылқаламмен желім жағып үстіне құм себеміз, 1-2 минуттан соң артық құмды алып тастаймыз да, қайта өз ыдысына қалдық құмды саламыз.

2 жаттығу «Суретті құммен саламыз».

Сабаққа түрлі түсті гуашпен боялған және түрлі табиғи реңкі бар құмдарды қолданамыз. Түрлі түсті құмды біртіндеп желіммен әр түсті жеке алып отырып суретті шығарамыз.

«Бауырсақ және түрлі безендірілген қуыршақтар» дымқыл құмнан мүсіндеу.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды дамыту барысында үйлесімді қимыл- қозғалыс, тепе-теңдікті сақтау, ұсақ –ірі моторикаларын дамыту, кеңістікті бағдарлай білу, дене бұлшықеттерінің қарқынды жұмыс жасауына, белсенді, салауатты өмір салтын ұстануына басқа терапияларға қарағанда эффективті нәтиже көрестіп, балаларға жағымды эмоциялық әсер қалдыратын би терапиясының маңыздылығын байқадық. Дұрыс қолданылған терапияның нәтижесінде, баланың психо-физиологиялық мүмкіндігі дамиды. Өз-өзіне сенім артады, өзін-өзі бағалай білуге, қоршаған ортасына сүйіспеншілікпен қарауына жол ашады. Оқудағы негізгі қиындықтары жойылады. Жағымды мінез - құлық қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 В. В. Лебеденский, О. С. Николский, Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция., М., 1995. – 36 с.

2 Бекмуратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқулары бар балалардың ерекшеліктерін психологиялық тұрғыдан зерттеу. Этнопсихология және этнопеддагогика, конференциядағы материалдар тезисі. А., 2005 ж.

3 Дубацкая О.Б. (Павлодар) Коррекция как метод психического развития детей, Шохан тағылымы. - 9-конференциядағы материалдар тезисі. 2004 ж. Көкшетау.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

КОШЕРБАЕВА М. С.

магистрант, Торайғыров университеті; қазақ тілі мен әдебиеті
пәнінің мұғалімі, №2 Ертiс ЖОББМ, Павлодар қ.

НУРИДЕНОВА З. А.

магистрант, Торайғыров университеті; бастауыш сынып мұғалімі,
№2 Ертiс ЖОББМ, Павлодар қ.

Білім сапасын көтерудің негізгі тетігі – ұстаз, сондай-ақ оның теориялық білімі мен кәсіби шеберлігі, шығармашылық қызметі. Мұны Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл Фараби: «Ұстаз тумысынан өзіне айтылғанның бәрін жетік түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, олардың ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зерек ақыл иесі, өте шешен, өнер-білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны таза және әділ, жұртқа жақсылық жасап, үлгі көрсететін, қорқу мен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» – деген сөздерімен дәйектеуге болады. Яғни, осы бір қасиетті мамандық иесінің ұрпақ тәрбиесіндегі алар орны ерекше.

Мұғалімге өз ісінің маманы болумен қатар, оның бойында баланы жақсы көру, баланың көзқарасы мен пікірін сыйлау, тыңдай білу керек. Психологтер де, педагогтер де адамның рухани интеллектуалдық, кәсіби шығармашылықпен өзін-өзі дамытуы өмірінің әр кезеңінде әрқалай деп көрсетеді [1, 12 б.].

Болашақ мұғалім:

- ол өзінің пәнін біліп қана қоймай, сонымен қатар педагогикалық үдерістегі әр қатысушының орнын көре біліп, оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастырып, оның нәтижелерін алдын ала байқап, мүмкін болатын жағдайда артта қалушылықты реттеуді меңгеруі;

- оқушылардың негізгі: құндылық-бағдар, жалпы мәдениет, оқу-танымдық, ақпараттық, әлеуметтік-тұлғалық құзырлылықтарын қалыптастыруға дайын;

- білімге ерекше қажеттілігі бар балалармен жұмыс істеуді жүзеге асыра білуі керек.

Білім беру – педагог пен оқушы арасындағы қарым-қатынас процесі. Бұл процесс барысында оқушы оқу, тәрбие, даму процестеріне жан-жақты белсенді қатысып педагогикалық қарым-қатынастың субъектісіне айналады. Білім беру барысында педагог пен оқушы арасында ғана емес, оқушылардың өзара біріккен

әрекеттері де нығая түседі. Аталып отырған педагогикалық процесс көптеген білім беру құралдары (оқу, әдістемелік мәтіндер, көрнекілік құралдар, компьютерлер, аудио-бейне құралдар, қашықтықтан оқыту аппараттары т.б.) арқылы арнайы ұйымдастырылған (жеке, топтық, ұжымдық) түрде жүргізіледі.

Білім беру нәтижесі екі тұрғыдан қарастырылады. Біріншісі – бұл нақты білім беру жүйесі арқылы алынатын және білім беру стандарты формасында тіркелетін нәтиженің бейнесі. Қазіргі замандағы білім беру стандарттары оқытудың белгілі бір курсың өту үстіндегі адамның тұлғалық сапасына, оның білімі мен икемділігіне қойылатын талаптарды қамтиды. Стандарттың мазмұны, әлеуметтік мәдени тәжірибенің идеалды формада сақталатынына әлбетте қол жететін көрінісі екені мәлім.

Екінші тұрғыдан, білім берудің нәтижесі бұл белгілі бір білім беруші жүйеде оқытудан өткен адамның өзі. Интеллектуалды, тұлғалық, мінез-құлықтық қасиеттерінің қалыптасқан жиынтығы ретіндегі оның тәжірибесі оған кез келген жағдайда адекватты әрекет жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыдан білім берудің нәтижесі білімділік болып табылады, ол жалпы және кәсіптік-мазмұнды бола алады. Осылайша, мектеп түлектерінің жалпы білімділігін қалыптастырады. Кез келген жоғары оқу орнының түлегі осы негізде арнайы кәсіптік білімімен сипатталады. Адамды білімді ететін терең және жүйелі білім беру өмір ағымының ауыспалы кезеңдерінде сенімділік, бәсекеге қабілеттілік және өзінің ар-намыс сезімінің негіздерін салады [2, 25 б.].

Кейбір адамдар өз-өзіне деген сенімділігін жоғалтқан. Себебі көп жағдайда оларға «Мен саған сенемін, сенің қолыңнан келеді» деген сөздер айтылмайды. Көптеген ата-аналар мектеп жасындағы балаларының оқуға деген ынтасының жоқтығын айтады. Бірақ оның себебін іздемейді. Оқушының оқуға деген ынтасын қалай артыруға болады? Баланың бойындағы ішкі сенімділікті қалай жоғалтып алмауға болады? Жаңаны тануға деген белсенділігін қалай арттыруға болады? Мектепте оқыған жалықтырады деген оқушыны оқуға деген мотивациясын қалай арттыруға болады? Бұндай сұрақтарды үздіксіз қоя беруге болады. Ал оған жауап іздеп көрелік.

Ең негізгі күрделі мәселе – балада оқуға, білім алуға деген қызығушылығының жоқтығы. Кей балада мектепке келе сала жоғалса, кей балада уақыт өте келе өшеді. Кім кінәлі? Бұл сұраққа әр ата-ананың өз жауабы бар. Кей ата-аналар қоғамда беделді тұлғаларды үлгі қылып, аула сыпырушы, жүк тасушы мамндығымен

корқытады. Ал кейбірі тіпті мектеп мұғалімдері мен психологтарға тікелей байланысты деп өз мойындарынан жауапкершілікті алып тастайды. Басқалары жазалау әдісін қолданады. Атап кетсек, төмен баға үшін компьютер, планшет, ұялы байланыс телефондарын тартып алуға дейін барады.

Алдымен мотивация сөзінің мағынасын ашып алайық. Мотивация (ағылш. motivation) – қолданылу ыңғайына қарай қазақша «ниет», «түрткі», «кірісу», «жігерлену», «ынталану» сөздерінің мағынасына жақын келетін, қазіргі заман мәдениеті мен гуманитарлық ғылымдарында кең қолданылатын ұғым. Бұл ұғымды алғаш рет немістің иррационалды волонтаризм философы А. Шопенгауэр өзінің философиялық шығармасында жеткілікті төрт негіздің бірі ретінде қарастырған. Moveo латынша сөз болып, «қозғалу, әрекет ету» мағынасын береді, демек motivation сөзбе сөз мағынада «қозғалу, әрекетке келтіру» мағынасын береді. Яғни жігерленген адам жеңістерге қол жеткізеді. Оқуға үйренуге деген мотивация біздің бойымызда табиғатымыздан қалыптасқан. Білім алу, жаңаны үйрену, қол жеткізу адам бойына ерекше сезімдер береді. Білім алу оған тәуелді болу емес оны өмірде пайдалану. Егер бала тапсырманы орындай алатындығын білмей, сонда да оны орындап шықса, өте жақсы нәтиже береді. Сонымен бірге оқушының білім алуға деген мотивациясы артады. Дегенмен де бұл нәтижесі үшін қажетті деңгейде бала мадақталмай, керісінше одан бетер талап қойылса, бәрі бекер. Тағы айта кетерлігі жеткен жетістіктер қалыпты жағдай ретінде қабылдана, оқушының оқуға деген ынтасын қалыптастыру мүлдем мүмкін емес. Әр ата-ана баласының тапсырманы (алғаш қадам басу, үй құрастыру, сурет салу т.б) бірінші рет орындап жақсы нәтиже бергеніне қуанғанын көрсе, ал одан кейінгілерінде ондай сезімнің жоқтығын байқаған болар. Міне осы жағдай ғылыми тұрғыдағы оқуға деген мотивация. Бұл қасиеттер мектепте емес сәби кезінде қалыптасады. Яғни тек ата-аналар ғана баласының жаңаны тануға, үйренуге деген қызығушылығын арттырады. Оқушылардың оқуға деген мотивациясының қалыптасуына әсер етуші оның үлгерімі. Бірақ, оқушылар мен ата-аналар үшін үй тапсырмасына берген уақыт олардың шыдамдылығының шегі болып келеді. Ата-ана баласын үй тапсырмасын орындауға бірнеше рет шақырады, оның орнына бала сурет салады, теледидар қарайды немесе басқа іспен шұғылданады. Ата-ананың шыдамы таусылып, балаға күштеп сабак

жасатады. Бұл жағдай баланың бойында ешқандай білім алуға деген мотивациясын оятпайды.

Мектептегі төмен үлгерім-баланың ақыл-ой дамуы мен қабілетінің толық көрсеткіші емес. Білім алуға ынталанбаған балаға бір нәрсе үйреніп, оны өмірде қолдану өте қиынға түседі. Білім алуға деген мотивациясы жоқ оқушыларда қалыптасқан үлгермеушілік пен интеллектуалдық тоқырау болады. Үлгермеушілік көп жағдайда тәртібінде ауытқушылықтарға әкеп соғады [3, 42 б.].

Қазіргі таңда кіші мектеп жасындағы балаларда білім алуға деген мотивациясының төмендігі байқалады. Мұның себебі неден бастау алады? Көп жағдайда ата-аналар баласын мектепке дайын, барлығын біледі, санайды, оқиды деп әкеледі. Бұл жерде баланың өзі жасағысы келмейтін заттармен санаспайды. Баланы мектеп жасына дейін психологиялық тұрғыда дайындау керек. Екінші жағдай, баланы мектепке ерте жастан береді. Биологиялық дамуына ерекше көңіл бөлінбейді. Бұл дегеніміз, сүйек, тіс дамуы. Қолының толық қалыптасуын тексеретін арнайы жаттығулар жасап, тексеріп барып беру керек. Үшінші жағдай, балалар бала-бақшаға бармайды. Өз қатарластарымен байланыс орнатып, ұжымда өзін-өзі ұстай білу ережелерін білмеуі де әсер етеді. Отбасылық жағдайдың да әсерін атап өту керек. Келесі әсер етуші фактор, ата-аналар қатесі. Баланың күн тәртібін дұрыс ұйымдастырмау. Асыра еркелету, керісінше, жеке тұлғалық беделін түсіру. Баланы келеке ету, шектен тыс еркелету, басқа балалармен салыстыру да оқуға деген мотивациясын түсіреді. Іс әрекет жасауға баланы ниеттендіру үшін не жасауға болады?

Бала мотивациясының төмен болу себебін іздеу. Оқу қабілетінің болмауы ма немесе тәрбие жағынан жіберілген қателер ме? Көп жағдайда ата-аналар балаларына «Оқымасаң, аула сыпырушы боласың» деп ескертеді. Бұл әрекет баланың мотивациясын арттыруға ешқандай да әсер етпейді. Баланы жақын арадағы нәтижелер ойландырады. Бірақ балаға қиын, қолынан келмейтіндей көрінеді. Көп жағдайда қиындыққа қарсы тұруға үйретілмеген балалар ғана қиналады. Яғни, мұндай балаларда оқуға деген қызығушылық болмайды. Бала бойында мотивацияның жоқтығы төмендегі жағдайдан да болуы мүмкін. Өткен шақта болған сәтсіздіктер. Бірінші, екінші әрекеттерде жолы болмаған бала, келесіде талпынбайды да. Бұл ретте ата-аналар балаларына «қолын түсірмей» ары қарай әрекеттенуге үйрету керек. Бұл жағдайда міндетті түрде нәтиже болатындығына көзін жеткізу керек. Балаға өз қатесін көріп, оны түзете білуге үйрету де ата-ана міндеті. Оқу

процесінде баланы қадағалап, оның жеке басының қасиеттеріне назар аударғаны дұрыс. Атап кетсек:

- сабақты орындауға қай кезде отыру;
- ең алғашқы қай сабақтарды орындаған дұрыс?
- кідіріс жасау уақыты;
- мазмұнын айта білмесе, негізгі ойды тауып үйрету;
- сабақ жасауға уақытында отырмаса, қалыптастыру: бала үшін

тапсырмаларды ата-аналар өздері шешіп, өздері орындайды, бұл үлкен қателік. Тапсырмаларын ата-аналары орындап беретін бала, ата-анасына білдіртпей-ақ оларға өз қажеттілігін орындатады. «Сіздер ғана маған дұрыс түсіндіре аласыздар, тіпті ұстазым да түсіндіре алмайды» деген сияқты сөздерімен өз дегенін жасатып тұр. Аса көңіл бөлетін жағдай, жасалған жұмысты ата-ана мен ұстаздың мадақтауы. Ата-ана «Жарайсың, Жақсы» (өткен жұмыс нәтижелерімен салыстыра отырып) деп мадақтаса, ұстазы сыныппен салыстырып «нашар» деуі мүмкін. Мұндай келеңсіз жағдайлар болмас үшін, мектеппен тығыз байланыс орнату керек. Мектеп талаптарын білу қажет. Бұл жағдайда оқушы үшін ата-ана жақсы (мақтайды), мұғалім жаман (ұрысады), ал бұл дегеніңіз мектепке деген теріс көзқарасты қалыптастырады. Отбасында түсініспеншілікпен қараған бала мотивациясы жоғары. Бірақ, тез нәтиже күтпеңіздер. Жүйелі әрі үздіксіз жұмыс жүргізілсе, міндетті түрде бала мотивациясы жоғарылайды. Ең бастысы баланың өзін-өзі дұрыс бағалай алуы. Өзін төмен бағалайтын бала мотивациясы болмайды. Өзін асыра бағалайтын бала көп жағдайларда басқа жағдайларға көз жұма қарайды. Тек өзін нақты дұрыс бағалай алатын баланың ғана мотивациясы болады. Балаға қанша «Мен үшін оқыма, өзің үшін оқы» десеңіз де, бала ата-ана үшін, сіздің мадақтауыңыз үшін оқиды. Естеріңізде болсын, сіздің Балаңыз – жеке тұлға, бірақ белгілі уақытқа дейін сізге тәуелді және сіздің демеуіңізді қажет етеді [4, 76 б.].

Педагогикадағы іс-әрекет феномены оқыту процесінде төмендегідей нақтыланады:

1. Оқушының іс-әрекеті басқа адамдардың іс-әрекетімен байланысқан. Бұл процесс барысында іс-әрекеттер бойынша оның түрлері, тәсілдері жөніндегі тәжірибеде алмасу жүзеге асырылады. Іс-әрекеттің нәрселік аясы жөніндегі ой-өріс кеңейеді. Өз іс-әрекеттерінің тәсілдерін басқалардың іс-әрекеттер тәсілдерімен салыстыру барысында оқушы өзінің мүмкіндіктеріне ыждағаттылықпен қарап оны бағалап таразылайды.

2. Педагогикалық процестері іс-әрекеттерінің дамуы тұлғаның ілгермелі дамуына әкеледі, себебі іс-әрекеттің сипаты өзгереді (басында орындаушылық, бұдан кейін белсенді орындаушылық, одан кейін өзіндік шығармашылық белсенділік).

3. Іс-әрекеттің сипатының өзгерістері оқушының сеніміне, көзқарасына ықпал етіп, олардың едәуір өзгеруіне әсер етеді, оқушы іс-әрекеті орындаушылықтан белсенділікке – одан субъектілік позициясына өтеді.

4. Оқу процесінде оқушы тұлғасының қалыптасуы реттеуші тетіктердің өзгерісі негізінде негізделген. Өзін реттеу басқару, қалыптасып келе жатқан оқушы тұлғасының негізгі көрсеткіші және тетігі болып табылады.

5. Оқушы позициясының өзгерісі оқушы мен оқытушы субъектілерінің арасындағы қарым қатынасқа негізделген. Оқушыларды өзін-өзі реттеуге, басқаруға ең маңызды тұлғалық белгілер алып келеді. Мұндай белгілерге белсенділік, өздігінен жұмыс істеу, танымдылық, қызуғышылық жатады, олар оқушының «өзім шештім», орындауым басқалардан кем емес «өзім болжадым», «оқытушы айтты», «досыма көмектестім» деген сияқты іс-әрекеттері мен алға жылжи түседі. Осындай қатынастардың түзілуі оқушы тұлғасын қалыптастырудағы үлкен жеңіс деп есептейміз [5, 36 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2000.
- 2 Қазақстан Республикасының 2020-2025 ж.ж дейінгі «Білім беруді дамыту бағдарламасы» – [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
- 3 Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы, 2002.
- 4 Бахрамова Г.А. Кәсіби мектеп мұғалімінің теориялық және практикалық дайындығының біртұтастығы / Қазақстанның ғылымы мен өмірі № 5 (40). – Астана, 15.09. 2016. – Б. 214-216
- 5 Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту. – Алматы, 2005.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ СЕНСОРЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУ

КОШУМБЕКОВА А. А., АЙТИМОВА Ж. К.
мүғалім-дефектологтар, №13 арнайы бала бақшасы, Екібастұз қ.
ДУТБАЕВА Н. К.
педагог-психолог, №13 арнайы бала бақшасы, Екібастұз қ.

Баланың сенсорлық дамуы – бұл оның қабылдауын дамыту және заттардың пішіні, түсі, шамасы, кеңістіктегі жағдайы, сондай-ақ иіс, дәм сезуі және сол сияқты сыртқы қасиеттері туралы түсініктерді қалыптастыру. Ерте және мектепке дейінгі балалық шақта сенсорлық дамудың маңызы зор. Баланы тану қоршаған әлемнің заттары мен құбылыстарын қабылдаудан басталады. Танымның барлық басқа түрлері - есте сақтау, ойлау, қиялдау - қабылдау бейнелерінің негізінде құрылады және оны қайта өңдеудің нәтижесі болып табылады. Демек, толыққанды ақыл-ой дамуы қалыпты қабылдауға сүйенбей мүмкін емес болып табылады.

Психикалық дамуы тежелген балаларда сенсорлық қабылдауы өз дамуында қалыпты балалардың сенсорлық қабылдауынан артта қалады. Олардың перцептивтік операцияларды орындау жылдамдығы төмендейді, алынатын ақпаратты, әсіресе күрделі жағдайларда қабылдау және қайта өңдеу үшін көбірек уақыт қажет, мысалы, егер балаға айтылатын нәрсе (сөйлеу тітіркендіргіші) бір мезгілде мағыналық және эмоциялық мәнге ие болса.

Балаларда шама туралы түсініктерді меңгеру ерекше қиындық туғызады, шаманың жекелеген параметрлерін (ұзындығы, ені, биіктігі, қалыңдығы) бөліп көрсете алмайды және белгілей алмайды. Балалар пәннің негізгі құрылымдық элементтерін, олардың кеңістіктік қатынасын және ұсақ бөлшектерді бөлуде қиындықтарға тап болады. Заттардың ұқсас қасиеттерін көбінесе бірдей деп қабылдайды. Мидың интегралдық қызметінің жеткіліксіз қалыптасуына байланысты балалар әдеттен тыс ұсынылған заттар мен суреттерді тану кезінде қиындықтарға тап болады, оларға суреттің жекелеген бөлшектерін бірыңғай мағыналық бейнеге біріктіру қиын. Сондай-ақ заттың тұтас бейнесін қалыптастыру қарқынының баяулауы туралы айтуға болады. Тәжірибелік іс-қимыл деңгейінде кеңістік бағыттарына бағдарланады. Балаларға кеңістікті талдау және жағдайды синтездеу қиын. Төңкерілген бейнелерді қиындықпен қабылдайды [1, 283 б].

Есту қабілеті жағынан өрескел бұзылулар жоқ. Кейбір қиындықтар емдік емес дыбыстарда бағдарлануға әкелуі мүмкін, бірақ негізінен фонематикалық процестер зардап шегеді. Мұндай балаларда көру және есту қабілеттерінің нәзік түрлерінің толық еместігі жиі байқалады. Болжамды-зерттеу қызметінің аталған кемшіліктері баланың сезімдік тәжірибесін байытатын және оған материал фактурасы, беттің кейбір қасиеттері, пішіні, шамасы сияқты заттардың қасиеттері туралы мәлімет алуға мүмкіндік беретін тактильдік-қозғалыстық қабылдауға да қатысты. Заттарды сезіну арқылы тану кезінде балалар қиындыққа ұшырайды.

Психикалық дамуы тежелген мектепке дейінгі жастағы балаларды сенсорлық тәрбиелеудегі дидактикалық ойындардың маңызы.

Дидактикалық ойын - ересектердің балаға үйрететін әсерінің бір түрі. Сонымен қатар ойын - балалардың негізгі қызмет түрі. Әр ойында балалар үшін әрекет ететін ойын мақсаты бар. Ал дидактикалық ойында екі мақсат, балалар көздейтін ойын және бағдарламалық материалды меңгеруді қамтамасыз ететін оқыту. Баланың бағдарламалық материалды меңгермей, ойын мақсатына жете алмауына ұмтылу қажет. Демек, бағдарламалық материалды меңгеру ойын мақсатына жету шартына айналады. Осылайша, балалар алдына дұрыс ойын мақсатын қоя отырып, педагог сенсорлық эталондарды неғұрлым тиімді дамытып, меңгереді. Дидактикалық ойын әр бір бала өзінің пәрменді және сезімтал тәжірибесіне ие бола отырып, белгілі бір жағдайда немесе белгілі бір заттармен өздігінен әрекет етуге мүмкіндік алатын жағдайлар жасауға мүмкіндік береді [2, 336 б.].

Осылайша, арнайы мектепке дейінгі мекеменің оқу процесінде дидактикалық ойынның ерекше рөлі ойынның оқу процесін эмоционалды, тиімді етіп, баланың өз тәжірибесін алуына мүмкіндік беруі керек екендігімен анықталады. Ерте және мектепке дейінгі жасты айналасындағылардың сезімтал танымының жасы деп атауға болады. Осы кезеңде балаларда қабылдаудың барлық түрлері қалыптасады-визуалды, тактильді-моторлы, есту, қоршаған әлемнің нысандары мен құбылыстары туралы ой-санысы қалыптасады. Балалар сенсорлық тәжірибені тек кең индикативті-зерттеу қызметі барысында ала алады. Мектеп жасына дейінгі бала әлемді білген кезде бағдарлаудың іздеу әдістерін орындайды, яғни баланың дамуының алғашқы кезеңдеріндегі жетекші әдіс сынақ пен қателік болып табылады, ол кейіннен перцептивті әдісті ауыстырады –

тырысу және визуалды бағдарлау. Сынақ әдісі, іздеу әдісі сияқты, баланың дұрыс әрекеттерді есте сақтауына және қате нұсқаларды алып тастауына негізделген. Үлгі әдісі практикалық болып табылады алайда, бағдарлау арқылы ол баланы ішкі жоспарда болатын бағдарға, яғни перцептивті бағдарға дайындайды.

Тақырыпты біртұтас қабылдау баланың қоршаған объективті әлемде дұрыс бағдарлануының маңызды шарты болып табылады және көптеген іс-шаралардың – пәндік, ойын, еңбек және бейнелеудің негізінде жатыр. Бұл балалар қоршаған ортаны біртұтас, шамамен және ғаламдық түрде қабылдамайтын, бірақ оның белгілерін (формасы, шамасы немесе олармен әрекет ету үшін қажетті заттың маңызды бөліктері) бөлетін жағдайларда шынымен дамиды. Сондықтан тақырыпты тұтас қабылдауды оны танумен шатастырмау керек, өйткені тақырыпты тану оны толық қабылдаудың алғашқы қадамы ғана.

Психикалық дамуы тежелген балаларда көбінесе визуалды бейнелер (егер бар болса) сөзден бөлек, ал сөз визуалды бейнемен байланысты емес. Мұндай сөз балада ешқандай түсінік тудырмайды, ол «бос» болып шығады, тағайындалмайды. Бұл көбінесе балаларға ауызша материалды ұсына отырып, маңызды шартты элемендіктен болады, меншіктің немесе көзқарастың өзін бала бөліп көрсетуі керек және ол үшін мағыналы болуы керек. Сондықтан қабылдау бейнесін сөзбен байланыстыруға бағытталған ойындар мен жаттығуларды дұрыс ұйымдастыру маңызды, бұл болашақта идеялардың қалыптасуына және толыққанды сөйлеудің қалыптасуына әсер етеді. Мұнда сөйлеуді қабылдау және дамыту бойынша жұмыс біртұтас процеске біріктіріледі.

Сөйлеуді қарым-қатынас процесіне дұрыс және уақтылы енгізу үшін, затпен, сапамен, қасиетпен танысудың алғашқы кезеңдерінде баланы осы қасиеттерді басқа заттардан ажыратуға, оларды тануға және қабылдауға үйрету керек, содан кейін ғана сөз беру керек. Сондықтан, алғашқы кезеңдерде балаға екі заттың біреуін визуалды үлгі бойынша таңдауды ұсыну керек, оған «доп бер» деп айтпай-ақ, «бер» деп айту керек – үлгіні көрсетіп, баланы үлгіге мұқият қарауға мәжбүр етеді. Тапсырманы орындағаннан кейін, баланың «доп» сөзі ол білдіретін тақырыпқа дәл қатысты екеніне сенімді бола аласыз. Әрі қарай, баланың іс-әрекетінің нәтижесін бекітетін формада қажетті сөзді уақтылы беру керек: «Дұрыс, мен допты көрсеттім, сен маған доп бердің. Бұл доп». Сөз-атау нұсқаулықтың нәтижесі ретінде беріледі, ол балаларда қабылдауды, сөйлеуді және

оның семантикалық жағын дамытады. Сөздің мағынасымен дұрыс үйлесуі баланың санасында бейнені бекітіп қана қоймайды [3, 128 б.]

Қабылдаудың жұмбақ түріндегі ауызша есептерді шешуге әсері де маңызды. Қалыптасқан идеясыз балалар тек үйреншікті материалға, есте сақтауға, ойлауға емес, яғни бұл ақыл-ой мәселесін іс жүзінде шешпей-ақ әрекет етеді. Тактильді-моторлы қабылдауды әртүрлі тәсілдермен жүзеге асыруға болады – затты сезіну, оны контур бойымен айналдыру арқылы. Тактильді қабылдау процесінде әр түрлі кескін пайда болады: сезіну процесінде – модельдеуде көбейтуге болатын көлемді; дөңгелектеу кезінде – контурлық, жазықтық, ол суретте қайталанатын. Тактильді-моторлы қабылдау кезінде заттардың түсін қабылдау мүмкіндігі белгілі. Оны тек көзбен қабылдауға болады. Сонымен қатар, тек сезіну түрде қабылданатын қасиеттер бар. Бұл температура, салмақ, беттің қасиеттері. Бірақ визуалды және тактильді-моторлы түрде қабылданатын қасиеттер бар. Бұл нысандар мен олардың бөліктерінің пішіні, шамасы, кеңістіктік қатынастары. Дәл осындай қасиеттерді қабылдау арқылы визуалды-моторлық үйлестіру дамиды.

Тактильді-моторлы қабылдауды дамыту қалыпты дамып келе жатқан балаларда да назар аударуды, арнайы оқытуды қажет етеді, ал бұл тұрғыда психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс ерекше, түзету мәніне ие болады. Тактильді-моторлы қабылдауды дамытуға арналған ойындар ақауларды түзетуге көмектесуі керек.

Дидактикалық ойындарды өткізу, есту қабілетін дамыту үшін де маңызды. Бұл балаға қоршаған кеңістікті шарлауға көмектеседі, дыбыстық сигнал бойынша әрекет етуге, көптеген маңызды объектілерді ажыратуға және сол сияқтыларға мүмкіндік береді. Көліктің жақындауын, оның қозғалыс бағытын, дабыл сигналын, найзағайдың жақындауын немесе ағынның шуын дыбыспен анықтауға болатындығын есте ұстаған жөн, дауыспен сіз өзіңіздің және басқа адамдардың адамдарын ажырата аласыз, жануарлардың дауыстарын біле аласыз, содан кейін есту қабілетінің маңыздылығы туралы қорытынды жасауға болады. Дидактикалық ойындарда есту қабілетін реттеуге болады.

Сенсорлық білім беру үшін дидактикалық ойындарды таңдау

Әр адам қоршаған әлеммен байланысады, оны бес сезім немесе сенсорлық жүйе арқылы қабылдайды және зерттейді: көру, есту, жанасу, иіс және дәм. Баланың жалпы дамуы үшін өте маңызды болып табылады сенсорлық тәрбие және заттардың сыртқы

қасиеттері туралы идеяларды қалыптастыру: олардың пішіні, түсі, мөлшері, кеңістіктегі орны, сондай-ақ иісі, дәмі және сол сияқтылар.

Бұл сезімдер табиғи түрде қалыпты түрде дамиды және қалыптасады, бірақ түзету жұмыстары мен мұғалімнің ұйымдастырушылық көмегінсіз психикалық дамуы тежелген балалар қоршаған әлеммен еркін байланыса алмайды, келіп түскен ақпаратты ала алмайды және зерттей алмайды. Әр түрлі ақпарат алған кезде бала белсенді дами бастайды және жүйке жасушаларының (нейрондардың) қалыптасу процесі жүреді және бұл оның интеллект деңгейіне әсер ете алмайды.

Сенсорлық тәрбиенің мазмұны мен әдістері қабылдаудың мәні және оның балалардағы дамуы туралы бірқатар маңызды ережелерге сүйенеді.

1.Сезімдер мен қабылдаулар рецепторлық процестер ретінде емес, рефлекстер тұрғысынан қарастырылады. Бұл дегеніміз, сезімдер мен қабылдаулар нысанның немесе тұтастай алғанда нысанның жеке қасиеттерінің пассивті айна бейнесі емес, нысанның ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған анализаторлардың ерекше әрекеттері ретінде қарастырылады. Қабылдаудың дамуы баланың сенсорлық әрекеттерді игеруінің ұзақ жолы ретінде қарастырылады;

2.Балада қабылдауды дамыту әлеуметтік сенсорлық тәжірибені игеру процесі, ересектердің әсерінен жаңа, бұрын болмаған сенсорлық қабілеттерді қалыптастыру ретінде қарастырылады. Біріншіден, бала қоршаған әлемді барабар тануға мүмкіндік беретін тәсілдер ретінде адамзат бекіткен перцептивті (зерттеу) әрекеттер жүйесін игереді. Содан кейін ол эталондық жүйелерді игереді және оларды сенсорлық тәжірибе үшін сапа өлшемдері ретінде пайдалануды үйренеді (геометриялық пішіндер, түстер, шамалар, материалдар, биіктіктегі дыбыстар жүйесі; сөйлеудегі айтылу нормалары; бағыттар жүйесі және т. б.);

3. Қабылдаудың дамуы мазмұнды қызмет арқылы жүреді: өмірдің бірінші жылында ол заттық қызметпен байланысты ал болашақта – неғұрлым күрделі қызмет түрлерімен: бейнелеу, ойын, еңбек, оқу. Баланың сенсорлық дамуы және оның әртүрлі іс әрекеттерінің дамуы бір бірімен тығыз байланысты және өзара байланысты.

Дидактикалық ойынның екі мақсаты болуы керек: олардың бірі ересек адамға бағытталған жаттығу, ал екіншісі – бала әрекет ететін ойын. Бұл екі мақсат бір-бірін толықтырып, бағдарламалық материалды игеруді қамтамасыз етуі маңызды. Бала бағдарламалық

материалды игермей, ойын мақсатына жете алмайтындығына көз жеткізу керек.

Оқытуда дидактикалық ойындарды тиімді пайдаланудың маңызды шарты-ойындарды таңдаудағы дәйектілікті сақтау. Ең алдымен, келесі дидактикалық принциптерді ескеру қажет: қол жетімділік, қайталану, тапсырмалардың біртіндеп орындалуы.

Дидактикалық ойындар тұтас қабылдауды қалыптастыруға үлкен әсер етуі керек. Шартты түрде оларды біртұтас қабылдауды дамытудың екі кезеңіне бөлуге болады: біріншісі – тану; екіншісі – заттардың барлық қасиеттерін (пішіні, түсі, мөлшері, бөліктерінің болуы мен арақатынасы және басқалары) ескеретін толыққанды бейнені құру.

Осылайша, арнайы мектепке дейінгі мекеменің оқу процесінде дидактикалық ойынның ерекше рөлі ойынның оқу процесін эмоционалды, тиімді етіп, балаға өз тәжірибесін алуға мүмкіндік беруімен анықталады.

Дидактикалық ойындарды таңдаудың басты шарты-тапсырмалардың біртіндеп күрделенуі және өткендердің қайталануы. Материалды жақсы игеру үшін түсінікті көрнекілікті қолдану.

Сенсорлық даму баланың жалпы психикалық дамуының негізі болып табылады, өйткені толыққанды қабылдау баланың балабақшада, мектепте және басқа да көптеген еңбек түрлерінде сәтті оқуы үшін қажет. Баланың танымы қоршаған әлемнің объектілері мен құбылыстарын қабылдаудан басталады. Танымның басқа формаларын қалыптастыру-есте сақтау, ойлау, қиял – қабылдау бейнелеріне негізделген және оны өндеудің нәтижесі болып табылады. Демек, толыққанды ақыл-ой дамуы қалыпты қабылдауға сүйенбестен мүмкін болмайды [4, 216 б.].

Психикалық дамуы тежелген балаларда қабылдаудың ерекше бұзылыстары бар, олар қоршаған әлем туралы идеяларының шектеулілігі мен бөлшектенуімен көрінеді. Сонымен қатар, мұндай балалардың негізгі ерекшеліктерінің бірі-жеке перцептивті және моторлық функциялар арасындағы байланыстардың жеткіліксіздігі.

Психикалық дамуы тежелген балаларға толыққанды қабылдауды қалыптастыруға бағытталған түзету әсері қажет. Дидактикалық ойын – ересек адамның балаға әсер етуінің бір түрі. Бағдарламалық материалды игеру ойын мақсатына жетудің шарты болады. Осылайша, балалардың алдына дұрыс ойын мақсатын қоя отырып, мұғалім дидактикалық ойындарды қолдана отырып, сенсорлық стандарттарды тиімді дамытады және игереді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Идрисова М.Ә. Мектепке дейінгі педагогика. Оқу құралы.- Қарағанды: «Гласир», 2011. – 283 бет.

2 Ф. Жұмабекова «Мектепке дейінгі педагогика» Астана «Фолиант», 2008. – 336 б.

3 Балалардың психикалық дамуының кешігуін диагностикалаудың өзекті мәселелері [Мәтін] / ред. К. С. Лебединская. – М.: Педагогика, 1982. – 128 б.

4 Астапов, В.М. нейро және патопсихология негіздерімен дефектологияға кіріспе [Мәтін] / В. М. Астапов. – М.: Халықаралық педагогикалық академия, 1994. – 216 б.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДАҒЫ ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ РӨЛІ

КУЗЕМБАЕВА Г. Ж.

тәрбиеші, «Балапан» шағын орталығы, Қоскөл ЖОББМ

Саналы, өскелең ұрпақ тәрбиелеу – әрбір тәрбиешінің міндеті. Баланың ой-өрісін дамытуға, олардың қиялына қанат бітіріп, тіл байлықтарының молаюына балабақша тәрбиешілерінің сіңіретін еңбегі орасан зор. Бала тәрбиесі отбасынан бастау алды десек те, ғылымға негізделген әдіс-тәсілмен берілетін тәлім-тәрбие ісі көбінесе балабақшадан басталып, жан-жақты педагогикалық өрісін табады. Әсіресе балабақшадағы тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы ізгілікті әсер етіп, мағынасы өшпейтін із қалдырады.

Балабақша жасындағы балаларды жан-жақты дамыту кезінде ертегінің алатын ролі өте зор. Ертегі – қай халықтың фольклорында да ертеден келе жатқан көне жанрлардың бірі. Ол ұрпақтан-ұрпаққа тараған мол мұра. Ертегіден халқымыздың ертеңге деген сенімі, арман тілегін, қиялын, даналығын, ғасырлық өмір тәжірибесін көреміз. Ертегінің қай түрін алсақ та ол баланың ой қиялын ұштайды. Мінез-құлқын, ерік-жігерін, сөйлеу қабілетін, тілін дамытып, сөздік қорын қалыптастырады.

Қазақ ертегілері өзінің тақырыптары, көтерген мәселелері, мазмұнына байланысты қиял-ғажайып ертегілері, тұрмыс-салт ертегілері, хайуанаттар туралы ертегілер, шыншыл ертегілер болып бөлінеді.

Қазақ халық ертегілерінің ерекшелігі – өмірде болатын жағдайлар мен болмайтын нәрселердің араласып отыруы. Тұрмыс-салт ертегілеріне «Бозынген», «Аю, түлкі және қойшы», «Арыстан мен кісі» сияқты шағын, тәрбиелік мәні зор ертегілер жатады. Жан-жануарлар туралы ертегілері барлығымызға жақсы таныс, олардың кейіпкерлері: қу түлкі, қорқақ қоян, озбыр қасқыр. Бұл топқа «Аю, қасқыр, түлкі, бөдене», «Аю, түлкі және арыстан», «Қоянның зары», «Күшік пен мысық» т.б. ертегілер жатады. Қазақ халық ертегілері жас ұрпақты тәрбиелеумен қатар, олардың бойына өз халқының игілігін дарытып, ана тілінде ойлау және мәдениетті сөйлеуіне, сауатты жазу дағдыларына барынша мол әсерін тигізеді. Сонымен қатар, қазақ халық ертегілерін пайдалану оқушыларды қызықтырады, дұрыс сөйлеуге үйретеді, логикалық ойын жетілдіреді [1, 35 б.].

Адамның балалық шағы ертегімен тығыз байланысты. Біз әжемізден ертегі айтып немесе оқып беруін жиі сұраймыз. Сиқыры бар оқиғаларды тыңдауды тағаттана күтеміз. Көңілді де аянышты, қорқынышты да күлкілі олар бізге біраздан таныс. Олармен біздің әлем, жақсылық пен жамандық, әділет туралы алғашқы көзқарастарымызды қалыптастырады. Бір қарағанда жәй кішкентай ғана әңгіме сияқты, ал шын мәнінде осы әңгімелерде халық даналығы, мейірімдік пен зұлымдық туралы түсінік жатыр. Кейде өмірде қиын жағдайлар кездесіп жатады. Не істеу керек? Қандай дұрыс шешім қабылдау керек? Осы сұрақтарға жауап табу үшін ертегі бізге асығады.

Ертегі тыңдау арқылы бала оған еліктейді, өзі де ертегінің басқа түрін, ойлап шығарады. Түйсік қабілеттері дамиды. Кішкентайынан ертегі тыңдап өскен бала ақылды, зерек, терең ойлы, зейінді болып өседі. Ертегі жаңа өскін балауса буынның сана-сезімін оятып, ақыл-есін дамытып, адамгершілікке тәрбиелейді. Мектеп жасына дейінгі балалардың жасына лайықты, ертегі, жұмбақ жаңылтпаш, әңгіме естіп өсуі – олардың сөздік қорының молаюына, ақыл-ойының жетілуіне дыбыстарды дұрыс айту мәдениетіне әсер етеді. Өйткені, бала ертедегі жақсы кейіпкерге еліктеп батыр, шыдамды, ақылды, кеңпейіл болғысы келеді. Балалардың ең сүйіп тыңдайтын дүниесі – ертегі қайталап айту арқылы баланың сөздік қоры дамиды. Бұрынғы уақытта балалар көбінесе ата-әже бауырында өскен. Олар үлкендердің ертегі, әңгімесін тыңдап, зейін қойып өскен. Ол балалар үлкенге құрмет, кішіге мейірімді, ілтипатты болған. Қазір көбінесе

теледидар немесе компьютер алдында отырады да кино, көпсериялы мультфильмдер көреді.

Ертегілер мазмұны қызық болса ғана тыңдайды. Мектеп жасына дейінгі балаларды халық ауыз әдебиетімен таныстыру (балабақша) мектепалды даярлық топтарындағы ұстаздардың міндеті. Көптеген ертегі, әңгімені осы жерден естиді, мазмұнын үй ішіне, жолдасына, ата-анасына қайталап айтуға тырысады.

Ертегі мазмұнына сәйкес кейіпкерлерге яғни рөлдерге бөліп драматизациялау, саусақ театры, көлеңке театры, қуыршақ театры балалардың асыға күтетін нәрсесі. Ертегі кейіпкерлеріне сай дауыс ырғағымен айтуға үйренеді, қимыл-әрекетін келтіреді және жүреді.

Халқымызда қай тақырыпта да табылатын, тілге жеңіл, жүрекке жылы тиерлік ертегілері қаншама?! Ол ертегілер арқылы бала өз халқының тілін, мәдениетін, дәстүрін біледі және ой-өрісі, қиялы дамиды және адамгершілікке тәрбиеленеді. Мысалы: «Жақсымен жолдас болсаң – жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң – қаларсың ұятқа» деген мақалды, «Жаман дос жолдасын жолда қалдырар» деген мақалдарды «Екі дос», «Кедей мен бай» атты ертегі желісінен оқуға болады.

Ертегілер өмір бойғы тәртібімізді, қарым-қатынасымызды қалыптастырады, шыдамдыққа, қайсарлыққа, болашаққа міндеттер қойып, соған жетуге үйретеді. Ертегі ойлау қабілетін, қиялдауға да көп септігін тигізеді. Әсіресе, ертегінің мектеп жасына дейінгі балаға тигізер әсері мол. Бала тұлғасының интеллектуалды-шығармашылық және креативті әлеуметін дамыту мәселесі ғаламдық білім беру кеңістігінің басты міндеттері болып табылады. Қиял-біздің өміріміздің бір қыры. Көз алдымызға елестетіп көрейікші, адамда қиялдау қабілеті болмаса, ғажайып өнер туындылары, түрлі ғылым жаңалықтары тумаған болар еді. Балалардың дамуы үшін ең алдымен оның қиялдай білу қабілетін дамыту керек. Ал ертегі баланы төзімділікке, шыдамдылыққа, тапқырлыққа, еңбекқорлыққа шақырып, мақтаншақтық пен сарандықты табалайды. Әділеттілікті қолдап, сезімтал ұяң мейірімді жандарды алдау мен арбаудан қорғайды.

Ертегі бала ойында сақталу үшін түрлі жолдар арқылы жүргізуге болады:

1. Ертегі оқу. Мұнда сол ертегі кейіпкерлерінің бейнесіне еніп соның көңіл-күйін образ арқылы бейнелеп беру;
2. Суретпен жұмыс. Бір ертегідегі барлық кейіпкерлер бейнеленген суреттер арқылы көрсету.

Баланың табиғат туралы білімдерін кеңейтіп табиғатқа деген сүйіспеншілік сезімдерін оятып, қамқорлыққа алуға тәрбиелеу. Ұйымдастырылған оқу қызметінде материалды түсіндіру – ұнтаспа, бейнетаспа, суреттер, көрнекілікті пайдалану, әңгімелесу арқылы жүзеге асады. Табиғаттың әсемдігін көріп сезіне білу балалардың өмір тәжірибесін байытып, олардың эстетикалық талғамын дамытады. Туған жерге деген ыстық сүйіспеншілігін күшейтеді. Халық ұғымында табиғат деген сөз жер-ана, туған жер, атамекен сөздері түрінде көп айтылады.

Мектепке дейінгі жасында балдырғандар шын мағынасындағы оқырмандар емес, олар тек тыңдаушылар, көрушілер ғана. Оларға арналған шығармалар қысқа да ықшам жазылған суретті кітапшалар түрінде беріледі. Бұл жастағы балаларға арналған әдебиет жанры жағынан көбіне жеңіл сюжетке құрылған шағын шығармалар, хайуанаттар жайында жазылған әңгімелер белгілі оқиға не ойын түрлеріне құрылған өлеңдер, ертегілер болып келеді. Бұл жастағы балдырғандарға арналған шығармалардың тақырыбы көбінесе табиғат әлемінен, өзін қоршаған күнде көріп жүрген оқиғалардан алу керек.

Баланы еңбекке тәрбиелеуде отбасы мүшелері үлкендерінің еңбекке деген көзқарасы, еңбек істеу әрекеті әсер етеді. Баланы еңбек сүйгіштікке тәрбиелеуде, өнерге баулуда ауыз әдебиеті күшті құрал болған. Айталық, мерген, мал тапқыш, еңбек сүйгіш өнерлі жандар жайында балаға ертегі, әңгіме, өлең-жыр айтып беру арқылы баланы еңбек ардагерлерін қадірлеуге ал оған қарама-қарсы еңбек сүймейтін арамтамақ жатып ішер жалқау деген жиркенішті сезімге тәрбиелеуге болады. Өз ұрпақтарының тәрбиесі ерлі-зайыптыларға, ата-әжелерге ортақ іс, жауапты міндет болған. Көбіне ата-әжелер есте жоқ ерте замандағы, ауыздан-ауызға тарап келген ертегілер арқылы бала тәрбиесіне көңіл бөлген.

Балаға адамдық қасиеттің нәрі ертегі арқылы ана сүтімен қоса сіңіріледі. Өйткені, оның жаны күнөдан пәк, таза, көңілінде күдік жоқ. Бәріміз де жақсы жанға жайлы, одан рахат табатын ертегіні тындап, сол ертегілерден адам бойына керектінің бәрін сіңіріп өстік. Бала жанын қоректендіретін рухани қор – айналадағы барлық табиғат болмысы, жанды мақлұқтың бәрімен табыстыратын, терең де таң ғажайып сырларға толы ертегілер. Бала бойына тамаша қасиеттер мен адалдықты, мейірімділікті, имандылықты егетінде осы – ертегі.

Ертегі – ауыз әдебиетінің көлемді саласының бірі. Ертегілер – бірнеше ғасырлардың жемісі. Ертегінің негізгі бір саласы қиял-ғажайып ертегілері. Бұларда өмірде болмайтын нәрселер туралы әңгімелер қозғалады. «Ұшқыр кілем», «Адам жеңбек Айыртас батыр» т. б. қиял-ғажайып ертегілердің де өзінше мәні үлкен. Ертегілердің ішіндегі көне түрінің бірі – хайуанаттар жайлы ертегілердің балаға берері көп.

Адамды қоршаған табиғаттың әрбір бөлшегі соның тыныс-тіршілігі қызықты әрі жұмбақ. Ұйымдастырылған оқу қызметі үстінде кім хайуанаттар, еңбек және өнер жайында ертегілер біледі деген ойын арқылы балаларға тиянақты мағлұмат, тәлім-тәрбие беруге болады. Ертегінің бір түрі-тұрмыс салт ертегілері. Бұл ертегіде көбінесе елдің бақташылық тұрмыс-тіршіліктері суреттеледі [2, 44 б.].

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесі заман талабына сай үздіксіз дамып келеді. Сондықтанда мектепке дейінгі білім мекемелерінде былтырғы жылы Жаңартылған Стандарт бойынша «Коммуникация» саласына драма ұйымдастырылған оқу қызметі енгізілді. Ол арқылы балалардың көркем шығармаларға деген қызығушылықтарын арттыруға және шығарма желісін сахналау арқылы балалардың белсенділігін, тілін дамытуға болатынын көрсетті [3, 67 б.].

Мектеп жасына дейінгі балалар ертегіні түсініп қана қоймай, оны рөлдерге бөлініп, ертегі қойылымдарын сахналауды үйреніп келеді. Балалар образға кіріп, оны сомдау кезінде өздерін сахнада тұрған кішкентай әртіс ретінде сезініп, бала көңілі шаттыққа толатынын байқап жүрмін. «Драма» ұйымдастырылған оқу қызметі әр балаға қуаныш, ұмытылмас әсер сыйлайды, әр баланың көркемдік талғамын, еліктеуі мен қиялын дамытады. Қазақ өнер жұлдыздарының бірі театр майталманы Ш. Айманов «Театр – адамдарды туыстық қарым-қатынасқа тәрбиелейтін орта, сахна өнері-тіл жетпес құдіретті өмір шындығын білу, яғни адамның сахнаны сүймеуі мүмкін емес» – деп айтқандай, балалар кішкентай кезінен сахнаны көріп, өздері түрлі ертегі кейіпкерлерін ойнау арқылы сахнаны танып біліп қана қоймай, образға кіріп ойнау арқылы сахна құдіретін сезінетінін өзін бақылап жүрмін. Осы драма сабақтары арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тілі дамып, сөздік қорлары толығады, байланыстырып сөйлеуге дағдыланады, дұрыс дыбыстау, мәнерлеп сөйлеу дағдылары қалыптасады, театр өнеріне деген қызығушылықтары артатынын

күнделікті ұйымдастырылған оқу қызметінен байқап жүрмін. Біз шағын орталықта драма ұйымдастырылған оқу қызметінде ертегілерді, музыкалық қойылымдарды топтың тәрбиеленушілері арқылы сахналаймыз. Мұндағы мақсатымыз: мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілетін театр түрлерін қолдану арқылы дамыту болып табылады. Сол арқылы балалардың тіл байлығын арттырып, сөйлеу мәдениеті мен дүниетанымын дамытып, балаларды адамгершілікке тәрбиелейміз. Ертегілерді пайдалана отырып, балалардың ой-өрісін дамытамыз, сонымен бірге көркем шығармаларға деген қызығушылықтарын арттырып, ертегіні тыңдай білуге, есте сақтауға, түсінуге, рөлге бөліп, қазақша әдемі сөйлей білуге үйретеміз. Балабақшадағы балаларға театр, әртістік өнер, сахналау, ертегі қойылым, жалпы сахна туралы түсінік беріп қызығушылығын арттырамыз. Ертегі қойылымдарын сахналауға үйрету кезеңдерінде балалардың ертегі кейіпкерлерін ойнау арқылы өзара сөйлесу дағдыларын дамыта отырып, бүлдіршіндердің тілді меңгеруіне деген сүйіспеншілігін арттырамыз. Әдетте адамның жеке басының қасиеттері бес жасқа дейін қалыптасады екен. Сондықтанда баланың жан-жақты дамыған жеке тұлға ретінде қалыптасуы үшін театрландырылған қойылымдар мен театрландырылған ойындардың пайдасы зор екенін тәжірибеден көріп отырмыз. Қай бала болмасын, әр нәрсеге құмар, қызыққыш, ол өзінің айналасында болып жатқан өзгерісті, тамаша құбылыстарды сезінуге тырысады. Сондықтанда әр баланың жан-жақты дамып, жеке тұлға болып тәрбиеленуіне, тілінің дамуына театрландырылған ойындар арқылы да жетілдіруге болады.

Қазақ халық ертегілері – қазақ халық ауыз әдебиеті ішінде атадан балаға мұра ретінде беріліп, ерте заманнан бастап бүгінгі күнге дейін даму, өсу, толығу үстінде келе жатқан асыл мұра. Ертегілер халқымыздың тарихын, дүниетанымын, тұрмысы мен салтын, әдет-ғұрпын сенімін білдіреді. Ертегілер қоғам дамыған сайын адамның да ой-санасын өскен, өмірге деген көзқарасы өзгереді. «Бала естігенін айтады, көргенін істейді» – деп қазақ халқы бекер айтпаған. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің маңызы зор. Кішкентай сәбилеріміз ата-анасының, тәрбиешісінің, достарының мінезінен, жүріс-тұрысынан, сөйлеген сөзінен, істеген ісінен үлгі алуға тырысады.

Бала бойына адамгершілік қасиеттерді ойын, салт-дәстүр, мақал мәтелдер, ертегілер, жұмбақтар, айтыс өлеңдер арқылы сіңіру ата ана мен тәрбиешілердің басты міндеті. Демек, жас баланың

ойлау, есту, сөйлеу, көру, есте сақтау қабілеттерін дамытуда халық ауыз әдебиетінің үлгілерінің алатын орын ерекше. Солардың ішінде көп тараған үлгілерінің бірі «ертегілер». Балаға бесік жыры қандай маңызды болса, ертегі де дәл солай маңызды. Бүлдіршіндер өте әсершіл келеді. Естіген ертегі мазмұнын есте сақтап, әділдікке сену, біреуге жақсылық жасау, көмектесу сияқты қасиеттерге ие.

Балаға күнделікті жылы дауыспен айтқан ертегі, жұмбақ, жаңылтпаш, күлдіргі әңгімелер сәбидің жан дүниесіне әсер етіп, ізгі қасиеттерін дамытып, ақыл-ойын жетілдіреді. Ертегі арқылы енбекке, шыншыл болуға, туған жерін сүюге, батыр да батыл болуға тәрбиелеу біздің басты міндетіміз. Кішкентайынан ертегі тындап өскен бала ақылды, зерек, терең ойлы, зейінді болып өседі. Ертегі жаңа өскін балауса буынның сана-сезімін оятып, ақыл-есін дамытып, адамгершілікке тәрбиелейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ильясов С. «Танымдық белсенділікті дамыту – өзекті мәселе», «Қазақстан мектебі» журналы. №2. – 2011 ж. – Б. 66-67.

2 Ембергенава Ә. С. Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың танымдық құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін ойындар., 2008. – 105 б.

3 А. Михайлова. «Игровые занимательные задачи для дошкольников», 2017.

МОТОРЛЫ АЛАЛИЯ КЕЗІНДЕГІ ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

КУЛБАЕВА А. С.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев атындағы №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Моторлы алалииямен түзету әсері тек логопедиялық жұмыстармен шектелмейді және ол жан-жақты психологиялық-медициналық-педагогикалық сипатта болуы керек.

Дәрі-дәрмекпен емдеу ми құрылымдарының жетілуін жеделдетуге және невротикалық көріністерді жоюға бағытталған, бұл баламен кейінгі логопедиялық жұмысты едәуір жеңілдетеді. Мұндай емдеу мүмкіндігінше ертерек жүргізілуі өте маңызды, өйткені ол баланың одан әрі психикалық және сөйлеу дамуының барлық бағытын қалыпқа келтіреді. Қажет болса, жалпы күшейтетін

емдеу жүргізіледі, бұл сонымен қатар логопедиялық жұмыстың тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Жалпы және қол моторикасын дамыту баланың моторикасын жақсарту үшін маңызды, бұл оның сөйлеу функциясын қалыпқа келтіру үшін де қажет. Бұл тұрғыда сөйлеуге ынталандырушы әсер ететін қолдың ұсақ моторикасын дамыту өте маңызды (саусақтардың қозғалысын және артикуляциялық бұлшықеттердің қозғалысын басқаратын «орталықтар» жақын маңдағы ми қыртысында орналасқан). Ұсақ моториканы дамыту үшін әртүрлі қуыршақ театрлары, саусақ ағаш қуыршақтары, шілтерлер көмектесе алады.

Жалпы моториканы дамыту үшін әр түрлі ашық ойындар кеңінен қолданылады, олар тиісті жастағы балаға қол жетімді, содан кейін барған сайын күрделене түседі (қозғалыс жылдамдығы мен ептілігіне үлкен талаптар қою тұрғысынан). Қол моторикасын дамытудың маңызды міндеттерінің бірі – саусақтардың оқшауланған қозғалыстарының мүмкіндігін қамтамасыз ету. Осыған байланысты «фортепианодағы ойын» өте айқын. Саусақтары жартылай бүгілген қолды үстелдің үстінен сәл көтеріп, бала олардың әрқайсысына дәйекті түрде, бас бармақтан немесе кішкентай саусақтан бастап, үстелге тигізуі керек. Бұл жағдайда қол өзінің бастапқы орнын өзгертпейді. Әрбір бала бұл тапсырманы дұрыс орындай алмайды. Кейбір балаларда саусақтарын «ажырата» алмайды, ал қолдары әр түрлі қимыл икеміне келмейді.

Баланың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын тәрбиелеу ұсақ қол моторикасын дамытуға үлкен көмек көрсетеді. Баланы бетін жууға, тістерін жууға, қолын сүлгімен құрғатып сүртуге, шашты тарауға үйретуіңіз керек. Ол өз бетінше киініп, түймелерді өзі бекітіп, етіктерін байлап, садақтарды байлап, т. б. Егер қолдар тым әлсіз болса және бала саусақтарын жұдырыққа әрең қысса, онда оны осы мақсат үшін арнайы суланған кішкене сүлгімен итеру пайдалы – саусақтардың күші артқан сайын сүлгі барған сайын «құрғақ» болады (мезгіл-мезгіл бұл әрекетті орындау арқылы бақыланады) баладан кейін-көп су қалды ма?). Сондай-ақ, әр сабақта мозайка, модельдеу, сурет салу, бояу, көлеңкелеу, кесу, кесу және т. б. өте пайдалы.

Психикалық функциялардың дамуы, жоғарыда аталған моторлық функциялар сияқты, сөйлеуді қалыптастырудың қажетті алғышарты, негізі болып табылады. Баланың негізгі психикалық функцияларын дамытуға арналған көптеген балалар ойыншықтары бар, оларды уақтылы және шебер пайдалану баға жетпес көмек болады.

Ойын барысында және әр түрлі жаттығулар кезінде баланың зейіні мен есте сақтау қабілетін, сондай-ақ оның ойлау қабілетін дамыту бірдей маңызды. Зейінсіз бала жеке сөйлеу дыбыстары мен сөздерінің дыбысындағы айырмашылықтарды байқамайды, сөздердің аяқталуының ұқсастығына назар аудармайды, бұл сөйлеу функциясының дамуында артта қалуға әкеледі. Есте сақтау үшін де солай – көптеген ата-аналар балалар хайуанаттар бағында көрген жануарлардың аттарын ұмытып кетеді, өлеңдерді көп жаттау қиынға соғады, грамматикалық ережелерді, айтылған ертегінің мазмұнын немесе баланың өзі оқыған оқиғаны және т. б. есте сақтай алмайды деп шағымданады. баланың сөйлеуі, оны күнделікті және күнделікті деңгейде ұзақ уақыт ұстайды. Қазіргі уақытта аталған психикалық функцияларды дамытуға арналған көптеген арнайы құралдар бар.

Сөйлеу функциясы бұзылуының жүйелік сипатын ескере отырып, сөйлеу жұмысы оның барлық тараптарында жүргізілуі керек. Бұл жағдайда келесі шарттарды сақтау маңызды:

1. Жұмыстың ертерек басталуы мүмкін. Бұл үшін ең оңтайлы уақыт баланың 3-4 жасында, моторлы алалия диагнозын нақты қоюға болатын уақыт деп саналады. Алайда, диагноз қойылғанға дейін әрекетсіздік танытпай, баламен жұмыс оның сөйлеу дамуындағы артта қалудың алғашқы белгілері пайда болған кезде басталуы керек.

2. Баланың сөйлеуін дамытуға қолайлы жағдайлар жасау. Ең алдымен, мұнда қоршаған ортаның ықтимал кері әсерін болдырмау қажет. Бұл туралы айту керек, себебі балаға тек жақсылық тілейтін ең жақын адамдар да оған дұрыс қарайды. Өйткені, балалардың сөйлеу қабілетінің төмендігімен байланысты барлық «қайталама психикалық қабаттар», ең алдымен, баланың ең жақын әлеуметтік ортасына байланысты.

3. Баланың өзінен кіші қалыпты сөйлейтін балалармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бұл өте маңызды фактор, сөйлеуді дамытуға қажетті серпін беретін ынталандырушы фактор.

4. Қалыпты онтогенез кезінде балалардың сөйлеу дамуының негізгі заңдылықтарын ескеру. «Сөйлемейтін» баламен жұмысты қай жаста бастау керек болса да, оған ең алдымен қалыпты дамып келе жатқан балаларда пайда болатын сөйлеу реакцияларын тудыруға тырысуы керек. Әрі қарайғы жұмыс барысында осы қағиданы қатаң сақтау маңызды – алдымен баланың сөйлеу дамуының ертерек кезеңдеріне тән нәрсені тәрбиелеу.

5. Сөйлеудің барлық бұзылған компоненттеріне жүйелі әсер ету: дыбысты айтуды түзету; сөздік қорын байыту және нақтылау, сөздердің дыбыстық-буындық құрылымын жетілдіру; грамматикалық жүйелерді қалыптастыру (сөзжасамның және сөзжасамның негізгі заңдылықтарын игеру, сөйлемдердің әртүрлі түрлерін құру ережелерін игеру бойынша жұмыс); келісімді сөйлеуді қалыптастыру; сөйлеуді түсінуді жетілдіру (оның ішінде сөздік қорын түсіну бойынша арнайы жұмыс логикалық-грамматикалық конструкциялар, бейнелі өрнектер, мәлімдемелердің жасырын мағынасы және т.б.). Баланың сөйлеу функциясына осындай жан-жақты әсер еткенде ғана оның нақты қалыпқа келуі ертерек болады.

6. Сөйлеу жұмысының баланың пәндік-практикалық және ойын әрекеттерімен байланысы. Сөйлеу балаға сырттан, оған арнайы «жұмыс» процесінде жүктелмеуі өте маңызды, бірақ ең табиғи түрде оның бүкіл күнделікті өміріне, оған таныс және сүйікті іс-әрекеттеріне енуі керек. Ересек адам баланың қатысуымен ойыншықтармен, үй жануарларымен сөйлесіп, баланы осы үлгіні ұстануға шақырғандай киіну, ұйықтау процесін сүйемелдеуі керек. Сонымен қатар, ойын баланың жағымды эмоционалды фонына ие болады, бұл әсіресе сөйлеу кезінде жұмыс істеу үшін өте маңызды. Біздің жағдайға сәйкес келетін К. Д. Ушинскийдің сурет пен ойын баланы сөйлеуге мәжбүр ететін құралдар екенін еске салғым келеді.

7. Логопедиялық сабақтың жиілігі, оның қажеттілігі тез шаршағыштыққа және осы санаттағы балалардың салыстырмалы түрде аз жұмысына байланысты. Ми функциялары қалыпқа келіп, сөйлеу қабілеті жақсарған сайын сөйлеу жүктемесінің көлемі біртіндеп артады.

8. Сөйлеу жұмысында анализаторлардың көп санын қолдану: мотор, есту, көру, тактильді. Сезім мүшелерінің саны неғұрлым көп болса, сөйлемейтін балаға сөз-ұғымдарды меңгеру оңайырақ болады. Мысалы, алмамен «танысып», оның атын игере отырып, бала оған қарап, оған қол тигізіп, дәмін татып, иіскеп, сазбалшықтан мүсін жасай алады және т.б. нәтижесінде ол осы тақырып туралы өте айқын түсінік қалыптастырып, оның аты баланың есінде қалады. Бұл басқа заттарға, әрекеттерге және белгілерге қатысты болады.

9. Әр балаға қатаң жеке көзқарас. Осы маңызды шартты сақтамай, логопедиялық жұмыс басынан бастап сәтсіздікке ұшырайды, өйткені тіпті баламен бастапқы байланыс орнату қиын болады. Баламен қарым-қатынас процесінде оның сөйлеу даму деңгейі, эмоционалды-ерікті саланың жағдайы, мінездемелік

ерекшеліктері, отбасылық өмір жағдайлары, ата-ананың балаға және оның сөйлеу бұзылысына қатынасы, сондай-ақ баланың өзінің сөйлеу қабілетінің бұзылуына қатынасы және т. б. ескеріледі. Тек осы үнемі өзара әрекеттесетін «компоненттердің» жан-жақты есебі логопедке де, баланың ата-анасына да оның жағдайының күрделілігін дұрыс бағалауға көмектеседі және осы бағалаудың арқасында оған шынымен дұрыс және жылы көзқарасты табуға көмектеседі. Моторлы алалия кезіндегі сөйлеу жұмысының тікелей мазмұны, ең алдымен, баланың жасымен емес, оның сөйлеу қабілетінің даму деңгейімен анықталады.

Толық болмауымен сипатталатын сөйлеудің дамымауының бірінші деңгейінде алғашқы міндеттердің бірі- бала сөйлеуінің негативтілігін жеңу (баланың сөйлеу арқылы қарым-қатынас процесіне теріс қатынасы) және сөйлеу белсенділігін дамыту. Сол кезеңде бастапқы сөздік пен алғашқы сөз тіркестерін қалыптастыру міндеті қойылады.

Сөздердің дыбыстық-буындық құрамын нақтылау үшін жұмыс жасай отырып, баланы оларды дұрыс қайталауға итермелемеу керек-бұл оны сөйлеуден алшақтатады. Ересек адамның өзі баланың дұрыс емес айтқан сөзін баяу айтады, оны оның дыбысын мұқият тыңдауға шақырады, бұл көбінесе баланың бұл сөзді дұрыс және еріксіз қайталауына әкеледі. Логопедтің сөйлеуі эмоционалды, мәнерлі және жайбарақат болуы керек, оларды есте сақтауды жеңілдету үшін сол сөздер мен шағын сөз тіркестерін бірнеше рет қайталау керек. Ата-аналардың сөйлеуіне бірдей талаптар қойылады.

Күнделікті сөйлеу қарым-қатынасына қажетті қысқа сөз тіркестерін жаттауға ерекше назар аударылады. Бұл үш себеп бойынша маңызды:

Біріншіден, баланың ең болмағанда өз қажеттіліктерін осылайша білдіру мүмкіндігі оның өмірін ғана емес, сонымен бірге барлық отбасы мүшелерінің өмірін едәуір жеңілдетеді.

Екіншіден, бұл сөз тіркестерін жүйелі қолдану оны сөйлеу арқылы басқалармен сөйлесуге үйретеді (жесттік немесе «ымдау» емес), бұл сөйлеу жеткіліксіздігін жеңу үшін өте маңызды.

Үшіншіден, баланың нақтыланған және мықтап меңгерген дыбыстық-силлабикалық құрамы бар мұндай тіркестер болашақта теңдестіру қажет болатын сау сөйлеудің алғашқы аралдары болып табылады. Сұрақ-жауап сөйлеу формасын қолданудың алғашқы әрекеттері де жасалады. Мұнда ең алдымен баланы сұрақты тыңдауға үйрету және әр сұраққа жауап беру керек екенін түсіну

маңызды. Алдымен бұл ым-ишара түріндегі жауап немесе басын изеу, содан кейін бір сөзбен жауап беру (көбінесе логопедтің артында қайталау) және соңында сұраққа толық жауап болуы мүмкін.

Баланың сөздік қорының өте кедейлігін ескере отырып, сабақтар дұрыс сөздердің жоқтығынан зардап шекпейтіндей етіп құрылуы керек. Осы себепті баланың орнына логопедке көп нәрсе айту керек, ол жетіспейтін сөзді кідіріссіз ұсынуға үнемі дайын болуы керек (бұл ата-аналарға да қатысты).

Сөйлеудің дамымауының екінші деңгейінде, бала өзінің құрылымы бойынша бұрмаланған сөздер мен кеңейтілген, бірақ аграмматикалық сөйлеудің кейбір қорларына ие болған кезде, логопедиялық жұмыстың міндеттері айтарлықтай өзгереді және негізінен келесіге дейін азаяды:

1. Сөздікті байыту және нақтылау, сөздердің дыбыстық-буындық құрылымын жетілдіру бойынша қазірдің өзінде басталған жұмысты жалғастыру.

2. Аграмматизмдерді жеңуге бағытталған грамматикалық жүйелерді қалыптастыру бойынша жұмыс.

3. Дыбыстың айтылуын түзету.

4. Біртұтас сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Запорожец А. В., Маркова Т. А. Воспитание и обучение в детском саду. – М.: Педагогика, 1999. – 558 с.

2 Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Логопедия негіздері. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 248 б.

3 Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Арнайы педагогика. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 300 б.

4 Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Оқулық. – Алматы, 2011. – 648 б.

5 Винарская Е.Н., Пулатов А.М. Дизартрия и ее топико – диагностическое значение в клинике очаговых поражений мозга. – Ташкент, 2003. – 415 б.

6 Архипова Е. Ф. Өшіріледі дизартрия.– М., 2006. – 87 б.

7 Ғылыми-әдістемелік журнал.//Дефектология. 2010,3. – №3, 40 б.

8 Приходько О.Г. Логопедический массаж при коррекции дизартрических нарушений речи у детей раннего и дошкольного возраста. – СПб.: КАРО, 2008. – 157, [1] с.: ил. – (Мастер-класс логопеда)

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН ЖӘНЕ ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОСПАРЛАУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ОЙЫНДАР МЕН ЖАТТЫҒУЛАР

КУЛИМБЕТОВА А. Е.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев атындағы №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

«Жақсы сиқыршылар»

Мақсаты: жағымды эмоционалды атмосфераны құру, есте сақтау қабілетін дамыту.

Ойын балалар шеңберге отырады, ал ересек оларға ертегі айтып береді: «Бір елде зұлым, арсыз сиқыршы өмір сүріпті. Кез келген баланы жаман сөз деп сиқырлай алатын. Ал дөрекі сөзбен шақырғандардың бәрі күлкілерін қойып, мейірімді бола алмады. Мұндай бақытсыз баланың көңілін тек мейірімді, мейірімді есімдермен ғана жоюға болатын. Сондай сиқырлы балаларымыз бар ма екен, көрейік». Әдетте, көптеген мектеп жасына дейінгі балалар «сиқырланған» рөлін ықыласпен қабылдайды. Ересек адам олардың арасынан ұнамсыз, агрессивті балаларды таңдап алып, басқалардан оларға көмектесуін сұрайды: «Ал кім жақсы сиқыршы бола алады және оларды сүйкімді есіммен атайды?»

Әдетте балалар жақсы сиқыршылар болуға ерікті түрде ұмтылады. Олар агрессивті балаларға кезек-кезек жақындап, оларды мейірімді есіммен атауға тырысады.

«Сиқырлы көзілдірік»

Мақсаты: жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру, қолайлы атмосфера құру.

Ересек адам салтанатты түрде: «Мен сендерге сиқырлы көзілдірікті көрсеткім келеді. Оларды киген адам басқалардан тек жақсылықты көреді, тіпті адам кейде әркімнен жасыратын жақсылықты көреді. Енді мен осы көзілдірікті киіп көремін...

О, бәрің қандай әдемі, көңілді, ақылдысындар!» Әр балаға жақындай отырып, ересектер оның бір қасиетін атайды (біреу жақсы сурет салады, біреу блоктармен салуды біледі, біреу әдемі көйлегі бар). «Ал енді мен әрқайсыңыз осы көзілдірікті киіп, көршіңізге жақсылап қарағаныңызды қалаймын. Мүмкін олар сізге бұрын байқамаған нәрсені қарастыруға көмектеседі». Балалар кезек-кезек сиқырлы көзілдірік киіп, жолдастарының ізгі қасиеттерін атайды. Біреуге қиын болса, көмектесіп, ұсына аласыз. Жақсы қасиеттер

шеңберін кеңейткен жөн болса да, бұл жерде бірдей ізгі қасиеттерді қайталау қорқынышты емес.

«Сынған телефон»

Мақсаты: басқалардың мүдделеріне сәйкес әрекет ету және нұсқауларды орындау қабілетін дамыту.

Балалар жарты шеңберге отырады. Біріншіден, ересек адам бірінші отырған баладан оның құлағына демалыс күні не істегенін айтуды сұрайды. Сосын балалардың қызығушылығын оятып, жаңа ғана өте қызықты бірдене естігенін айтып, балаларды сол сыбырмен баланың демалыс күндерін қалай өткізгенін тізбектеп айтып беруге шақырады. Бұл ретте ересек адам қалай ыңғайлырақ отыру керек, көрші ғана еститіндей, басқалар естімейтіндей қалай сөйлеу керек, т.б. Ақпарат соңғы балаға жеткенде, ол естігенін қатты айтады. Егер ақпарат бұрмаланбаған болса, телефон дұрыс жұмыс істейді және барлық балалар қалағанын естіді.

«Айна»

Мақсаты: басқа адамның іс-әрекетін дұрыс қабылдау қабілетін дамыту.

Ойынға кіріспес бұрын, ересек барлық балаларды бөлек тұруды және оның артынан қимылдарды қайталауды сұрайды. Тандалған қозғалыстар қарапайым. Содан кейін ойын жұппен ойналады. Жұптың бір баласы әрекетті орындайды, ал екіншісі оны мүмкіндігінше дәл шығаруға тырысады. Осы сәтте қалған балалар жұптың тапсырманы қаншалықты дәл орындағанын бақылап, бағалайды. Екі-үш қозғалыстан кейін жұптар өзгереді

«Толқындар»

Мақсаты: жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру және ұжымда әрекет етуге ұмтылу, біргелесіп қимыл-қозғалыс қалыптастыру.

Ойын шеңбер бойымен ойналады. Ересек балаларды жаз мезгілін еске түсіруге шақырады, олардың жазда қалай демалғанын сұрайды, өзенде немесе көлде кім жүзгенін анықтайды. Содан кейін ол теңіз туралы, толқындардың үстінде жатудың қандай жағымды екенін, олардың бізді қалай жуып жатқанын, өз қамқорлығына алғанын айтады. Содан кейін ол балаларды бір-бірін нәзік және көңілді толқындарға шомылуға шақырады. Бірақ алдымен ересек балаларға толқындардың қалай әрекет ететінін көрсетеді, оларды бейнелеуге көмектеседі және одан кейін қозғалыстарды қайталауға шақырады. Балалар бұл қозғалысты меңгерген кезде, ересек әр баланы шеңбердің ортасында тұрып, толқында жүзуге шақырады.

Жуынушы шеңбердің ортасында тұрады, әр толқын оған жүгіріп келіп, оны ақырын сипады. Әрі қарай балалар рөлдерді ауыстырады.

Қарым-қатынаста жанасуды және селективтілікті дамытуға бағытталған ойындар

«Допты ал» дидактикалық ойыны

Ойынның мақсаты: ересек адаммен эмоционалды қарым-қатынасты қалыптастыру.

Жабдық. Үш түрлі-түсті шар.

Ойынның барысы. Ересек адам шарды үрлеп, оны байлап, балаға береді: «Міне, алыңыз». Бала допты біраз уақыт ұстаған кезде мұғалім: «Оны маған бер», - деп сұрайды. Доптың қалай ұшатынын көрсетіп, қайтадан балаға береді. Сонымен бірге ол ойыннан қуанышы мен ләззат алғанын білдіреді: «Қандай әдемі!», «Ол қалай ұшады!», қолдарын шапалақтайды.

Дидактикалық ойын: «Қоян».

Мақсаты: балалардың эмоционалды қарым-қатынасқа деген қажеттілігін ояту; өз іс-әрекетін жолдастарының әрекетімен үйлестіруді үйрену; бір-бірін атымен атайды; жолдастарыңыздың біріне артықшылық беріңіз.

Ойынның барысы. Балалар қол ұстасып, мұғаліммен бірге шеңбер бойымен жүреді. Бір бала «қоян», ол орындықта шеңберде отырады - «ұйықтап жатыр».

Мұғалім ән айтады:

Қоян, қоян, саған не болды? Сіз мүлде ауырып отырсыз, ойнағыңыз келмейді, бізбен билеңіз. Қоян, қоян, билеп, басқа нәрсе табыңыз.

«Қоян, қоян, би...» деген сөздерге балалар тоқтап, алақандарын соғады. «Қоян» орнынан тұрып, рөлін ойнау үшін басқа баланы тандап, оны атын атайды, ал өзі шеңберге тұрады.

Қарым-қатынас құралдарын дамытуға бағытталған ойындар «Көмек» дидактикалық ойыны

Мақсаты: қарым-қатынаста қарапайым сөздер мен сөз тіркестерін («беру», «қосу», «мынаны беру», «осы емес», «ұстау», «алу», «мынаны алу»), сондай-ақ ым-ишараны қолдануды үйрену. (индекс); қарым-қатынас кезінде бір-бірін атымен атауға үйрету, сөздік қорын молайту.

Құрал-жабдықтар: қуыршақ (қонжық), қуыршақ жиһазы, ыдыс-аяқ, тарак, киімдер.

Ойынның барысы. (жүппен орындалады). Педагог балаларға қуыршақ ұйықтайтын төсек-орынды көрсетіп, қазір оны оятып,

киіндіретінін, шашын таратып, тамақ беретінін айтады. Балаларды қуыршаққа қажетті заттардың барлығын қарастыруға шақырады, олар үстел үстінде. Міне, үстелде қуыршақ жиһазы (төсек, үстел, орындық). Мұғалім: «Наташа қуыршақты киіндіреді және шашын тарайды, ал Миша көмектеседі - Наташа сұрағанның бәрін береді». Балалар мұғаліммен бірге дайындалған заттарды тексеріп, оларды атайды. Осыдан кейін Миша жайылған заттардың жанындағы үстелге отырады, ал Наташа қуыршақты алып, көйлек пен аяқ киімді кию тәртібін анықтайды, Мишадан осы немесе басқа затты атауды сұрайды. Өтінішті «беру» сөзімен және меңзеу қимылымен білдіруге болады. Миша оған заттарды бір-бірлеп әкеледі. Егер Наташа қуыршаққа көйлек немесе тәпішке кию қиын болса, онда ол Мишадан: «Миша, көмектес», «Миша, ұста», «мұнда кел» деп көмектесуін сұрайды. Мишаның назарын аударып, одан көмек сұрау үшін қарапайым сөздер мен өрнектерді, тіпті қарапайым дауыстық реакцияларды қолдануға болады.

«Не жетіспейді» дидактикалық ойыны

Мақсаты: ересек адамға сұрау салуды үйретуді жалғастыру; Балалардың сөйлеу дамуының белгілі бір деңгейін ескере отырып, «маған беріңізші, өтінемін» деген сөйлемді енгізіңіз, көрсетілген көмек үшін рахмет («рахмет») немесе меңзеу қимылын қолдануға рұқсат етіңіз.

Құрал-жабдықтар: заттардың бөліктері картоннан бөлек жасалады: автомобиль (кузов, мотор, кабина және екі доңғалақ), үй (екі қабат, терезе, есік, шатыр), паровоз (корпус, құбыр, үш дөңгелек), т.б..

Ойын барысы: балалар үстелге отырады. Мұғалім заттардың бөліктерінің жиынтығы бар конверттерді таратады - әр балаға бір зат. Барлық конверттерде бір дана жоқ. Олар мұғаліммен бірге. Балалардан бөліктерден бүтін бір затты құрастыруды ұсынады. Балалар суреттерді қосып, қажетті бөліктің (дөңгелектің, шатырдың және т.б.) жоқтығын анықтайды және ересек адамға жүгінеді. Мұғалім конверттердің ішінен заттардың кейбір бөліктері түсіп қалғанын, кімге беретінін білмейтінін түсіндіреді. Барлығы мұғалімді атын және әкесінің атын атап: «Галина Ивановна, маған көлікке дөңгелек беріңізші» немесе «үйге шатыр» т.б. дейді. Мұғалім жетіспейтін бөліктерді таратады, ал балалар суреттерді аяқтайды.

Ашық ойын «Күн»

Мақсаты: Ауызша қарым-қатынасты қалыптастыру, бірлескен әрекеттерді келіссөздер жүргізуге, іс-әрекеттерді бейнелеуге үйрету, зейінді қалыптастыру.

Құрал-жабдықтар: құрсау, домбыра.

Ойын барысы: ойыншылар шеңбер құрып тұрады. Шеңбердің ортасында «күн», оның қолында төрт сары құрсау бар.

Шуақ, шуақ, Өзен жағасында серуендеу, Күн, шуақ, Сақиналарды шашу.

Балалар шеңбер бойымен оңға қарай жүреді. «Күншуақ» солға жылжиды, құрсауларды еденге қойып, ойыншыларға жақынырақ.

Біз сақиналарды жинаймыз

Алтын жалатылғандарды алайық.

Құрсаулардың қасында тұрған балалар оларды алып, төрт шағын шеңбер құрады.

Мінейік, ойнайық,

Ал біз оны сізге қайтарамыз.

Ойыншылар ортақ шеңберге тұрып, құрсауларды еденге қояды. Көшбасшының белгісі бойынша (бубен соғу) балалар тарап кетеді. Соңғы белгі бойынша әр команда өз құрсауының жанына жиналады. Мұны жылдам орындағандар жеңеді.

Ересек құрбыларымен қарым-қатынаста бастаманы дамытуға бағытталған ойындар

«Менің ең жақын досым» тақырыбына сурет салу

Мақсаты: құрбыларымен, достарымен қарым-қатынас жасау қабілеті мен қажеттілігін дамыту, ынтымақтастық, бір-біріне көңіл бөлу қабілетін дамыту.

Сабақтың барысы: Мұғалім балаларға тақпақ оқып береді.

Дүниеде өмір сүру өте қиын

Қызсыз

Немесе дос.

Сенсіз және күшігіңсіз

Төзгісіз жалғыздық.

Педагог достарының суреттерін көрсетеді және балаларды ең жақын досының суретін салуға және оның атын айтуға шақырады. Сабақ соңында балалар сызбаларға қарап, ең жақын достары туралы әңгімелейді.

«Қайғылы және көңілді күн» тақырыбына сурет салу

Мақсаты: баланы қоршаған әлеммен таныстыру. Дұрыс оқытыңыз, өз сезіміңізді білдіріңіз (мұн, қуаныш). Өзіңіздің эмоционалдық күйлеріңіз туралы сөйлесу қабілетін үйреніңіз.

Сабақтың барысы: Педагог балаларға күнді қалай елестететінін салуға шақырады. Мұғалім элементті салады және баланы сурет алынғанша оны аяқтауға шақырады: «Бұл не?» немесе «Бұл кім?»

Мұғалім: Қазір көңіл-күйіңіз қандай - қуанышты ма, мұңды ма?

Баланың жауабына қарай мұғалім балаға күннің суретін салуға көмектеседі. Егер бала жауап бере алмаса, оған жетекші сұрақтармен көмектесу керек: «Сен бақытты болғанда не істейсің?» (күлімсіреп).

Сабақ барысында баланың оң реакциясын дамытуға бағытталған ойындар

«Ладушки» ойыны.

Мақсат. Ересектермен эмоционалды қарым-қатынасты қалыптастыру.

Ойынның барысы (жеке немесе шағын балалар тобымен ойналады). Ересек баланы алдына отырғызып, оның қолын еркелетіп алып, алақанымен ырғақты түрде сипап, 2-3 рет қайталай отырып: «Жарайды, жарайды, қайда болдың, әжемдікінде едің» дейді.

«Маған кел» ойыны.

Мақсат. Ересектермен эмоционалды қарым-қатынасты қалыптастыру.

Ойынның барысы. Ересек адам баладан бірнеше адым алшақтап: «Қымбаттым, жаныма кел», - деп ықыласпен оған келуге шақырады. Бала жақындағанда, ересек оны күшпайды: «Ой, Коля маған қандай жақсы келді». Ойын қайталанатын.

Топтағы балада құрбыларының немқұрайлы қатынасын жеңуге бағытталған ойындар

«Мойынсұңғыш доп» ойыны.

Мақсаты: топ бірлігі, бірлікті қалыптастыру.

Ойын барысы: балалар екі қатарға тұрады. Белгі бойынша олар тостаған алақандарынан допты сол жақта тұрған адамның алақанына айналдырады. Сіз допты ауадан өткізе алмайсыз. Допты ауа арқылы өткізген немесе оны түсірген адам ойыннан шығады. Ең көп ойыншысы қалған команда жеңеді.

Психикалық дамуы тежелген және дамуы тежелген балалардың мүмкін болатын еңбек әрекетін жоспарлау және ұйымдастыруда қолданылатын ойындар мен жаттығулар

«Бұл кімге керек?»

Мақсат. Балалардың объектілер және оларды жұмыс процесінде пайдалану туралы түсініктерін бекіту. Мамандықтармен таныстыру, қызығушылығын ояту.

Ойынның барысы:

Педагог балаларға әртүрлі заттарды көрсетіп, олардың атын және қашан және қандай мақсатта қолданылатынын айтуды сұрайды? Мысалы: бұл шөміш, аспазға ботқа араластыру, сорпа мен компот құю, т.б.

Мектеп жасына дейінгі ересек жастағы балалармен ойын ойнау кезінде мұғалім объектілерді бейнелейтін әртүрлі суреттерді таңдайды. Мысалы: тістеуік, балға, шаңсорғыш, кофе тартқыш, руль, компьютер, микрофон, микроскоп, телескоп, т.б. Балалар бейнеленген затты өз жұмысында қолданатын адамның мамандығын атайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Запорожец А. В., Маркова Т. А. Воспитание и обучение в детском саду. – М.: Педагогика, 1999. – 558 с.

2 Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Логопедия негіздері. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 248 б.

3 Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Арнайы педагогика. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 300 б.

4 Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Оқулық. – Алматы, 2011. – 648 б.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

НАУШЕНОВА С. К.

учитель начальных классов, Школа-лицей Binom School
имени Алихана Бокейхана г. Астана

Речь – это деятельность общения – выражения, воздействия, сообщения посредством языка; речь – это язык в действии. Речь – это форма существования сознания (мыслей, чувств, переживаний) для другого, служащая средством общения с ним, и форма обобщённого отражения действительности, или форма существования мышления.

Речь – это деятельность человека, применение языка для общения, для передачи своих мыслей. Речь разнообразна. В разных ситуациях речь выступает в различных формах. Следовательно, и руководство развитием речи не может быть всегда одним и тем же. Необходимо знать особенности к овладению речью, умению самому ею пользоваться для общения предшествуют зарождающееся

сначала понимание речи окружающих. Оно имеет существенное значение в речевом развитии ребенка.

Так как начальная школа является первой ступенью в систематическом усвоении научных знаний, она должна учитывать логику познавательной деятельности в этом возрасте, когда первичным является формирование отношения к изучаемому материалу. В первую очередь необходимо заботиться о пробуждении положительного отношения к учебно-познавательной деятельности и успешном развитии речевых творческих способностей учащихся.

О необходимости работы над речью, создания системы работы, создания психологических ситуаций в учебном процессе, специальных речевых упражнений, последовательной организации речевой практики говорили и крупнейшие психологи – С. Рубинштейн, Л. Выготский.

На рубеже XX-XXI веков качественно меняется содержание образования, структура учебных предметов, технология их преподавания, методы и приемы.

Вопросы развития речи с давних пор являются предметом научных исследований. Развитие речи ребенка – не стихийный процесс. Оно требует постоянного педагогического руководства. Для этого необходимы условия: создание оптимальных условий, способствующих более успешному развитию речи учащихся. По мнению Р. С. Львова, речь – это способ познания действительности. С одной стороны, богатство речи в большей степени зависит от обогащения ребенка новыми представлениями и понятиями, с другой – хорошее владение языком, речью способствует познанию сложных связей в природе и в жизни общества. Дети с хорошо развитой речью всегда успешнее учатся по разным предметам. Т. Г. Рамзаева, под развитием речи в узком смысле понимает овладение учащимися совокупностью речевых умений, обеспечивающих готовность к полноценному речевому общению в устной и письменной форме. При этом знания и умения по языку и речеведению составляют для учащихся фундамент, на котором происходит овладение речевыми умениями [1, 25 с.].

В современной методике существуют разные методические подходы, направленные на развитие речи. В основе курса «русский язык» в начальной школе взят системно-деятельностный подход. Речь является своеобразной деятельностью человека, целенаправленной, творческой деятельностью. Признание этого факта и научный анализ соответствующего понятия положили

начало новому подходу к работе по развитию речи – с позиций теории речевой деятельности. Дети с хорошо развитой речью всегда успешнее учатся по разным предметам. Есть несколько условий, без соблюдения которых речевая деятельность невозможна, а, следовательно, невозможно и успешное развитие речи учащихся. Первое условие речевого развития ребенка – это потребность общения, или коммуникации. Второе условие речевого развития ребенка – создание речевой среды. Еще одно условие – речевая активность самого ребенка.

Речь – основа всякой умственной деятельности, средство коммуникации. Логически четкая, доказательная, образная устная и письменная речь школьника – показатель его умственного развития.

Содержание работы по развитию речи складывается из обучения нормам литературного языка, работы по обогащению словаря и грамматического строя речи учащегося и развития их связной речи. Система речевых упражнений эффективна лишь тогда, когда есть условия, составляющие фон для речевого развития. Таким фоном является атмосфера постоянного внимания к языку и речи, здоровая речевая сфера, которую создает школа и которую расширяет классное и внеклассное чтение, изучение грамматики и орфографии, другие языковые занятия.

Работа по развитию речи требует разнообразных приёмов и средств. В процессе занятий многократно меняется учебная ситуация и мотивы речи. Учащиеся то свободно высказываются, то выполняют задание, которое дисциплинирует мысль и направляет в строгое русло их речевую деятельность. В работе по развитию речи необходимо сочетать и то и другое.

Упражнения по развитию речи имеют место на каждом уроке и не могут быть ограничены только уроками русского языка и литературы. Каждый устный ответ ученика является упражнением в устной речи и, следовательно, он должен отвечать требованиям к содержанию, построению и оформлению речевого высказывания.

С языковой точки зрения в методике развития речи принято выделять 3 направления: работа над словом (лексический уровень); работа над словосочетанием и предложением (синтаксический уровень); работа над связной речью [2, 32 с.].

В качестве методических приёмов работы со словом на занятиях по развитию речи можно использовать следующие приемы: толкование лексемы с помощью толкового словаря:

- показ самого предмета или его изображения;
- этимологический анализ или этимологическая справка;
- использование ребусов;
- составление логической цепочки слов;
- использование кроссвордов и чайнвордов.

При работе над словом и предложением очень эффективна методика скороговорения. Скороговорки можно использовать для выработки навыков правильного произношения звуков, для артикуляции звуков речи, а также выразительного чтения. Формы работы со скороговоркой могут быть различны:

- проговаривание скороговорок в разном темпе с разными интонациями (радостно, восторженно, грустно, взволнованно, удивленно, озабоченно, разочарованно...);
- проговаривание, сопровождаемое определенными загаданными действиями (например, хлопками, взмахами руки, танцевальными движениями...);
- импровизационное инсценировка скороговорок;
- создание скороговорных приветствий и т. д. Другим эффективным средством развития речи учащихся является использование пословиц и поговорок. Скучную и малоэффективную работу по заучиванию и объяснению смысла пословиц можно заменить интересной игрой «Переведи на русский язык». Вот несколько пословиц, которые дети сумеют «перевести» на русский язык.

1. Прежде чем сказать, поверни язык семь раз. (Вьетнам.);
2. Верблюда под мостом не спрячешь. (Афганистан.)

Примерные варианты ответов:

1. Семь раз отмерь, один раз отрежь.
2. Шило в мешке не утаишь.

Богатый материал для развития речи содержат в себе загадки. Процесс отгадывания загадок оттачивает и дисциплинирует ум, приучая детей к четкой логике, обогащает их словарный запас. Игровая технология в начальной школе является приоритетной. При работе над разделом «Словосочетание и предложение» наиболее интересными и эффективными считаются следующие игры: «Инопланетяне», «Растеряйка», «Смысловые группы», «Пропащие слова», «Собери предложение», «Шиворот - навыворот» и др.

При работе с текстовым материалом большое значение имеют синтаксические упражнения, аналитическая работа с различными текстами, их составление и обсуждение, выработка композиционных

умений. Наиболее распространенными приемами работы с текстом являются:

- Словесное рисование – это способность человека выражать свои мысли и чувства на основе прочитанной сказки, басни, рассказа, стихотворения;

- Сочинение сказок – это способность реализовать через речь воображение ребенка, наблюдательность и мышление младших школьников.

При работе со сказкой можно использовать следующие приемы:

- «Выворачивание сказки наизнанку» по технологии Джанни Родари (т.е. события в сказке излагаются в той же последовательности, но вместо персонажей этой сказки вводятся новые персонажи или другие объекты). Этот прием помогает детям отойти от стереотипов при придумывании продолжения уже знакомой сказки. (Например, придумайте сказку, в которой вместо репки вырос гигантский горох...)

- Решение сказочных задач.

- Что нужно сделать, чтобы Иванушка напился, но козленочком не стал?

- Что может сделать колобок, чтобы и песенка была услышана, и живым остаться?

- Пересказ сказки с опорой на схему – загадку.

- Сказка, у которой три концовки. Прослушав начало сказки и ее три концовки, ученики выбирают окончание сказки и доказывают свой выбор.

- Переделаем сказку. Даются опорные слова: например, петушок, курочки, цыплятки, дед, баба, двор, лиса. Сначала ученики вспоминают, какую сказку напоминают слова, какие слова лишние. На основе лишних слов нужно придумать новые интересные действия в известной сказке.

- Сказочные истории. Ученики придумывают по воображению, заданию учителя, личным наблюдениям.

- Метод коллективного сочинения сказки с одновременным изображением происходящего (игра – рисование, сопровождающееся рассказом). Помимо того, что сказка способствует развитию речи младших школьников, она помогает развивать руки. Не случайно говорится «Когда я слушаю – узнаю, когда делаю – запоминаю». Детям предлагается что-то сделать: вырезать, склеить, изобразить сказку схематически, показать эпизод с помощью жестов и мимики, драматизировать. Используемая серия игровых заданий,

способствует формированию образного видения сюжета и персонажей произведения [3, 18 с.].

Процесс информатизации нашего общества стремительно движется вперед, и у школы нет иного выбора, кроме как адаптации ее к информационному веку. Как известно, именно в начальной школе происходит смена ведущей деятельности ребенка с игровой на учебную. Такая перемена нелегко переносится многими учащимися, которым так не хватает игровой практики. Применение компьютерных технологий в учебном процессе как раз позволяет совместить игровую и учебную деятельности. Этим обеспечивается плавная смена деятельности, при этом обучение делается неформальным и интересным. В современных условиях при широком внедрении информационно-коммуникационных технологий на первый план выступает одна из актуальных проблем развития младшего школьника – это уровень развития речи. От уровня развития речи зависит дальнейшее овладение учащимися знаниями.

Практика показывает, что использование ИКТ в работе учителя дает возможность посмотреть на свою работу с новых позиций, переосмыслить методические приемы, обогатить свои знания и умения, активизировать динамику развития навыков правильной речи у детей и всего образовательного процесса в целом.

В современном информационном обществе целью образования является не передача опыта, накопленного предыдущими поколениями, а подготовка человека, способного к непрерывному обучению (образование «длиною в жизнь»). Ведь внедрение информационно-коммуникационных технологий позволяет, как повысить эффективность деятельности человека, так и сделать ее разнообразнее. Необходимо отметить, что внедрение ИКТ в образовательный процесс не только дает возможность современным детям идти в ногу со временем, а также делает процесс обучения более интересным, способствует развитию познавательной мотивации. Современные ИКТ реализуют важнейший дидактический принцип – принцип наглядности. Объекты, представленные посредством ИКТ более информативные, красочные, позволяют рассмотреть процессы разносторонне. Примеров приводить можно огромное количество, однако из этих примеров становится ясно одно – использование ИКТ позволяет заинтересовать ученика, интерес это один из элементов мотивации. Кроме того, информационно-коммуникационные технологии позволяют делать обучение проблемным, творческим, ориентированным на исследовательскую активность, так как, их

использование повышает возможность применения проектного метода обучения.

Информационные технологии необходимо рассматривать как мощное средство повышения эффективности обучения и формирования речи младших школьников. Учеников младших классов привлекает новизна проведения мультимедийных занятий. Во время таких занятий создается обстановка реального общения, при которой ученики стремятся выразить мысли «своими словами», они с желанием выполняют задания, проявляют интерес к изучаемому материалу [4, 28 с.]. Данную технологию можно рассматривать как объяснительно-иллюстративный метод обучения, основным назначением которого является организация усвоения учащимися информации путем сообщения учебного материала и обеспечения его успешного восприятия, которое усиливается при подключении зрительной памяти. Мультимедийные технологии могут быть использованы:

- Для обозначения темы;
- Как сопровождение объяснения учителя;
- Как информационно-обучающее пособие;
- Для контроля знаний;
- Для организации проектной деятельности младших школьников.

Систематическое и целенаправленное внедрение в образовательный процесс специальных компьютерных программ позволяют развивать фонематические процессы, мелкую моторику, способствуют активизации у детей концентрации внимания, памяти, мышления, расширяют словарный запас и кругозор детей, увеличивают речевую активность, формируют навыки правильной речи. Благодаря последовательному появлению изображений на экране, дети имеют возможность выполнять упражнения более внимательно и в полном объеме. Использование красивых картинок, элементов анимации и сюрпризных моментов позволяет заинтересовать детей, помогает разнообразить процесс, делает его выразительным. В использовании ИКТ учителем можно выделить такие преимущества, как информационная емкость, компактность, доступность, наглядность, эмоциональная привлекательность, мобильность, многофункциональность, что в процессе обучения ведет к положительным результатам. Причем компьютер не заменяет работу педагога, а дополняет ее и делает более эффективной.

Таким образом, на основе анализа и обобщения собственного педагогического опыта и изучения психолого-педагогической

литературы по проблеме развития речевой деятельности младших школьников, можно сделать следующие выводы:

1. В процессе работы над развитием речи необходимо опираться на знание психолого-педагогических и методологических основ формирования связной речи младших школьников.

2. Эффективность работы обеспечивается разнообразием методических форм и приемов работы по развитию речи.

3. Работа по развитию речи учащихся на уроках вносит существенный вклад в формирование общей культуры всесторонне развитой, социально активной личности будущего выпускника школы. Эта работа развивает мышление учащегося, их наблюдательность, вдумчивое и бережное отношение к родному слову.

Использование ИКТ в работе учителя дает возможность посмотреть на свою работу с новых позиций, переосмыслить методические приемы, обогатить свои знания и умения, активизировать динамику развития навыков правильной речи у детей и всего образовательного процесса в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шевченко Н. Д. Развитие познавательного интереса, мышления и речи на уроках чтения, русского языка, риторики // Начальная школа. № 4, 1998. – С. 45-47.

2 Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников. – М., 1984. – 65 с.

3 Политова Н. И. Развитие речи учащихся начальных классов. – М., 1984.

4 Атрощенко Т. А. Использование субъектного опыта учащихся при работе над словом на уроках русского языка // Начальная школа, № 12. – 2000. – С. 59-61.

СЕНСОМОТОРНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ, КАК СРЕДСТВО ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.

НУРИДЕНОВА Г. Б., БАЛТАБАЕВА А. А., БАЙМУХАНОВА Б. Е.
воспитатели, Специальный детский сад № 13, г. Екибастуз

Дошкольный возраст наиболее благоприятен для совершенствования деятельности органов чувств, накопления представлений об окружающем мире. Для полноценного познания

окружающего мира ребенку необходимо достичь определенного уровня развития восприятия, научиться обследовать предметы. Накопление чувственного опыта при знакомстве с цветом, формой, величиной предметов обозначают как накопление сенсорных впечатлений. Именно эти впечатления способствуют формированию у детей полноценного восприятия окружающего мира.

Для работы с детьми с задержкой психического развития желательно акцентировать свое внимание на личностно-ориентированной модели воспитания, т.е. определить исходный уровень развития каждого ребенка, потребности, а затем наметить программу сенсорного воспитания, учитывая коррекционную направленность процессов воспитания и обучения в целом.

Как показывают исследования педагогов (П.В. Шохина и Л.И. Переслени (1986)), у детей с задержкой психического развития в единицу времени воспринимается меньший объем информации, т. е. снижена скорость перцептивных операций. Затруднена ориентировочно-исследовательская деятельность, направленная на исследование свойств и качеств предметов. Для этих детей необходимо большее количество практических проб и примериваний при решении наглядно-практических задач, они затрудняются в обследовании предмета, но в тоже время, могут практически соотносить предметы по цвету, форме, величине. Основная проблема в том, что у таких детей сенсорный опыт долго не обобщается и не закрепляется в слове, отмечаются ошибки при назывании признаков цвета, формы, величины [1, с. 16].

Сенсомоторика – это взаимодействие сенсорных и моторных компонентов деятельности. Фундаментом умственного развития дошкольника, познавательной и личностной сферы, необходимой для социальной адаптации в детском коллективе, является сенсомоторное развитие.

Сенсомоторное развитие детей с задержкой психического развития имеет свои особенности. Как правило, первичных нарушений на уровне органов чувств у таких детей не обнаруживается. Процесс восприятия у них осложняется нарушением взаимодействия ощущений и следов восприятий, имеющих в коре головного мозга. Такие стороны восприятия как точность, объем, скорость оказываются недостаточными. Ориентировочно-исследовательская деятельность, направленная на исследование предметов затруднена, что препятствует дифференцированному восприятию свойств и качеств предмета, в результате сходные качества и свойства

воспринимаются детьми как одинаковые. Дети с задержкой психического развития испытывают сложности при узнавании предметов, изображенных в непривычном ракурсе, на схематичных, перевернутых или контурных изображениях, поэтому сенсорные эталоны у таких детей являются предметными, а не обобщенными. Часто такие дети испытывают трудности при вычленении отдельных элементов из объекта, достраивать целостный образ по какой-либо его части, сами образы предметов в представлении детей недостаточно точны и само количество образов-представлений у них значительно меньше по сравнению с нормально развивающимися детьми. Одним из существенных недостатков восприятия детей с особыми образовательными потребностями является снижение скорости процесса переработки поступающей через органы чувств информации. Специфические нарушения восприятия у детей определяют ограниченность и фрагментарность их представлений об окружающем мире, снижают объем материала за определенное время.

Выделяются следующие задачи по коррекции сенсомоторного развития детей с задержкой психического развития:

- совершенствовать чувственный опыт детей, формировать перцептивную деятельность;
- формировать точные и координированные движения, учитывая форму и величину предметов;
- знакомить с разными способами обследования предметов и объектов (примеривание, прикладывание, наложение);
- формировать эталонные представления о цвете, форме, величине;
- учить сравнивать и различать контрастные по величине предметы, форме, цвету;
- учить классифицировать предметы согласно заданному признаку;
- стимулировать речевое сопровождение собственных действий [2, с. 54].

В процессе восприятия у детей постепенно накапливаются зрительные, осязательные, слуховые, двигательные, вкусовые образы. Основной целью сенсорного воспитания является своевременное и правильное соединение сенсорного опыта со словом. Для развития сенсорного воспитания детей необходимо применять специальную методику, правильно сочетать словесные и наглядные методы обучения. Огромная роль в коррекционной работе отводится дидактическим играм, функционально-ориентированным

игрушкам и пособиям, игрушкам и пособиям для развития общей и мелкой моторики М. Монтессори, иллюстративному и образно-символическому материалу

При подборе дидактических игр для детей с задержкой психического развития необходимо преследовать коррекционные цели и учитывать особенности развития дошкольников. Дети с задержкой психического развития с трудом контактируют со взрослыми, испытывают большие трудности в общении со сверстниками, не владеют способами усвоения общественного опыта. Если дети в норме прекрасно действуют по подражанию, по образцу и по элементарной словесной инструкции, то дети с задержкой развития должны научиться этому. Огромную помощь оказывают дидактические игры, которые способствуют установлению контакта как между взрослым и ребёнком, так и между самими детьми [3, с. 31].

Благодаря таким играм у детей формируется умение решать не только доступные практические, но и несложные проблемные задачи, а так же дает возможность понимать и решать знакомые задачи в наглядно-образном и словесном плане. Важным условием является соблюдение последовательности в подборе игр, должны учитываться дидактические принципы: доступность, повторяемость, постепенность выполнения заданий.

Дидактические игры могут быть включены в любой раздел программы и служить как для развития познавательной деятельности, так и для формирования собственной игры, поведения в коллективе. Для сенсомоторного развития необходимо руководство со стороны взрослого, который включает ребенка в деятельность и формирует действие и восприятие; выделяет эталоны словом: вносит то, что дает чувственный опыт, и что сам ребенок не может выделить в предмете, явлении; учит обследовать объект по-разному в зависимости от целей обследования и самих обследуемых качеств.

Таким образом, существенное воздействие на психическое развитие ребенка оказывает целенаправленная систематическая работа по сенсорно-моторному воспитанию, которая стимулирует познавательную деятельность, мышление и речь. Формирование возрастных психологических новообразований и становления всех видов детской деятельности и поведения способствует развитию сенсорного восприятия и актуализации разнообразных представлений об окружающем мире. Это та основа, которая

постоянно должна развиваться и совершенствоваться на протяжении обучения и воспитания ребенка, в практических и продуктивных видах деятельности [4, с. 96].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бондаренко А. К. «Дидактические игры в детском саду». – Москва. «Промышленность» 1991. – 16 с.
- 2 Борякова Н. Ю. «Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития». – Москва. 2002. – 54 с.
- 3 Венгер Л. А, Пилюгина Е. Г. Воспитание сенсорной культуры ребенка: книга для воспитателей детского сада.- М.: Просвещение, 1998. – 31 с.
- 4 Поддьякова Н. Н., Аванесова В. Н. Сенсорное воспитание в детском саду. Пособие для воспитателей. – М.: Просвещение, 2001. – 96 с.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМУДАҒЫ АРНАҒАН «XXIV Сәтбаев оқулары»

НУРКЕНОВА Ж. Р.

балабақша тәрбиеші, Иса Байзақов атындағы ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Балалардың дүниетанымын кеңейтіп, ойын өрістетіп, тіл байлығын жетілдіруде балабақша тәрбиешілерінің ролі ерекше. Балабақшада балаларды дұрыс сөйлей білу мәдениетіне айнала қоршаған ортамен, сондай-ақ көркем әдебиетпен таныстыру арқылы жүзеге асырылады. Әрбір ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде дидактикалық ойындарды қолдану арқылы балалардың сөйлеу дағдысын қалыптастырып, қиялын шарықтатып, ойлау қабілетін ұштауға болады.

Сөйлеу мәнерінің қалыптасқан үлгісі – тілдік тәсілдер мен сөз шеберлігін дәл орнымен қолдану деген сөз. Балабақшадағы тәрбиелеу және оқыту жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын дамыту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті іс-әрекет кезінде, тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән беріледі. Бала айналадағы өмірмен танысу нәтижесінде әр түрлі құбылыстармен бетпе-бет кездеседі. Күнделікті тұрмыста, табиғат аясында ойын, еңбек, серуен, сабақ процесінде қоршаған орта туралы жаңа

сөздер үйренеді. Үйренген сөздерін күнделікті іс-әрекет үстінде қолданады.

Сөйлеу тілі – психиканың қызметіне кіріп, адамзатты жануарлар қатарынан ажырататын ерекшеліктердің бірі. Сөйлеу тілі баланың барлық қабілетінің: қарым- қатынасқа түсу, тану, білу, меңгеру, танымдық-зерделеу және ойын әрекетінің дамуының негізі болып табылады. Бұл байланысты орнатуда баланың сөйлеу тілінің дамуының өзекті мәселесін шешуде мектепке дейінгі ұйым педагогының әрекеті маңызды. Мектепке дейінгі балалардың сөйлеу тілін дамытудың негізгі міндеті – әр жас кезеңіне сәйкес қалыпты жағдайдағы сөйлеу тілінің дамуы мен ерекшелігін және коммуникативті қабілетін білу керек. Ерте жас кезеңі – баланың барлық психикалық процестерінің дамуының маңызды кезеңі болып табылады, әсіресе сөйлеу қабілеті дамуында. Баланың сөйлеу тілін дамыту ересектермен тығыз байланыс орнатудың нәтижесінде жүзеге асады. Айта кететін жағдай баланың сөйлеу тілі туа салысымен орындалатын құбылыс емес. Ол баланың физикалық-дене және ақыл-ой дамуы процесімен бірге дамиды және жалпы дамудың көрсеткіші болады [1, 15 б.].

Баламен үнемі сөйлесу керек. Сөйлесудің, сөйлеу арқылы қатынасқа түсудің болмауы баланы шаршатып, мазасыз күйге әкеледі. Бала ашуланшақ болып, өзінің көңіл-күйін айқайлау, жылау арқылы білдіреді.

Ерте жастағы баланың сөйлеу тілін дамыту мақсатында қолданылатын ойын түрлері мен жұмыстары:

- балаларға арналған өлең-шумақтар, тақпақтар, желілі-рөлді ойындар, дыбысты еліктеу арқылы айту ойыны. Бұл ойындар мен жұмыстарды орындау барысында ересектердің сөйлеу тілі, балаға сөзді қимыл-қозғалыс негізінде қабылдап, оны қайталап айтып, сөзді естуімен ерекшеленеді;

- желілі-рөлді, қимылды-бейнелі ойындарды ойнау барысында, баланың ересектермен эмоционалдық байланысы орнайды. Ойынды ойнау барысында бала ойынды өзі, өз еркімен ойнауды бастайды;

- дыбысты еліктеу арқылы қайталап айту ойындарында баланың фонематикалық есту қабілеті дамып, белгілі бір дыбысты анық айтуға дайындайды;

- желілі-рөлді ойыншықтармен, белгілі кейіпкерлері бар ойыншықтармен ойнау баланың диалог құруына және сөздік қорының молаюына әсер етеді;

- әдебиеттік шығармаларды оқу және ертегі айту, әңгіме, тақпақтар, жырларды, тарихи оқиғаларды айту;

- балалар әдебиетінің иллюстративті (мазмұнды) суреттерінің құрылымын қарау, талқылау;

- заттық және мазмұндық суреттермен ойын сабақтарын жүргізу;

- суреттерді ересектермен қарау барысында балалар, сурет мазмұнымен киіпкерлердің атауымен танысып, қайталап айтып еске түсіреді.

Балаларға суретпен жұмысты ұйымдастырудың маңызды себебі – бала заттың атауын бейнесімен салыстырады және сәйкестендіре отырып, еске сақтайды.

- жеңіл жұмбақтар жасыру;

- баланың ұсақ-қол моторикасын дамытуға бағытталған ойындарын өлең шумақтары арқылы қолдың басы және саусақ қимылымен бірге орындауға болады. Қол және саусақ жаттығуларын жасау, баланың физиологиялық сөйлеу тілінің даму негізін құрайды.

Барлық аталған ойындар мен жаттығулар баланың сөйлеу тілінің дамуын жүзеге асырады. Сөйлеу тілін дамытуда педагогтардың (тәрбиешілердің) бағытын айта отырып, баланың ана тілін үйренуде мына ұстанымды айтпай кетуге болмас: «Көр – тыңда – қайтала!».

Ерте жастағы баланың есеюі барысында сөйлеу тілінде үлкен өзгерістер орын алады. Диалогтық сөйлеу тілінен монологтық сөйлеу тіліне ауысады. Диалогтық және монологтық сөйлеу дегеніміз не?

Диалог – бұл бір немесе бірнеше адамның пікірлесушінің сұрақ-жауап түріндегі әңгімелесуі. Диалогтық сөйлеу тілі – мағыналық жағынан монологтық сөйлеу тіліне қарағанда жеңіл. Диалогтық сөйлеу тілінде такырыптық сөйлесу, күнделікті тұрмыстық сөйлесуді қолдану, синтаксистік құрылымы жағынан күрделі емес, айтылуы, жеткізуі жеңіл болады. Диалогтық сөйлеу тілі – монологтық сөйлеу тілінің құрылуына негіз болады. Сөйлеу тілінің негізгі бастамасы алғашқы кезеңі – ол қарым- қатынас болып табылады. Сөйлеу тілінің құрылымы диалогтық сөйлеу тілінен басталады. Бұл кезде сөзді айтушы және тыңдаушының рөлдері үнемі ауысып отырады. Баламен ең алғаш диалог құрушы – ол әрине, үлкендер болып табылады. Бұл кезде баланы әрқашанда сұраққа жауапты айтуға, жауап беруге жетелеу керек. Баланың сөйлеуге деген ынтасын, қабілетін баланың дыбыстарды дұрыс немесе бұрыс дыбысталуына

карамастан дамытып отыру керек. Дұрыс жауап беру негізі ол мән-жайды, іс-әрекетті түсіну болып табылады.

Диалогтық сөйлеу тілін дамытуға не көмектеседі? Олар – шынайылық, театрланған көрініс, әрекет, сұрақтар. Оның ішінде сөйлеу тілін дамытудағы ерекшелерінің бірі сұрақтарға тоқталайық. Сұрақтар – түрлі бірлескен қарым-қатынаста, әрекет барысында, күнделікті күн тәртібінде, серуен кезінде, суреттерді қарау барысында, тағы басқа кездерде қолданылады. Есте сақтай кетсек – өзіндік ерекшелігіне және қиындық дәрежесіне сәйкес сұрақтардың 3 түрін ажыратамыз:

1. Репродуктивті (жоспарлы) сұрақтар – бұл сұрақтар жеңіл, түсінікті болып келеді және жәй қана «Иә», «Жоқ» деген жауапты талап етеді. Мысалы, Ойыншықты алғың келе ме? – Иә. Бұл кім? – Бұл әке. Бұл не? – Бұл доп.

Не істеді? – Ойнады! – деген сияқты сұрақтар.

2. Изденуші (зерттеу) сұрақтары. Олар кішкене күрделі және құрылымы толық сөйлеммен жауап беруді талап етеді. Мұндай сұрақтарға жауап беру сөйлемнің бастапқы сөзінен басталады. Мысалы: Мысық қайда ұйықтап жатыр? – Мысық үстелдің үстінде ұйықтап жатыр. Балалар қайда барады? – Балалар мектепке барады!

3. Мәселелі сұрақтар – бұл сұрақтар мәселелі Неге? Не үшін? деген сөздерден басталады. Сұрақтар құрылымы бойынша күрделі және ойландыратын, ойды қозғайтын жауап беруді талап етеді. Бала жауап беру кезінде себеп салдарын анықтай отырып, логикалық ойлау қабілеті дамиды [2, 32 б.]

Сөйлеу қабілеті – бұл барлық әрекеттің жүзеге асуының негізгі құрамдас бөлігі және алғашқы шарты болып табылады. Мектепке дейінгі ұйымда баланың сөйлеу тілін белсенді дамыту тек қана арнайы дайындалған оқу қызметінде ғана емес, басқа күн тәртібі кезінде, баланың балабақша ішінде болған барлық уақытында жүзеге асуы керек. Бала күнделікті таңертең балабақшаға келгенде топта баламен күнделікті тұрмыста орын алатын жағдайлар туралы әңгімелесуге болады. Балалар өздерінің жасаған әрекетін, өздерінің белсенді сәттерін, өздеріне қызықты болған жағдайларды белсенді айтуға тырысады. Серуенге шығу баланың эмоционалдық жай-күйінің және сөйлеу тілінің белсенділігін тудырады. Баламен серуенге шығу кезінде және басқа күн тәртібінде бос уақытта түрлі ойындар ойнау арқылы баланың сөздік қорының кеңеюіне көмегін тигізеді. Мысалы, «Орманға саяхат» қимылды ойынында балалар ормандағы тіршілік иелерінің атауымен және олардың

тұрақтарымен, мекен ететін жерлерінің атауын, олардың төлдерінің атауын айтып, жаңа сөздерді менгеріп, есте сақтайды.

Дидактикалық ойын: «Сөз құра» түбірлі сөздерді атауы керек. Мысалы, бас-қа, бас-тық, бас-шы, бас-пал-дақ, бас-қару, бас-у, тағы басқа.

Серуенге шығу кезінде сұрақтың барлық түрлерін қойған тиімді. Апликация, сурет салу, құрастыру оқу – қызметінде бала өзінің жасап жатқан және жасайтын немесе жасап болған әрбір әрекетін мазмұндап айтып түсіндіруі керек. Оны айтуға қиналған балаларға, педагог (тәрбиеші) балаға өзі ынталандырушы сұрақтар қоюы керек. Мысалы, «Қазір не жасап жатырсың?», «Ненің суретін салдың?», «Енді не жасайсың?», «Саған ол үшін не керек?» – деген сұрақтарды және керісінше балаға да (өз әрекеті) туралы ересектерге өз сұрағын жүйелі қоюды үйрету керек. Баланың сөйлеу тілін дамытуда – көркем әдебиет, көркем шығармаларды тыңдау мәдениетін қалыптастыру керек. Балалар аңыз әңгімені, ертегілерді, өлең- шығармаларды қызыға тыңдайды және сұрақ қою арқылы түсінеді [3, 44 б.].

Педагогтар баланың сөйлеу тілін дамыту мәселесінде төменде көрсетілген қателіктерді жібереді:

– педагог (тәрбиеші) көбіне өздері көп сөйлейді, баланың белсенді сөйлеуіне жағдай жасамайды. Көбіне сұрақ қойған кезде, балаға ойланып жауап беруге уақыт бермейді де өздері жауабын айтуға тырысады, шыдамсыздық танытады. Бұл жерде барлық балалардың белсенді сөйлеуіне жағдай жасалуы керек.

– балаларда өз кезегінде басқаларды тыңдау қабілеті қалыптаспайды. Сөйлеу тілінің белсенділігі – ол тек айту емес, ол – тыңдау, сөзді қабылдау болып табылады. Маңыздысы балалардың – педагогтың (тәрбиешінің) сөзін бірінші айтқаннан-ақ тыңдай білуге үйрету керек.

– педагогтың (тәрбиешінің) балаға – бала тілінде жауап беруі. Бұл кезде балалар дұрыс анық сөйлеуге дағдыланбайды. Баланың сөзі тыңдаушыға анық және түсінікті болмайды.

Көбінесе педагогтардың (тәрбиешінің) сұрақтарына балалардан «Толық» жауап алғысы келеді. Бұл жерде сұрақ мазмұнын, түрін ажырату маңызды. Яғни сұрақтың түріне қарай жауап қысқа немесе қарама-қарсы жауап түрінде де болуы мүмкін. Бұл жерде педагог(тәрбиеші) сұрақтың түрін анықтап қоюы керек.

Ата-аналарға арналған баланың сөйлеу тілін дамытуда тиімді әсер ететін кеңестермен бөлісейік:

- Бала мен туа салысымен эмоционалдық қарым-қатынас орнату керек;

- Балаға басқа балалармен, құрдастарымен сөйлеу арқылы қарым-қатынасқа түсуге жағдай жасау керек.

Ересектердің сөйлеуі баланың сөйлеу тілінің қалыптасуына түрткі әсер болады, сондықтан баламен анық, нақты сөйлесу керек.

- қолдың ұсақ моторикасын дамыту – баланың сөйлеу тілінің дамуына оң әсер етеді;

- бала мен ересек адамның (ата-ананың) бірлескен ойындары, сөйлеу тілін дамытудың тиімді әдісі саналады;

- балаларға арналған көркем-әдеби шығармаларды, балалар әдебиетін оқып беру, тақпақ, өлең – шумақтарын жағқа айтқызу;

- баланың ортаға деген барлық қызығушылықтарын қанағаттандыру, «Неге?» деген сұраққа балаға үнемі жауап қайтару;

- баламен бірге табиғатқа серуендеу, саяхатқа шығу және мұражайлар мен тарихи жерлерді таныстыру.

Балалардың сөйлеу тілін дамыту барлық балабақша педагогтарының сауатты, бірлескен жұмысының нәтижесінде ғана орын алатын мәселе. Балабақша ішіндегі барлық мамандардың бірлескен жұмыстарының: кеңес беру, шеберлік сыныбы, семинар және тәжірибемен бөлісу, бірлескен отырыстар, талқылау нәтижесінде ғана баланың сөйлеу тілінің дамуының жетістігіне қол жеткізуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мемлекеттік жалпы міндетті мектепке дейінгі 3 жастан 5 жасқа дейінгі балаларға білім беру стандарты. Ресми басылым. Астана. 2007 ж. – 35 б.

2 Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы. 2-6 жас аралығы. Алматы: Рауан, 1992. – 128 б.

3 Л.П. Федеренко, Г.А. Фомичева, В.К. Лотарев, Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы. А., «Мектеп», 1981. – 244 б.

ЕКІ-ҮШ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

НҰРЖАН Д. Б., ШАХАНОВА А. М.
магистранттар, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ШАЙМЕРДЕНОВА А. К.
доктант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Өмірдің үшінші жылында балалар тәуелсіз болады. Бала мен ересек адам арасындағы субъектілік белсенділік пен ситуациялық іскерлік қарым-қатынас дамиды; қабылдау, сөйлеу, ерікті мінез-құлықтың бастапқы формалары, ойындар, көрнекі және тиімді ойлау жетілдіріледі.

Объективті белсенділіктің дамуы әртүрлі объектілермен әрекет етудің мәдени тәсілдерін меңгерумен байланысты. Корреляциялық және аспаптық әрекеттер дамиды. Аспаптық әрекеттерді орындау қабілеті еріктілікті дамытады, әрекеттің табиғи нысандарын ересектер ұсынған үлгіге негізделген мәдениетке айналдырады, ол тек еліктеу объектісі ғана емес, сонымен қатар баланың өзіндік әрекетін реттейтін модель ретінде әрекет етеді.

Балалардың белсенді сөйлеуі қарқынды дамиды. Үш жасқа дейін олар қарапайым грамматикалық құрылымдарды меңгереді, қарапайым сөйлемдер құруға тырысады, ересектермен сөйлескенде сөйлеудің барлық бөліктерін дерлік пайдаланады. Белсенді сөздік қоры шамамен 1000-1500 сөзге жетеді. Өмірдің үшінші жылының соңында сөйлеу баланың құрдастарымен қарым-қатынас құралына айналады.

Бұл жаста балалар іс-әрекеттің жаңа түрлерін дамытады: ойын, сурет салу, жобалау.

• Ойын процессуалдық сипатқа ие, ондағы ең бастысы әрекет. Олар шындыққа жақын ойын элементтерімен орындалады. Өмірдің үшінші жылының ортасында алмастырушы объектілері бар әрекеттер пайда болады.

Бейнелеу әрекетінің пайда болуының өзі баланың объектіні бейнелеу ниетін тұжырымдай алатындығына байланысты. Өмірдің үшінші жылында көру және есту қабілеті жақсарады, бұл балаларға бірқатар тапсырмаларды дәл орындауға мүмкіндік береді: пішіні, өлшемі және түсі бойынша екі немесе үш нысанды таңдау; әуендерді ажырату; ән айту.

• Есту арқылы қабылдауды, ең алдымен фонематикалық естуді жақсартады. Үш жасқа дейін балалар ана тіліндегі барлық дыбыстарды қабылдайды, бірақ оларды қатты бұрмалап айтады.

Ойлаудың негізгі формасы көрнекі және тиімді болады: бала өмірінде туындайтын проблемалық жағдайлар заттармен нақты әрекет арқылы шешіледі.

• Бұл жастағы балаларға мотивтерді білмеу, импульсивтілік және сезімдер мен тілектердің жағдайға тәуелділігі тән.

Балалар құрдастарының эмоционалдық күйінен оңай жұқтырылады. Дегенмен, осы кезеңде мінез-құлықтың озбырлығы қалыптаса бастайды. Ол аспаптық әрекеттер мен сөйлеудің дамуына байланысты. Балаларда мақтаныш пен ұят сезімдері қалыптасады, аты-жөнімен және жынысымен сәйкестендіруге байланысты өзін-өзі тану элементтері қалыптаса бастайды. Ерте балалық шақ үш жастағы дағдарыспен аяқталады. Бала өзін ересек адамнан бөлек, жеке тұлға ретінде таниды. Ол өзінің бейнесін қалыптастырады. Дағдарыс жиі бірқатар жағымсыз көріністермен бірге жүреді: негативизм, қыңырлық, үлкендермен қарым-қатынастың бұзылуы және т.б.. Дағдарыс бірнеше айдан екі жылға дейін созылуы мүмкін. Үш жастағы дағдарыс – ерте және мектепке дейінгі жас арасындағы шекара - бала өміріндегі ең қиын сәттердің бірі. Бала ересектерден бөлініп, олармен жаңа, тереңірек қарым-қатынас орнатуға тырысады. «Мен өзімін» жаңа ұстанымы, оның дербестігі мен белсенділігінің артуы жақын ересектерден дер кезінде қайта құрылымдауды талап етеді. Егер баламен жаңа қарым-қатынас нәтиже бермесе, оның бастамасы көтермеленбейді, оның дербестігі үнемі шектеледі және бала шын мәнінде үлкендермен қарым-қатынаста (және ешқашан құрбыларымен емес) көрініс беретін дағдарыс құбылыстарын бастан кешіреді.

Үш жылдық дағдарыс келесі мінез-құлық ерекшеліктерімен сипатталады:

1. Негативизм – бала орындаудан бас тартқан әрекеттің өзіне емес, үлкен адамның талабына немесе өтінішіне теріс әсер етеді. Ол белгілі бір үлкен кісінің ұсынысы үшін ғана бірдеңе жасамайды. Негативизм селективті: бала отбасының бір мүшесінің талаптарын елемейді, бірақ басқаларға өте мойынсұнғыш. Іс-әрекеттің негізгі мотиві – оған қарама-қарсы, яғни оған айтылған нәрсеге тура қарама-қарсы әрекет.

2. Қыңырлық – баланың бір нәрсені қатты қалағандықтан емес, ол туралы үлкендерге өзі айтқандықтан, оның пікірімен санасуды

талап ететін әрекеті. Оның алғашқы шешімі оның бүкіл мінез-құлқын анықтайды және бала өзгерген жағдайда да бұл шешімнен бас тарта алмайды.

Қыңырлық - бұл баланың қалаған нәрсеге қол жеткізуі үшін табандылық емес. Қыңыр бала оны соншалықты қаламайтынын немесе мүлде қаламайтынын немесе оны қалауды әлдеқашан тоқтатқанын талап етеді. Баланы үйге шақырды, ол көшеден бас тартты делік. Велосипедпен жүретінін мәлімдегеннен кейін, ол не нәрсеге азғырылса да (ойыншық, десерт, қонақтар) бірақ мүлде мұнды көзқараспен ауланы айналады.

3. Өтпелі кезеңде қыңырлық пайда болуы мүмкін. Ол белгілі бір ересек адамға қарсы емес, ерте балалық шақта қалыптасқан қарым-қатынастың бүкіл жүйесіне, отбасында қабылданған тәрбие нормаларына қарсы бағытталған. Бала өз қалауын талап етуге тырысады және басқалардың оған ұсынатын және жасайтын барлық нәрселеріне көңілі толмайды мұндай жағдайларда ең жиі кездесетін реакция.

4. Тәуелсіздікке бейімділіктің айқын көрінісі: бала бәрін жасағысы келеді және өзі шешеді. Негізінде, бұл оң құбылыс, бірақ дағдарыс кезінде ол ересектермен қосымша қақтығыстарды тудыратын өзіндік ерік-жігерге әкеледі.

5. Кейбір балалар үшін ата-аналарымен қақтығыстар тұрақты сипатқа ие болады, олар үнемі үлкендермен соғысатын сияқты. Бұл жағдайларда олар наразылық - көтеріліс туралы айтады. Жалғыз баласы бар отбасында деспотизм пайда болуы мүмкін.

6. Амортизация. Баланың көзінше не құнсызданады? Бұрын таныс, қызықты және қымбат болған нәрсе. 3 жасар бала ант ете бастауы мүмкін (ескі мінез-құлық ережелері құнсызданады), дұрыс емес уақытта ұсынылған сүйікті ойыншығын лақтырып тастауы немесе тіпті сындыруы (затқа ескі үйірмелер құнсызданады) және т.б. Бұл құбылыстардың барлығы баланың басқаларға деген көзқарасы адамдарға да, өзіне де өзгереді. Бұл баланың эмансипациясының маңызды кезеңі.

Бала қыңыр болса не істеу керек? Қыңырлыққа тым көп мән бермеңіз. Бұл шабуылға назар аударыңыз, бірақ балаңыз үшін көп алаңдамаңыз. Қыңырлық эпизоды кезінде балаңыздың қасында болыңыз және оған оның қалай қиналып жатқанын түсінгеніңізді сезінуге мүмкіндік беріңіз. Осы уақытта балаңызға ештеңені енгізуге тырыспаңыз. Мұндай жағдайда ұрысудың қажеті жоқ. Ол қатты

толқыды және сізді түсіне алмайды. Балаңызбен мінез-құлқыңызда табанды болыңыз. Жоқ десең, қал.

Бірақ үш жастағы дағдарыс баланың психологиялық дамуындағы ең маңызды кезең болып табылады, балалық шақтың жаңа кезеңіне өтуді белгілейді. Сондықтан, егер сіз балаңыздың жақсы жаққа емес, түбегейлі өзгергенін көрсеніз, дұрыс мінез-құлық бағытын дамытуға тырысыңыз, оқу іс-әрекетінде икемді болыңыз, нәрестенің құқықтары мен міндеттерін кеңейтіңіз және ақылға қонымды түрде беріңіз. тәуелсіздіктің дәмін татып көру үшін.

Бала сізбен тек келіспейтінін біліңіз, ол өз тәуелсіздігін қорғай отырып, оларға әсер ету үшін сіздің мінезіңізді сынап, оның әлсіз жақтарын табады. Ол сізді күніне бірнеше рет тексереді: сіз оған тыйым салған нәрсе шынымен тыйым салынған ба немесе мүмкін. Егер «мүмкін» деген кішкентай мүмкіндік болса, онда бала өз мақсатына сізден емес, әкеден, ата-әжесінен жетеді. Бұл үшін оған ашуланба. Ең дұрысы, баланың «өзімшілдігінің» аңғал екенін естен шығармай, марапат пен жазаны, сүйіспеншілік пен қаталдықты дұрыс теңестіріңіз. Өйткені, оның қалауының қай-қайсысы да бұйрық екенін үйреткен біз емес, басқа ешкім емес. Және кенеттен - қандай да бір себептермен бірдеңе мүмкін емес, бір нәрсе тыйым салынады, оған бір нәрсе жоққа шығарылады. Біз талаптар жүйесін өзгерттік, оның себебін бала түсіну қиын. Ал кек ретінде ол сізге «жоқ» деп қайталайды. Бұл үшін оған ренжімеңіз. Өйткені, оны өсіргенде кәдімгі сөзің осы. Ал ол өзін тәуелсіз санап, сізге еліктейді. Сондықтан, баланың қалауы нақты мүмкіндіктерден әлдеқайда асып кетсе, үш жастан бастап баланың жетекші әрекетіне айналатын рөлдік ойында шығудың жолын табыңыз. Мысалы, сіздің балаңыз аш болса да тамақтанғысы келмейді. Оған жалынба. Үстелді қойып, орындыққа аюды қойыңыз. Аю түскі асқа келді және ересек адам сияқты нәрестеден сорпаның тым ыстық екенін және мүмкіндігінше оны тамақтандыруды сұрайды. Бала үлкен бала сияқты ойыншықтың қасына отырады және өзі байқамай, ойнап жүріп, аюмен бірге түскі асты түгел жейді. 3 жаста, егер сіз оған телефон арқылы жеке қоңырау шалсаңыз, басқа қаладан хат жіберсеңіз, оның кеңесін сұрасаңыз немесе жазу үшін шарикті қалам сияқты «ересектерге» сыйлық берсеңіз, баланың өзін-өзі бағалауы мақтанады. Баланың қалыпты дамуы үшін үш жастағы дағдарыс кезінде баланың үйдегі барлық ересектер сіздің қасыңызда нәресте емес, тең жолдас және олардың досы екенін білетінін сезінгені жөн.

Үш жасар баланың дағдарысы кезінде ата-аналар өзін қалай ұстамауы керек.

Балаңызды оның тәуелсіздігінің сіз үшін жағымсыз барлық көріністері үшін үнемі ұрысып, жазалаңыз. Нақты «жоқ» қажет болғанда «иә» деп айтпаңыз. Болашақта баланың жауапкершілік сезімі артуы мүмкін екенін есте ұстай отырып, дағдарысты кез келген әдіспен жоюға тырыспаңыз. Балаңызды өзін-өзі мақтауға себеп беріп, оңай жеңістерге үйренбеніз, өйткені ол үшін кез келген жеңіліс трагедияға айналады. Сонымен қатар, оған барлық нәрседе қарсы тұрып, өз күшіңіз бен артықшылығыңызды атап көрсетпеңіз - бұл сәл кейінірек бәріне немқұрайлылықпен немесе қулықтан жасырын кек алудың әртүрлі түрлеріне әкеледі. Есіңізде болсын, біз баламыздың басынан өткен жағдайдың барлығын оның емес, үлкендердің позициясынан, көп түсінбей қарап, бағалаймыз. Ата-аналардың көпшілігі дағдарыстан қорқады, өйткені оларда баласын салыстыратын ешкім жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Балалар психологиясы: оқулық / Ж.Қ. Дүйсенова, Қ.Н. Нығметова / – 2012.
- 2 Детская психология: учебное пособие / Д.Б. Эльконин; ред. сост. Б.Д. Эльконин . – 6-е изд., стер. / – 2011.
- 3 Возрастная психология: учебник для бакалавров / Л.Ф. Обухова / – 2014.
- 4 Психология детей младшего школьного возраста: учебник и практикум для бакалавров / [Айгумова З.И., Васильева Н.Н., Вачков И.В. и др.]; под общ. ред. А.С. Обухова / – 2014.
- 5 Ахметова Г.К. и др. Педагогика: учебник. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 217 б.
- 6 Педагогические теории, системы и технологии: Хрестоматия. Ч.1 / Под ред. Е.Н. Селивёрстовой. – Владимир, ВГПУ, 2012.
- 7 Коджаспирова Г. М. Педагогика: учебник.- М.КНОРУС, 2010. – 744 с.
- 8 Сластенин В. А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М. 2011. Эл. ресурс: <http://www.pedlib.ru/Books/1/0075>
- 9 Загвязинский В.И. Общая педагогика. Гриф УМО МО РФ: Учебное пособие. – М: Изд. Высшая школа, 2008.-391с.

10 Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигмарезультатов образования // Высшее образование сегодня. 2003, № 5, – С. 34-42.

ОҚЫТУ МЕН ОҚУДАҒЫ ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ОСПАНОВА А. А.
бастауыш сынып мұғалімі, Бірлік НЖББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Топтық жұмыстың мақсаты – топқа бөлу тәсілдерінің түрлерін тәжірибиеде қолдануға тиімділігі туралы бағыт-бағдар бере отырып, сыни ойлауды қажет ететін өзіндік пікірімен көзқарасын қалыптастыру арқылы ой қорыту, өз ойларын жетілдіру арқылы оқыту, оқушының дүниетанымын кеңейтіп, өзіндік пікірі мен көзқарасын қалыптастыру. Оқушыны топтық жұмыста тақырыптың мәнін өз бетімен меңгеруіне мен бағалай алуына үйретеді. Оқушылардың сөз саптау еркіндігі, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артып, топпен жұмыс жасауда іздемпаз болу қабілеттері шындалады. Оқушыларды алынған ақпаратты ойластыруға және талқылауға, өзгелердің пікірлерін түсінуге немесе теріске шығаруға жетелелейді. Оқушылар топта сыныптастарымен ынтымақтаса отырып, қарым-қатынас жасауға, идеяларды ұсынуға және қорғауға, әртүрлі ұстанымдарымен алмасуға, барынша белсенді қатысуға мүмкіндік алады.

Топ – бұл ортақ мақсатқа жету үшін құрылған адамдар тобы. «Топтық жұмыс» термині – өзара іс-әрекет жасалып, соңғы нәтижеге немесе мақсатқа жетуге бағытталған іс-әрекеттің құрылымы. Топтық жұмыстың мақсаты-оқыту мен оқу тәсілдері арқылы проблемаларды шешу тапсырмаларда орындау барысында оқушылар тобының бірлесіп жұмыс істеуі. Топта жұмыс жасау оқушыны жақсы тыңдап білуге, күшті жетекшілік қасиеттерге, тиімді байланыс орнатуға, міндетті тең бөлісуге, бірігіп жұмыс жасауға ұмтылуға, алға қойылған мақсаттар мен міндеттері бірге шешуге жетелейді. Топтық жұмыс жеке шешуге болатын тапсырмаларды емес, анағұрлым күрделі тапсырмаларды топ болып шешуді көздейді [1, 22 б.].

Топтық жұмысты ұйымдастырудың артықшылықтары:

- Игеретін материалдардың көлемі мен оларды түсіну қажеттілігі артады;
- Жаппай оқытуға қарағанда, жаңа ұғымдарды, түсініктерді, дағдыларды қалыптастыруға аз уақыт жұмсалады;
- Оқушылардың өзара қарым-қатынасы жақсарады;
- Өзіне сын көзбен қараушылық артады, сыныптастарымен жұмыс істеп үйренген оқушы өзінің қабілетін дұрыс бағалай біледі және жақсы бақылай алады. Өмірге қажетті дағдыларға үйренеді.
- Топтық жұмысты ұйымдастырудың кемшілігі:
  - Топ мүшелерінің көп болуы;
  - Үлгерімі төмен оқушылардың көптің көлеңкесінде қалып қоюы;
  - Бір топтың шуылының екінші топқа әсері;
  - Берілген уақыт ішінде тапсырманы орындай үлгермеуі;
  - Шығармашылық жұмыс аяқсыз қалуы;
  - Бір топ жұмысты қорғап жатса, басқа топ мүшелері өз жұмыстарын аяқтап жатумен шұғылданады;
  - Білім деңгейі бірдей оқушылар тобы бір топта жұмыс жасауы;
  - Жақсы оқитын оқушылардың үлгерімі төмен оқушылардан жоғары тұруы;
- Топтық жұмыс соңында әр оқушы қандай жетістікке қол жеткізе алады ?
  - Оқушылардың ой ұшқырлығы пайда болады, бір-біріне деген сенімі артады;
  - Оқушы өзінің топта орындалып жатқан жұмыстың маңызды екенін, өз үлесін қосып жатқанын сезінеді.
  - Басқа топтардың жұмыстарын тыңдап олардың мүмкіншіліктерін салыстырады;
  - Бақылаудың нәтижесінде өте тұйық және көшбасшы оқушылар анықталады;
  - Бастауыш сынып жасы – бұл айналадағы өзге әлемді баланың өз бойына сіңіре бастау, білім жинақтау, осыларды басымдылықпен игеру кезеңі болып табылады. Осы бір аса маңызды өмірлік функцияны табысты орындау баланың өзіне тән бейімділігінің осы жаста қалыптасуына қолайлы жағдай жасайды, яғни, ол мынадай бейімділіктер: адамның беделіне зор сеніммен қарауы, кездесетін барлық жағдайларды тез қабылдап, оған тез әсерленгіштігі, аңғал да ойын баласының қарым-қатынасы. Мұғалімдер бірінші сынып оқушыларының метатанымдық дағдыларын дамытуға ықпал ету үшін, өз іс-әрекеттерін жоспарлауда, оқушыларды

калай оқу керектігіне үйрену дағдыларын дамыту үшін жағдай жасауға үйренеді. Көбінесе, мұғалімдерде тілдік цикл пәндерінде бірінші сынып оқушыларында белсенді тыңдау, оқу дағдыларын дамытуға тапсырма таңдауда қиындықтар кездеседі, әрине. Сол үшін де, оқыту мен оқуда жаңа тәсілдерді қолданады: сабақта топтық жұмыс істеу түрлерін тиімді қолдана бастайды. Мұғалімдер топтық жұмыс үшін тапсырмалар таңдайды, оқушылардың белгілі тапсырманы орындауға көбірек бағыттайды. Сондай-ақ, мұғалімдер 1 - сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін есепке ала отырып, топтық жұмыстар ұйымдастырады. Ұштастыра келе, топта оқушылардың ойлау қабілетін, сөйлеу тілін дамыту мақсатында Б. Блумның сұрақ қою өлшемін жиі пайдаландым. Олар жеңілден ауырға, қарапайымнан терең ойлауға жетелейді. Осындай сұрақтар қойылған кезде, көшбасшылыққа бейім, озат оқушылар топтың басқа мүшелерімен ынтымақтастықта қарым-қатынас орнатып, шығармашылықпен жұмыс жасады. Топта оқушылардың сөздік қорын дамыту барысында топ мүшелері сөздіктерді жиі пайдаланады. Сабақта топтық жұмыстарды ұйымдастыру арқылы оқушылардың сабаққа белсенділігі, қызығушылығы артқанын байқадым [2, 68 б.].

Зерттеу жұмыстары нәтижесінде оқушылар өз бетінше білімді меңгеретінін түсіндім. Өз сыныбымда бірлескен топтық түрлерін ұйымдастырып сабақтар өткіздім. Сұрақ қойып, ойлануына уақыт беріледі. Өз ойларымен бөлісіп, ақылдасады. Бір-бірінің жауабын толықтырып, берілген тақырып бойынша білімдерін ортаға салуынды. «Сұраққа жылдам жауап» әдісі. Тақырыпты терең түсіну және оқушылардың назарын сабаққа аударып, ой-өрісін дамыту мақсатында төмен дәрежелі сұрақтарға толық жауап қайтаруды тапсыру.

Бірлесе топта жұмыс жасағанда оқушылар пікір таластырады, басқалардан үйренеді. «Сұхбат алу» әдісі. Мұнда топтағы үш оқушы бір-бірімен тақырып бойынша сұхбат құрады. Үшінші оқушы түсінгенін әңгімелейді. «Қалың және жұқа сұрақтар» әдісі. Бұл әдіс бойынша топ жұмысы барысында оқушыларға тақырып бойынша сұрақтар құру тапсырылады. Топтық жұмыс сауат ашу сабақтарында өте тиімді, себебі оқушылар өз ойларын жеткізе біледі. Топтық жұмыс өткізген барысымда мынадай өте қызықты сабақ өтетінін білген жоқпын. Топтық жұмыста бәрі қызу жұмыста, біреуі сурет салса, біреуі өз ойын салуда. Дәстүрлі сабақтарымды салыстырып кететін болсам, оқушыларым жалығып отырушы еді. Ал топтық

жұмыста жалығып отырған оқушылар қызығушылығы артып, жұмылдыра жұмыс жасай біледі. Орташа оқитын оқушы төмен оқитын оқушыларымен ойларын бөлісіп жатыр. Ал дарынды балалар орташа оқитын оқушыларға кеңес бағыт бере отыра көмектесті. Жаңа әдісті қолданып ұсынған тапсырмаларда оқушылар бір-бірімен тығыз қарым-қатынас жасап, өздеріне ұсынылған тапсырманы орындау жолдарын іздеу барысында топпен шешіп, бір-бірінің көмегіне жүгінді [3, 65 б.]. Бұдан оқушыларды топтық жұмысқа итермелеу арқылы, әрқайсысы өз қабілеттеріне қарай ойларымен бөлісуге ерікті. Берілген тапсырманы орындау барысында әркім өз идеяларын ортаға тастап, өзара рөлдерге бөліне отырып, берілген уақытты тиімді пайдалануға тырысып отырды. Ал түсінгендерін топпен қорғау барысында топтар бір-біріне сұрақ-жауап арқылы кеңінен талқылап отырды. Әрбір тақырыпты өту барысында тиімді, нәтижелі топтық жұмыс формасын жиі қолдандым. Себебі, топтық жұмыс оқушы мен оқушы, оқушы мен мұғалім араларындағы білім алу, білім беру әрекеттері үлкен орын алатынын көруге болады. Оқушылармен топтық жұмыс жүргізу алдында оларды қабілетіне, қызығушылығына, икеміне, біліміне қарай лайықтап алдым, тексеру мен бағалаудың әділдік, жариялылық талаптарын орындау, ұстаз бен шәкірт ынтымақтастығы арқылы оқушының белсенді ойлауына, белсенді сөйлеуіне, шығармашылығына қол жеткізу біздің өтіп жатқан тәжірибеміздің болашағы деп ойлаймын.

Топпен жұмыс жасауға арналған тапсырмалар күрделі емес және оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай беріледі. Мысалы, сауат ашу сабағында элементтерден әріпті жинау, сандарды ретімен орналастыру арқылы сөздер құрастыру, әріптің баспа және жазба түрлерінің қатынасын табу, «Қатесін тап» деген сияқты тапсырмалар беріледі. Математика пәнінен «Кеңістік фигуралары», «Жазық фигуралар және олардың модельдері» тақырыбын өткен кезде жеке бөліктерден фигураны құрастыру арқылы фигуралар моделін құрастыру/мыс: пирамида, конус, тік бұрышты параллелепипед, текше.../ тапсырмасын беруге болады. «Жыл мезгілдері» тақырыбына байланысты сабақ барысында жеке бөліктерден бір жыл мезгілін құрастырып, аталған жыл мезгілінің ерекшеліктері туралы әңгімелеу тапсырылады. Оқушылар топтарға берілген тапсырмаларды орындай отырып, тақырыпты қызығушылықпен өздері аша алады.

Қорытындылай келе айтарым, әрбір сабақта топтық жұмыс арқылы бірлесе әрекеттенген тиімді екенін түсіндім. Бұл ұстаным

– құрастырылған білімнің басты идеяларының бірі. Осы бағытты ұстанған оқу/үйрену жобаларының барлығы да бірлескен әрекеттерді үйренудің негізі деп танымын. Ж. Пиаже бұл туралы былай жазады: «Адамның ақылы өзін таниды, яғни, психологиялық тілмен айтқанда, басқа заттармен немесе басқа ақылдармен қатынаста ғана болады». Адамның санасы тек басқа адамдармен қарым-қатынаста ғана дамиды, тек қарым-қатынас әрекеттері ғана бізді жаңа түсінікке әкеледі. Ал қарым-қатынас дегеніміз өзімізді басқаларға (олардың пікіріне, идеяларына, көзқарасына, мінезіне) бейімдеу деген сөз. Топтық жұмысқа барлық дерлік оқушылар қатысады, өйткені берілген тапсырма бірлескен жұмыс арқылы ғана орындалуы тиіс. Әр оқушы идеяларды келтіру мен оларды талқылау, тандау және шешім қабылдау ісіне белсенді қатысады: топтық жұмыста әрбір пікір мен көзқарас құнды. Топтық жұмыс оқушыларға сезім бірлескен жұмыстың қызықты әрі тартымды әрекет екендігін көрсетеді, оқушылардың жалпы еңбекке деген ынтасын арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Д. С. Ильясова, М. К. Тасбулатова, Т. А. Оспанова. Бірінші сыныпта оқу үдерісін ұйымдастыру туралы әдістемелік ұсыныстар. Назарбаев Зияткерлік мектептері тәжірибесінен. – 102 б.

2 Мұғалімге арналған нұсқаулық: Екінші (негізгі) деңгей / Бакиров К. А., Намысова Г. А., Аушева И. У., Шаримова А. Г., Ғабдоллақызы Б., Байкенова Б. А. – 3 –басылым. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2014. – 292 б.

3 Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. Б. 83-85.

ПСИХОЛОГИЯ ДИЗАЙНА

ПЛОТНИКОВ А. А.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Автором данной статьи является – Плотников Александр, бренд-дизайнер, глава отдела дизайна коммуникаций, топ-менеджер отдела контроля контента IT-стартапа в Карелии. Общий опыт работы – 6 лет. В статье представлен опыт работы

автора в направлении психологии дизайна. С самого детства автор изучал дизайн как вид искусства, с помощью которого возможно влиять на людей. Все использованные данные в статье – знания, полученные в течении рабочего опыта автора. Данные прошли проверку сквозь долгие годы работы с различной целевой аудиторией и различными видами ниш.

Ключевые слова: психология дизайна, гротеск шрифт, бренд, айдентика.

В каждой сфере нашей жизни присутствует частичка психологии. Психология дизайна – это сочетание нейробиологии, когнитивной психологии, социальной психологии и взаимодействия человека с компьютером, которое подходит к дизайну пользовательского опыта через призму человеческого поведения. Психология в дизайне – один из инструментов и столпов в данном ремесле. Используя заложенные в нашем мозгу установки, дизайнеры могут влиять на восприятие, запоминание, читаемость и внимание человека. Другими словами, дизайнеры создают решения, которые не только красивы, но ещё и функциональны.

Цвета, формы, пропорции и восприятие – ключевые элементы создания дизайна. Всего с помощью этих 4 инструментов мы можем влиять на человека. Мы можем погрузить его в атмосферу ужасов, как это делают дизайнеры обложек для фильмов в жанре хоррор. Или используя светлые оттенки познакомить человека с настроением бренда. Именно эмоциональная связь бренда с человеком позволяет укоренить клиента в бизнесе и привлечь внимание клиента [1, с. 120].

Самое сложное и одновременно простое в психологии дизайна – цвета. Холодные, теплые, пастельные и ещё море различных видов оттенков позволяют рассказать человеку даже о том, что мы можем предложить. Давайте рассмотрим примеры известных компаний.

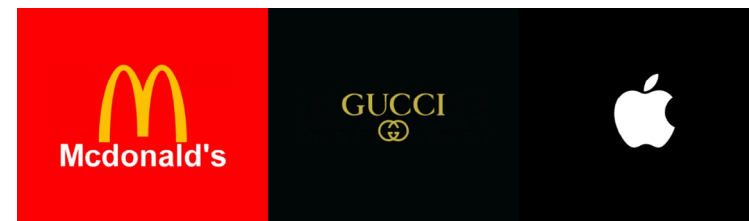

Рисунок 1 – Примеры известных брендов

На данной картинке мы видим известные бренды, настроение которых мы можем понять только по используемым ими цветам. Бренд McDonald's – содержит яркие и «вкусные» цвета. В случае GUCCI – темные оттенки и цвет позолота, что говорит нам о премиальности и дороговизне бренда. Бренд Apple – показывает технологичность и простоту, что является средством продажи.

А теперь посмотрим на то, что было бы если не бренд-дизайнеры:

Рисунок 2 – Примеры не бренд-дизайнеры

Как мы видим – наш мозг сразу начинает отторгать данные изображения, хотя, по сути, мы изменили всего лишь навсего цветовую составляющую. На картинке теперь McDonald's является фармацевтической компанией, GUCCI – SMM-агентством, а Apple вовсе брендом детской одежды.

Но давайте отойдем от цвета, ведь это всего на всего одна частичка из нескольких. Что вы знаете о шрифтах? Как с помощью шрифта показать то, что бренд дорогой? На примере истории автора, Александра расскажем об использовании неправильного шрифта. В период 2020 года Александр работал с брендом, который продавал изделия ручной работы из камня. Эти изделия были средней ценовой категории, но хозяин данной мастерской хотел выставить бренд дорогим, при этом, не поднимая среднего чека. Александр согласился на его задумку и использовал контрастный гротеск шрифт.

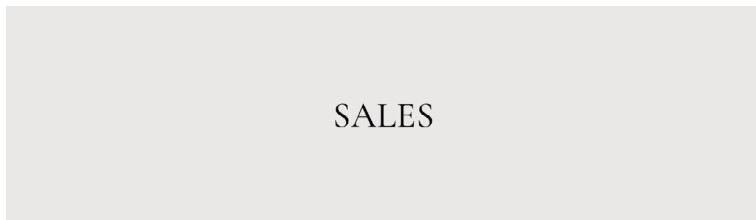

Рисунок 3 – Пример об использовании неправильного шрифта

Именно этот шрифт принёс мастерской убытки в размере 25.000.000 тенге, клиенты просто теряли мастерскую и забывали про неё. Владелец пытался понять в чём дело и через несколько месяцев вернулся к Александру за советом, вспомнив его слова. Иногда так бывает, что клиент просто напросто не понимает, что вы ему говорите, не понимает, что ваши знания имеют больший вес, в отличии от его «красивого» видения. После двух дней переговоров Александр изменил шрифт на обычный гротеск (рисунок 4).

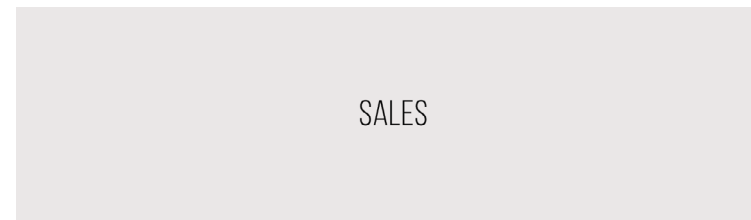

Рисунок 4 – Пример использования «Правило богатого стиля»

Именно в этом кейсе очень хорошо прослеживается «Правило богатого стиля». Дизайнер должен правильно подобрать шрифт под нишу, а самое главное – целевую аудиторию. Спустя неделю 35% клиентов вернулись в эту компанию, а через 6 месяцев бизнес снова стал окупаемым.

Также мы можем затронуть тему форм, ведь в шрифтах используются различные формы, что формируют вид шрифта. Их бывает очень много, но сейчас это не главное. Меньше воды, больше примеров, разберем формы на картинке (рисунок 5).

Рисунок 5 – Пример использования форм

Формы влияют на восприятие настроения бренда на 50%, остальные 50% забирает на себя цвет. Острые формы могут использоваться в более серьезных организациях, например в фармацевтике, консалтинге или премиум-брендах. Нейтральные формы могут использоваться повсеместно, даже в премиальных брендах. А дружелюбные формы в основном используются в сферах коммуникации с людьми, например продуктовые магазины или детские сады (рисунок 6) [2, с. 35].

GUCCI

Строгий

Нейтральный

Дружелюбный

Рисунок 6 – Пример использования форм

На данном примере мы можем заметить все вышеперечисленные составляющие, наглядно можем увидеть работу бренд-дизайнера и правильно использованные формы, цвета и шрифты. Из каждого примера мы можем понять настроение бренда, то, на какую целевую аудиторию он ориентирован и можем ли мы с ним контактировать.

Также все эти составляющие можно использовать и в реальной жизни, например в бутиках с одеждой, достаточно посмотреть на бутик, чтобы идентифицировать бренд одежды, который в нём продаётся. В мире дизайна это называется – Айдентика. В основном айдентике привыкли привязывать только к цифровому пространству, но более профессиональные специалисты понимают, что цифровое пространство – не основная часть бизнеса. Давайте посмотрим на картинку и попробуем понять, что же за бренд продаётся в данном магазине? (рисунок 7).

Рисунок 7 – Пример использования бренда в магазине

Конечно же, это Гуччи. На данном примере мы можем понять, что же такое эффект восприятия. Мы видим знакомые нам формы, присущие определенному бренду. Дизайнеры одежды, веб-дизайнеры, графические и бренд-дизайнеры работают слажено, как и должно быть. Обращаясь к этому бренду, в течении 3 секунд идентифицировать его смогут большинство людей, проживающих в современном обществе.

Также хорошим примером использования всех этапов является всем известный напиток (рисунок 8).

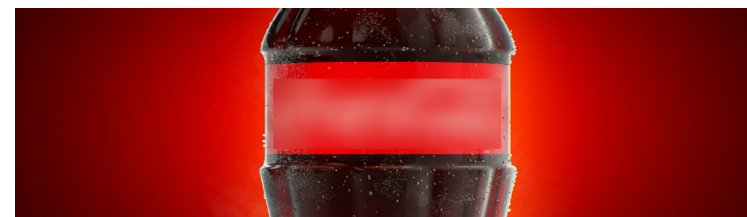

Рисунок 8 – Пример использования бренда известного напитка

Даже закрыв логотип и название, буквально по двум цветам вы 100% смогли определить бренд. Это всемирно распространенный напиток – Coca-Cola. Вдумайтесь, только с помощью сочетаний цветов вы смогли определить этот напиток.

Также не стоит забывать про восприятие, каждый человек воспринимает различные вещи по-своему, но существуют и определенные элементы, которые запомнились людям в течении долгого времени. Каждый элемент связан с психологией, острые формы всегда вызывают у нас ассоциацию с серьезностью, с твердостью и точностью, круглые же наоборот окунают нас в спокойствие. Всё это – сложившиеся за долгое время «стереотипное восприятие». Нет, это совсем не плохо, это даже очень хорошо и может показать нам на примере дизайнера, что люди привыкают к традициям, закономерностям и неосознанно подчиняются им. Также в дизайне существуют провокативные методы, например реклама. Всем давно известно, что человек лучше запоминает абсурдные вещи, которые вызывают резонанс в его голове. Именно этими правилами и пользуются дизайнеры, маркетологи, продюсеры и другие творческие исполнители [3, с. 78].

Например, в дизайне архитектуры пользуются правилами естественного света, разделения цветовых зон, распределение материалов и многих других элементов.

На основе данной статьи, мы можем сделать определенные выводы. Каждый человек имеет определенные закономерности в своем зрительном восприятии. В течение долгого времени в головах людей формировались определенные паттерны, по которым человек ассоциирует бренд, быт и свою жизнь. Для чего развивать данное направление? Для обычного человека это не имеет никакого значения, но, если окунуться в бизнес-среду или государственность, психология в дизайне имеет огромный вес. Маркетинговые уловки, патриотизм, традиции – всё это и многое другое можно развивать с помощью дизайна психологии. Например, национальные орнаменты, флаг нашего государства, цвета – всё это имеет значение и не может изменяться при любых обстоятельствах. Поэтому необходимо развивать свою насмотренность, понимать, что бренд хочет вам сказать и интегрировать психологию в цифровое пространство.

В статье были рассмотрены только первые и основные элементы. В последующем планируется исследование законов иерархии, принципов гештальтпсихологии, закона Фиггера.

ЛИТЕРАТУРА

1 Норман Д. Дизайн привычных вещей // Бизнес литература, – 2006 г.

2 Меггс Ф. История графического дизайна // Бизнес литература, – 2015 г.

3 Николаева И. Психология дизайна // ООО «Издательские решения», – 2024 г.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КОРРЕКЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

РАУШАНБЕКОВА С. М.

воспитатель, Специальный детский сад №13, г. Экибастуз
БАЙБОЛАТ Д. Б., МЕЦЛЕР И. Ю.

учителя-дефектологи, Специальный детский сад №13, г. Экибастуз

Мы живем в век информации, в век, когда происходит компьютерная революция. Мы являемся свидетелями того, что компьютеры, уже занявшие прочные позиции во многих областях нашей жизни, уже проникли в школы и дома. Научно-техническая революция расширила понятие грамотности: сейчас грамотный тот человек, который не только пишет, читает, считает, но и «общается» с компьютером. Компьютер, являясь самым необходимым инструментом для обработки информации, служит мощным техническим средством обучения и играет роль незаменимого помощника в обучении и воспитании ребенка, а также в формировании речевого и общего психического развития дошкольников. Компьютерные программы можно использовать в деятельности логопеда для повышения эффективности коррекционного процесса [1, с.5].

В наше время одной из первостепенных задач социально-образовательного пространства в Казахстане является вопрос об обеспечении гарантий прав на развитие, образования и воспитания каждого ребёнка с учётом его индивидуальных возможностей. Эта проблема достигает особой остроты, когда речь идёт о детях, которым необходимы специальные коррекционно-образовательные услуги, причём число таких детей увеличивается из года в год по самым разным причинам [2, с.10].

Информационные технологии можно применять в коррекционной работе. Это позволяет повысить эффективность образовательного процесса, находить индивидуальный подход

в процессе воспитания обучения. Актуальные направления внедрения информационных технологий в работу учителя-логопеда является использование мультимедийных презентаций. Которые позволяют использовать эффект наглядности в занятии, повысить мотивационную активность, способствуют более тесной взаимосвязи педагога и родителей.

Психологи отмечают: чем раньше ребенок познакомится с компьютером, тем меньше психологический барьер между ним и машиной. Компьютер привлекателен для детей, как новая игрушка, а именно так в большинстве случаев они смотрят на него. Процесс обучения ребенка требует длительного времени и отнимает у него много сил. Интерес к занятиям с логопедом у ребенка со временем утрачивается, так как эти занятия часто носят монотонный характер, теряется желание заниматься. Тем более что в настоящее время возросло количество детей, у которых присутствует синдром дефицита внимания и гиперактивности. В коррекционной работе с такими детьми требуется особый индивидуальный подход, так как им необходим постоянная эмоциональная поддержка на занятиях [3, с.35].

Эффективность в использовании компьютерных технологий проявляется в следующем:

1. Повышается статус дошкольного образовательного учреждения, предоставляющего услуги дополнительного образования.
2. Повышение качества и эффективности предоставляемых образовательных услуг.
3. Модернизация образовательно-воспитательного процесса путем внедрения новых технологий и направлений.
4. Организация систематической поддержки семей, воспитывающих детей с недостатками в речевом развитии.
5. Создание условий для своевременной диагностики детей с тяжелыми нарушениями речи [4, с.15].

Задачи ознакомительно-адаптационного цикла:

- познакомить детей с компьютером и правилами поведения при работе с ним;
- знакомство детей с компьютерными программами;
- развитие у детей начальных навыков работы на компьютере с использованием манипулятора «мышь».

В использовании мультимедийных презентаций учителем-логопедом можно выделить такие преимущества, как информационная

емкость, компактность, доступность, наглядность, эмоциональная привлекательность, мобильность, многофункциональность.

Благодаря последовательному появлению изображений на экране, дети имеют возможность выполнять упражнения более внимательно и в полном объеме. Использование анимации и сюрпризных моментов делает коррекционный процесс интересным и выразительным. Дети получают одобрение не только от педагога, но и со стороны компьютера в виде картинок-призов, сопровождающихся звуковым оформлением.

Общение детей дошкольного возраста с компьютером начинается с компьютерных игр, тщательно подобранных с учетом возраста и учебной направленности [5, с.25].

Специально разработанные компьютерные программы, которые может в своей работе использовать педагог, несут обучающий и развивающий характер. При использовании компьютерных программ на занятиях логопеда необходимо знать правила безопасной работы с компьютером, кроме того, не использовать не апробированных и научно необоснованных программ, что может привести к замене живого речевого общения общением с машиной, нанести вред зрению и нервной системе ребенка. Рассмотрим вопрос об организации коррекционных занятий с использованием компьютера.

Дети с нарушением речи часто имеют ослабленную нервную систему, чтобы ее не перегружать работа с компьютером на одном занятии не должна превышать 5-15 минут, в зависимости от возраста ребенка и степени истощаемости его нервной системы. До начала занятия для предупреждения переутомления глаз рекомендуется провести с ребенком зрительную гимнастику: движения глазами вправо-влево, вверх-вниз в течение 8-10 секунд, круговые движения глаз по часовой стрелке и против часовой стрелки по 8-10 раз. Педагог должен следить, чтобы при этом голова ребенка находилась в покое, а не поворачивалась. Во время работы с компьютером необходимо периодически переводить взгляд ребенка от компьютера в сторону каждые 2 минуты на несколько секунд. По окончании занятия зрительную гимнастику необходимо повторить [6, с.15].

Недопустимо использовать в работе с детьми старые модели компьютеров, так как на экране старой модели невозможно достичь нормальной четкости, яркости и стабильности изображения, необходимого для нормальной работы зрительного анализатора.

Несоблюдение гигиенических правил может привести к прогрессированию уже существующих нарушений зрения. К тому же это приводит к большому переутомлению. Важную роль в уменьшении физической нагрузки на ребенка при работе с компьютером играет правильно подобранная мебель, соответствующая возрасту и росту ребенка. Компьютер должен устанавливаться в хорошо проветриваемом помещении, где регулярно проводится влажная уборка. Комната должна иметь хорошее, равномерное освещение, не допускающее бликов на экране монитора.

Использование компьютерных программ может оказаться неэффективным вследствие имеющихся недостатков компьютера. Необходимо четко различать недостатки, обусловленные неопытностью разработчиков той или иной компьютерной обучающей системы, а также недостатки, возникающие ввиду неполной реализации потенциальных возможностей компьютера. Используя на своих занятиях компьютер, логопед должен помнить, что главная цель его работы – это коррекция речи для реализации полноценного общения ребенка с другими людьми. Поэтому основная часть занятия должна быть посвящена непосредственному общению педагога и ребенка. Поэтому компьютер рекомендуется использовать только как дополнительное средство работы в течение недлительного времени. Для того чтобы ребенок стремился на занятие не только ради работы с компьютером, но и ради присутствия на традиционном занятии, полезно использовать компьютерную программу как часть общего сценария всей работы педагога с ребенком [7, с. 20].

Детские компьютерные игры составлены так, что ребенок может представить себе не только единичное понятие или конкретную ситуацию, но и получить обобщенное представление обо всех похожих предметах или ситуациях. Таким образом, у него развиваются такие важные операции мышления как обобщение и классификация. В процессе занятий детей на компьютере у них улучшаются память и внимание. Занятия детей на компьютере имеют большое значение не только для развития интеллекта, но и для развития мелкой моторики. В любых играх самых простых и сложных детям необходимо учиться нажимать пальцами на определенные клавиши, что развивает мелкую мускулатуру рук. Не зря бытует такое выражение «наша речь на кончиках наших пальцев». Существует даже простой мини-тест речевой готовности ребенка: его просят поочередно показать один, два, затем три пальца

руки. Если ребенок делает это свободно, это говорит о том, что артикуляционная моторика практически сформирована. Ученые отмечают, что чем больше мы делаем мелких и сложных движений пальцами, тем больше участков мозга включается в работу, это относится и к работе зрительного анализатора.

Чем внимательнее мы всматриваемся в то, над чем работаем, тем больше пользы нашему мозгу. Мозг ребенка одновременно выполняет несколько видов деятельности: следит за изображением, отдает команды пальцам рук и при этом еще и думает над заданием. Вот почему так важно формирование моторной координации и координации совместной деятельности зрительного и моторного анализаторов, что с успехом достигается на занятиях детей на компьютере [8, с.45].

Кроме всего перечисленного, компьютерные игры учат детей преодолевать трудности, контролировать выполнение действий, оценивать результаты. Благодаря компьютеру становится более эффективным обучение целеполаганию, планированию, контролю и оценке результатов самостоятельной деятельности ребенка, через сочетание игровых и неигровых моментов. Ребенок входит в сюжет игр, усваивает их правила, подчиняя им свои действия, стремится к достижению результатов. Кроме того, практически во всех играх есть свои герои, которым нужно помочь выполнить задание. Компьютер помогает развить не только интеллектуальные способности ребенка, но и воспитывает волевые качества, такие как самостоятельность, собранность, сосредоточенность, усидчивость, а так же приобщает ребенка к сопереживанию, помощи героям игр, обогащая тем самым его отношение к окружающему миру.

Таким образом, использование компьютера позволяет индивидуализировать процесс коррекции речи, способствует положительному эмоциональному состоянию детей в процессе занятий, значительно повышает эффективность работы педагога. В современных условиях занятия уже не мыслимы без применения новых компьютерных технологий. Педагог сам может готовить задания в электронном виде, используя такие программы, как MS PowerPoint, Word, Excel, Krabtest и другие.

Использование интерактивных форм обучения в образовательном процессе повысит его эффективность, открывая для педагогов новые горизонты и обеспечивая возможность адаптации процесса образования к специфическим особенностям отдельных индивидуумов. Интерактивное образование на базе

достижений в технологии телекоммуникаций и телевидения позволит существенно улучшить использование имеющихся источников учебного материала, значительно уменьшить расходы на перестройку инфраструктуры и обеспечить ее эффективное использование в процессе обучения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Постановление Верховного Совета Республики Казахстан о ратификации конвенции о правах ребенка – Алматы, 2000. - 5 с.
- 2 Сулейменова Р. А., Хакижанова Г. Д. Психосоциальное здоровье и развитие детей в Республики Казахстан. Проблемы и перспективы. – Алматы, 1997. – 10 с.
- 3 Добровольная Т. А., Шабалинская Н. Б. Компьютер – путь к реабилитации. Москва, 2001. – 35 с.
- 4 Исхакова А. П. «Дефектология» - 2009. № 3- 15 с.
- 5 Лынская М. И. Организация логопедической помощи с использованием компьютерных программ // Логопед в детском саду. – 2006. № 6. – 25 с.
- 6 Кутепова Е. Н. Оптимизация процесса школьного обучения с помощью программно-методических средств // Логопедия: методические традиции и новаторство. – М., 2003. – 15 с.
- 7 Степанова М. Ребенок и компьютер // Директор школы. – 2000. № 5. – 20 с.
- 8 Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. – М.,1988. – 45 с.

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ РОЛІ

РАХАЕВА Б. А.

бастауыш сынып мұғалімі, Қоскөл ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі қоғам өз іс-әрекетін басқара алатын, шұғыл шешім қабылдай алатын тұлғаны қажет етеді. Соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, мұндай тұлғалар жаңа білім беру технологияларының нәтижесінде қалыптасады. Оқушы мен мұғалімнің ынтымақтастығы қазіргі білім беру жүйесінің өзекті мәселелері, ол түсіністікке, сыйластыққа, оқушының қызығушылығын дамытуға негізделген.

Жаңа педагогикалық технологиялар адамның ойлау жүйесін қалыптастыруға, оны әртүрлі жағдайларда нақты шешім қабылдауға үйретуге бағытталған десек, бұл педагогикалық ұстанымдар білім беруді жаңартудың негізгі өзегі болып табылады. Қазіргі даму кезеңінің басты мәселелерінің бірі мектептегі білім беру жүйесіндегі оқу-тәрбие процесін технологияландыру болып табылады.

Осыған орай оқытудың әр түрлі технологиялары жасалып, мектеп тәжірибесіне енгізілуде. Педагогикалық технологияға алғаш анықтама берген ғалымдардың бірі-орыс ғалымы В.П.Беспалько былай деген еді: «Қоғам шығармашылықтың өзі өнім екенін түсініп келеді. Жаңа технологияларды іс-жүзіне енгізу өндірістік және әлеуметтік өмірге жаңа мазмұн кіргізетін, болашаққа қатысты жаңа міндеттер қойып, шеше білетін шығармашылық ақыл-ой қабілеті бар адамды қажет етеді». Мемлекеттің даму барысында ақыл-ой және шығармашылық әлеуметтің рөлі орасан зор. Шығармашылық қабілетті дамыту ойлау қызметін жетілдірумен тығыз байланысты. Баланың ойлау қабілетін дамыту мәселесі, мектеп тәжірибесінде үлкен орын алады. Оқушы қабілетіне қарай ең басты мәселені айыра білсе, демек ол күрделі шығармашылық мәнді тапсырмаларды орындай алады [1, 88 б.].

Сонымен ойлау дегеніміз мәселені шешудегі толғану процесі. Ойлану-дамушы құбылыс және ол адам басында үнемі жұмыс күйінде кездеседі. Ойланудың негізгі қызметі жұмбақ мәселелерді шешу. Мәселелердің шешілуі адам басында реттелініп отырылады. Ой процесі көзге көрінбейтіндіктен оның дәл өзін зерттеу мүмкін емес. Сондықтан ойлану туралы зерттеулер, олардың процесс күйін емес, ойлану қалайша жүзеге асып, реттеліп отыруы үшін қандай шарттар қажет екенін тексеруге арналған.

Ойлаудың дамуы дегеніміз–оның мазмұны мен формасының өзгеруі, ол оқушының танымдық қызметі барысында пайда болады. Әдетте психологияда ойлаудың үш түрі қарастырылады.

1. Практикалық-қимылдық;
2. Көрнекі көркем;
3. Сөйлеу-логикалық.

Ең алғашқысы (3 жасқа дейінгі балаларда болатын) практикалық-қимылды ойлау. 4-7 жас аралығында көрнекі-көркем ойлау басым болады. Мектептің алғашқы жылдарында сөйлеу-логикалық ой көрнекі-көркем ойлаумен қабаттаса дами бастаса, орта және жоғарғы сынып оқушыларында бұл маңызды орын алады. Тапсырма сөйлеу арқылы орындалады. Ойлауды

дамытудың негізі – сөйлеу тілі. Ойлаудың даму барысында кейінгі ой алдыңғысын мүлде жоққа шығармайды [2, 48 б.].

Әрқайсысы өз жайымен дами береді, жетіле береді. Ойлаудың белгілі бір сапасының бір зат арқылы қалыптасуы белгілі бір мөлшерде оқушылардың жалпы бір дамуына қызмет ететін белгілі. Кез келген бір пәнді оқып үйрену кезінде арнайы саладағы ойлау деңгейі мен жалпы ойлау деңгейі арасындағы байланыстан оқушылардың ойлау қабілетін даму мәселесі дұрыс қойылып отырғаны келіп шығады. Ең басты мәселенің бірі – игеруге тиісті нақты материалдар негізінде ойлау операцияларын қалыптастыру және жетілдіру, әрі оны қолдана білудің алғашқы жолдарын үйрету.

Ойлау – баланың таным әрекетінің ең жоғары түрі. Ойлау сөйлеу әрекеті арқылы іске асады. Ойлау нақты сұрақтарға жауап беруді іздеуден басталады. Сондықтан баланың ойлау қабілетін ойдағыдай дамыту үшін тиімді технология мен тәсілдер қолдану арқылы арнайы жұмыстар жүргізіп, оқушылардың өздеріне талдау, салыстыру, жалпылау, қорытынды жасатамын. Осы орайда К. Ушинскийдің: «Шындықтың деректерінен нәр бермейінше, жалпы түрде ғана ақылды дамыту ретсіз, себебі адамның ойлауы деректерді жинап, соларды өңдеу арқылы ғана дамиды», – деген тұжырымы дәлел бола алады.

Бастауыш сынып оқушыларының ойлауы мектеп жасына дейінгі балалардың ойлау деңгейінен біріншіден осы жаста өте жоғарғы жылдамдықта дамуымен, екіншіден интеллектуалды жүйеде оның құрылымдық және сапалық өзгерістердің болуымен ерекшеленеді. Осы жаста білім алу әсеріне ойлаудың 3 түрі де дамиды. Әсіресе сөздік-логикалық ойлаудың дамуында нақты өзгерістер болады. Басында әлсіз болғанымен,

4-сыныпта басты әрі күшті даму осы ойлаудың түрі болады және ересек адамның ойлауына пара пар болады. Сондықтан практикалық психо-диагностика ойлаудың барлық түріне бағытталғанымен екінші жағынан сөздік-логикалық ойлауды басты анықтау керек.

Выготский: «Әр баланың өзінің деңгейі болатындай әр балаға берілетін тапсырманың көлемі оның деңгейіне лайықталып беріледі. Әр баланы өзінің даму зонасында жетілдіру керек» – деген екен. Сондықтан мен әр баланың жан-дүниесіне үнілуден бастап, өзіндік ерекшеліктерін зерттеп, біліп алған соң, олардың қабылдау деңгейіне қарай іріктеп, талдап, қолданамын. Тапсырмаларды деңгейлеп беремін.

Өзгеріске, жаңалыққа толы бүгінгі заман мұғалімге сегіз қырлы, бір сырлы ерен қасиет иесі болуды міндеттейді. Ұстаз алдында отырған бірі шапшаң, бірі баяу, енді біреулері төмен қабылдайтын зейіні, қабілеті, қабылдауы, есте сақтауы, ойлауы әр қилы шәкірттердің жүрегіне жол тауып олардың шығармашылық қабілетін дамыту күрделі құрылым екені даусыз.

Көрнекті педагог В. А. Сухомлинский: «Сабақ жасөспірімдердің интеллектуалды өмірінде құр ғана сабақ болып қоймас үшін, ол қызықты болу керек. Осыған қол жеткенде ғана мектеп жасөспірімдер үшін рухани өмірді тілеген ошағына, мұғалім осы ошақтың құрметті иесі мен сақтаушысына, кітап – мәдениеттің баға жетпес қазынасына айналады» – деп айтқан екен. Олай болса, қызықты сабақтар – мұғалімнің ашқан жаңалығы, өзіндік қол таңбасы, әдістемелік ізденісі, көтерілген белесі, абырой атағы, мақсат-мұраты [3, 65 б.].

Адамның барлық нағыз адамдық қасиеттері өз өміріне тәлім-тәрбие нәтижесінде қалыптасады. Бастауыш сыныптарда оқыту барысында балалардың таным процестерін дамытуға, олардың тіл байлығын және өз ойын сөйлеу арқылы басқаларға жеткізу тәсілдерін қолдаудың ойлау процесін қалыптастыруға қосатын үлесі өте үлкен.

Қазіргі бастауыш мектеп бағдарламасы барлық таным процестерді жедел дамыту жолдарын ескере отырып жасалған оқулықтар мазмұны ойлауды дамытуға үлкен үлесін қосады. Дегенмен осы проблеманы шешу үшін әр мұғалім ойлау қабілетінің ерекшеліктерін, оны дамыту жолдарын толық түсінуі қажет.

Мида болып отыратын үздіксіз ойлау мен оның жемісі ұғымдар мен сөйлемдер де бір емес. Мәселенің шешілуі адам басында реттеліп отырады. Сондықтан ойлау туралы зерттеулер, олардың процесс күйін емес, ойлау қалайша жүзеге асып, реттеліп отыруы үшін қандай шарттар қажет екенін тексеруге арналған.

Жас бала үшін мәселені шешудің бірінші құралы – оның практикалық іс-әрекеті. Бала мәселені шешу үстінде өзіне берілген затпен тікелей іс-әрекет жасайды. Мұның мәнісі шешілуге тиісті нәрсенің көрнекті түрде берілуінде және практикалық іс-әрекетінің қатысуымен шешілуінде ойлаудың осы сатысындағы маңызды ерекшеліктерінің бірі – сөздік өрнектер арқылы ойлау болып табылады, тіпті жас баланың ойы ең «ақылды» деген маймылдың ойлауынан түбегейлі айырмашылығы да осы арада. Ойлаудың ерекшелігі – қорытындылардың қисындылығында,

олардың шындыққа сай дәлелдерінде. Ойлауға түскен құбылыс көз жетерліктей етіп нақты түсіндіріледі, себептері мен салдары қатесіз анықталады. Ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастар ойлау жолымен ашылады.

Ойлау – танымның жоғары сатысы. Оның айрықша ерекшелігі – сөзбен тығыз байланыстылығы. Ойлаумен сөйлеу органикалық бірлікте болады. Ой шындығы тіл арқылы беріледі. Шындықтағы себеп-салдарлық байланыстар тәжірибеде танылып, белгілі тілдік формалармен аталады. Адам дүние құбылыстарын тани отырып, бұларды бірінші және екінші сигналдық жүйелер арқылы бейнелеп, түрлі сөздермен өрнектейді. Әрбір қабылданатын зат, құбылыстың белгісі, қозғалысы, күйі не қатынасын сөзбен атай отырып, адам оларды жалпылайды. Ойлау арқылы заң, ереже түйінделеді, фактілер қорытылады, электронды күрделі механизмдерді пайдалана отырып, тікелей қабылдауға болмайтын құбылыстардың мән-жайын танып біледі. Ойлау шындық жанама жолмен танылады.

Бастауыш сынып оқушыларының ойлауы нақтылы болғандықтан, олар көп нәрселерді өз қалпында түсінуге бой ұрады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқыту процесінде психикалық даму дәрежесіне қарай белсенділіктің бірнеше түрі қалыптасып дамиды: қимыл, сөйлеу, таным, ойлау, өзін-өзі тәрбиелеу т.б.

Мұғалімнің міндеті – оқыту процесінде бастауыш сынып оқушысының ой-әрекетін қалыптастыру. Осыған орай оқушы оқыту процесінде, әрбір сабақта өзінің оқу іс-әрекетінің мақсат – міндеттерін анықтап, соларды іске асырудың нақты тәсілдері мен амалдарын қолданып, өзін-өзі бақылап отыруға үйренуге тиіс. Оқыту процесіндегі ой-әрекетінің қалыптасу жолдарында танымдық белсенділіктің мынадай көріністері болатынын білу керек:

- Білуге деген ықыластың, ұмтылыстың, шабыттың жоғары болуы;
- Бастауыш сынып оқушысының өзіндік дербестігі, сұрақ беруге құмарлығы, пікірталас туғызуға деген ықыласы;
- Бастауыш сынып оқушысының материалды еркіне, өз сөзімен айтып беру мүмкіндігі және шығармашылық әрекетінің жоғары болуы.

Егер де сабақтарда бастауыш сынып оқушысының бойында танымдық белсенділік пайда болған жағдайда оқушыларда ақыл-ой қабілеттерінің мынадай элементтері дамиды: зеректілік, зейінділік, байқағыштық, ойлау мен сөйлеу дербестігі т. б..

Бастауыш сынып оқушысының оқыту процесіндегі өздігінен жасайтын түрлі оқу жұмыстары ойлау әрекетінің тиімді амал-тәсілдерін қалыптастырады. Амалдарды қолдану арқылы оқушы материалдың мазмұнын еркін меңгеріп, материалды баяндау тәртібін өзінше өзгертіп айтып беруге шамасы келеді.

Міне, осындай жағдайда ғана балада білімге деген қажеттілік, талпыныс, қызығу, танымдық белсенділік қалыптасады.

Оқыту процесі өзіне екі міндет қояды: біріншіден, балаларға білім беру, екіншіден, оларды жан-жақты дамыту. Ақыл-ой дамуы танымдық қабілеттердің дамуы мен адамның гармониялық дамуының құрамдас бөлігін құрайды. Оқыту процесіндегі іс-әрекет өзіне екі міндет қоя отырып, ойлау әрекетінің дамуын көрсететін белгілерді анықтау педагогикалық психологияның тағы бір маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Оқыту мен дамудың өзара қатынас мәселелері ақыл-ой дамуының белгілерін нақты анықтау негізінде тұжырымдалады. Ол белгілер бойынша, оқыту әдістері мен мазмұны дамуға қалай әсер етеді, оның негізінде дамудағы қозғалысты қалай көруге болады деген сұрақтарға жауап аламыз.

Осы белгілерді көрсететін ойлау ерекшеліктері мәселелі тапсырмаларды шешуде жүзеге асатын ойлау операцияларынан көрінеді.

Тапсырманы шешуде ойлау іс-әрекетінің тәуелсіздігі ақыл-ой дамуының мәнді көрсеткішін береді. Бастауыш сынып оқушысының ойлау іс-әрекетінің дамуын зерттеу, оларда интеллектуалды іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін қалыптастыру – ең өзекті мәселелердің бірі.

Бастауыш сынып оқушысының ойлауын дамытуда мектептегі оқу-тәрбие процесі шешуші роль атқарады. Бала ойлауын дамыту үшін мұғалім тиісті жұмыстар жүргізіп отыруы тиіс. Ой тәрбиесі адамның психологиясын жан-жақты етіп тәрбиелеумен ұштасып жатады. Таным әрекетінің бірі – қабылдау. Тілдік мәліметтерді және жазылымдағы қатысымдық тұлғаларды ұғыну қабылдаудан басталады. Тілді меңгеру барысында тіл үйренуші есту, көру, сезу арқылы дыбыстарды, сөздерді, сөйлемді қабылдауға үйренеді. Бала қоршаған ортаны жақсы қабылдауға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мектептегі психология 2007-2008 жж.
- 2 Жанатбекова Н. Шығармашылық қабілеттілік - даму негізі. // Қазақстан мектебі. 2006, №2 - 15 – 17 б.

3 Әмірова Ә. С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс - әрекетін қалыптастыру. Алматы, 2009. – 52 б.

МЕТОД ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ, КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

РОМАНЕНКО О. Н., ПРОЗОРОВА Т. А.
учителя дефектолог, Специальный детский сад № 13, г. Екибастуз

Современное образование пришло к выводу о необходимости индивидуализированного педагогического процесса, содержание и организация которого адаптированы к особенностям развития конкретного ребенка и той реальности предметной среды, посредством которой осуществляется воспитательно-образовательный процесс. Перед педагогами стоит задача уже в дошкольном возрасте формировать у детей навыки самостоятельности, активности, инициативности в поиске ответов на вопросы, сборе информации, экспериментировании и применении полученных знаний, умений и навыков в играх и практической деятельности. Такой подход позволяет осуществлять обнаруженный в арсенале мировой и отечественной педагогической практики метод проектов (проектный метод) [1, с. 25].

Технология проектирования относится к современным гуманитарным технологиям, которые являются инновационными в работе дошкольных учреждений.

Технология проектирования делает дошкольников активными участниками учебного и воспитательного процессов, становится инструментом саморазвития детей, ведь опыт самостоятельной деятельности, полученной ребёнком в дошкольном возрасте, развивает в нём уверенность в своих силах, снижает тревожность при столкновении с новыми проблемами, создает привычку самостоятельно искать пути решения, учитывая имеющиеся условия.

Метод проектов актуален и очень эффективен. Он даёт ребёнку возможность экспериментировать, синтезировать полученные знания. Развивать творческие способности и коммуникативные навыки, что позволяет ему успешно адаптироваться к изменившейся ситуации школьного обучения. Внедрение в практику работы проектного метода необходимо начинать с организации работы с педагогическими кадрами.

Он дает возможность педагогам расширить образовательное пространство, придать ему новые формы, эффективно развивать творческое и познавательное мышление ребенка. В основу метода проектов положена идея о направленности познавательной деятельности дошкольников на результат, который достигается в процессе совместной работы педагога, детей и родителей над определенной практической проблемой (темой). Решить проблему или работать над проектом в данном случае значит – применить необходимые знания и умения из различных разделов образовательной программы дошкольников и получить осязаемый результат.

Универсальность метода проектов позволяет использовать его не только как метод обучения и форму организации воспитательно-образовательного процесса, но и как одну из форм организационно-методической работы педагогов и специалистов в дошкольном образовательном учреждении по реализации годовых задач и программы развития; как инновационное средство активизации всех специалистов, развития их профессиональных способностей и вовлечение родителей воспитанников не только в воспитательно-образовательный процесс, но и в процесс развития дошкольного учреждения [2, с. 71].

В основу метода проектов положена идея, составляющая суть понятия «проект», его прагматическая направленность на результат, который можно увидеть, осмыслить, применить в реальной практической деятельности.

Процесс создания проекта – проектирование – вид деятельности, дающий начало изменениям в искусственной среде, это деятельность по осуществлению изменений в окружающей среде, управление стихийным развитием предметного мира. В методе проектов самым важным является не проект, а проектная деятельность, поскольку в процессе его происходит становление ключевых компетенций обучающихся и рост профессионального мастерства педагога. Ключевым моментом выступает выбор педагогом типа проекта, поскольку необходимо найти разумный баланс между педагогическими целью и задачами, интересами воспитанника в результатах работы и целью и задачами проекта [3, с. 34].

В процессе работы с детьми, для каждого ребенка используется свой уровень реализации проекта: педагог ставит проблему и намечает стратегию и тактику ее решения, само решение предстоит найти ребенку; педагог ставит проблему, но уже метод ее решения ребенок ищет самостоятельно (на этом уровне

допускается коллективный поиск); на высшем уровне постановки проблемы, поиск ее методов исследования и разработки решения осуществляется детьми самостоятельно.

Метод проектов используется в работе с детьми, начиная с младшего дошкольного возраста. Он позволяет определить задачи обучения, сформировать предпосылки учебных и исследовательских умений и навыков в соответствии с основными линиями развития.

Работу над проектом рекомендуется осуществлять поэтапно: подготовительный этап (анализ, диагностика и оценка состояния объекта, нахождение противоречия, принятие решения о необходимости проектирования, выбор формы, теоретическое, методическое и временное обеспечение, целеполагание, разделение цели на «веер задач», формирование проектировочной группы, распределение прав и обязанностей, налаживание коммуникаций, инструктирование).

Основной этап (работа над проектом: моделирование, сбор и анализ материалов, встречи участников для обсуждения реализации задач, конструирование продукта проектирования, апробация проекта и его корректировка, создание проекта и его оформление);

Завершающий этап (представление проекта, рефлексия, независимая экспертиза, выявление нерешенных проблем и выявление новых тем проектов) [4, с. 180].

В практике обучения детей в детском саду метод проектов традиционно используется в рамках занятий по: ознакомлению с социальной действительностью и экологическому воспитанию и образованию детей; по развитию изобразительного творчества (в частности, в процессе работы над изготовлением коллективных коллажей): данные проекты, в основном, имеют исследовательски-творческий и творческий характер, развитию театрализованной деятельности детей и в процессе подготовки к праздникам и использованию мультимедийных средств в работе с детьми с общим недоразвитием речи.

Основной целью проектного метода в детском саду является развитие свободной творческой личности ребёнка, которое определяется задачами развития и задачами исследовательской деятельности детей.

Ставятся задачи развития у дошкольников по обеспечению психологического благополучия и здоровья детей, развитию познавательных способностей и творческого воображения, развитию

творческого мышления и коммуникативных навыков. Задачи исследовательской деятельности специфичны для каждого возраста.

В младшем дошкольном возрасте – это: вхождение детей в проблемную игровую ситуацию (ведущая роль педагога); активизация желания искать пути разрешения проблемной ситуации (вместе с педагогом); формирование начальных предпосылок поисковой деятельности (практические опыты).

В старшем дошкольном возрасте – это: формирование предпосылок поисковой деятельности, интеллектуальной инициативы; развитие умения определять возможные методы решения проблемы с помощью взрослого, а затем и самостоятельно; формирование умения применять данные методы, способствующие решению поставленной задачи, с использованием различных вариантов; развитие желания пользоваться специальной терминологией, ведение конструктивной беседы в процессе совместной исследовательской деятельности.

В проведении данных занятий и разработке проектов могут принимать участие не только дети и педагоги, но и родители воспитанников. Так, в некоторых случаях может быть использована такая форма организации проекта, как семейная или детско-родительская. Особенность детско-родительского проекта заключается в том, что в проекте принимают участие дети, родители, педагоги. Совместный сбор материалов по теме занятия, игры, конкурсы, презентации раскрывают творческие способности детей, вовлекают родителей в воспитательный процесс что, естественно сказывается на результатах. Участвуя в реализации проектов, дети ощущают себя значимыми в группе сверстников, видят свой вклад в общее дело, радуются успехам.

Поэтому, важнейшими задачами, которые ставят перед собой педагоги дошкольного образовательного учреждения в процессе проведения подобных занятий или осуществления метода проектов вне их, являются: обеспечение благоприятного, эмоционально насыщенного положительного климата в группе и во взаимоотношениях между семьей и сотрудниками дошкольного образовательного учреждения; развитие коммуникативных умений и навыков детей, умений сотрудничать и отстаивать свою точку зрения, участвовать в дискуссии [5, с. 44].

Другие задачи использования метода проектов на занятиях и вне их касаются развития познавательных способностей детей, творческого мышления и воображения. Поэтому метод

проектов, можно активно использовать в детских садах с приоритетными направлениями в развитии и коррекции детей с общим недоразвитием речи: с приоритетом художественно-эстетического и интеллектуального воспитания дошкольников, ролево-игровые проекты, можно использовать и на занятиях в дошкольных образовательных учреждениях с приоритетом физкультурно-оздоровительной работы с детьми.

При этом чаще всего используются не краткосрочные, а среднесрочные и долгосрочные проекты, предполагающие необходимость тематического планирования всех занятий в группе детей, ведь изучению той или иной проектной теме посвящается 2–3, иногда 4 недели. Подобная тактика целесообразна в детских садах комбинированного и компенсирующего видов, особенно в логопедических группах, где используется принцип лексического планирования занятий. В этом случае осуществляется полное «погружение» в проектную деятельность, когда проектной теме посвящается 2–3 занятия в неделю, а остальные реализуются в соответствии с программным планированием содержания работы с детьми [6, с. 63].

Использование мультимедийных средств в проектной деятельности делает процесс коррекции продуктивным и занимательным как для педагога, так и для детей. Методика способствует успешному усвоению лексико-грамматической, фонетической структур речи. Повышает уровень мотивации детей к коррекционно-развивающим занятиям.

Они способны оживить этот процесс за счет новизны, реалистичности и динамичности изображения, использования анимированных изображений, внести в него элементы игры. Кроме того, ребенок видит, сколько осталось до конца выполнения задания, а, как известно легче справиться с работой, если знаешь, когда она закончится. Если задания подобраны с учетом зоны актуального и ближайшего развития ребенка, то выполнение их ему, хоть и с трудом, но доступно. Поэтому, при виде наглядного результата своих усилий, у ребенка повышается самооценка, снижается неуверенность, боязнь ошибиться, тревожность.

Использование мультимедийного проекта позволяет большинству детей стать более активными, открытыми, у них менее выражена тревожность. Меняющиеся и возникающие на экране изображения вызывают у детей больший интерес, чем традиционные иллюстрации в книге. Благодаря динамичной смене изображений,

цвета фона, возникновению и исчезновению анимированного персонажа, от лица которого ведется речь, внимание детей удерживается дольше.

Структура занятия с использованием метода проектов традиционно включает: погружение детей в игровую ситуацию и создание мотивации к проектной деятельности; введение в проблему; ее поэтапное решение в процессе проведения опытно-экспериментальной работы; обсуждение результатов опытно-экспериментальной работы, систематизацию информации; продуктивную деятельность детей; презентацию результатов проектной деятельности.

При этом на каждом из этапов занятия могут быть использованы разные формы организации детской активности: от индивидуальной и совместно-индивидуальной до совместно-последовательной и совместно-взаимодействующей.

Подводя итог, хотелось бы еще раз сказать о том, что самым важным результатом использования метода проектной деятельности в дошкольном образовательном учреждении является создание настоящего сообщества детей; детей и воспитателей; детей, воспитателей и родителей. Дети развивают свой собственный характер естественным образом. Проекты учат верить в свои силы. Проекты помогают детям использовать и развивать свой внутренний потенциал, помогают действовать в зоне ближайшего развития. Проекты позволяют использовать знания, идеи, навыки тогда, когда у ребенка в этом действительно возникает необходимость.

Ребенок может научиться: аргументировать свою позицию, оппонировать мнению собеседников, ставить проблему или задачу, находить пути решения, планировать, прогнозировать, анализировать, самостоятельно работать с информацией и источниками; быть ответственным партнером, уважать мнение собеседника, быть руководителем или исполнителем, занимать творческую позицию [7, с. 85].

Проектная модель позволяет удовлетворить потребность общества в активной, творчески развивающейся личности, способствует воспитанию гражданско-патриотических чувств.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бгажнокова И. М. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжёлыми и множественными нарушениями развития. Владос; М.; 2010. – 25 с.

2 Веракса А. Н. Проектная деятельность дошкольников. Пособие для педагогов дошкольных учреждений. - М.: Мозаика - Синтез. 2008. – 71с.

3 Виноградова Н.А., Панкова Е.П. Пособие для воспитателей // Дошкольное воспитание и развитие. - М.: Айрис - пресс. 2008. – 34с.

4 Гонеев, А. Д. Основы коррекционной педагогики: учебное пособие / А. Д. Гонеев, Н. И. Лифинцева, Н. В. Ялпаева ; под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., перераб. – М. : Академия, 2004. – 180 с.

5 Немчанина Е.С. Проектная деятельность педагога в работе с детьми с ОВЗ / Е.С. Неманина. г. Санкт – Петербург, май 2013. – 44с.

6 Хабарова Т.В. Педагогические технологии в дошкольном образовании. - СПб.: ООО «Детство-Пресс», 2011. – 63 с.

7 Штанько И. В. Проектная деятельность с детьми старшего дошкольного возраста // Управление дошкольным образовательным учреждением. «ТЦ СФЕРА», - №4. -2004. – 85 с.

КИБЕРГРУМИНГ ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ

САФАДАТ Д. А.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Бұл мақалада Интернетті үнемі пайдаланатын жасөспірімдер қазіргі қоғам үшін үйреншікті құбылысқа айналғаны қаралады. Бұл ретте жасөспірімдер криминогендік ықпалға барып осал интернет-топ болып табылады, осыған байланысты автор кибергруминг сияқты әлеуметтік-құқықтық құбылысты қарастырады. Зерттеу негізінде кибергрумингке анықтама беріледі, оның мақсаттары мен фазалары, сондай-ақ грумерлердің түрлері талданады. Мақалада елдегі криминологиялық жағдайды ескере отырып, балалар мен жасөспірімдерді кибер кеңістікте сексуалдық қанаудан қылмыстық-құқықтық қорғау күшейтілген назар аударуды талап етеді деген қорытынды шығарылады.

Түйінді сөздер: кибергруминг, әлеуметтік желілер, Интернет, жәбірленушілер, сексуалдық зорлық-зомбылық, құрбандық.

В данной статье рассматривается, что подростки, регулярно пользующиеся Интернетом, стали привычным явлением для современного общества. При этом подростки являются наиболее

уязвимой перед криминогенным влиянием интернет-группой, в связи с чем автор рассматривает такое социально-правовое явление, как кибергруминг. На основе проведенного исследования дается определение кибергруминга, анализируются его цели и фазы, а также типы грумеров. В статье делается вывод о том, что уголовно-правовая охрана детей и подростков от сексуальной эксплуатации в киберпространстве с учетом криминологической ситуации в стране требует усиленного внимания.

Ключевые слова: кибергруминг, социальные сети, Интернет, потерпевшие, сексуальное насилие, жертва.

This article considers that teenagers who regularly use the Internet have become a common phenomenon for modern society. At the same time, teenagers are the most vulnerable to the criminogenic influence of the Internet group, in this regard, the author considers such a socio-legal phenomenon as cybergrooming. On the basis of the conducted research, cybergrooming is defined, its goals and phases are analyzed, as well as types of groomers. The article concludes that the criminal-legal protection of children and adolescents from sexual exploitation in cyberspace, taking into account the criminological situation in the country, requires increased attention.

Keywords: cyberbullying, social networks, Internet, underage victims, sexual violence, victim.

Қазіргі уақытта балалардың киберкеңістікке бейімделуі жеделдетілген қарқынға ие болуда. Интернет желісін пайдаланбай жасөспірімнің оқу және бос уақытын елестету мүмкін емес. Өртүрлі онлайн-платформалар интеллектуалды және жеке дамудың, ойын-сауық пен қарым-қатынасының өзгермейтін көзі болып табылады, дегенмен, жасөспірімдердің интернет-технологияларды бақылаусыз қолдануы жағымсыз салдарға әкеледі. Ата-аналардың, педагогтар мен психологтардың басты алаңдаушылығы – жас жасөспірім кезінен бастап балалар Интернет-ресурстардың тәуелсіз пайдаланушылары ретінде әрекет етеді. Осы жас кезеңінің ерекшелігіне, психикалық процестердің тұрақсыздығына және эмоционалдылықтың жоғарылауына байланысты жасөспірімдер Интернет желісіндегі қаскүнемдердің тарапынан зиянды әсеріне ұшырауы мүмкін.

Онлайн қарым-қатынас арқылы агрессивті мінез-құлық ретінде айқындалатын кибербуллингтің көптеген жағдайлары аясында

қазіргі әлемде әлеуметтік желілер арқылы сексуалдық сипаттағы әрекеттерге байланысты прецеденттер жиілеп кетті. Бүгінгі таңда әрбір интернет-пайдаланушы киберқұрылымның не екенін, оның немен қауіпті екенін және жасөспірімнің өмірі мен денсаулығына қандай зардаптар әкелуі мүмкін екенін шынымен түсінбейді.

Кибергруминг ұғымы, оның мақсаты, түрлері мен өзіндік ерекшеліктері.

Кибергруминг (немесе Интернет-груминг) кейіннен сексуалдық пайдаланудың әртүрлі нысандарын жасау мақсатында баламен немесе жасөспіріммен «грумермен» (жәбірленушімен) тығыз эмоционалдық байланыс және достық қарым-қатынас орнату процесі болып табылады.

Кибергрумингтің өтуінің өзіндік күрделі ерекшелігі бар. Мұндай танысулардың көбі әртүрлі әлеуметтік желілерде және шабуылдаушының өзінің бастамасымен интернет-платформалардың чаттарында болады. Жеке хабарламалардың көмегімен «грумер» жасөспіріммен сенімді және достық қарым-қатынас орнатады, ал кейіннен нақты әлемде кездесу туралы келісе отырып, интимді-жеке қарым-қатынасқа бастама жасайды немесе онлайн режимінде жасөспірімді бұзады.

Кибергрумингтің негізгі мақсаты «грумердің» жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында сексуалдық сипаттағы әрекеттерді жасау болып табылады. Іс-әрекеттер құқыққа қарсы адамгершілікке жатпайтын ерекшелікке ие және сексуалдандырылған белгілерді, әңгімелерді, порнографиялық сипаттағы материалдарды көрсетуді, манипуляцияны, сондай-ақ жасөспірімнен фото және бейнематериалдарды қорқытып алуды қамтиды.

Көп жағдайда жәбірленуші өзінің негізгі мақсатын жасырады және ұзақ уақыт бойы жасөспірімді, оның ортасын немесе отбасын манипуляциялай алады. Жәбірленуші жас ерекшеліктеріне байланысты әрқашан «грумерды» әшкерелей алмайды және ұзақ мерзім оның теріс әсеріне ұшырайды. Бастапқыда ересек пен баланың қарым-қатынасы кінәсіз көрінеді, алайда «грумер» кез келген сәтте қарым-қатынас әдісі мен мінез-құлық тактикасын өзгерте алады.

Қаскүнемдер құрылымына кіретін бірқатар стратегияларды ұстанады:

- осал жәбірленушіні таңдау (бұл жағдайда осал деп жоғары виктимизм, тұлғалық жетілмеушілік, инфантилизм, сыни ойлаудың болмауы және т.б. сияқты жеке қасиеттер түсініледі);

- құрбанға қол жеткізу (әлеуметтік желілерде «достарға қосу» немесе форумның жалпы чатында құрбанға жеке өзі хабарласқан хабарламаны жазу);

- жәбірленушімен достық қарым-қатынасты дамыту (өзара іс-қимылдың осындай түрі «грумер» мен жәбірленушінің жеке хат алмасуы арқылы белгіленеді);

- жәбірленушінің жыныстық мәнге сезімталдығының төмендеуі (жыныстық сипаттағы хабарламалар бірте-бірте пайда болады және бастапқыда жәбірленуші үшін көрінбейтін сипатқа ие болады). «Грумер» өз ниеттерін жүзеге және іске асыру үшін жасөспірімді манипуляциялау арқылы диалог барысын толығымен басқарады. Көбінесе, құрбанға өзара іс-қимылдың шынайы мақсатын анықтау әрдайым мүмкін бола бермейді, осыған байланысты кибергрумингтің бірнеше түрі ерекшеленеді:

- күтуші «грумер» – қаскүнем жәбірленушімен оның толық келісімімен романтикалық қарым-қатынаста екеніне сенімді;

- бейімделгіш «грумер» – шабуыл жасаушы жасөспіріммен қарым-қатынас жасау үшін әлеуметтік желілердегі түрлі жалған парақтарды пайдаланады, диалог барысында жәбірленушінің қарым-қатынасы мен мінез-құлқына, оның хоббиі мен қызығушылықтарына бейімделеді;

- гиперсексуалдық «грумер» – әрекеттері жәбірленушіден интимдік сипаттағы фото немесе бейнематериалдарды қорқытып алу мақсатында жасалатын қаскүнем. «Грумер» мен жәбірленушінің өзара іс-қимылының мынадай кезеңдерін бөліп көрсетеді:

а) бастапқы кезең – байланыстың қалыптасу сатысы, достық қатынастардың пайда болуы;

ә) екінші кезең – неғұрлым жеке, тығыз және сенімді қатынастардың пайда болуының басталуы;

б) тәуекелді бағалау кезеңі – «грумер» жәбірленушімен неғұрлым тар бағыттағы интим тақырыптарда сөйлесуге тырысады – сексуалдық сипаттағы мәселелерді қозғайды, жеке фотосуреттерді жіберуді сұрайды (егер осы кезеңде жасөспірім жәбірленушіге қарсылық көрсетсе, онда диалог тоқтатылады);

в) оқшаулау кезеңі – жәбірленушінің жақын қарым-қатынас ортасынан толық алшақтауы (жасөспірімнің әлеуметтік желілерде үнемі болуының дәлелсіз және жоғары қажеттілігі кибергрумингке қатыстылықтың көрсеткіші бола алатынына назар аудару қажет);

г) соңғы кезең – «грумердің» негізгі мақсатына қол жеткізілді. Кибергрумингтің әсері және негізгі салдары.

Жасөспірімдік шақ – жеке адамның дүниетанымын, қоршаған әлем туралы көзқарастар, құндылықтар мен идеялар жүйесін қалыптастыру және даму кезеңі. Осы жасқа тән ерекшеліктері – жыныстық-жеке қарым-қатынасқа бағытталуы, құрдастар тобында тану және өзін-өзі бекіту қажеттілігі болып табылады.

Жасөспірімдегі негізгі қызмет түрі дәстүрлі түрде тұлғааралық өзара іс-қимыл болып саналады, сондықтан жасөспірім үшін ауыр салдары бар коммуникативтік тәуекелдер бар.

Кибергруминг жағдайында жасөспірімдер ұшырасатын салдарлар бірқатар кең ауқымды теріс салдарға ие. Психосоциалдық және әлеуметтік салаға ғана емес, баланың физикалық денсаулығына да әсер ету қаупі бар.

Кибергрумингке тап болған жасөспірімдер әлеуметтік және психологиялық дағдарысқа ұшырайды. Жәбірленуші ішкі түйықталған, қарым-қатынассыз, әлеуметтік өзара іс-қимылға қосылмаған, жақын қарым-қатынастан алыс және өзін-өзі төмен бағалайды. Жасөспірімдерге психосоматикалық проблемалар, жоғары алаңдаушылық және депрессияға бейімділік тән. Жәбірленушіде кінә, қорқыныш, жалғыздық және ашулану сезімі байқалады, сондай-ақ тамақтану тәртібінің бұзылуы, ұйқының бұзылуы және аддиктивті мінез-құлық болуы мүмкін.

Егер жәбірленуші «грумермен» кездесуге келіссе, онда оның салдары қайғылы сипатты білдіретінін және жәбірленушіге құқықтық салдары болатынын атап өту қажет.

Кибергрумингтің белгілері – балаларға арналған кеңестер.

Осы белгілер бойынша сені қаскүнемнің алдауға тырысатынын анықтауға болады:

- ол әртүрлі әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде көп жазады;

- ол сіздің хат-хабарларыңызды және қарым-қатынас фактісін достарыңыз бен ата-аналарыңыздан құпия ұстауды сұрайды («Егер сен маған сенетін болсан, біздің қарым-қатынасымыз туралы ешкімге айтпа»), «Біздің қарым-қатынасымыз – бұл біздің арамызда ғана қалуы тиіс ерекше құпия» және т.б.);

- көптеген жеке сұрақтар қояды, сондай-ақ отбасы, достары мен қызығушылықтары туралы ақпарат алуға тырысады;

- сексуалдық сипаты бар фото немесе бейнематериалдарды жібереді (таратудың басталуы ашық болып қалуы мүмкін – материалдар ілеспе сұрақтармен толықтырылған: «Мүмкін саған мұндай фотосуреттер ұнай ма?») және т.б.);

- жауап ретінде ашық фотосуреттер немесе бейнематериалдарды жіберуді талап етеді (егер сен бас тартсаң, ол талап ете алады, ренжітеді, кінәсін сезінуге немесе қорқытуға тырысады);

- егер сен арандатуға ұшыраған болсаң, ол шантаж әрекеттерін қабылдай алады – алынған материалдарды әлеуметтік желілерде жариялау, ата-ананың немесе оқитын мектепте көрсету арқылы қорқытады (негізінен жаңа материалдар алу мақсатында қауіп төнеді).

Егер мен кибергруминг құрбаны болсам, не істеу керек?

Егер сен кибергрумингтің құрбаны болсаң, онда сенің кінәң жоқ екенін ұмытпа. Қудалау және бопсалау – бұл құқық тәртібі органдарының араласуын талап ететін қылмыстық әрекет. Не істеу керек:

- жәбірленуші мен кез келген өзара іс-әрекетті тоқтату;

- «грумермен» барлық хат алмасулардың суретін (принтскринін) түсіріп, ересектерге – ата-аналарға, мектеп педагогтарынан емес психологқа жүгіну;

- ересектер мен бірге полицияға жүгіну.

Баланың кибергрумингтен зардап шегетіндігінің белгілері – ата-аналарға арналған кеңестер.

Құрметті ата-аналар! Естеріңізде болсын, сіздің балаңыз кибергрумингтің құрбаны болды, егер:

- кенеттен түйық, қайғылы, шиеленісті болады;

- мұғалімдермен, құрдастарымен басқаша әрекеттеседі;

- оқуға қызығушылығын жоғалтады;

- жиі компьютерде немесе телефонда отырады, содан кейін оның эмоционалдық жай-күйі төмендейді;

- алкоголь немесе есірткі өнімдерін тұтынуды бастады;

- қалта ақшасын тез жұмсайды, кез келген сылтаумен оны көбейтуге тырысады.

Кибергрумингті қалай ескертуге болады – педагогтарға арналған кеңестер.

Кибергруминг мәселесі туралы ақпаратты таратыңыз (педагогикалық кеңестердің отырыстарын, сынып сағаттары мен ата-аналар жиналыстарын ұйымдастыру).

Балаларға желіде не болмайтынын түсіндіріңіз:

- ашық сипаттағы фото және бейнематериалдармен бөлісу (бала Интернетке не салатынын бақылай алмайды);

- виртуалды достармен «жақын» қарым-қатынасқа сену (егер бала оларды жеке өзі білмесе, виртуалды таныстарға сенбеу керек);

- әлеуметтік желілерде жеке ақпаратты жариялау, ата-анасының үй мекен-жайын, телефонын және атын хабарлау;

- ашық сипаттағы материалдарды өзіңізге сұраныз – оларды пайдакүнемдік мақсатта да пайдалануға болады.

Айта кету керек, жасөспірімді қолдап, болған оқиға үшін айыптамау керек. Балаға бұл жағдайда жалғыз емес екенін, ал «грумер» лайықты жазаға тартылып, бұдан былай зиян келтірмейтінін түсіндіру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Донченко А. Г. Ответственность за преступления, связанные с сексуальной эксплуатацией и сексуальными злоупотреблениями несовершеннолетних, в современных правовых системах / А. Г. Донченко, А. А. Токарева // Русский закон. – 2018. – № 6 (139). – С. 54-62.

2 Солдатова Г. У. Безопасность подростков в Интернете: риски, совладание и родительская медиация / Г. У. Солдатова, Е. И. Рассказова // Национальный психологический журнал. – 2014. – № 3. – С. 132-139.

3 Солдатова Г. У. Цифровое поколение России: компетентность и безопасность / Г. У. Солдатова, Е. И. Рассказова, Т. А. Нестик. – М.: Смысл, 2017. – 375 с.

4 Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Издательский центр «Питер», 2010. – 398 с.

КИБЕРГРУМИНГ ЖӘНЕ ОҒАН ҚАРСЫ ӘРЕКЕТ ЕТУ ТӘСІЛДЕРІ

САҒАДАТ Д. А.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Бұл мақалада кибергруминг және оған қарсы әрекет ету тәсілдері қарастырылады. Жүргізілген зерттеу негізінде кибергруминг процесінің бес бағытына түсіндірме беріледі. Мақалада балалар мен жасөспірімдердің кибергрумингтен қауіпсіздігі маңызды мәселе болып табылады деген қорытынды шығарылады.

Түйінді сөздер: кибергруминг, қарым-қатынас, интернет, кәметке толмағандар, реакциялар.

В данной статье рассматривается кибергруминг и способы противодействия ему. На основе проведенного исследования дается пояснение пяти направлениям процесса кибергруминга. В статье делается вывод о том, что безопасность детей и подростков от кибергруминга является важной проблемой.

Ключевые слова: кибергруминг, общение, интернет, несовершеннолетние, реакция.

This paper discusses cyber-grooming and ways to counter it. Based on the research conducted, five areas of the cybergrooming process are explained. The article concludes that the safety of children and adolescents from cybergrooming is an important issue.

Keywords: cybergrooming, communication, Internet, minors, reactions.

Соңғы уақытта балалар интернет арқылы жыныстық зорлық-зомбылықты және бопсалау арқылы ақша талап етуден жиі зардап шегетін болды. Сізге баланың интернетте қандай қауіптерге тап болуы мүмкін екенін және кибергруминг сияқты жыныстық зорлық-зомбылықпен қалай күресуге болатынын қарастырмыз. Бүгінгі таңда интернет тек ересектердің ғана емес, балалардың да қолында маңызды құрал болып табылады. Бұл оларға үйренуге, достарымен қарым-қатынасты сақтауға, әлемдегі оқиғаларды бақылауға, көңіл көтеруге және күнделікті өмірден мәңгілік проблемалары мен қиыншылықтарынан өтуге көмектеседі. Алайда, айқын артықшылықтардан басқа, желіде көптеген қауіптер бар, өкінішке орай, бала әрқашан оларды жеңе алмайды.

Балаларға төнген қауіп-қатердің жаңа түрлерінің бірі Интернеттегі барлық мүмкін болатын коммуникация арналары (чаттар, мессенджерлер, әлеуметтік желілер және т.б.) арқылы сексуалдық қудалау болып табылатын кибергруминг (cybergrooming) немесе онлайн-груминг болып табылады. Кибергрумингпен ересек адамдар айналысады, олар интернет-ресурстарды 8-10 жастағы балалар болуы мүмкін өз құрбандарымен жақын қарым-қатынас орнату үшін пайдаланады. Мұндай онлайн қарым-қатынастың нәтижесі нақты өмірде кездесу болуы мүмкін, бірақ қылмыскерлер көбінесе балалар мен жасөспірімдерден жеке пайдалану, сондай-ақ коммерциялық пайдалануды қоса алғанда, одан әрі тарату үшін жеке интим фото суреттер мен бейне жазбаларды алуды мақсат етеді. Сонымен қатар, ересек грумермен онлайн-қатынас дербес процесс

ретінде балалар мен жасөспірімдердің психикалық жай-күйімен дамуына елеулі, кейде орны толмас зиян келтіре алады. Кибергруминг салдарының психологиялық аспектілері зорлық-зомбылықтан кейін жәбірленушілерде пайда болатындай болып көрінеді.

Қылмыскерлер онлайн ойындарда балалармен және жасөспірімдермен таныса алады, жүздеген балаларға достық хаттар/шақырулар жібере алады және біреудің жауап беруін күтеді немесе посттарымен бейіні бойынша баланың жалғыз басты екендігі және оның назары мен қамқорлығы жеткіліксіз екені анық немесе баланың әлеуметтік желілердегі бетінде өте ашық мәтіндер/сексуалдық сипаттағы фото суреттер табылатыны анық.

Кибергруминг процесі әдетте 5 кезеңнен тұрады:

- ересектердің ыңғайлы баланы іздеуі және табуы (әдетте бұл олардың жасына, олар желіде жариялайтын қандайда бір тұлғааралық жанжалдардың болуына, сондай-ақ, мысалы, Желінің тиісті қауымдастықтарына кіру жолымен табиғи жыныстық қызығушылық танытатын осал балалар мен жасөспірімдер);

- баламен байланысқа шығу (көбінесе сәлемдесу және ортақ достардың және/немесе мүдделердің болуын көрсету арқылы), танысу, бейтарап, ортақ тақырыптарды талқылау;

- баланың жеке өміріне, оның құрдастарымен қарым-қатынасына қызығушылығын, жыныстық мәселелерді талқылауға ұмтылысын көрсету арқылы жыныстық тақырыпта әңгімелесуге дайындық;

- ересектер өздерінің қылмыстық мақсаттарын іске асыруға неғұрлым белсенді ұмтылатын баламен жыныстық бағдарланған коммуникация кезеңі (интим туралы материалдар алу, тікелей кездесу ұйымдастыру);

- қарым-қатынастың аяқталуы және/немесе онлайн-коммуникацияның тоқтатылуы.

Аталған кибергруминг процесі екі түрлі бағытта жүруі мүмкін. Бірінші жағдайда баламен сенімді қарым-қатынас және эмоциялық жақындық орнатылады, көңіл айту көрсетіледі, мақтау, мадақтау белсенді қолданылады, марапаттар, сыйлықтар, достық, махаббат қатынастары уәде етіледі, сирек жағдайларда тіпті үйлену болады. Ересек адамның осындай оң көзқарасы аясында бала кибергрумингтің төртінші кезеңіне өтуге дайын болуы мүмкін. Екінші жағдайда ересектер көмелетке толмағанға «компромат» алғаннан кейін жүзеге асырылатын (кейде баланың ересек адаммен қарым-қатынас жасайтыны туралы барлығына айтамын деп

қорқытуда жеткілікті) әсер етудің өзге, деструктивті тактикаларын пайдаланады, содан кейін соңғысы қорқыныш сезімін және грумермен талап етілетін әрекеттерді жасауға дайындығын сезінуі мүмкін. Қалай болғанда да, кибергруминг процесінде баланың сенімін теріс пайдалану орын алады.

Қылмыскерлер көбінесе жасөспірімдер ретінде әлеуметтік желілерде тіркеледі, құрбандыққа жақын мүдделерді көрсетеді, бетті барынша шынайы ақпаратпен толықтырады. Бірінші фото сурет алынғанға дейін бір кештен бір неше аптаға дейін жалғасуы мүмкін, одан кейін жасөспірімнен ақша немесе жеке материалдар талап етіледі.

Интернетте бейтаныс ересек адамдармен араласу қауіпті екенін түсінетін көмелетке толмағандар неғұрлым орнықтылыққа ие. Бұл түсінік баланың жасына байланысты емес, жақын адамдар тарапынан тиісті дайындықпен және ақпаратпен негізделеді. Бұл қорытынды білім беру деңгейінде көмелетке толмағандардың кибергрумингке ұшырауының алдын алуды ұйымдастыру үшін маңызды. Ұлыбританияда, АҚШ-та, Жаңа Зеландияда және Канада да арнайы білім беру бағдарламалары мектептерге енгізілді: олар интерактивті нысандарда, 3D іс-шаралар, викториналар, арнайы мультфильмдер түрінде ұйымдастырылған және оқушылардың интернет-қатерлер туралы материалдарды тиімді меңгеруіне ықпал етеді (интернет желісін пайдаланудың маңыздылығы туралы хабарды сақтай отырып). Сонымен қатар, ата-аналарға арналған білім беру бағдарламалары ұйымдастырылады, онда оларға баламен сенімді қарым-қатынас жасау, оның жыныстық тәрбиесін ұйымдастыру, оған қауіп-қатерлер туралы хабарлау, егер бала кибергрумингке тартылған болса, көмектесуге үйретіледі. Және де, 2008 жылы көмелетке толмағандар баратын интернет-сайттарға арнайы батырмалар енгізген Норвегия полициясының бастамасын атап өту керек, оған басу арқылы бала жасалып жатқан қылмыс туралы ақпаратты полицияға онлайн түрде жолдай алады («балаларды сексуалды пайдалану» тізімінен тиісті нұсқаны таңдап). Бұл жағдайда жәбірленушілерге құқық қорғау органдарына жеке жүгінуге және қорқыныш пен ыңғайсыздық туғызуы мүмкін болған оқиғаның мән-жайын баяндауға тура келмейді.

Осылайша, балалар мен жасөспірімдердің кибергрумингтен қауіпсіздігі маңызды проблема болып табылады. Киберқауіп сияқты құбылыстың бар екендігіне көз жұмбау, оны құқықтық өріс пен педагогикалық назардың «сұр аймағынан» шығару, балаларға

киберқауіптерге жауапкершілікпен әрекет ету өте маңызды, әйтпесе бұл Желіде де, нақты өмірде де қауіп туғызуы мүмкін, себебі ақпараттық саладағы қауіп-қатерден кейін адамға қатысты қылмыстар орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Медведева А.С. Кибергруминг и способы противодействия ему [Текст] / А. С. Медведева // Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2020). Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – 19-21 ноября 2020 г. – С. 292-296.

2 Davidson J., Grove-Hills J., Bifulco A., Gottschalk P., Caretti V., Pham T., Webster S. Online Abuse: Literature Review and Policy Context [Электронный ресурс] // Prepared for the European Commission Safer Internet Plus Programme. 2011. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/514d/6c44b24a5c0f27ee543360ee4b449d56739f.pdf>.

БАЛАНЫҢ МЕКТЕПКЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

САДЫГУЛОВА Г. Д.
педагог-психолог, Қызылқак ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі кезеңде білім беру саласындағы әлемдік білім кеңістігіне ұмтылуға байланысты жасалынып жатқан талпыныстар, тәуелсіздік алып, егеменді ел болуымыздың арқасында қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген ертеңгі қоғам иегері боларлық азамат тәрбиелеп өсіру, отбасының, балабақшаның, мектептің, барша жұртшылықтың ауқымды міндеті болып отыр. Қазіргі кезде балалар психологиясы ғылымында, мектеп оқуына дайындықтың мазмұны тек бала білімімен, демек интеллектуалдық дайындығымен тұжырымдалмай, оның психикасының сапалы ерекшелігімен, яғни белгілі психикалық құрылымдардың қалыптасуымен негізделеді. Бұл көзқарастың негізін Л.С. Выготский, мектепке дейінгі балалардың психологиялық жаңа құрылымы ретінде «интеллектуализация аффекта», яғни «жан күйзелісі зияттылығы» – деген түсінікті енгізуімен қалаған. Бұл жаңа құрылымның бір көрінісі ретінде баланың тәлім-тәртібінің қоғамда қолданған талапқа бағыну бағытымен өзгеру деп

санайды. Баланың мектепке баруын қай кезде болмасын педагог және психолог қауымы бала өмірінің жаңа бастауы ретінде, оның әлеуметтік ортада жаңа орын алуы деп қараған. Баланың мектеп оқуына дайындығы бірнеше компоненттен тұрады: интеллектуалдық, әлеуметтік-психологиялық, дене дайындығы. Интеллектуалдық дайындық – баланың аналитикалық қабілеттілігінің, әрекеттің жалпы принциптерін көре білу, әртүрлі ой операцияларын шеше білуін және қоршаған ақиқатқа танымдық көзқараспен қарай білуін болжайды. Бастауыш мектеп жасы – баланың жеке тұлғасы мен оның ағзасының одан әрі дамуын айқындайтын өте маңызды кезеңдердің бірі. Бұл жастағы балалардың маңызды ерекшеліктері олардың айналадағы өміріне: адамдарға, оқиғаларға, фактілерге қызығушылық танытуы болып табылады [1, 65 б.].

Бірінші сынып оқушысы оқи біледі, көңіл-күйге ортақтасып, аяушылық сезімін білдіре алады, мінез-құлық пен әдеп ережелерін тұрмыста, ойын, сабақ үстінде сақтау керектігін түсінеді. 6-7 жасар балалардың қоршаған ортадағы заттар туралы түсініктері бар, олар білуге құштар, жаңа ақпаратты да жақсы қабылдайды. Ойлау қызметінің даму деңгейі мектепте оқу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бұл жаста оларға көркем-бейнелі және әсерлі-бейнелі ойлау тән, ойлаудың логикалық нышандарын қалыптастырудың алғышарттары жасалады.

Психологтардың оқытуды ерте бастаудың мүмкіндіктері туралы белгілі тұжырымдары осы жастағы балалардың заттар мен құбылыстардың ұқсас және әр түрлі белгілерін айыра алатын қабілеттеріне сүйеніп жасалған. Логикалық пайымдаулар заттық-практикалық әрекеттердің нәтижесінде, объектілерді қайта құру процесінде туындайды. Бұл кезде баланың өзін-өзі белсенді көрсетуі және оның барлық рухани, дене күшінің дамуы жүреді. Баланың осындай барлық психикалық ерекшеліктері қолайлы факторлардың әсерімен, дұрыс та мақсатты педагогикалық ықпалдың көмегімен туындайды және дамиды. Зейінді және жадты дамыту - жақсы оқудың қажетті шарты. Зейіннің орнықсыздығы, тежеулілігі немесе үнемі аландауы, жад көлемінің төмендігі немесе орнықсыздығы, ерікті еске сақтаудағы қиындықтар оқыту процесін нашарлатып жіберуі мүмкін. Алайда, көбінесе баланың оқудағы сәтсіздіктері зейіннің немесе жадтың нашарлығымен емес, оның жағдайымен (денсаулығының нашарлағы, эмоциялық күйзеліс, жабырқаушылық), кейде ата-аналарының шектен тыс қатаң талап қоюымен түсіндіріледі. Зейіні орнықсыз, жадының көлемі төмен

балаларды жазуға, оқуға үйрету, кезінде кешенді қиындықтар туындауы мүмкін. Бұлар, әдетте, бірінші сыныпта емес, екінші сыныпта байқалады. Мұндай балалардың үлгірімінде көптеген кемшіліктер бар, бұл жағдайда көмектің ең жақсысы оқу материалын ұдайы қайталау болып табылады. Қарқынды оқу бағдарламалары мен қосымша оқу жүктемелері баланың жалпы дамуының өте жоғары деңгейінің өзінде оның мүмкіндіктерінен асып кетуі мүмкін, сондықтан оқуды жаңа бастаған оқушының танымдық іс- әрекетінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін педагогикалық қолдау, арнайы мектепте оқуға дайындау, дараландыру мәселесі өте маңызды. Тілді дамыту. Тілді дамытудың белгілі бір деңгейіне қол жеткізбейінше, білімберуде жақсы жетістікке жету мүмкін емес. Дегенмен, тілдің дұрыс қалыптаспауы жиі кездеседі (1 сынып оқушыларының 60 %-ында). Әдетте, бұл дыбысты бұзып айтудың салдарынан, дыбыстық-әріптік талдаудың қиындығынан, сөздік қордың таяздығынан, сөйлесе білмеудің және сурет бойынша жүйелі әңгіме құра алмаудың салдарынан болады [2, 18 б.].

Тілдің бұлайша қалыптаспаған жағдайында логопедтің кеңесі (мүмкін, арнаулы жаттығулар) қажет. Мектепке дейін және мектепте оқу кезінде логопедпен жеке жаттығулар өткізу өте тиімді. Ол жазу мен оқуды меңгеру кезіндегі қиындықтарды жеңуге көмектеседі.

Тілі нашар дамыған балаларды жеделдетіп оқытатын және шетел тілдерін тереңдетіп оқытатын мектептерге берудің қажеті жоқ. Қимылды дамыту және кеңістікте бағдар ұстау – бала дамуының маңызды көрсеткіші. Балаға үйрететін (немесе ол өзі үйренетін) қимылдың барлығы дерлік – ерікті қимылдар, ол ұйымдастыру жөнінен ең күрделісі болып есептеледі. 6-7 жасқа келгенде бала қарапайым қозғалыс элементтерін (әсіресе, тұрмыстық, өзіне-өзі қызмет көрсететін) меңгеруге тиіс, алайда жаңа қимылдарды қалыптастыру арнайы оқытуды қажет етеді. Моторлық әрекеттердің қалыптаспауы (ебедейсіздік) – жақсы жазу дағдылары қажет болатын пәндерді игеру кезіндегі бала проблемаларының басты себептерінің бірі.

Сондықтан, мектепке дайындық барысын анықтау кезінде «ірі» қимылдарды (жүгіру, секіру, бұрылу, айналу, аунап түсу, т.с.с.) дамытуға ғана емес, баланың ұсақ заттармен жұмыс істеу қабілетіне, қаламды дұрыс ұстай білуіне және қарапайым графикалық қимылдарды (тік және көлбеу сызықтарды сызу, шеңбер, квадрат, үшбұрыш салу) орындауына назар аударған жөн. Ұсақ бұлшық еттері дамымаған балаларды жазуға арнайы үйрету қажет. Көру –

кеңістікте қабылдау және көру- моторлық үйлестірулер – мектепте оқыту үшін үлкен мәні бар функциялар. Бұл функциялар жеткілікті дәрежеде қалыптаспаса, баланы жақсы оқуға және дұрыс жазуға үйрету мүмкін емес. Бала дамуының бұл ерекшеліктері онша айқын көріне бермеуі де мүмкін. Дамуында мұндай кемшіліктері бар балаларға жедел оқыту бағдарламасы, шетел тілін ерте бастан (бірінші сыныптан) оқу ұсынылмайды.

Жеке басты дамыту – әлеуметтік дағдыларды қалыптастырумен қатар, баланың мектепке ойдағыдай психологиялық бейімделуін айқындайды. Дегенмен, баланың жеке басын дамытудың жеткіліксіз қалыптасуы оқытудың психологиялық қолайлы жағдайларымен, педагогтың және ата-аналардың жеке тұлғаға бағдарланған жұмыс тактикасының есебінен өтелуі мүмкін. Мұндай бала үшін мектептен гөрі педагогты дұрыс таңдаудың маңызы зор.

Алты жас – баланың ақыл-ойын дамытудың және әлеуметтік жағынан дайындаудың ең қолайлы (сензитивті) кезеңі. Осы жағдайды дұрыс пайдаланып, іске асырған жөн. Олай болмаған жағдайда, бұл жасқа тиесілі рухани азықсыз, үлкеннің қамқорлығынсыз баланың басқа қасиеттері толық дәрежесінде ашылмауы мүмкін. Жақсы ұйымдастырылған, жүйелендірілген оқу мен тәрбие – баланың мақсатты дамуының басты нысаны және шарты. Балалардың 6 жастан оқуының мүмкіндігі мен қажеттілігі туралы мәселе талқылауды қажет етпейді, ол анық. Бірақ та баланың ақыл - ойы дамуының резервтері мен мүмкіндіктерін асыра бағалауға болмайды. Әрбір нақты жасқа байланысты және әрбір нақты жағдайда білім берудің тиісті нысандарын табу керек. Мектеп өмірінің бастапқы, өте жауапты кезеңінде оқыту, ең алдымен, ақыл-ойдың дамуына әсер етуге тиіс. Ал бұл ақыл-ой дамуының қазіргі деңгейіне арқа сүйеп қана қоймай, баланың таяудағы даму аймағын ескеретін білім беруді ерекше ұйымдастыруды талап етеді. Психологтар, ең алдымен, балаға жаңа құқықтар беріп қана қоймай, сонымен бірге одан бірқатар міндеттерді де сақтауды талап ететін байсалды іс- әрекетті орындауға дайын болуға тиіс деп есептейді. «Кішкентай оқушы айналасындағылардың оның оқу сабақтарына құрмет көрсетуін талап етуге құқылы, бірақ өзі де мұғалімнің барлық тапсырмаларын үнемі орындауға, дәл сол мезгілде ол осыны қажет ете ме, жоқ па, өзін мектеп ережелеріне сәйкес ұстауға міндетті». Бір сөзбен айтқанда, ол мектепке баруға, оқуға және оған ықылас білдіруге тиіс [3, 15 б.].

при нарушениях в эмоциональной сфере меняется регуляция всей жизнедеятельности детского организма [1, с. 34].

Однако коррекция и развитие эмоциональной сферы детей дошкольного возраста в семье и детском саду признаются необходимым лишь том случае, когда эмоциональное неблагополучие ребёнка уже настолько заметно и глубоко, что начинает влиять на его соматическое здоровье, когнитивную и поведенческие сферы. Нарушение эмоционального баланса способствует возникновению эмоциональных расстройств, приводящих к отклонению в развитии личности ребенка, к нарушению у него социальных контактов. Для психического здоровья детей необходима сбалансированность положительных и отрицательных эмоций, обеспечивающая поддержание душевного равновесия и жизнеутверждающего поведения [2, с. 46].

Анализ психологической литературы позволяет выделить три группы нарушений в развитии эмоциональной сферы дошкольника:

- расстройства настроения;
- расстройства поведения;
- нарушения психомоторики.

Высокая эмоциональность ребенка, которая окрашивает его психическую жизнь и практический опыт, составляет характерную особенность дошкольного детства. Внутренним, субъективным отношением ребенка к миру, к людям, к самому факту собственного существования является эмоциональное мироощущение. В одних случаях – это радость, полнота жизни, согласие с миром и самим собой, отсутствие аффективности и уходов в себя; в других – чрезмерная напряженность взаимодействия, состояние подавленности, сниженное настроение или, наоборот, выраженная агрессия.

В дошкольном детстве происходит интенсивное развитие социальных эмоций. Появляются такие новые формы социальных эмоций, к которым можно отнести сопереживание, сочувствие другим людям, являющиеся различными формами протекания эмпатии. Эмоциональное предвосхищение появляется примерно на четвертом году жизни и выполняет важнейшую регулирующую функцию в более сложных по структуре и мотивационных механизмах игровой и продуктивной деятельности, которые начинают формироваться у дошкольников и для реализации которых требуется не только предварительно вообразить будущие результаты действия, но и заранее пережить ту значимость, которую они будут представлять для самого ребенка и для окружающих его взрослых [3, с. 12].

Таким образом, эмоциональное мироощущение дошкольника – это «выражение субъективного переживания, его интенсивности и глубины, зрелости эмоций и чувств в целом». Эмоциональный опыт ребенка, то есть опыт его переживаний, может иметь как позитивную, так и негативную окрашенность, что оказывает непосредственное влияние на его актуальное самочувствие.

Современные научные данные убедительно показывают, что результат положительно-направленного детского опыта: доверие к миру, открытость, готовность к сотрудничеству обеспечивает основу для позитивной самореализации растущей личности. Страхи и другие эмоциональные проблемы характерны для детей дошкольного возраста и встречаются в норме у большинства детей этого возраста. Как правило, к 10 годам дети самостоятельно избавляются от многих страхов через спонтанные психотехники, выработанные детской культурой – такие, как рассказывание друг другу «страшилок» в обстановке безопасности, организации походов в «страшные места» типа подвалов и т. д.

Тем не менее, существует группа детей, которые в силу тех или иных причин либо не могут использовать традиционные психотехники самокоррекции вследствие личностных или семейных особенностей, либо степень страха настолько велика, что препятствует его естественной переработке. Чаще всего переживание страхов встречаются у детей из эмоционально неблагополучных семей, а также выявляется у детей в процессе социально-психологической адаптации к детскому дошкольному учреждению или школе. В этом случае показана индивидуальная коррекционная работа психолога, и педагога с ребенком. Зная механизм воздействия игры на глубинные психофизиологические структуры человеческого мозга, можно эффективно оказать психокоррекционную поддержку.

Поступая в детский сад, ребенок попадает в новые, непривычные условия, в окружение незнакомых ему взрослых и детей, с которыми приходится налаживать взаимоотношения. В этой ситуации взрослые должны объединить усилия для обеспечения эмоционального комфорта ребенка, развития умения общаться со сверстниками. Поэтому взрослые (родители и воспитатели) должны стремиться к установлению тесных эмоциональных контактов с ребенком, взаимоотношения с другими людьми, их поступки – важнейший источник формирования чувств дошкольника: радости, нежности, сочувствия, гнева и других переживаний. Развивать

эмоциональную сферу ребенка, научить его осознавать свои эмоции, распознавать и произвольно проявлять их должны не только специалисты-психологи, но и педагоги, воспитатели, родители.

В нашем дошкольном учреждении большое внимание уделяется именно коррекционной работе эмоциональных нарушений через сюжетно-ролевую игру. Педагогами разработано методическое руководство в коррекционной работе по развитию эмоционально-волевой сферы через сюжетно-ролевую игру «В царстве игры». Оно построено на принципах преемственности, единства теории и практики, содержит методическое обеспечение в виде конспектов игр, подборкой художественного слова к тематике игр и систему здоровьесберегающих технологий: пальчиковый игротренинг, ароматерапия, музыкотерапия, цветотерапия, мимические упражнения, валеоминутки, динамические упражнения, гимнастика для глаз, арттерапия.

Направление игровой коррекционной деятельности предусматривает решение следующих задач: [4, с.18].

Развитие мотивационно – потребностной среды: возникновение иерархии мотивов, где социальные мотивы приобретают более важное значение для ребёнка, чем личные (происходит соподчинение мотивов);

– учитывает особенности его поведения, его позицию. Ребёнку необходимо согласовывать свои действия с действиями персонажа – партнёра по игре. Это помогает ориентироваться во взаимоотношениях между людьми, способствует развитию самопознанию и самооценки у дошкольника;

Развитие произвольности поведения: разыгрывая роль, ребёнок стремится приблизить её к эталону, воспроизводя типичные ситуации взаимоотношений людей в социальном мире, дошкольник подчиняет свои собственные желания, импульсы и действует в соответствии с социальными образцами. Это помогает ребёнку постигать и учитывать нормы и правила поведения;

Развитие умственных действий: формирование плана представлений, развития способностей и творческих возможностей ребёнка.

В ходе занятий дети приобретают навык социокультурных нормативов взаимодействия друг с другом; учатся новым играм, а также соблюдению правил игры, что способствует формированию базы для развития эмоционально-волевой регуляции своей деятельности. В процессе обучения сюжетно-ролевым играм

каждый ребенок имеет возможность принять на себя разные игровые роли. Особо стоит отметить, что, благодаря постоянству группы и, несмотря на различие детей по способам и формам общения, между участниками группы формируются отношения, что для некоторых категорий детей является новым опытом.

Подобные занятия способствуют тренировке эмоционально-волевой регуляции у детей, образуют стойкие пространственно-временные связи, элементы сюжетно-ролевой игры, что стимулирует и развивает этот вид игровой деятельности у детей.

Игровые занятия для каждого возраста предусматривают разные игры. Игры, наиболее полно отвечающие потребностям развивающегося организма на разных этапах онтогенеза, безусловно, отличаются друг от друга по направленности развивающихся функций.

Для некоторых детей с задержкой психического развития может быть невозможным сразу вступать в контакт в игре – в этом случае им полезно побыть в общем игровом коллективе, просто наблюдая со стороны, постепенно привыкая к игровому пространству.

Таким детям особенно важно самостоятельно сделать выбор – входить или не входить в игровой контакт. Но как показывает опыт, постепенно ребёнок становится готов к принятию на себя ролевого действия в игре. Ребёнку приходится согласовывать свои действия с действиями персонажа – партнёра по игре. Это помогает ориентироваться во взаимоотношениях между людьми, способствует развитию самопознания и самооценки у дошкольника.

Детям удастся использовать опыт, полученный ими во время игровой терапии для того, чтобы переориентироваться по отношению к своему миру, это может произойти только в такой атмосфере, где ребенок ощущает себя в эмоциональной безопасности, то есть в игре. Соответственно игротерапия может широко применяться не только в целях коррекции, но и в профилактических и психогигиенических целях.

Игра – во многом, самая любимая деятельность детей. Это их образ жизни, ориентированный на жизненно важные потребности развития. Ребенок в своем развитии проходит несколько стадий и на некоторых из них (например, дошкольный возраст) игра выступает ведущим видом всей деятельности [5, с. 61].

В качестве основных структурных единиц игры выделяют: воображаемую ситуацию, роль и реализующие ее игровые действия. Показано, что основу роли в развитой сюжетно-ролевой игре

составляют не предметы, а отношения между людьми. В структуре игровой деятельности различаются такие компоненты, как сюжет и содержание. Сюжет игры – это та область действительности, которая воспроизводится детьми в игре. Содержание игры – это то, что воспроизводится ребенком в качестве центрального, характерного момента деятельности и отношений между взрослыми.

Ролевая игра не является продуктивной деятельностью, мотив игры заключен в самом ее процессе. При этом развитие мотивов игры просматривается в изменении содержания. На ранних этапах детства мотив игры реализует потребность в действиях с предметами.

Затем в ходе формирования потребности действовать как взрослый и вычленения взрослого в качестве образца мотивом становятся не игровые действия, а воспроизведение роли. В развитой игре именно воображаемая ситуация и роль становятся центральным смыслообразующим мотивом.

И, наконец, одним из важнейших положений теории детской игры является подход к игре как ведущей деятельности. Это означает, что «в связи с развитием игры происходят главнейшие изменения в психике ребенка... развиваются психические процессы, подготавливающие переход ребенка к новой, высшей ступени его развития» (Леонтьев) [6, с. 20].

Игра – это специфический язык самовыражения. Психологи утверждают, что ребенок, который проиграл про себя страшную, неприятную ситуацию, который выместил через игру свои негативные эмоции, как бы самоочищается. Часто детям трудно рассказать, что они чувствуют или как на них повлияло то, что они пережили, но они могут выразить все это посредством игры, чем помогут взрослому приблизиться к своим мыслям и тем самым позволить помочь себе. Игрушки для детей – это слова, а игра – это речь.

Игра – это способ ребенка справиться со своими страхами. Например, девочка, которая боится темноты, может подолгу успокаивать свою куклу, уверяя, что ничего страшного нет. Ребенок как бы берет ситуацию под свой контроль.

Сюжетно-ролевая игра способствует изменению позиции ребенка – со своей индивидуальной и специфически дошкольной – на новую взрослую позицию. Принятие ребенком определенной роли и выполнение соответствующих ей игровых действий представляют собой постоянную смену одной позиции на другую.

Поэтому сюжетно-ролевая игра является такой деятельностью, в которой осуществляются основные механизмы, обеспечивающие преодоление познавательного эгоцентризма.

Игровая деятельность имеет решающее значение для личностного развития ребенка. Всякая ролевая игра содержит в себе правила и в ней постоянно возникает необходимость ребенку отказываться от сиюминутных желаний в пользу выполнения взятой на себя игровой роли. В игре поведение ребенка становится произвольным, интенсивно развиваются волевые свойства. Большое значение при этом имеет мотивация деятельности, поскольку выполнение эмоционально привлекательной игровой роли оказывает стимулирующее влияние на выполнение соответствующих ей игровых действий [7, с. 58].

Содержащаяся в игровой роли модель поведения является эталоном с которым ребенок самостоятельно сравнивает свои действия, осуществляет контроль за ними. Весь процесс игры эмоционально окрашен и она способствует эмоциональному развитию ребенка, обогащению его эмоциональной сферы. Так как содержание ролей главным образом сосредоточено вокруг норм межличностных отношений, то в игре происходит развитие нравственных свойств личности ребенка.

Игра имеет большое значение для развития коммуникативных умений и формирования дружного детского коллектива, для развития самостоятельности дошкольника, для формирования положительного отношения к труду, для коррекции некоторых поведенческих нарушений. Эти воспитательные эффекты основываются на том влиянии, которое игровая деятельность оказывает на развитие психики ребенка, формирование его личности [7, с. 23].

Чрезвычайно важным аспектом игры является развитие когнитивной сферы дошкольника. Именно игра дает возможность без лишней нагрузки преподать ребенку множество уроков. В процессе игры ребенок запоминает невероятно много и с большим удовольствием. Развиваются буквально все познавательные сферы ребенка – воображение (в первую очередь), мышление, память, представление и т.д. О детях, которые не могут разносторонне рассказать в первом классе о птичке, дереве, которые не достаточно наблюдательны, говорят, что они «не доиграли», рано стали взрослыми.

В игре не только формируются новые мотивы, но и изменяется их психологическая форма. Игра создает условия для развития

произвольного осознанного поведения, именно в игре формируются зачатки самосознания, она оказывает существеннейшее влияние на развитие умственных действий, подготавливая переход к формированию новых интеллектуальных операций, она «источник развития и создает зону ближайшего развития» (Выготский) [6, с. 29].

Воспитательное значение игры во многом зависит от профессионального мастерства педагога, от знания им психологии ребенка, учета его возрастных и индивидуальных особенностей, от правильного методического руководства взаимоотношениями детей, от четкой организации и проведения всевозможных игр.

Игровая деятельность широко используется в практических целях. Распространена специальная «игровая терапия», применяющая развернутые формы игровой деятельности для коррекции возможных отклонений в поведении детей (неприспособленности, агрессивности, замкнутости и др.), для лечения психических заболеваний.

В любом случае, большинство характеристик игры уже показывают, как важна игра для развития человека, особенно для совершенствования его психических, физических и других способностей. Так или иначе, но утверждение о том, что присущая игре быстрая смена ситуаций, их нестандартный характер и необходимость приспособления к ним играющего делает ее важнейшей составной частью обучения и воспитания, невозможно оспорить. Коррекционная работа приобретает особую значимость в связи с возможностью предупреждения личностных отклонений, в противном случае имеется опасность их накопления и преобразования (в худшую сторону) во взаимодействии ребенка с окружающим миром.

В заключение следует отметить, что огромная роль в развитии и воспитании ребенка принадлежит игре – важнейшему виду деятельности. Она является эффективным средством формирования личности дошкольника, его эмоционального развития, в игре реализуются потребность воздействия на мир.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гамезо М., Петрова Е. Возрастная и педагогическая психология. М.: Педагогическое общество России, 2003. – 95с.
- 2 Данилина Т.А, Зедгенидзе В.Я, Стёпина Н.М. \ \ В мире детских эмоций. Пособие для практических работников ДОУ. – М.: Изд «АЙРИС-пресс», 2007 – 160 с.

3 Деревянкина Н.А. Эмоции дошкольников в игре: почему это важно? // Детский сад День открытых дверей. 2001. №3. – 36 с.

4 Досаева Р. Психолого-педагогическая коррекция эмоциональных состояний дошкольников. – М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2012 – 172 с

5 Калинченко А.В. Развитие игровой деятельности дошкольников : метод. пособие. – М.: Айрис-пресс, 2004 – 108 с.

6 Краснокуекова Н.В. Сюжетно – ролевые игры для детей дошкольного возраста. Ростов на Дону: Феникс, 2010. – 54с.

7 Слепович Е.С. Игровая деятельность дошкольников с ЗПР. М.: 1990. – 65с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУІН ДАМУ ТУ АӘІСТЕРІ

САНИКЕЙ З.

Бастауыш сынып мұғалімі, Қызылжар ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Адам денгейінің маңызды көрсеткіштерінің бірі, оның интеллекті-бұл оның мәдени сөзі. Әлі нақты грамматикалық норма жоқ кезде сөйлеу, сөйлесу біргіндеп байытылып, күрделене түседі. Баланың сөйлеуінің қалай дамитыны оның жалпы білім беретін мектептің пәндерін оқудағы жетістігі байланысты болады. Баланы тілге үйрету – адамдар өз өмірінде, тарихында болып жатқан құбылыстарға байланысты. Бастауыш сынып оқушыларының ауызша сөйлеуін дамыту – бұл тіл жұмысының өте маңызды жағы, өйткені осы негізде өз ойларын жазбаша түрде жеткізе білу қабілеті де дамиды. Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Мұғалім оқушылармен диалогтық сөйлеуді дамытып – сөйлеу қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін жұмыс істеуі керек. Диалогтық сөйлеу өте маңызды, өйткені ол балалардағы әлеуметтік қатынастардың дамуына ықпал етеді. Мектепке келгеннен кейін оның сөйлеу қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру және монологтік сөйлеуді қалыптастыру жалғасуда. Мұғалім үшін бұл әсіресе мәдени тілдік ортаның жоқтығы байқалатын асоциалды отбасылардан шыққан балаларды қалыптастыру мәдени сөйлету өте қиын.

Сонымен, оқыту қалай жүруі керек, қай бағытта жүру керек? Бүгінгі таңда бастауыш сынып мұғалімдерінің алдында мынадай мақсат тұр: ауызша сөйлеуі дамыған, терминдермен қаруланған, тіл нормаларын жақсы меңгерген және барлық жерде сөйлесе алатын тілдік тұлғаны қалыптастыру.

Баланың білім алуға деген құштарлығын ояту үшін қазіргі заманда мұғалім көп ізденіп, сабақтың тиімді өтуіне жұмыс жасауы қажет. Білім сапасы оқушының сабаққа деген қызығушылығы мен ынтасына байланысты. Жаңа білім алу үрдісі оқытушы мен оқушыға шығармашылықпен жұмыс жасауға итермелейді. Сабақ үстінде оқушы тарапынан әртүрлі сұрақтар туындауы мүмкін, осы жерде мұғалім қажетті бағдар беріп жіберуі тиіс. Бағдарламаның 7 модулінің мәнмәтіні негізінде «Сабақ беру мен оқытудағы жаңа тәсілдерді қолдануда «диалогтік оқыту» тәсілін басшылыққа алдым. Себебі, шетел тілін оқытудың басты мақсаты – оқытушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту [1, 28 б.].

Оқушылар диалог әдісін қолдана отырып талқылау, білімді бірлесіп құру, түсіну мен дағдыларды қалыптастыру арқылы білім алады. Оқушылар сұрақтар қою арқылы, тақырып бойынша өз ойларын айтуға мүмкіндік алады. Өзара талқылау арқылы түрлі ойлар болады, сұхбаттасу арқылы өз ойларын дәлелдеуге тырысады. Диалогтік тәсіл оқушылардың ашылуына, ойын жеткізуіне, сөздік қорының молаюына көмектеседі.

Диалог барысында оқушылар нәтижеге жету үшін күш жұмсайды және Мерсер (2000) сипаттағандай білімді бірлесіп алуда және «пікір алмасу» барысында тең құқылы серіктестер болып табылады. Пікір алмасу оқушылармен диалог құру арқылы жүзеге асады.

Диалогтік оқыту тәсілін қолданған кезде оқушылар берілген тақырып бойынша сындарлы сөйлеуге ынталанады:

- сыни тұрғыдан ойлануға 5 жол өлең құрастыруға үйренеді;
- өздерінің жақсы жақтарын өзгеге көрсете білуге, басқа оқушылардың идеяларын тыңдай және бағалауға үйренеді;
- рольдік ойындарды ойнауға, эссе жазуға, ойларын жинақтап қорытуларына көмек береді.

Оқушылар сабақ барысында бір-бірлеріне тілек жазу арқылы да, топта жаңа тақырыпты талқылау барысында да, ойларын тақта алдына шығып стикерге жазу арқылы да дәлелдей отырып, диалогтік қарым-қарым қатынасқа түсе отырып, пікірлерін жеткізу арқылы да, шығармашылық қабілеттерін шындай түседі. Мерсер

мен Литлтон өз еңбектерінде диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттыру мен қатар олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын атап көрсетті. Выготскийдің білім беру моделі оқушының диалог құрудың нәтижесінде білім алады деп жорамалдайды. Ал Барнс сыныпта тіл қаншалықты қолданса, оқушылардың білім алуына соншалықты әсер ететінін айтады. Барнс білім берудің мұғалімді селқос тыңдағанда ғана емес, вербальды құралдарды қолдану нәтижесінде, яғни сөйлесу, талдау және дәлелдеу барысында жүзеге асатынын көрсетті [2, 18 б.].

«Диалогтік оқыту» модулі бір жағынан қызықты болса, екінші жағынан барлық мән-жайын түсінуді қажет ететін модульдердің бірі. Оқу үрдісіне оқушылардың барлығы белсенді жұмыс жасауын қамтамасыз ету үшін белсенді оқыту әдістерін кеңінен қолдану керек. Мысалы: рөлдік ойындар, қадамды сұхбат, постер т.б.. Бұл әдістер сыныптағы барлық оқушыларды әрекетке тартып, ұжымда жұмыс жасауға үйретіп, тілдік қарым-қатынас орнатуға септігін тигізеді.

Диалогтік оқытудың үш түрлі ұстанымы бар:

- егер әр адам «Жаңа түсінік бірлескен жұмыс нәтижесінде ғана қалыптасады» деген қағиданы ұстаса, онда ол әрқашан да өзінің идеялары мен туындаған сұрақтарын басқаларға жеткізіп, оларды талқылауға дайын болады. Диалог барысында әр адамның ойларын мен идеяларының, пікірлері мен көзқарастары мұқият тыңдалып, олардың сенімсіздік және күлкіден қорғалатынын білсе, онда ол өзін қарым-қатынастың тең дәрежелі екендігін сезінеді;

- әр адам диалогтің қызық екенін түсіну керек. Диалог барысында әр адам өзін басты кейіпкер ретінде сезінеді. Сондай-ақ диалог интербелсенді әдістерді қолдану арқылы диалогке қатысушылардың пікірлерін ортаға салып, талқыға салады. Осылайша диалог тиімді әрі нәтижелі болып, қатысушылардың танымдық мүдделеріне сәйкес келеді;

- «тіл – қарым-қатынас құралы» деп айтқандай тілді меңгеру үшін анағұрлым көп тілдесу керек. Сол себепті сыныптың сөйлеу тілін диалогтік оқыту арқылы дамытамын. Себебі диалогтік оқыту ұжымдық және өзара білім алмасуға жағдай туғызады. Оқушы диалог құру нәтижесінде білім алады. Жұптық жұмыс ретінде де, топтық ретінде де алынған диалог топ ішіндегі барлық оқушы мен оқушы арасында өтіп, оны топ ішінде талқылап отыру оқушының ойын кеңейтіп, тілін дамытады және сыни тұрғыда еркін ойлау қабілетін кеңейтеді. Топ құру барысында да өзара диалог жүргізу

арқылы дұрыс шешім қабылдауға тырысады. Оқушыларды диалог пен дәйектеуге, талқылауға тарту белсенді жүргізілген жағдайда олардың оқуы тиімдірек және зияткерлік жетістіктері жоғары болады.

Нәтижесінде, диалог барысында оқушылар белгілі бір нәтижеге жету үшін пікір алмасу арқылы қызығушылығын арттыра отырып, негізгі білімді пысықтай алады. Өмір ағымына өзіндік пікірмен ілісе алатын, өзіне сенімді болып, өмірді жаңаша көзқараспен қарайтын, тіл байлығы терең оқушылар болады деген сенімдемін. Әр сабақ сайын тақырыпқа сай көрнекі құралдар, түрлі суреттер, кестелер, тақырыптар бойынша электронды оқулықтармен сабақты көркемдеп отырса, оқушылардың сөздік қоры біршама толығады деп сенімдімін.

Ы. Алтынсарин: «Балаға айтып түсіндіргеннен гөрі, қолымен ұстап, көзімен көріп, мұрнымен иіскеп түсіндірген сабақ ұғымды» деген. Әдебиеттік оқу сабағында үйге «Балықшы мен балық» ертегісін рөлге бөліп сахналап келуге бердім. Сол кезде ертегі кітаптардан немесе ғаламтордан түрлі ертегілерді оқу арқылы оқушылардың ізденушілік дағдысы қалыптасады, ертегіні сахналайды.

Постер қорғауда әр оқушы өз ойын айтуға жарысып, бір-бірінен қалыс қалмауға тырысты. Оқушылар диалог әдісін қолдана отырып, мысалы: талқылау, білімді бірлесіп құру, түсіну мен дағдыларды қалыптастыру арқылы білім алады. Әрбір сабақта оқушыларға сұрақтар қою арқылы, тақырып бойынша өз ойларын айтуға мүмкіндік беремін. Өзара талқылау арқылы, түрлі ойлардың болатындығын, бір-бірін түсінуіне көмектесемін, сұхбаттасу арқылы өз ойларын дәлелдеуге тырысады.

Жұптық жұмыста оқушылардың бір-бірін жетектеп алға сүйрейтіндігін, бір-біріне көмектесетінін байқадым. Оқушылардың уақытты тиімді пайдалануды керектігін түсінгенін көрдім. Сабақ барысында жекелеген оқушылар өздерінің білім деңгейлерінің жоғары екенін көрсете білді: үздік оқушылар қай істе болмасын топ жарып шығып отырса, орташа оқитын оқушылар олардан қалыспай жауап беруге тырысады [3, 78 б.].

Оқытудың жаңа әдіс тәсілдері оқушылардың өздігінен бірлесіп жұмыс істеуін бір-бірі үшін жауапкершілікті сезінуге, бір-бірінің еңбегін бағалай білуге, сыйласым мен үйлесімдікке дағдыландырады. Өзін-өзі реттеуге, өзін оқушы ретінде сезіне білуге, пәнге деген қызығушылығын арттыру, мәдениетті сөйлеуге

дағдыландыру, оқушылардың сөздік қорын байыту. Бір-біріне көзқарастарын өзгертуді, сыйластық достық қарым-қатынас, еркін сөйлеуге, жауап беруге құлшындыру, ұялшақтық, жасқыншақтық сезімдерді жоюға бағыттау.

Диалогтік оқыту тәсілінің дұрыс жүргізілуі сабақтың өту барысына ықпал жасайды. «Неғұрлым бала диалогке жиірек түссе, солғұрлым оның тілді игеруі жылдамырақ іске асады» деп ойлаймын. Сөйлеу кезінде бала тілі жаттығып, дамиды. Сөздік қоры молаяды. Бірақ, бұл жерде жалғыз ғана баланың талпынысы аздық етеді деп ойлаймын. Ол үшін баланың ата-анасының да, жақын туыстарының да көмегі қажет. Олар балаға «тілдік орта» жасауы керек деп ойлаймын. Бұл мәселені шешу де оңай болып табылмайды. Көп уақытты, қарқынды еңбекті, достары мен құрбыларының көмегін, оқушылармен кері байланысты қажет етеді. Өйткені, біз бастауыш сынып оқушыларынан сұрақтарды дұрыс құрастырып, қойылған сұрақтарға толық және нақты жауап беруге, проблемаларды жан-жақты талдап, қорғай алуын талап етеміз.

Білім беруде жақсы істер жалғасын тапса оқушы қалай оқу керектігін түсініп, өзін-өзі реттеп, достық қарым-қатынас пен жақсы көңіл-күйде болары анық. Ал, сабақтың нәтижесі оқушылардың іс-әрекетінен көрінеді.

Қорыта келе, оқушылардың білетін, білмейтіндігін анықтау үшін жақсы қарым-қатынас, тілдік дағдыларының болуын талап етеді. Сұрақ қою арқылы мұғалім:

- оқушыларды тақырып бойынша және сындарлы сөйлеуге ынталандырады;
- оқушылардың шынайы қызығушылығы мен сезімдерін анықтайды;
- білімге құштарлықты дамытады және зерттеуге ынталандырады;
- оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауына ықпал етеді;
- оқушылардың бір-бірінен үйренуіне, басқа оқушылардың идеяларын құрметтеуіне және бағалауына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық 2012. Екінші негізгі деңгей // Кульбаева З.К. «Сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының тиімділігі» Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал «Бастауыш сынып» № 7, 2013 ж, – 92 б.

2 Дүйсенова М. «Жаңарған әдістемемен оқыту» Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал «Бастауыш сынып» № 1, 2014 ж. – 35 б.

3 Г.Т. Касенова «Бастауыш білім негізі-сапалы білім, саналы тәрбие бастауы» Астана, 2013 ж «Білім берудегі инновациялық процесстер» атты ІІ республикалық конференциясының материалдары. – 265 б.

ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРЫНЫҢ ОЙЛАУЫН ДАМУЫ БОЙЫНША ЖЕКЕ САБАҚТАР ЖҮЙЕСІ.

СБАНҚҰЛ А. Қ.
мұғалім-дефектолог, №13 арнайы бала бақшасы,
Павлодар облысы, Екібастұз қ.
КАРИОВА А. Ш., АЗАТХАН Т.
тәрбиешілер, №13 арнайы бала бақшасы,
Павлодар облысы, Екібастұз қ.

Ойлау-субъективті жаңа білімді ашумен, мәселелерді шешумен, шындықты шығармашылық түрлендірумен байланысты таным процесі. Сондықтан психологияда ойлау психикалық процесс және мәселелерді шешу процесі ретінде қарастырылады және зерттеледі. Ол адам қызметінің барлық түрлеріне (еңбек, таным, қарым-қатынас, ойын) кіреді және адамның барлық ерекшеліктерімен (мотивация, эмоция, ерік, қабілет және т.б.) байланысты. Ойлау жоғары танымдық процесс болып саналады. Ойлау проблемасы 20-шы жылдардың басында психология пәні ретінде пайда болды. Біздің ғасырда Вюрцбург психологиялық мектебінде. Көптеген көрнекті психологтар ойлауды психологиялық зерттеу тақырыбына жүгінді. Олардың арасында: Дж. Уотсон, Дж. Пиаже, Верггеймер, О. Сельц, З. Фрейд. Отандық ғалымдардың қатарына С. Л. Рубинштейн, Л. С. Выготский, П. Я. Галперин, А. Н. Леонтьев, Л. В терді атауға болады.

Ойлаудың үш негізгі формасы бар: тұжырымдама, пайымдау және қорытынды.

Ұғым - заттар мен құбылыстардың жалпы және маңызды қасиеттерін көрсететін ойлау нысаны.Әрбір заттың, әрбір құбылыстың көптеген әртүрлі қасиеттері, белгілері бар. Бұл

қасиеттерді, белгілерді екі санатқа бөлуге болады - елеулі және елеусіз. Пайымдауларда қоршаған ортаның заттары мен құбылыстарын және олардың қасиеттері мен белгілері арасындағы байланыстар мен қатынастарын көрсетеді. Пайымдау - бұл заттарға, құбылыстарға немесе олардың қасиеттеріне қатысты қандай да бір жағдайды бекіту [1, 52-56 б.].

Қорытынды-бұл ойлау формасы, оның барысында адам әртүрлі пайымдауларды салыстырып, талдай отырып, олардан жаңа пайымдау шығарады. Тұжырымның типтік мысалы-геометриялық теоремалардың дәлелі.

Ойлау түрлері: 1) көрнекі-пәрменді; 2) көрнекі-бейнелі; 3) сөздік-логикалық ойлау.

Көрнекі-пәрменді ойлау.Тарихи даму барысында адамдар өздерінің алдында тұрған міндеттерді алдымен практикалық қызмет тұрғысынан шешті, тек содан кейін ғана одан теориялық қызмет ерекшеленеді. Практикалық және теориялық қызмет өзара тығыз байланысты.Тек практикалық қызметтің дамуына қарай салыстырмалы түрде дербес теориялық ойлау қызметі ретінде ерекшеленеді.Адамзаттың тарихи дамуында ғана емес, әрбір баланың психикалық даму процесінде де таза теориялық емес, практикалық қызмет болады. Сонғысының ішінде алдымен баланың ойлауы дамиды. Мектепке дейінгі жастағы (үш жасты қоса алғанда) ойлау қабілеті негізінен көрнекі-пәрменді. Бала танылатын объектілерді қолымен, іс жүзінде, ажырату, бөлшектеу және қайта біріктіру, салыстыру, бір-бірімен байланыстыру шамасына қарай талдайды және синтездейді. Қызығушылық танытқан балалар ойыншықтарын «ішіндегі нәрсені» анықтау үшін сындырады.

Көрнекі-бейнелі ойлау. Қарапайым нысанда көрнекі-бейнелі ойлау көбінесе мектепке дейінгі балаларда, яғни төрт-жеті жаста пайда болады. Оларда практикалық әрекеттермен ойлау байланысы сақталса да, бұрынғыдай тығыз, тура және тікелей болып табылмайды. Танылатын нысанды талдау және синтездеу барысында бала оны қызықтыратын затты қолымен ұстауы міндетті емес. Сөздік-логикалық ойлау - бұл өз алгоритмі бар ойлау түрі. Алдымен адам бір пайымды қарап, содан кейін оған басқасын ауызша қосып, солардың негізінде логикалық қорытынды жасайды.Қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі психикалық дамуының тежелуімен мектепке дейінгі балалардың ойлауының дамуын жеткіліксіз қалыптасқан деп сипаттауға болатындығымен негізделген. Психикалық дамуы тежелген мектепке дейінгі балалардың ақыл-ой

операциялары мен жалпы ақыл-ой қызметінің дамуы бұзылады. ПДТ бар мектеп жасына дейінгі балалардың ойы үстірт, оның бағыты дабылдардың кездейсоқ, бірлі-жарым белгілерімен, әрекетсіздікпен, инерциямен, ойлау үдерістерімен, көшіру үрдісімен, имитациямен айкындалады. Психикалық дамуы тежелген балалардың танымдық дамуының бұзылуының басты белгісі олардың ойлау қабілетінің кейбір ерекшеліктері болып табылады. Оның сөздік-логикалық түрлерін қоса алғанда, барлық түрлері бұзылған [2, 26-32.б].

«Психикалық дамуының тежелуі» диагнозы қойылған балалар, әдетте, сөйлеу қабілетінің бұзылуынан зардап шегеді, соның салдарынан оларға сөйлеуді пайдалана отырып, іс-қимыл жоспарын жасау қиынға соғады. Өзінің ауытқулары мен ішкі сөйлеуі бар, бұл логикалық ойлау қабілетіне теріс әсер етеді. ПДТ бар балалардың ойлау қызметінің жалпы кемшіліктеріне мыналарды жатқызуға болады.

1. Қалыптастырылмаған іздестіру және танымдық мотивация. Балаларға жаңа тапсырмалар алу және шешу қызық емес, олар қиындықтарды қалай шешуді білмейді және мүмкіндігінше тез арада ойынға назар аударуға тырысады. Егер міндетті шешуді талап етсе, мұндай бала негізгі нәтижеге алаңдамастан, оның ең қарапайым бөлігін ғана орындай алады.

2. Ойлау тапсырмаларын орындау кезінде жоспардың болмауы. ПДТ-мен ауыратын балалардың ойлау ерекшелігі - жұмыс сызбасын құруға қабілетсіздік. Олар өздігінен, тез әрекет етеді. Бұл көрнекі түрде келесідей көрінеді: бала оны орындау үшін тапсырма мен нұсқаулық алады. Нұсқаулықты зерделеудің және оған сәйкес тапсырманы орындаудың орнына, ол оны лақтырып тастайды және осындай тәсіл кезінде нәтиже мен болмай қоймайтын қателіктер туралы ойланбай, өзі тез арада шешуге тырысады.

3. Ойлау белсенділігінің төмен деңгейі. Мұндай балалардың ойлау ерекшеліктері де тапсырманы орындаудың шамадан тыс асығыстығынан, көбінесе кездейсоқ, жағдайды ескермей және дұрыс жұмыс жоспарының болмауынан көрінеді. Көптеген балалар өз интуицияларын пайдалана отырып, тапсырмаларды орындауға тырысады. Кейбір жағдайларда алынған дұрыс жауаптарды олар түсіндіре алмайды.

4. Үлгі. ПДТ бар балаларда көрнекі-бейнелі ойлау қабілетінің бұзылуы байқалады, сондықтан оларға үлгі бойынша жұмыс істеу және оның негізгі бөліктерін бөліп көрсету және олардың арасында өзара байланыс орнату қиын [3, 36-38 б.].

«Психикалық дамуының тежелуі» диагнозы қойылған балаларда логикалық ойлау операциясының елеулі бұзылулары тіркеледі:

- талдау;
- салыстыру;
- жіктелімдер

Талдай отырып, балалар маңызды емес бөлшектер мен белгілерге әуестенеді. Салыстыру кезінде заттардың елеусіз белгілері ерекшеленеді, ал жіктеу кезінде көбінесе дұрыс нәтижені қалай түсіндіруді түсінбей, көбінесе интуитивті әрекет етеді. Психикалық дамуы тежелген балалардың көру және есту қабілеті физиологиялық тұрғыдан сақталатынын, бірақ қабылдау үдерісі (көру, есту, тактильдік) біршама қиын екенін атап өту маңызды, бұл осы өлшемнің ойлау қабілетінің дамуына әсерін білдіреді: балалардың қоршаған шындық туралы, өзі және өз әлемі туралы жеткіліксіз, біржақты, эпизодтық білімдері қарастырылады. Балалар психикалық дамуын тежей отырып, іс-қимылдарды жеке орындай алады, бірақ іс-қимылдар сериясын қайталау өте қиын (мысалы, қолдарын бастарынан жоғары, иықтарынан жоғары немесе төмен көтеру). Бұл санаттағы мектепке дейінгі балалардың өзін-өзі бақылауы дамымайды, сондықтан олар барабар емес мінез-құлықты байқамайды. Олар бәрі де дұрыс және нақты, нормалар бойынша жасалып жатыр деп санайды. Барлық балаларда ептілік, бұлшық ет күші, жылдамдық және төзімділік сияқты дене қасиеттерінің төмендеуі байқалады. Осы топтағы балаларда қол мен саусақтардың моторикасы мейлінше жетілмеген. Баланың жүйке жүйесінің денсаулығының бұзылуы психикалық дамуы тежелген балалардың мінез-құлқына әсер етеді. Кейбір балаларға жоғары эмоционалдық ашулану, эмоционалдық тұрақсыздық тән, бұл жұмыс қабілетінің бұзылуын айтарлықтай тежейді. Екіншісінде зұлымдықтың процесі басым, және бұл түрлі танымдық және ойлау қызметінің проблемаларының себебі болып табылады: бала есте сақтайды және нашар қабылдайды.

Сондықтан да диагностика түзету-педагогикалық процестің құрылымында маңызды орын алады. Дамудың жеке жолдары әрбір баланы терең және жан-жақты зерделеу негізінде ғана құрылуы мүмкін. Осылайша, баланың ойлары мен сезімдерінің дамуын зерделеу, дұрыс жобалау және тәрбиелеу оның сипатын, жаңа, оң сипат белгілерін қалыптастыруға және ақыр соңында ойлау дамуындағы қажетті өзгерістерге алып келеді. Балаға оның

көрнекі-пәрменді орындауға мүмкіндік беру үшін оны сыртқы тітіркендіргіштерден қорғау жеткілікті болады [4,125-127 б.].

Психикалық дамуының тежелуімен мектепке дейінгі бала өз дамуында бірқатар кезеңдерден өтеді, әрқайсысы өз сезімдері мен тәжірибелерімен жаңа сапаға ие болады, ал ойлау және эмоциялық саланың неғұрлым жоғары нысанына көшу айналасындағылармен қарым-қатынас жасау процесінде және психиканың барлық құрылымдарын дамыту процесінде жүзеге асырылады, өйткені процестердің бір-біріне өзара ықпалдасуы бар. Балалармен зияткерлік операцияларды қалыптастыру, ақыл-ой дағдыларын дамыту – зияткерлік белсенділікті ынталандыру мақсатында арнайы педагогикалық жұмыстар жүргізу қажет. Ойлауды дамыту жөніндегі түзету жұмысы сабақтары топтық арқылы да, жеке жұмыс арқылы да жүргізіледі.

Педагогикалық және психологиялық ғылымдардың қазіргі заманғы қозғалысының ерекшеліктері педагог қызметіне олардың қызығушылығына, белсенділігіне, қызметіне шығармашылық көзқарасқа қол жеткізбей, ПДТ сі бар мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуға және тәрбиелеуге мүмкіндік бермейтін жағдай жасайды. Бұл ретте мынадай шарттарды ескеру қажет:

- психикалық дамуы тежелген баланың өзіндік ерекшелігі мен мүмкіндіктері;
- мектепке дейінгі баланың ойынға деген қажеттілігі;
- мектепке дейінгі баланың қоршаған ортаны қабылдауы;
- өз мүмкіндіктерін сынау үшін қызмет түрлерін, сабақтар мен әуестіктерді таңдау және алуан түрлілік;
- баланың шығармашылық өзін-өзі көрсетуін ынталандыру;
- баланың міндетті және еркін таңдап алатын қызмет түрлерін үйлестіруді қамтамасыз ету.

Балалармен жеке жұмыс-бұл белгілі бір ғылыми негізделген принциптерге сәйкес жүргізілетін бала мен мұғалімнің тұтас мағыналы іс-әрекетін ұйымдастыру:

- Баланың танымдық белсенділігі мен жеке басын кешенді дамытуға мүмкіндік беретін дағдылар мен дағдыларды дамыту;
- Бала мен мұғалімнің диалогын қолдана отырып, ойлау, пайымдау, қорытынды жасау қабілетін дамыту, онда мұғалім ойлауды ынталандыратын сұрақтар қояды;
- Балаларда адамның кез-келген танымдық іс-әрекетінің негізін құрайтын негізгі (негізгі) ойлау операциялары мен маңызды интеллектуалды дағдыларды дамыту;

- Түсінуді түзету және дамыту. Сөздердің, сөз тіркестерінің, мәтіндердің жалпы және бейнелі мағынасын түсіну қабілетін қалыптастыру.

Түзету жеке сабақтары балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, олардың дамуы мен оқуындағы жеке ақаулықтар анықталған кезде балалармен өткізіледі. Сабақтарда бірдей әдістер мен жаттығуларды қолдануға болады, бірақ сонымен бірге олардың күрделілік деңгейі өзгереді.

Жеке жұмыс жүйесіне:

1. Дидактикалық, дамыту ойындары
2. Үстел ойындары
3. Эксперимент ойындары

Жеке түзету сабақтарының әмбебап нысаны дидактикалық ойын болып табылады.

Мақсаты: балалардың танымдық саласын жеке түзету, олардың оқу материалын игеруіне бағытталған дайындық.

Дидактикалық ойындар баланы әрекет етуге, зерттеуге, эксперимент жасауға, қарапайым қорытындылар жасауға және оларды негіздеуге итермелейді, ойында барлық психикалық процестердің, оның ішінде ойлаудың қалыптасуы жүреді, балаға қажетті, оның жеке басының дамуына ықпал ететін дағдылар, іскерлік пен тәжірибе қалыптасады. Жеке сабақтарда психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі ересек балалардың ойлау қабілетінің барлық түрлерін дамыту бойынша дидактикалық ойындар кешені пайдаланылады. Балалар үшін ойындар бірізділікпен, қызметті қиындату үшін ұсынылады.

Психикалық дамуында тежелуі бар балаларда ойлаудың барлық түрлерінің қалыптаспағаны байқалады, осыған байланысты жеке түзету жұмысын үш бағыт бойынша құру қажет: көрнекі-пәрменді ойлауды дамыту, атап айтқанда, заттармен жұмыс жасау, нәтижеге қол жеткізу мақсатын белгілеу, тәжірибелік міндеттерді шешу. Көрнекі-бейнелі ойлауды дамыту - түсініктер негізінде міндеттерді шешу.

Ауызша-логикалық ойлауды дамыту, атап айтқанда логикалық есептер шешімі.

Бірінші бағыт. Көрнекі-пәрменді дамыту (заттармен нәтижеге қол жеткізу, практикалық міндеттерді шешу).

Үстел ойындарының мақсаты - танымдық белсенділікті, логикалық ойлауды дамытуға, өз бетінше тануға және ойлауға

ұмтылуға, логикалық ойындар арқылы ақыл-ой қабілетін дамытуға ықпал ету .

Келесі міндеттер ерекшеленеді:

1. Балалардың танымдық, шығармашылық міндеттерді шешуге, әртүрлі зияткерлік қызметке қызығушылығын дамыту;

2. Бейнелі және логикалық ойлауды, қабылдау және бейнелеу, салыстыру, жалпылау, жіктеу, түр өзгерту және т.б. дағдыларын дамытуға ықпал ету.

3. Өз бетінше назар аударуды, мнемотехника тәсілдерін қолдана білуді дамыту.

4. Математикалық байланыстарды, заңдылықтарды, жүру тәртібін, белгілер мен символдардың өзара байланысын, бүтін бөлшектер, сандар, өлшемдер және арасындағы қатынастарды орнату қабілетін арттыру.

Ойлауды дамыту кезінде балалардың эксперименттерін пайдаланудың өзектілігі мынада:

- балалардың эксперименттеуі үлкен дамушы әлеуетке ие (эксперимент процесінде баланың жадысы байиды, оның ойлау процестері жанданады, өйткені талдау және синтез, салыстыру, жіктеу және қорыту операцияларын жасау қажеттілігі үнемі туындайды);

- эксперименттеу балаларға зерттелетін нысанның әртүрлі жақтары туралы, оның басқа нысандармен және тіршілік ортасымен өзара қарым-қатынасы туралы нақты түсініктер береді;

- балалардың эксперименттері мектепке дейінгі балалардың интеллектуалдық дамуының жақсы құралы болып табылады

- балалардың эксперименттеуі баланың эмоциялық саласына оң әсер етеді

Мақсаты: ойлауды дамыту, қарапайым табиғи ғылыми идеяларды дамытуға жағдай жасау.

Міндеттері:

1. Балалардың қоршаған орта мен өзінің бірлігі туралы көзқарасын дамыту.

2. Нақты табиғи нысандарды бақылау және олармен тәжірибелік эксперимент жүргізу процесінде танымдық қызығушылықты дамыту.

3. Сөйлеудің дамуына ықпал ететін әлемнің табиғи бейнесін тану процесінде ойлау әрекеттерінің, талдаудың, синтездеудің, жіктеудің және т.б. дағдыларын қалыптастыру.

4. Табиғатқа деген сүйіспеншілікті және оны қорғауға деген ұмтылысты тәрбиелеу.

5. Зерттеу қызметіндегі мәселелік жағдайларды шешуде дербестікті дамыту.

Логикалық ойлаудың дамуын қамтамасыз ететін негізгі әдістердің ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: - эксперименттік ойындар «батып кетпейді», «сабын көпіршіктері», «ерітінділер жасайық», «қай суда жүзу оңай? Физикалық және табиғи құбылыстар мен заңдылықтардың дұрыстығына көз жеткізуге мүмкіндік беретін « өлшеу», « қозғалыс», « жарық пен түс», «дыбыс пен есту», «Магнетизм» [5, 15-19 б.].

Осылайша, барлық әдістер оқшауланбай, бір-бірімен әртүрлі комбинацияларда бірге қолданылуы керек. Сонда балалар шаршамайды, олар тұрақты қызығушылық танытады, тек осы жағдайда ғана мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық белсенділігінің жақсы, өнімді нәтижесін алуға болады.

Осы саладағы мамандар жеке-топтық түзету сабақтарын ұйымдастырып, балалармен жұмыс істеудің негізгі бағыттарын қолдануы керек. Түзету-дамытушылық оқыту жүйесі үшін жалпы даму және пәндік бағыты бар жеке және топтық түзету сабақтары тән. Түзету сабақтарының мақсаты балалардың жалпы даму деңгейінің өсуі, өткен даму мен оқудағы олқылықтардың орнын толтыру болып табылады. Бұл жүйеде жеткіліксіз игерілген дағдыларды қалыптастыруға көмектесетін жеке жұмыс жүргізіледі. Түзету жұмыстары қабылдау мен дамуға бағытталған біртұтас тәсіл аясында жүзеге асырылады. Осы себепті жеке сабақтарда жұмыс істеу психикалық процестерді жаттықтыруға емес, мектеп жасына дейінгі балалардың жалпы дамуына бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алимбаева Р.Т., Айқынбаева Г.Қ. бастауыш мектепке келген балалардың даму деңгейін анықтап білу әдістемесі – Қарағанды., 1999.Б -52-56.

2 Алты жастағы балаларды оқыту мәселелері // редакциясын басқарған Баймұратова Б. – Алматы.,1986. Б -26-32.

3 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана. 2003.Б - 36-38

4 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана. 2011. 125-127 б.

5 Меңжанова А.Н. Мектеп жасына дейінгі педагогика Алматы 2015. 15-19 б.

1 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕРІҚХАНОВА А. А.

Бастауыш пәнінің мұғалімі, К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы,
Аягөз қ., Абай облысы

ӘДІЛОВА А. Т.

педагог-психолог, К. Бозтаев атындағы қазақ мектеп-гимназиясы,
Аягөз қ., Абай облысы

Тақырыптың мақсаты:

1. Оқушыны оқу процесіне бейімдеу.
2. Оқушылардың психо-эмоционалдық көңіл-күйін, сабаққа деген зейінін нақтылау.
3. Үзіліс уақыты мен сабақ барысындағы белсенділігін диагностикалау.

Тақырыптың өзектілігі: Оқушының мектепке жас ерекшелігіне сай психологиялық, физиологиялық дайындығының болуы, ақыл-ойы даму деңгейінің тұрақтылығы, оның өмірге деген қарым-қатынасы, мектеп ережелері мен дағдыларын меңгеруі, оқушының танымдық дамуына ықпал етуі.

Жұмыстың зерттеу әдісі: диагностикалық жұмыстар.

Жұмыстың жаңашылдығы: «Ертегі» терапиясы арқылы түзету дамыту жұмыстарын жүргізе отырып, оқушыларды ортаға бейімдеу.

1. Оқушыны оқу процесіне бейімдеу.

Бала мектепке барғысы келмесе, оқуды азап көрсе, бұл – өкінішті жағдай. Жер бетінде миллиондаған баланың сауат ашып, білім алуға мүмкіндігі жоқ. Ауыр жұмысқа жегіліп, кедейшілікте, жоқтықта өмір сүріп жатыр. Әлемнің бір бұрышында әрең күн көріп жүрген балалардың бар екенін ұл-қызыңыздың білгені дұрыс. Себебі мұндай аянышты өмірді елестетуге олардың қиялы да, санасы да жетпейді. Мектеп қай кезде бала үшін азапты орынға айналады? Біріншіден, кей ата-атаның орынсыз амбициясы кері ықпал етеді [1]. Баланы қарапайым орта мектепте оқытуды қор санап, түрлі лицей,

гимназия, жекеменшік ақылы мектептерге береді. Артық қылам деп тыртық қылу деген осы. Бала күрделі оқу бағдарламасынан ғана қиналмайды. Сонымен қатар дарынды сыныптасының қасында өзін кем сезініп қиналады. Сондықтан бала өз қабілетіне лайық ортада білім алуы керек. Лицейлерге сүйрмес бұрын, қарым-қабілетін бір тексеріп алған жөн.

Оны қалай тексереміз? Әдетте, біз баланың интеллект коэффициентімен өлшеуге тырысамыз. Орта коэффициент 100 деп алайық. Егер баланың IQ көрсеткіші 70-ке тең болса, қанша қинасақ та үлгерімі артпайды. Алайда ол көрсеткіш 130-дан асып кетсе де, бұл сабақ үлгерімінің жоғары болуына кепілдік емес. Оқи алмай, келесі жылға қалып қоюы да әбден мүмкін. Неге? Себебі Элизабет Лукас баланың физикалық һәм когнитивті дамуына үш нәрсе керек дейді. Олар:

Жеткілікті қарым қатынас;

Қолайлы орта:

Ерік – жігер.

Мәлесен, біреуге биік таудың шыңын бағындыруға міндеттелді делік. Ол үшін әуелі оның денсаулығы мықты болуы керек. Орта жолда дәрмені таусылып, кері қайтып кетпеуі үшін бұлшық еті шыныққан, қан айналымы дұрыс, өкпесі төзімді болуы керек.

Екіншіден, рухани күш-жігері де маңызды. Биік шыңды бағындыруға зор табандылық пен шыдамдылықты талап етеді. Осы айтылған қасиеттердің бәрі оның бойынан табылған күннің өзінде, мақсатқа жетеді дей алмаймыз. Бәлкім оның тауға шыққысы келмейтін шығар? Ерік-жігері жеткіліксіз болып тұр. Құлықсыз адам шамасы жетіп тұрса да, алысқа шаппайды. Яғни ниеті бар, бірақ денсаулығы жарамайтын адам да, денсаулығы мықты, бірақ зауқы соқпайтын адам да шың басына жете алмайды.

Үшіншіден, қаһарманымыздың денсаулығы бар, шыңға шыққысы келеді, бірақ арнайы киім-кешек, альпинист саймандарын алуға материалдық жағдайы жоқ шығар. Немесе ол да бар, бірақ тпуда сел жүріп, қар құлап, лай көшіп жолды бөгеп қалуы мүмкін, Яғни қолайлы орта жоқ [2].

Енді осы қағиданы оқушының жағдайында қарастырып көрейік. Оқушы жақсы нәтиже көрсетуі үшін үш нәрсе қажет: мықты IQ, білім алуға қолайлы орта және баланың ерік-қалауы мен талабының болуы. IQ-і 130 болса да ол білімге деген құлышынысының емес, тек қарым-қабілетінің өлшемі.

Адам еркіндігін таптауға болмайды, тіпті ол бала болса да. Ерік-жігер – қуатты күш. Қуаттылығы сондай, кейде адам өз қабілетінің шекарасынан шығып кете алады. Биік шынды бағындыруға тәуекел етіп, сол жолда жан беруге әзір тұрған адам алысқа бара алады. Денсаулығы жарамаса да, ауа-райы қолайсыз болса да, шаршап-шалдығып, қажыса да рухани жігерінің арқасында мақсатына жетуі мүмкін. Мұндағы жетістік – талап пен еңбекке қарыз. Ал интеллект өздігінен жетістікті қамтамасыз ете алмайды.

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсыновтың: «Мектептің жаны мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектеп сондай болмақшы» деген қанатты сөзі бар. Шындығында да қазіргі таңда білім мен ғылымға қояр талап артып, оқу жүйесі күрделенген шақта жаңа қоғамда бүгінгі заман мұғаліміне жүктелер жүк еселене түсуде. Ұстаз қауымы алдында білім беру ғана емес, сондай-ақ өркениет көшіне жол бастайтын, әрі ұлттық рухта тәрбиеленген білімді де білікті азамат тәрбиелеп шығару міндеті тұр. Бұл тұрғыда мұғалімге артылар жүк, қойылар – талап жоғары болатыны рас [3].

2. Балалардың мектепке бейімделу ерекшеліктерінің басты себептердің бірі баланың денсаулық жағдайы, биологиялық жетілу деңгейі, сондай-ақ оқыту үдерісіне қажетті сол біліктер мен әрекеттердің дамуы болып табылады.

Біз бірінші сыныпқа бала қабылдағанда оның мектепке даярлығын анықтаймыз. Оның мақсаты – білім беру кезінде бала дамуына қолайлы жағдай жасау. Анықталған кемшіліктерді түзету жолдарын, баланың мектепке жетілуінің деңгейін анықтаудың нақты бағасын былай беруге болады:

Мектепке физиологиялық дайындығы – баланың дене шынықтыру дайындығының дамуының деңгейі, оның жас ерекшелік мөлшеріне лайықты болуы, денсаулық тобы, оқыту жүйесі жағдайындағы оқушының еңбекке икемділігіне байланысты.

Мектепке психологиялық дайындығы – жас ерекшелік мөлшеріне лайықты болуы, ақыл-ойының даму деңгейі, сезімі, тұрақтылығы, шыдамдылығы, табандылығы;

Мектепке әлеуметтік дайындығы – баланың жеке тұлға ретінде дамуы, оның өмірге деген қарым-қатынасы (өз заттарына, ойыншықтарына, ата-анасына, құрдастарына, т.б деген қарым-қатынасы, жүріс-тұрыс ережелерді білуі, коммуникативтік дағдылары) [4].

Мектепке дидактикалық дайындығы – баланың оқу іс-әрекетінің субъектісі ретінде дамуы, осы кездегі оқу, жазу, санау

дағдысы (тілінің дамуы саусақ икемділігі, сан, мөлшер туралы елестетуі ж.т.б).

Дидактикалық жүйенің қорытындысын салыстыру негізінде баланың мектепке жетілуінің деңгейі анықталады (жоғары, орташа, төмен, өте төмен).

Диагностиканың қорытындысына қалай қарайды? (Ата-аналармен кенес)

Ең бастысы – ата-аналар бұл алынған қорытындыға тәуелді емес, оған жайбарақат қарайды. Ешқандай психологиялық әдістемелер және ғылыми тапсырмалар біржақты баға бермейді, әсіресе ақыл-ойының дамуы жағдайында. Ал егер қандай да бір сұрақтар мен күмәнді жағдайлар болса, ең жақсысы маманға көрінуі керек. Әсіресе, диагностиканың ең төменгі және ең жоғарғы көрсеткішіне назар аударыңыз. Егер баланың көрсеткіші төмен болса, алдын алу және түзету-дамыту жұмыстарын жүргіземіз. Баланың дамытушылығын арттыратын ойындармен, жаттығулар олардың жас ерекшеліктеріне сай болуы керек. Мерзімді уақыттан кейін, мысалы, бір-екі айдан соң диагностиканы жүргізіңіз. Егер баланың дамуы жақсармаса, онда мектеп сынып жетекшісі мен педагог-психологтың байланысқан жұмыстары жалғастырылады [5].

Кесте 1 – «Ертегі» терапиясы арқылы жүргізілетін психологиялық жұмыстар

Жұмыстың тақырыбы	Жұмыстың мақсаты
«Бауырсақ» ертегісі.	Қуыршақ театр арқылы оқушыларға мектеп ережесімен таныстыру.
«Көліктер» мультфильмі	Достыққа, жақын адамдарды бағалаудың маңыздылығы, өмірдегі басымдықтар арқылы адамгершілікке үйрету, оқушылардың сөздік қорын дамыту.
«Шалқан» ертегісі рөлдік ойындар	Шалқан ертегісі балалардың ақыл-ойын, қиялын дамытады, еңбексүйгіштікке, достыққа тәрбиелейді, қол моторикасын дамытады.
«Үйшік» ертегісі, сахналық көрініс	Ертегінің мазмұнын түсіндіру арқылы, сөйлеу мәдениетін, ойлау қабілетін дамыту. Балаларды достыққа, татулыққа тәрбиелеу..
«Айя мен Али» ертегісі	Танымдық процестерді дамыту.

Осы үлгідегідей тақырыптар бойынша бірінші сынып оқушыларымен жекелеме және топтық жұмыстар жүргізгенде біз оқушыға «дағдарыс» кезеңдерінен кедергілерсіз өтуіне ықпал жасай аламыз. Бұл да мектеп педагог психологының жұмысының бір бағыты. Ал сынып жетекші мысалы көркем шығармаларды және тақырыпты тәрбие сағаттарын өткізуі арқылы ықпал етеді. Бұл кезеңде оқушыға ата-ана, сынып жетекші мен мектеп педагог-психологының қолдауы маңызды.

Оқушының мектепке бейімделуінде кездесетін дезадаптациялық кедергілерді жоюдағы атқарылған психологиялық жұмыстар

2023-2024 оқу жылы бойынша бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделу кезінде қыркүйек айында оқушыларға сабақ барысында және сабақтан тыс уақытта «психологиялық бақылау» жұмыстары жүргізілсе, қазан айында «психологиялық диагностикалық» жұмыстар жүргізілді. Жүргізілген диагностикалық жұмыстардың негізгі мақсаты әр оқушының «таным сферасын» анықтау. Таным үрдістері ол баланың қабылдауы, зейін тұрақтылығы, түйсіну қабілеттіліктері. «Графикалық диктант» әдістемесі бойынша бірінші сынып оқушыларының көрсеткіштері төмендегідей:

Диаграмма 1 – «А» сыныбының көрсеткіші

Диаграмма 2 – «Б» сыныбының көрсеткіші

2023-2024 оқу жылы бойынша бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделу кезінде қыркүйек айында оқушыларға сабақ барысында және сабақтан тыс уақытта «психологиялық бақылау» жұмыстары жүргізілсе, қазан айында «психологиялық диагностикалық» жұмыстар жүргізілді. Жүргізілген диагностикалық жұмыстардың негізгі мақсаты әр оқушының «таным сферасын» анықтау. Таным үрдістері ол баланың қабылдауы, зейін тұрақтылығы, түйсіну қабілеттіліктері.

Бірінші сынып оқушыларына жүргізілген психологиялық диагностикалық жұмыстардың нәтижелері педагогикалық жұмыстармен сәйкес келеді. Төмен көрсеткіш көрсеткен оқушылар яғни таным үрдістері негізіндегі қабілеттеріне байланысты. Себебі бұл тапсырмаларды орындау барысында оқушыда зейін тұрақтылығы немесе алаңдаушылық, қабылдау қабілеті, ойлау үрдістері жұмыс жасайды. Баланың берілген оқу материалдарын қабылдауы да осы үрдістермен тікелей байланысты.

Түзету-дамыту жұмыстарының келесі кезеңдерінде педагогикалық қарым-қатынасты, яғни оқушының мұғаліммен, сыныптастарымен және оқушының үлкендермен қарым-қатынасын қалыптастыру қажет [5]. Мұғалімдерге қойылатын негізгі талаптар:

- тек сабақ барысында ғана емес барлық жағдайда балаға қолдау жасау керек;
- баланың ата-анасымен байланыста болуы керек;
- баланың негізгі психологиялық ерекшеліктерін жетік меңгеру қажет.

Ата-аналарға қойылатын талаптар:

- балаға көңіл бөлу (материалдық және рухани);
- баланың негізгі физиологиялық мінездемесін ескеру;

- оқу процесі барысындағы қиындықтарға көмек бері;
- баланың мектептегі психологиялық жағдайынан әрқашан хабардар болу.

Диагностикалық жұмыстар барысында төмен көрсеткіш көрсеткен оқушылармен «Ертегі» терапиясы арқылы түзету-дамыту жұмыстары жүргізілді. Ертегі терапиясының психологиялық маңыздылығы: қазіргі кезде «ұсақ моторика» деген тіркесті жиі естиміз. Сол ұсақ моторика дегеніміз физиологиялық тұрғыдан айтқанда ол қолдың ұсақ бұлшықеттерінің қозғалысы. Сонымен қатар, «қол мен көздің» тепе-теңдігін де ұмытпауымыз керек, себебі қолдың ұсақ қозғалысы көздің бақылауымен жүзеге асады. Бала қозғалысы қоршаған ортадағы заттарды танып білу барысында қалыптасады. Ересек адам нақты бір әрекет жасағанда біздің білегіміз әртүрлі бағытта қозғалу арқылы, қол қимылын жеңілдетеді. Ал балаға білегін айналдыру әлі де қиынға соғады. Сондықтан қозғалыс жасау кезінде оның қолының иықтан төмен барлық жері қозғалады. Яғни, қарапайым қозғалыстың өзі баланың энергиясын алады. Сондықтан ұсақ қол моторикасына арналған жұмыстар тек қана саусақтардың қозғалысымен шектелмей, ойлау үрдістері де жаңданады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бастауыш мектеп 2005, №6 «5-6 жастағы балаларды мектепке бейімдеу мәселесі».
- 2 Д.А. Глазунов «Психология развивающие занятия 1-класс» Москва: ГЛОБУС 2008, – С. 4-33
- 3 К. Фопель.«Как научить детей сотрудничать?» Психологические игры и упражнения часть 3.- Москва ГЕНЕЗИС. – 2001.
- 4 Қазақстан мектебі. – 2013. № 5. – Б. 43-44
- 5 К.Н. Поливанова «Психология возрастных кризисов». – Москва. – 2000.

КОРПОРАТИВНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ – ТИП УНИВЕРСИТЕТА В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

СТРУЦЕНКО А. А.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В любой развивающейся компании наступает момент, когда просто необходимо разработать и ввести в действие систему обучения.

Корпоративный университет – это система обучения сотрудников, которая одновременно решает стратегические и текущие задачи. Под системой подразумевается не только LMS и Talant-платформа, но и вся HR-структура, созданная для развития персонала. Этот способ обучения выбирают с каждым годом всё больше компаний. Знание и опыт сотрудников предприятий в условиях жесткой конкуренции на рынке труда становятся важными стратегическими ресурсами предприятия. Как и любые ресурсы, их необходимо обновлять, пополнять и управлять ими, чтобы достичь эффективных результатов в бизнесе.

Корпоративное обучение возникло в начале двадцатого века. С этого времени началась реализация новой концепции обучения на рабочем месте, которая имела свои программы, образовательные технологии и организационную структуру. По мнению исследователей, корпоративное обучение – это процесс взаимодействия между преподавателями и обучающимися, направленный на профессиональное развитие сотрудников и проходящий как внутри, так и вне компании и организованный в интересах компании и ее сотрудников [1, с. 16-20]. Тем не менее, корпоративное обучение также воспринимается как форма дальнейшего обучения, профессионального совершенствования и развития знаний и навыков работников внутри организации (компании).

Углубление разделения труда в середине XX столетия породило обширный спрос на профессиональную подготовку персонала в короткие сроки для работы в конкретной компании, на повышение квалификации и обеспечение переквалификации в рамках компании. Изучая работы Гребнева Л.С., адекватным ответом на эти изменения стала практика создания внутрикорпоративных университетов. Одним из успешных примеров использования традиционного университета в большей мере как корпоративного учебного заведения стал Нью-Йоркский университет и, в частности, его

Школа непрерывного и профессионального образования, которая была создана в 1934 году. Позднее корпоративные университеты были созданы большинством крупнейших корпораций мира (IBM, Samsung, Motorola и др.). Обычный корпоративный университет, в том числе существующий в виде подразделения традиционного университета- это институционализированный процесс непрерывной профессиональной подготовки. Такой университет не имеет научных подразделений, функционирующих в полном формате. Его преподавательский состав характеризуется высоким уровнем ротации (преподавателями чаще всего становятся хорошо зарекомендовавшие себя работники корпорации, отвлекаемые от основной деятельности на период преподавания). Образовательный процесс в корпоративном университете характеризуется следующими чертами:

- самостоятельное изучение учебных материалов [2, с. 48];
- практические занятия: решение смоделированных производственных задач, мозговые штурмы и т.д.;
- обучение коллег коллегами;
- немедленное применение получаемых знаний и навыков;
- существенная роль в образовательном процессе технологий дистанционного обучения.

В современном обществе роль и значение трудовых ресурсов начинает переосмысливаться вследствие становления цифрового рынка труда, применения робототехники и систем искусственного интеллекта, цифровизации, активного развития виртуальных предприятий. Мультизадачность становится новым способом действия бизнеса и принципами организации труда в условиях цифровизации [3, с. 261]. Низкоквалифицированные должности постепенно исчезают, а на оставшиеся за человеком виды работ требуются другие наборы компетенций. Для решения инновационных задач необходимы новые знания, которые представляется сложным получить в ходе самостоятельной подготовки. Вместе с тем преодолеть несоответствие навыков может оказаться сложнее, чем повысить уровень квалификации. Несответствие навыков приводит к тому, что работодатели вынуждены нанимать сотрудников без необходимой квалификации и переобучать их. Электронное обучение (e-learning) реализуется на многих современных предприятиях, становится частью организационной культуры. Сложившаяся ситуация признается на государственном уровне,

и в ряде стран предусмотрена финансовая поддержка инициатив, которые направлены на решение проблемы массового переобучения.

Задачи, которые решает внедрение корпоративного обучения на предприятии [4, с. 35-41]:

- повышение эффективности работы компании;
- подготовку к изменениям, предполагающим вовлечение персонала в инновационные процессы;
- формирование общих корпоративных ценностей и корпоративной культуры
- поиск нестандартных управленческих решений;
- стимулирование инновационного развития компании.

Было проведено исследования, результаты которых показывают, что корпоративное обучение широко используется в трех формах: обучение на рабочем месте, учебные отделы и корпоративные университеты. Обучение на рабочем месте является самой простой формой обучения персонала. Оно используется для сотрудников, которые изучают работу, непосредственно выполняя ее на рабочем месте. Следовательно, преимуществами обучения на рабочем месте являются его практическая направленность, и сотрудники, в свою очередь, могут развивать имеющиеся навыки и приобретать новые в реальной производственной среде. Существует широко распространенная модель «70-20-10», которая доказывает важность обучения на рабочем месте. Согласно этой модели, 70% времени уходит на решение реальных проблем на рабочем месте, 20% времени – обучение на рабочем месте под руководством опытного наставника и 10% времени используется для обучения на официальных образовательных мероприятиях (семинарах, тренингах). Модель «70-20-10» используется как крупными корпорациями, так и небольшими компаниями. Ценность данной модели заключается не в представленных числах, а в том, что она выводит концепцию обучения за пределы учебного класса, перенося ее на рабочее место и в социальные сферы.

Если говорить о компаниях, которые активно внедряют инновации, то структура примет следующий вид: 5% – формальное обучение, 55% – социальное обучение, 40% – эмпирическое обучение.

При выборе форм и методов обучения важно учитывать психологические особенности обучения взрослых и молодежи, поскольку это напрямую зависит от вовлеченности персонала в учебный процесс. Следовательно, методы, подходящие для одной

группы, будут неэффективны при работе с другой. Ключом к успешному обучению является вовлечение сотрудников, которое может обеспечить использование активных и интерактивных методов обучения. В настоящее время очень популярны активные методы обучения персонала, в которых большое внимание уделяется практическим основам знаний, умений и навыков: тренинги, программируемые тренинги, групповые дискуссии, деловые и ролевые игры, кейсы. Профессиональное развитие персонала происходит на основе таких принципов, как сочетание индивидуального и группового обучения, непрерывность обучения, преемственность, целеустремленность, адаптивность, актуальность, предвосхищение. В связи с этим есть все основания утверждать, что эффективность этого развития во многом зависит от создания гибких учебных групп, временных команд, в которых осуществляется учебный процесс, взаимного обмена знаниями, опытом, мыслями, мировоззрением

Модель корпоративного университета, используемая на западе, зарекомендовала себя довольно успешно, и многие компании могут использовать ее для создания или улучшения своих собственных корпоративных университетов. Модель корпоративного университета на западе – это структурное подразделение компании с четырьмя основными функциями: основная функция – подготовка кадров всех уровней; вторая функция – управление знаниями: систематическое закрепление опыта персонала и его распространение; третья функция – создание единого центра корпоративной культуры, «хранилища» ценностей компании; четвертая функция – центр инноваций.

В данное время существуют различные тенденции в развитии корпоративных образовательных программ и меняется спрос компаний на знания. Компетентность сотрудников – это результат профессиональной деятельности, которой они наделены, а также их полномочий, связанных с профессией и своими обязанностями. Инновационные средства обучения и программы, которые позволяют сотрудникам учиться самостоятельно и экспериментировать с новыми идеями мотивируют их, что в конечном итоге может привести к повышению вовлеченности персонала, повышению производительности и даже итоговой прибыли. Корпоративный университет позволяет организации унифицировать свои профессиональные процессы обучения и обеспечить согласованную фирменную модель развития. Сам

университет может варьироваться по размеру от небольшого отдела до организационного подразделения. Корпоративный университет гарантирует, что развитие сотрудников согласуется с корпоративной стратегией. В частности, на глобальном уровне - корпоративный университет позволяет профессиональным преподавателям обеспечить последовательное обучение, продвигая единую корпоративную культуру для сотрудников компании по всему миру. Следуя пути создания собственного корпоративного университета, компании получают гарантию того, что их сотрудники вооружены навыками, позволяющими им быть конкурентоспособными.

Модель корпоративного университета устойчива к непрерывному обучению и развитию навыков сотрудников и обеспечивает новый подход к активному обучению, который все больше принимается в качестве будущего инструмента обучения.

С развитием цифровой экономики, становлением цифрового рынка труда возрастает потребность в современных моделях организации непрерывного дополнительного образования взрослых. На рынке труда востребованы работники, готовые адаптироваться к трансформации организационной среды и интенсивным изменениям. От государства, бизнеса и учебных заведений необходимы скоординированные действия по управлению преемственностью учебных программ, подготовке учебных материалов, соответствующих запросам организаций, отвечающих стратегическим задачам и не противоречащих государственной экономической и социальной политике. Корпоративным университетам предстоит вести поиск инновационных решений и новых бизнес-моделей, основанных на применении цифровых технологий. Для обеспечения конкурентоспособности предприятий на международном рынке особое внимание необходимо уделять развитию партнерства между наукой, бизнесом и образованием.

ЛИТЕРАТУРА

1 Петряков П.А., Певзнер М.Н. Корпоративное обучение персонала как стратегия развития организации / Человек и образование, 2009. – № 3. – С. 16-20.

2 Гребнев Л.С., Дьяконов С.Г. и др., Казань, 2006 г. 40 Козак Н. Корпоративный университет. /Управление компанией. №12, декабрь 2001. – 48 с.

3 Человек труда в цифровой экономике: новые реалии и социальные вызовы / под ред. В. Н. Мининой, Р. В. Карапетяна, О. В. Вередюк. – СПб. : СПбГУ, 2021. – 284 с.

4 Lytovchenko I. Corporate university as a form of employee training and development in American companies // Advanced Education, 2016. – № 5. – С. 35-41.

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

ТЕМІРБАЕВА Ж. Т.
тарих пәнінің мұғалімі, Қызылқак ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ұлы данышпан Әбу Насыр әл Фараби «Әрекетіміз дұрыс болу үшін біздің соған баратын жолымыз қандай болу керек екенін анықтап алуға тиіспіз» деп көрсеткедей, оқушы жүргенін жол тамам деген ұстаз мына қағидаттарды естен шығармауы тиіс: оқыту мазмұны мен әдіс ікемділігінің маңыздылығы қағидаты оқушылардың жас ерекшеліктері мен деңгейіне сай оқу мазмұны мен әдісін таңдау болып табылады.

Инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиямен орындалатын қызмет өзінің кез келген нақты формасында тиімдірек орындалады, адам өркениетті бола бастайды. Ұрпақ үшін кітаптың маңызы қандай болса, компьютерде оқушы үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып табылады. Олай болса барлық сабақтарды компьютерлердің қуаттануымен жүргізуді үйрену – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану өз білімін көтеру тиімділігін де арттырады. Бұл бірінші кезекте сандық түрде жазылған ақпараттарды пайдалану кезінде қажетті мәліметтерді оңай табуға мүмкіндік береді. Қазіргі кезде көптеген әлемге танымал энциклопедиялар, сөздіктер электронды түрге айналдырылған. Компьютердің көмегімен тек белгілі бір аудиторияларда ғана емес, сонымен бірге қашықтықтан оқыту үрдісі де дамып келе жатыр. Қашықтықтан оқыту кезінде тапсырманы және онымен бірге ұсынылған оқулықтарды қарап отырып білім алғысы келетін адам өзі ізденіп, жауаптарын салып жібереді. Немесе бірлескен телеконференцияларға қатысады. Оқытудың бұл түрі

анағұрлым арзан, әрі қалаған уақытында оқуыңа, тапсырмаларды орындауына мүмкіндік береді.

Инновациялық әдістер мен оқытудың ақпараттық технологияларын тарих сабағында қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын дамыту. Инновациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр [1, 25 б.]. Инновациялық технология есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, электрондық күнделік жүйесін, электрондық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді.

Оқушылардың жаңа технологиялар көмегімен қалыптасатын және жүзеге асырылатын ойлау қабілеті бұрынғы технологиялар арқылы берілетін ойлау жүйесінен өзгеше болатындықтан, тек ойлау қабілеті түсінігі ғана емес, жаңа жағдайда психикалық функциялардың басқа жақтары да қайта қарастырылуы тиіс. Осының бәрі жаңа ақпараттық және педагогикалық технологиялар жасау саласында, білім парадигмасын құруда тың инновациялық жұмыстар жүргізуді талап етеді. Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қолдану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының бабына сәйкес мұғалімдер білім алушылар мен тәрбиеленушілер және тиісті мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандартында көзделген деңгейден төмен емес білім, шеберлік пен дағды алуын қамтамасыз етуге міндетті. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық саласы технологияларын меңгермейінше сауатты жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Білім саласына еніп отырған жаңа технологиялардың ерекшелігі – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан-жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, жаңа идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек қана тыңдаушы, орындаушы болып келсе, ал қазіргі заманның оқушысы өздігінен білім іздейтін

жеке тұлға екендігіне үлкен мән береміз. Өйткені, оқытудың әр түрлі технологиялары зерттелініп, жаңашыл педагогтардың іс-тәжірибесі зерттеліп мектеп өміріне енуде. Орта білім беру жүйесінде әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген анағұрлым танымал білім беру әдістемелері арасында сындарлы теориялық оқытуға негізделген тәсіл кең тараған. Бұл теория оқушылардың ойлауын дамыту, олардың бұрынғы алған білімдері мен жаңа немесе сыныптағы түрлі дерек көздерінен, мұғалімнен, оқулықтан және достарынан алған білімдерімен өзара әрекеттесуі жағдайында жүзеге асады деген тұжырымға негізделеді. Бағдарламаның негізгі мазмұны жеті модуль түрінде қарастырылады. Оқытудың заманауи технологиясын жете меңгеріп, оны оқушылардың жас және психологиялық ерекшелігіне қарай таңдап пайдаланудың маңызы зор. Педагогикалық инновациялық технологиялар іс-әрекетке, оқыту барысында жүзеге асатын педагогикалық жүйе. Педагогикалық жүйе-жеке, дара тұлғаны жетілдірге, қалыптастыруға бағыттау мен белгілі бір мақсатқа жету жолындай арнайы педагогикалық ықпалды ұйымдастыруға қажетті өзара байланысқан әдістердің, құралдардың жиынтығы [2, 42 б.].

Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады. Мектепте оқытуды ұйымдастыратын бірден - бір нұсқа сабақ болса, сабақтың нәтижелі болына ықпал ететін нұсқа сол сабақты өткізудің әртүрлі әдіс-тәсілдері, яғни жаңашыл сабақ. Қазіргі кезде шығармашылықпен жұмыс істейтін мұғалімдердің тынымсыз ізденуі нәтижесінде оқу-тәрбие жұмысының тиімділігін арттырудың жаңа технологиялары өмірге келді.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың жаңа технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің кәсіптік, адамгершілік, рухани және де көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді. Өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыруына көмектеді. Жаңа технологияларды күнделікті сабақ үрдісінде пайдалану үшін әр мұғалім өзінің алдында отырған оқушыларының жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық мақсат-мүддесіне байланысты өзінің шеберлігіне байланысты таңдап алады.

Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады. Жаңа технологияның өзі әр түрлі атқарушылардың шеберлігіне байланысты әр қилы жүзеге асырылуы мүмкін. Мұғалімдерге шығармашылық еркіндік берілуі. Әр сабақтың сапалы болып, оның тиімділігін арттыру-ізденімпаз, шығармашылығы шыңдалған ұстаздың қолында. Осындай оқытудың жаңа технологияларының біріне-сабақты, дәрісті өткізуді «Сыни тұрғыдан ойлау бағдарламасы» бойынша ұйымдастыру жатқызылады. Бұл әдісте талданып отырған мәселе бойынша әр бір оқушы өз топшылауын, өз пайымын білдіреді, өзіндік дәлелдер келтіреді, басқалардың ой түйіндерін сынайды, олардың мәнді, мағыналы жақтары жөнінде өз пікірін, өз тоқтамын жасайды. Бұл әдіс шәкірттерге де, оқытушыларға да үлкен жауапкершілікті жүктейді. Оқыту әдістерін жетілдіруге, дамытуға олардың тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Тарих – мектептегі оқу пәні ретінде жалпы негізгі білім беретін барлық гуманитарлық және қоғамтанушылық курстардың негізін құрайды. Тарих ұлттық өзіндік сана-сезімді және адамгершілік этикалық нормаларды қалыптастыра отырып, оқытудың дүниетанымдық негізін қалыптастырады. Тарихтың басқа пәндермен өзара байланысы талдау, жинақтау сияқты ортақ логикалық таным әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, гуманитарлық циклдағы пәндермен байланысы картамен, мәтінмен жұмыс істеу, оқиғалармен құбылыстардың ерекшеліктерін айқындау сияқты ортақ әдіс - тәсілдері негізінде іске асады. Тарихқа деген қызығушылығын арттыру үшін сапалы білім берудің тиімді жолдарын таңдау, тарихи және мәдени мұралармен таныстыру, қосымша элементтерді пайдалану мен тарихи деректерді оқып білім алып шығармашылықпен айналысуына жағдай жасау сияқты жаңа педагогикалық технологиялармен инновациялық бағыттарды, әдістер мен тәсілдерді енгізу. Бүгінгі таңда сабақ өткізудің түрлері өте көп. Шәкірттердің сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамытуға арналған оқытудың әдіс-тәсілдері білім алушыларға құбылыстардың себептерін толық ұғынуға, ережелер мен заңдылықтардың сырларын терең түсінуге, олардың ғылыми білімдегі орнын аңғаруға қолайлы жағдаяттар жасайды. Мұндай әдістер, әсіресе, табиғатынан тұйық, өз ойын тәптіштеп түсіндіруге шалағай, өздеріне сенімсіздеу, талданған мәселелерден, баяндалған

тақырып мазмұнынан тиісті байлам, түйін жасауда жасқаншақтық байқататын оқушыларға пайдасы ұшан теңіз екеніне көзіміз жетті.

Сабақ барысында шәкірттердің сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін жетілдіруге, дамытуға арналған оқыту технологиясы оларға еркін ойлауға, байқалған, баяндалған мазмұнынан тәуелсіз пайымдамалар жасауға мүмкіндік береді, шығармашылық белсенділігі жоғарылайды, ұжымдық ойласу, ұжымдық тұжырымдар жасауға белсене атсалысады, ұжымдық қорытындыда өз үлесі бар екенін сезіп, қуаттана марқаяды, келесі мәселелер түйінін шешуге еркін араласады, өз ойын жасқанбай айтуға үйренеді. Тақырыптың негізгі өзегін, бағытын, мән-мағынасын түсінеді, тіл байлығын жетілдіреді, өз ойын қысқа, мазмұнды, мағыналы, дәлелді баяндауға дағдыланады, пәнге қызығушылығы артады, ғылым негіздерін игеру әдістерін меңгереді [3, 77 б.].

Оқушы бұрын тек тындаушы болса, енді ізденуші, ойланушы, өз ойын дәлелдеуші болады, ал мұғалім осы әрекетке бағыттауда, оқуды ұйымдастыруда жетекші рөл атқарады.

Бұл стратегия сабақ жүйесінде іштей үш кезеңге бөлінеді: қызығушылықты ояту, мағынаны тани білу – жаңа білімді игеру кезені, материалды меңгеру.

Сын тұрғысынан ойлауды бағалау, оқушылар арасында сенімділікпен жұмыс жасау, бар ынтасымен оқуға берілу, пікірлерді тындау, құрметтеу, өз пікірін ашық білдіруін талап ету, білім алу стратегияларын үйренуге деген құлшынысты қалыптастыру.

Оқу мен жазуды сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз не? – деген сұраққа американдық профессор Дэвид Клустер, сыни деп айтуға келмейтін құбылыстарға тоқтала отырып, сыни тұрғыда ойлауды анықтайтын үш нұсқаны ұсынады:

Біріншіден, сыни тұрғыдан өзіндік жеке ойлау болып табылады дейді мысалы сабақ барысында әр оқушының өз ойлары мен пікірлерін басқалардан тәуелсіз құруы.

Екіншіден, сыни ойлауды тудыратын білім дәлелдемелері екеніне тоқталады.

Үшіншіден, сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар қойып шешімін табуы қажет ететін мәселені анықтаудан басталатындығы [4, 42 б.].

Орта білім беру жүйесіндегі технологияның рөлі ақпараттық білімнің, ақпараттық орта мен адамның өзара қарым – қатынасын үйлесімді етудегі және жаңа ақпараттық қоғамда кәсіпкерлік қызметтің басты құрамды бөлігі болып табылатын ақпараттық технологияны қалыптастырудағы, сондай-ақ оның әлемнің жүйелік-ақпараттық

бейнесін қалыптастырудағы алатын орнымен қамтамасыз етіледі. Ғылыми-техникалық прогрестің қарыштап дамуы мен қоғамның ақпараттануы оқу-тәрбие процесінде оқушының өзіндік таным қызметін атқара білу әдіс-тәсілдерін меңгеруін, өзгермелі ситуация жағдайында шапшаң бағдарлай білу, компьютер тәрізді таным құралдарын пайдалана білуін талап етеді. Басты мақсат – өзіндік таным қызметін жасай алатын тұлғаны тәрбиелеу.

Біріккен Ұлттар Ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. Қазақстан Республикасында ғылыми техникалық прогрестің негізгі белгісі - қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезең енді. Қоғамды ақпараттандыру экономиканың, ғылымның, мәдениеттің дамуының негізгі шарттарының бірі. Осы мәселені шешудегі басты роль мектепке жүктеледі. Қазіргі таңда әлеуметтік жағынан қорғанған адам ол технология ауысуына әне нарық талабына сай терең білімді, әрі жан-жақты адам.

Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі – тек біліммен қаруланып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, оның дүниежүзілік білім кеңістігіне енуі бүкіл оқу әдістемелік жүйеге, мұғалімдер алдына жаңа талаптар мен міндеттер қойып отыр. Бұдан шығатыны, XXI ғасырдың алғашқы жылдарының бірі – «Білім – бүкіл өміріңе» қағидасынан «Білім – бүкіл өмір бойына» қағидасына өте алатын білім жүйесінің ұйымдық құрылымдарын іздеу болып табылады. Қазіргі білім беру ісінің шарттарының бірі болып оқушының өзіне керекті мәліметті өзі іздеп табуына үйретіп, олардың өз оқу бағыттарын өзінің тандай білуі деп есептеледі. Біздің ойымызша, ақпараттық білім беру ортасын жобалаудағы басты мақсат оқушының өздігінен оқуға талаптандыру, яғни ізденімпаздыққа үйрету болып саналады. Нағыз өмір шындығымен ұштастырылған ақпараттың бала ойында қалу дәрежесі 90 %. Олай болса мәліметті есте сақтау қолданылатын әдіс-тәсілге байланысты. Сол әдіс-тәсілдің бірі әр сабақта компьютерді пайдалану. Компьютер арқылы түрлі суреттер, графикалық сызу, дыбыс, музыка тындау, мұғалімнің тақтаға жазы түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі. Оқу үрдісінде компьютерді қолдануға негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты қолданылуы қажет. Кейбір жағдайда оқушылардың

сұранысын терең ұғыну қажет болса, кей жағдайда пәндік саладағы білімді талдау маңызды роль атқарады.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың артықшылықтары мынадай:

1. Олар оқытудағы тақырып шеңберіндегі немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуға тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады.
2. Білімге бір-бірінен үлкен арақашықтықта орналасқан әр түрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады.
3. Оқытудың жүйесі көп деңгейлі жетілдіруі олардың таралымдалуы мен оқу сапасын арттырады.

Компьютердің көмегімен оқушы өз бетінше немесе өзге оқушылармен топтасып бірге жұмыс істеуге мүмкіндік алады. Компьютерлер көрнекі, бейнелі ойлауды, қозғалыстың ауызша қарым-қатынас машықтары мен әрекеттерді және әлеуметтенуді дамыту үшін мүмкіндіктер туғызатыны туралы дәлелдеп көрсетеді.

Компьютер оқытуда қолданудың екі негізгі бағытын көрсете кетелік:

1. Оқу курсына жаттығуларды арнайы жасалған ортада орындау.
2. Оқушылар ақпараттық технологиялар негізінде басқа пәндерді өздігінен меңгереді.

Ақпараттық технологияларды пайдалану, компьютерлік оқыту бағдарламаларын құру және қолдануды білдіреді. Ол бағдарламаларда дәстүрлі оқытудан ерекше педагогикалық үйретушілік логикасы жүзеге асырылады. Мектептегі сабақтар жаңаша ұйымдастырылады және мұғалімнің қызметі мен рөлі өзгереді.

Қорыта айтқанда, жаңа технологиялардың көмегімен оқушылардың білімін жетілдіру мен оқу сапасын арттыруға болады. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Сонымен қатар сыни тұрғыдан ойлау бағдарламаса бойынша жүргізілген сабақтар іздеудің мән-жайына қаныға, білімді тереңінен айтуға төселеді, дәлелдер келтіру, дәлелдеу тәсілдеріне жаттығады, теория мен практиканың бірлігін игереді, жеке және топпен бірлесіп мәселе түйінін шешу жолдарын табуға жаттығады, өз жолдастарының пікірімен санасуға, өткір сындарды тыңдап одан тиісті қорытындылар жасай білуге машықтанады. Білім беру процесі – ақпараттық қоғам жайындағы жас өспірімдерді жан-жақты даярлайтын процестер болуы қажет. Сондықтан білім беру

жүйесінде компьютерлерді пайдаланудың маңызы зор. Өйткені компьютер адам қызметінің барлық саласында еңбек өнімділігін арттыру құралына айналды. Болашақ мамандардың ақпараттық мәдениеті негіздерін қалыптастыру оқушылардың компьютерде жұмыс жасауды игерумен тығыз байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 С.Әлкен. Жаңа технологиялар арқылы шығармашылыққа баулу.«Қазақстан тарихы» №1, 2006 ж, – 105 б.
- 2 Р. Қ. Қарсыбаева. Сын тұрғысынан оқу мен жазуды дамыту технологиясының ерекшелігі. №1, 2009 ж, – 125 б.
- 3 Инновациялық педагогикалық технологиялар. Қ. Сарбасова. 2006 ж. – 205 б.
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық 1 деңгей, 2 басылым, 2014 жыл. – 82 б.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ МАМАНДЫҒЫН ТҮСІНДІРУ

ТЛЕУБЕРГЕН Ж. А.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев атындағы №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Дефектолог-педагогика мен медицинаның тоғысында жұмыс істейтін бірегей маман. Оның міндеттеріне даму ерекшеліктері, физикалық немесе психикалық аурулары бар балаларды диагностикалау, оқыту, тәрбиелеу және әлеуметтендіру кіреді. Жұмыстың ерекшелігіне байланысты баланың дефектологы болуы мүмкін:

- сурдопедагог (нашар еститін балалар үшін);
- логопед (сөйлеу қабілеті бұзылған науқастар үшін);
- тифлопедагог (нашар көретін науқастар үшін);
- олигофренопедагог (психикалық даму ерекшеліктері бар балалар үшін).

Маман медициналық орталықта қабылдайды немесе бағдарламаны игеруде, мінез-құлықта, ұжымда бейімделуде қиындықтары бар оқушыларға көмек көрсетеді.

Барлығы диагноздан басталады. Дефектолог баламен ғана жұмыс істемейді (есте сақтау, зейін, ойлау процестерінің ерекшеліктерін бағалайды және т.б.), сонымен қатар жүктілік және босану барысы туралы ақпаратты зерттейді, баланың ерте дамуы туралы мәліметтер жинайды. Сауалнама жан-жақты болуы керек: мысалы, кейбір әдістер интеллектті тексеру үшін емес, өз қызметін жоспарлау және реттеу дағдыларын үйрену үшін қажет.

Бұл кезеңде дефектолог дәрігерлер жүргізген емтихандардың нәтижелерін зерттейді және ата-аналарға қандай мамандарға жүгіну керектігін түсіндіреді (бұл психолог, невропатолог, белгілі бір дефектология саласындағы маман және т. б. болуы мүмкін).

Диагностика аяқталғаннан кейін сіз жеке сабақ жоспарын құрып, нақты түзету әдістері мен жаттығуларын тандауыңыз керек. Маңызды мәселе – ата-аналарға дефектологтың ұсыныстары. Көбінесе маман жұмысының нәтижесі ересектердің мінез-құлқына және олардың баланың дамуына қолайлы жағдай жасау қабілетіне байланысты.

Соңғы кезең-сабақтарды өткізу. Дефектолог баланы мұқият бақылайды, прогресті бақылайды және қажетті нәтижеге жету үшін жоспарды түзетеді. Қажет болса, ол сабақтың ұзақтығы мен жиілігін өзгертеді.

Сондай-ақ, дефектологтар түзету – білім беру процесіне қатысушыларға (ата-аналарға, мұғалімдерге және басқа мамандарға) кеңес беріп, ағарту жұмыстарын жүргізеді.

Дефектологтың жұмыс әдістерінің мысалдары

Диагностика кезінде маман мыналарды қолдана алады:

- Баланың өзі және қоршаған әлем туралы идеяларының қалыптасуын, оның танымдық және эмоционалдық салаларының ерекшеліктерін, қызығушылықтары мен әлеуметтік байланыстарының ерекшеліктерін анықтауға арналған әңгімелесу әдісі.

- Бақылау әдісі. Оны қолданған кезде маман баланың ересектермен және құрдастарымен қалай қарым-қатынас жасайтынын, оның ойының ерекшеліктері қандай екенін және т. б.

- Эксперимент әдісі. Мұнда проективті әдістер, әртүрлі жеке сауалнамалар мен сауалнамалар қолданылуы мүмкін.

Дефектологтардың түзету жұмыстарының тиімді әдістерінің тізімінде:

- альтернативті коммуникация әдістері (мысалы, PECS-карталар арқылы байланыс жүйесі, «Макадон» - кимылдарды, белгілерді және дыбыстық сөйлеуді біріктіретін тілдік бағдарлама);

- АВА терапиясы;

- 3. Диенештің («логикалық блоктар») және «Нумиконның» дамуы бұзылған балаларды математикаға оқыту әдістемесі;

- құм терапиясы және т. б.

Назар аударыңыз: олардың әрқайсысын қолдану үшін пайдалану құқығын растайтын құжат қажет. Нақты әдістерді біліктілікті арттыру курстарында игеруге болады.

Бұл балаларға сөйлеуге ғана емес, басқа мәселелерді түзетуге де көмектесетін маман. Ол «дефектология» мамандығы бойынша педагогикалық білім алды және осындай проблемалары бар балаларға көмектесе алады:

- жоғары психикалық функциялардың бұзылуы: ойлау, зейін, сөйлеу, есте сақтау, қиял және қабылдау;

- өмірдің эмоционалды саласын бұзу;

- есту қабілетінің бұзылуы;

- сөйлеу бұзылыстары;

- көру проблемалары;

- интеллектуалды артта қалу;

- орталық жүйке жүйесінің аурулары.

Яғни, дефектолог сөйлеу мен дыбыстардың айтылуын ғана емес, сонымен қатар баланың дамуындағы проблемаларды жоюға

жан-жақты қарайды. Баламен сабақ кезінде дефектолог қоршаған әлемді танумен айналысады, түстерді, сандар мен әріптерді зерттейді, сөйлеу және есте сақтау жаттығуларын жасайды, интеллектті тексереді.

Дефектологпен сабақтарды ерте жастан бастауға болады-1 жастан бастап, бірақ логопедпен сабақтар үш жылдан кейін ғана өзекті болады.

Бала мың сөзді қолдануы керек, 6-8 сөзден тұратын сөз тіркестерін құруы керек. Баланы тек ата-ана ғана емес, бөтен адамдар да түсінуі керек.

2. Бала адам құрылымының Жануарлар құрылымынан қалай ерекшеленетінін түсініп, олардың дене бөліктерін (қолдар - табандар, тырнақтар - тырнақтар, шаштар - шаштар) шақыруы керек.

3. Бала зат есімдерді көпше түрінде дұрыс қоя білуі керек (гүл - гүлдер, қыз - қыздар).

4. Бала сипаттама бойынша затты таба білуі керек (алма - дөңгелек, тәтті, сары). Пәннің сипаттамасын өз бетінше жасай білу.

5. Бала предлогтардың мағынасын түсінуі керек (жылы, қосулы, астында, үшін, арасында, алдында, айналасында және т.б.).

6. Бала қандай мамандықтар бар екенін, осы мамандықтардың адамдары не істейтінін білуі керек.

7. Бала әңгімені жалғастыра білуі керек: сұрақтарға жауап беріп, оларды дұрыс қоя білуі керек.

8. Бала естіген ертегінің, әңгімесінің мазмұнын айта білуі керек. Бірнеше өлеңдерді, питомниктерді жатқа айту.

9. Бала өзінің атын, тегін айтуы керек.

10. Бала негізгі геометриялық фигураларды (шенбер, сопақ, шаршы, үшбұрыш және тіктөртбұрыш) білуі керек.

11. Бала барлық сандарды білуі керек (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

Он ішіндегі заттарды санаңыз, заттардың санын қажетті санмен байланыстырыңыз. АКТ-ны пайдалана отырып, қоршаған әлеммен танысу бойынша психикалық дамуы тежелген (ЖЖЖ) өтемдік бағыттағы дайындық тобының (6-7 жас) балаларына арналған түзету-дамыту сабағы. Сабақ: «қыс мезгілі» лексикалық тақырыбы бойынша білімді өзектендіруге бағытталған. Бала заттарының орналасуын анықтай отырып, керекі: оң, сол, орта, жоғарғы, төменгі, артқы, алдыңғы.

12. Бала 1-ден 5-ке дейінгі сандарды дұрыс ретпен және кері тәртіпте орналастыра білуі керек.

13. Бала заттардың санын салыстыра білуі керек, мағынасын түсінуі керек: көп - аз, тең.

Баланың жүйке жүйесі 10-11 жасқа дейін белсенді дамиды және мидың жетілуі генетикалық бағдарламаның әсерінен ғана емес, сонымен қатар оның денсаулық жағдайынан да болады. Көбінесе балаға әртүрлі даму үйірмелері мен секциялары жүктеледі, ал оның дамуы үшін ресурстар жетіспейді.

La salute клиникасы нейропсихологиялық бұзылуларды түзетудің кешенді тәсілін ұсынады-невропатолог, нейропсихолог, педиатр және қажет болған жағдайда басқа мамандар баланың проблемаларымен жан-жақты жұмыс істейді.

Психикалық дамудың кешігуі – бұл үкім емес, сіз ЗПР мен құрдастары бар баланың деңгейі арасындағы олқылықтарды ойын әрекеттері арқылы жоя аласыз. Осының арқасында қажетті дағдылар, интеллектуалдық қабілеттер дамиды. Бірақ ZPR бар балалармен сабақтарды маманның бақылауымен өткізген дұрыс екенін ескерген жөн.

Мақалада ересектер арнайы жаттығуларға кіріспес бұрын тағы не білуі керек екенін қарастырыңыз. ЖЖБИ бар балалармен ойындар қалай ерекшеленетінін анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Андреева Н. Г. Бастауыш сынып оқушыларының үйлесімді сөйлеуін дамыту бойынша логопедиялық сабақтар. 3 сағат-1 сағат: ауызша келісілген сөйлеу. Лексика: логопедке арналған нұсқаулық / Н. г. Андреев; ред. Р. и. Лалаева.- М.: гуманитарлық, басылым. Владос орталығы, 2006.– 182 б.: ил.- (Түзету педагогикасы).

2 Белянин В. П. Психоллингвистика. Оқулық / В.П. Белянин. - 2-ші басылым. – М.: Флинта: Мәскеу психологиялық-әлеуметтік институты, 2004. – 232 б.

3. Воробьева В. К. Жүйелі сөйлеу қабілеті дамымаған балаларда үйлесімді сөйлеуді дамыту әдістемесі: оқу құралы / В. К. Воробьева. – М.: АСТ: Астрель: Транзит кітап, 2006. – 158 б. – (Жоғары мектеп).

4. Галперин И. Р. Мәтін лингвистикалық зерттеу нысаны ретінде. – М.: «Ғылым» Баспасы, 1981. – 140 б.

5. Гвоздев А. Н. балалардың сөйлеуін зерттеу мәселелері / А. Н. Гвоздев. – М.: РСФСР АПН баспасы, 1961. – Т.1. – 472 б.

6. Глухов В. П. психоллингвистика негіздері: оқу. педагогикалық колледж студенттеріне арналған нұсқаулық. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 351 б. – (Жоғары мектеп).

КОМПЛЕКСНОЕ РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ТУЛЕКОВА Г. М.

PhD, асоц. профессор, кафедра «Личностное развитие и образование»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

УМИЕВА Н. С.

магистрант, II-курс, ОП «Педагогика и психология»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

В статье раскрыта возможность освоения методистами и педагогами языка схематических изображений, а также зримой парадигмы общепрофессионального мышления и деятельности, что позволит значительно повысить эффективность работы в условиях комплексного развития познавательных способностей обучающихся.

The article reveals the possibility of methodologists and teachers mastering the language of schematic images, as well as a visible paradigm of general professional thinking and activity, which will significantly increase work efficiency in the context of the comprehensive development of students' cognitive abilities.

Раскрытие интеллектуальных и профессиональных способностей детей, в первую очередь, зависит от создаваемой педагогами языковой среды. Пока среди педагогов нет единства в понимании определяющей роли рефлексивных механизмов в раскрытии познавательного, интеллектуального и профессионального потенциала ребёнка. Вместе с тем, с методологической позиции, именно рефлексия является своеобразным триггером, запускающим процесс осознанной социализации ребёнка, самообразования, самораскрытия его духовного, интеллектуального и профессионального потенциала.

Известно, что 80-85% поступающей информации воспринимается органами зрения человека. Мозг выполняет несколько функций. Но главная функция состоит в умозрении, т.е. в понимании сущности, знания, заложенного в информации. К примеру, человек может наблюдать радугу, но не понимать, не знать её природы. Только умозрительно он может познать сущность, т.е. некий закон, схему происхождения этого необычного явления.

Таким образом, знание – это продукт собственного мышления человека, извлекаемый из информации.

Ведущим российским методологом, доктором психологических наук Анисимовым О.С. создан умозрительный язык схематических изображений (ЯСИ), значительно облегчающий и ускоряющий познавательные процессы (рисунок 1).

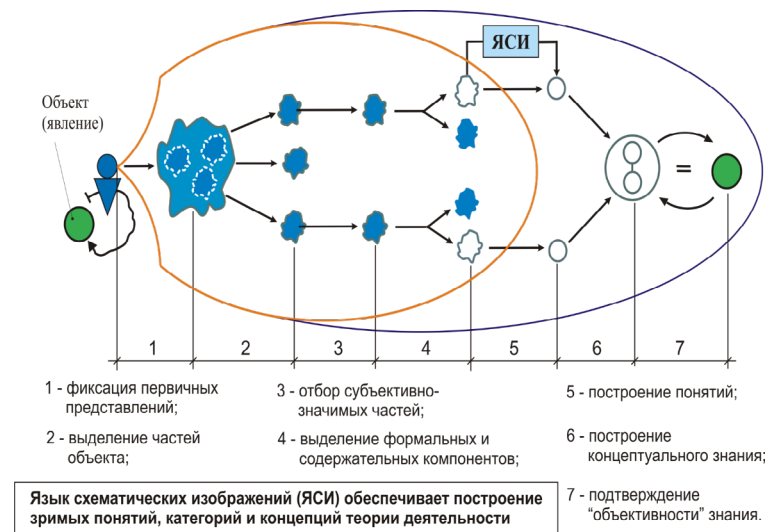

Рисунок 1 – Алгоритм построения знания

В настоящее время казахстанскими методологами с использованием ЯСИ создаётся зримая общепрофессиональная парадигма мышления и деятельности [1]. Познавательные и творческие способности основаны на ассоциативном, генеративном мышлении. Их раскрытию и реализации способствуют изобретательство, музыка, живопись, поэзия, театр, цирк и прочие виды искусства. Рефлексивные способности конкретизируются способностями к самонаблюдению, самоанализу, самокритике, самоопределению, самоорганизации, самообразованию, самонормированию, самоконтролю, самооценке, самокоррекции, самоуправлению, самоизменению, самосовершенствованию, саморазвитию и т.п. Согласовательные способности уточняются способностями к эмпатии, общению, организованной коммуникации, игромоделированию, философскому, логическому, методологическому мышлению, схематизации, оформлению и

согласованию точек зрения [2]. Визуализация понятий и категорий соответствует принципу «знаешь – покажи». С другой стороны, дети могут затрудняться в выполнении каких-либо умственных действий, артикуляции и донесении своих мыслей, и прочее. Но эти недостатки нейтрализуются при освоении ими зримых понятий и категорий теории деятельности. Это способствует ускоренному пониманию и освоению ими функционального мира деятельности, выбору профессии. В качестве примера приведена единица реализационной деятельности с обозначением на ней профессии (рисунок 2).

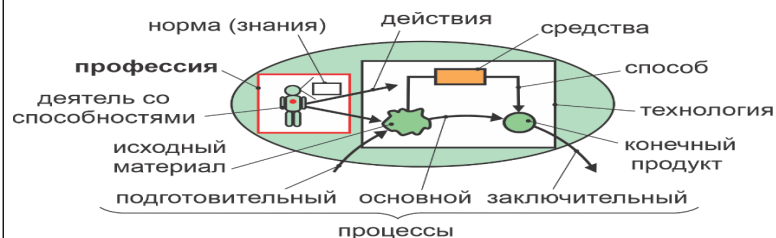

Рисунок 2 – Единица реализационной деятельности

Акт включает субъекта, имеющего норму и способности к её реализации, исходный материал и средства преобразования материала в промежуточный, а затем в конечный продукт. Зная технологию, цикл подготовительных, основных и заключительных функций, деятель совершает действия по преобразованию исходного материала в конечный продукт с помощью определённых орудий труда [3].

Освоение методистами и педагогами ЯСИ и зримой парадигмы общепрофессионального мышления и деятельности, позволит значительно повысить эффективность работы в развитии познавательных способностей обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Методология на рубеже веков (к 50-летию ММК). Анисимов О. С. – М.: Вестник АСМБ, 2004. – 762 с.
- 2 Методы и модели выращивания инновационных способностей учащихся: учебно-методическое пособие/ В.И. Цой, Б.Д. Каирбекова – Павлодар: Инновационный Евразийский университет, 2021 – 191 с.

3 Методологические ориентиры выращивания интеллектуальных способностей детей в дошкольном образовании/ Свидетельство № 6648 от 26.11.2019 г. Цой В.И., Каирбекова Б.Д., Зонова Б.С., Оспанова А.М.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ, ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

ТУРЕЖАНОВ Д. К.
тарих пәнінің мұғалімі, Қызылқак ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар – шығармашылық, жоғары интеллектілік, терең білімділік, кәсіби сауаттылық.

Оқытушының педагогикалық шеберлігінің негізгі өлшемдерінің бірі – оқушының өзіндік танымдық жұмысын ұйымдастыру, ал екіншісі оқушыны өздігінен оқып, ой-өрісін тереңдетуге баулу, ғылыми ізденіске жетелеу.

Қоғам талабына жауап беретін жеке тұлғаны қалыптастыру, өсіп келе жатқан ұрпақ бойында белсенді өмірлік ұстаным тәрбиелеу қажеттілігіне байланысты дидактиканың басты мәселесі – оқыту үрдісінде мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесуі болып отыр. Оқушыға танымдық әрекет субъектісінің ұстанымын қамтамасыз ету міндеті, мұғалімнің басшылығымен оқушы белсенді әрекеттен өзін-өзі басқару негізіндегі әрекетке көшу үшін жағдайлар жасау міндеті тұрады [1, 17 б.].

Бұл міндеттердің шешімі оқыту үрдісін жалпы қайта құру есебінен жүзеге асырылмақ. Егер әрбір оқушы сабақта белсенді ой әрекетіне қосылса, күші жететін қиыншылықтарды жеңу қажеттілігі алдында тұрса, қорытынды мен жалпылау жасауға, әр түрлі сұрақтарға жауаптарды өздігінен табуға ұмтылса, танымдық белсенділігін және дербестігін қалыптастыру мүмкін болады. Оқушылар белсенділігінің осындай сипатын көрсететін қажетті шарт – дербестік таным әрекеті. Ол ұзақ уақыт ішінде оқушылардың әр түрлі өзіндік жұмыстарын орындаумен көбірек байланысты болды. Бұл әрқилы өзіндік жұмыстарды өткізудің мазмұнын және

әдістемесін оқу материалын меңгерудің әр түрлі кезеңінде, әр түрлі дидактикалық мақсатқа қол жеткізуге байланысты әзірлеуді талап етті.

Қазіргі кезде ең көп тараған оқыту әдістерінің бірі – дамыта оқыту арқылы нәтижеге қол жеткізу. Дамыта оқыту оқушылардың танымдық әрекетін қалыптастыруға, шығармашылық қабілеттері мен қызығушылығын арттыруға, білімге құштарлығын оятуға баулиды. Оқушылардың оқуға сапалы және жауапты көзқарасын тәрбиелеуге, өз бетімен білім алуға, қосымша әдебиеттерді оқып, ізденуге, оқу еңбегін тиімді ұйымдастыруға, алған білімін өмірде тиімді пайдалануға үйретеді. «Айтылған нәрсе ұмытылады, көрсен – есінде қалуы мүмкін, ал өзім бірге жасасам ол ұмытылмайды екен,» деп қытай халық даналығында айтылғандай оқушыны даяр білімді құйып қоятын ыдыс көрмей, оны өздігінен білім алуға итермелеу, шығармашылыққа бағыттау тек шын шебердің қолынан келеді [2, 22 б.].

Оқушылардың танымдық әрекеттерін ұйымдастырудың, соған сәйкес танымдық ізденімпаздығын дамытудың негізгі шарттарының бірі – таскынды ақпараттарды іріктеп, таңдай, бағдарлай білуі.

Өзіндік жұмыстардың бұл түрі танымдық ізденімпаздықты қалыптастыруда және ақыл-ой мен жаңа эмпирикалық, практикалық білім игеруде жетекші роль атқарады. Бұл жұмыстар оқытудың іскерлік ойыны, конференция, мәжіліс, пікірталас және т.б. сияқты өзіндік формаларын ұсынады.

Сондықтан өз іс-тәжірибемде, сабақ беру үрдісінде мынадай негізгі факторларды басшылыққа аламын:

- оқушылардың шығармашылық қызметін дамыту;
- өз бетінше тапсырмалар беру;
- рефераттар қорғау;
- оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу белсенділігін арттыру;
- оқушылармен жекелей, топпен жұмыстар жүргізу.

Өз бетімен жұмыс істеу оқушылардың біліміне ғана әсер етпей, сонымен қатар тәртібі мен мінез-құлқына да тигізер ықпалы зор. Жауапкершілікті сезіне отырып, оқушының ізденімпаздығы, шығармашылығы дамиды. «Шығармашылық» сөзінің төркіні, этимологиясы «шығару», «ойлап табу» деген мағынаны білдіреді, яғни, жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек. Философиялық сөздікте: «Шығармашылық қайталанбайтын, тарихи қоғамдық мәні бар, жоғары саптағы жаңалық ашатын іс-әрекет» – деп түсіндіріледі. Жалпы жаңа

педагогикалық технологияны қолдану сабақтың сапасын көтеруге, оқушылардың білімге деген оқу-танымдық қызығушылығын арттыруға, қазіргі қоғам талабына сай білім алуына көп әсерін тигізеді. Ал, бұған тоқталғалы отырған төменгі оқыту әдістері жатады: Цифрлар әлемінде» - жылдар көрсетіледі, оқушы сол жылы қандай оқиға болғанын еске түсіріп айтуы қажет. (Мыс: 1836ж., 1723ж., 1986ж. т.б.) Кісі есімі, топонимикалық атаулар көрсетіледі, оқушылар бұл кім екені, қандай қайраткер екені туралы айтады. («Қалмақ қырылған», «Аңырақай», «Сабалақ»). Кестені орындау, бір оқиғаның болған жылы беріледі, орнын табу керек, қозғаушы күші бар, нәтижесін жазу керек, сипаты жазылған т.б. [3, 9 б.]. Зерттеу әдісі шығармашылық жұмыс тәжірибесін жақсы үйрену үшін қолданылады.

Зерттеу ұғымы жинақталған білімдерді жетілдіре отырып, белгіленген мақсат {?} мен міндеттерге жету барысында заңдылықтарды қағастырады, салыстырмалы талдаулар жүргізуді және ғылыми негізделген ұсыныстар беруді қамтиды. Зерттеу әдісі арқылы оқушы білімін қолданып, ғылыми таным әдістерімен жұмыс істеп үйреніп, жаңа мәселелерді шешу тәжірибесін жинақтайды. Проблемалық оқыту кезінде оқытушы ізденіс жұмыстарын ұйымдастырады, оның барысында оқушылар жаңа білім, іскерліктерді меңгеріп, жалпы қабілетін, зерттеу белсенділігін дамытады, шығармашылыққа үйренеді, оқу мен оқыту сипаты өзгереді. Оқушылар шағын зерттеу мен шығармашылық – тәжірибелік жұмыстармен айналысады. «Зерттеу» арқылы жаңа білімдер – факті, заңдылықтар, ұғымдар, принциптер, теориялар, ержелер, алгоритмдер қалыптасады.

Проблемалық оқытудың ерекшелігі – мұнда оқытушы білімді дайын түрде баяндап бермейді, оқушылардың алдына проблемалық міндет қояды. Проблемалық жағдай – субъектіден жаңа білімді, іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін іздестіруді талап етеді. Оны оқыту процесінің кез-келген кезеңдерінде (түсіндіру, бекіту және бақылау) құруға болады. Проблемалық оқытудың негізгі мақсаттары:

- Оқушылардың шығармашылық ойлау қабілеттері мен дағдыларын дамыту,
- Оқушылардың белсенді ізденіс нәтижесінде игерген білімдері мен дағдыларын есте тез және берік сақтауға баулу;
- Түрлі проблемаларды көріп, қойып, шеше білетін белсенді оқушы тұлғасын қалыптастыру.

Проблемалық жағдайды құрудың әдістемелік тәсілдері келесідей:

- оқытушы оқушыларды қарама – қайшылық жағдайына әкеліп, одан шығудың жолдарын өздеріне қалдырады;
- біркелкі сұраққа әртүрлі пікірлерді жинақтайды;
- проблемалық теориялық және практикалық міндеттерді анықтайды.

Бұл әдістің артықшылығына – оқушының өзіндік шығармашылық іс-әрекеті негізінде білімді өз бетімен меңгеру мүмкіндіктері, соның нәтижесінде оқу еңбегіне деген жоғары қызығушылығының, жемісті ойлау қабілеттерінің дамуы жатады. Проблемалық оқыту оқушының ізденушілік, танымдық оқу қызметтерін құрайды.

Өз сабақтарымда көбінесе оқушылардың бірлесіп, ұйымдасып, топтасып жұмыс істеуіне көп көңіл бөлемін. Оқушылар бірлесіп ортақ мәселелерді талқылағанда жаңа пікірге шығармашылықпен қарау тұрғысында, жаңалықтар ашу барысында жұмыс жасайды.

Қазақстан тарихы бойынша «XIX ғасырдың II жартысындағы әкімшілік реформалар. Қазақстан – Ресей империясының отары» атты тақырыпты игеруді мына тапсырмалар түрлерімен жұмыс жасау арқылы ұйымдастырамын:

Шығармашылық тапсырмаларды орындауда тақырыптың құрылымына сай оларды саясаткер, социолог, экономист мамандары ретінде бөле отырып, әрқайсысы өздеріне тән тақырыпты зерттеп, игеруге мүмкіндік алады [4, 12 б.].

Мамандар мәліметі: I топ – саясаткер оқушы «Патша өкіметінің отаршылдық саясаты және 1867-1868 жж реформалар» тақырыбында өз ойын ортаға салады.

II топ – социолог оқушы «XIX ғасырдың II жартысындағы Қазақстанның әлеуметтік дамуы»;

III топ – экономист оқушы «XIX ғасырдың II жартысындағы Қазақстанның экономикалық даму деңгейі».

Танымдық бейнесұрақ. Оқушылар жауабы тыңдалғаннан кейін өзге мамандық бойынша топ оқушылары осы тақырып аясында бейнесұрақ қояды. Бұл әдіс әр топ оқушыларының білім деңгейінің түрлі болуына байланысты, тақырып бойынша қаншалықты хабардар екенін анықтауға мүмкіндік бере отырып, бір – бірінің өзара білім алмасып, тексеруге, өзге оқушылардың жауаптарын тыңдап, сыйластыққа, алғырлыққа тәрбиелейді.

Проблемалық тапсырма. «Ғылыми ізденіске жол ашық»

I топ оқушылары XIX ғасырдың II жартысындағы жүргізілген реформалардың жағымды, жағымсыз жақтарын көрсетеді. II және III топ оқушылары өз тақырыптарының оң және теріс жақтарын анықтайды. Семантикалық картамен жұмыс:

Дискуссиялық өрнек (тақырып мазмұнының қамтитын тұжырымдамалардың дұрыс, бұрыстығын анықтап, келісемін, келіспеймін деп бағандарға тиісті белгі қояды.)

Эссе жазу. «Қазақстан өзінің XVIII ғасырдағы тағдырын өзге жолдармен шешу мүмкін бе?» Бұл тапсырмалармен жұмыс жасау барысында оқушылар жаңа материалды меңгеруде жүйелі ойлай отырып, өз бетінше қорытынды жасау, құбылыстарды салыстыру, айырмашылығын білуге үйреніп, оқытушының бағыт – бағдары арқылы проблемалық сұрақтарға шешім тауып, өзара пікір алысуға үйренеді.

Яғни, бұл жағдайда:

- оқушының сабақ үрдісіндегі белсенділігі, пәнге қызығушылығы артады;

- бұл әдістер оқушыны тапырлыққа, тездікке, ойын жинақтай білуге тәрбиелейді;

- оқушы шығармашылығына жол ашылады, олар жеке жұмыс папкасын жүргізе отырып, іскерлік дағдысын қалыптастырады, ғылыми әдебиетпен жұмыс жасап үйренеді.

Ұлы жазушы Мұхтар Әуезовтің «Алдыңғы жақсы артқы жасқа тәлім айтпаса, ел болғаның қайсы» дегендей, әрбір ұстаздың мақсаты – ерік – жігері мықты, адамгершілік деңгейі жоғары, сапалы білім беру арқылы Қазақстанның болашағына сай келетін ұрпақты тәрбиелеу. Яғни, бүгінгі өмір талабына сәйкес білім берудің жаңа мазмұнын, оқытудың басым бағыттарын нысанаға ала отырып, барынша дамыған, алдыңғы қатарлы 50 мемлекеттің қатарына қосылуды және әлемдік білім беру кеңістігіне енуді жүзеге асыру қажет.

Білім берудің қазіргі жаңа құрылымымен оқу - әдістемелік мазмұнының өзгеруі – оқытушының өз кәсіби шеберліктерін шыңдауды, жаңартуды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әміреев Н. Оқытудың кредиттік жүйесінде студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастырудың әдістері. №12, 2006ж., – 39 б.

2 Байоразова А.Ж. Тарих пәнін оқытуда колледж студенттерінің өзіндік, шығармашылық жұмыстарын ұйымдастырудың ерекшеліктері. Қазақстан кәсіпкері, №1, 2009ж., – 35 б.

3 «Мектеп» Ғылыми - әдістемелік, педагогикалық журнал, №8, 2007. – 26 б.

4 Мұғалім - шығармашыл тұлға. Жалпы тарих. № 1-2, 2010, – 22 б.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ЕСЕП ШЫҒАРУҒА ҮЙРЕТУ

ТУРСИМЕТОВА Г. Н.

логопед-дефектолог, М. Жұмабаев атындағы №39 ЖОББМ, Шымкент қ.

Психикалық дамуы тежелген балалар берілген есеп бойынша бағдар жасауы қиын. Олар есептің ең маңызды бөлігін анықтай алмайды. Заттық-сандық қарым-қатынас бойынша ұғымдары жоқ немесе тек кейбір бөлігі ғана түсінікті. Балалардың көпшілігі есептің мазмұнына қарамай, оларды шешуге кіріседі. Нәтижесінде жете ойластырылмаған, кездейсоқ сандармен жұмыс жүргізеді. Тапсырмадағы бағдарлаушы «кертпе» сөзге сүйене отырып, есепті орындайды. Мысалы есепте көбірек және бірге сөздері болатын болса, олар есептің мазмұнын толық түсінбей, қосу арқылы орындайды. Балалар есепке «комплекті» талдау жасауға қиналады. Есепті шығары барысында талдаудың қарапайым «элементтерін» ауыстырады. Бұл сипаттағы есп шығарулар оқытудың алғашқы кезеңдерінде, тіпті қалыпты дамыған балаларда да кездеседі.

Психикалық дамуы тежелген балаларда талдау жасаудың мұндай түрі ұзақ уақыт бойы сақталады. Сондықтан оларға кеңейтілген түрде көмек көрсету, қосымша түсіндіру жұмыстарын жүргізу және көптеген тәжірибелік жұмыстарды орындату қажет.

Жалпы мектептерде математиканы оқытудың әдістерін меңгерген педагогтар ең алғашқы сабақтардан бастап-ақ, әртүрлі заттарды қолдана отырып, көптеген жаттығуларды орындайды. Бұл жаттығулар оқушыларда тәжірибелік жалпылау ұғымдарын қалыптастырып, түрлі типтегі арифметикалық есептерді шешуге дайындайды. Бұл кезең дегі жұмыстар басқа кезеңдермен салыстырғанда маңызды болып келеді және ұзақ уақытты талап етеді.

Балалар арифметикалық есептердің шынайы өмірдегі іс-әрекеттерден аулақ еместігін, керісінше күнделікті өмірмен байланысты екенін түсінуі қажет.

Оқушылар түрлі заттармен ойын және тәжірибелік іс-әрекеттерді орындау барысында олар осы заттардың өзгерісін байқайды және олардың көбеюі немесе азаюы туралы қорытынды жасай алады. («Қорапта жаңғақтар бар еді. Егер мен қораптан бірнеше жаңғақты алатын болсам, олар азаяма немесе олардың саны артама? Ал ендеше мен қорапқа бірнеше жаңғақты салып қойсам, қандай өзгеріс болады?») Бұл жерде балалар кейінгі есептерде кездесетін терминдермен («көп», «барлығы», «бірге», «артты» және т.б.) танысады.

Алғашқы есептер сахналастыру сипатында болады. Мұғалім заттарды көрсетіп, олармен белгілі іс-әрекеттерді орындайды. Мысал келтірейік. Мұғалім үстелдің үстінен дәптерді алып, оқушыларға айтады: «Менің бір қолымда екі дәптер, екінші қолымда бір дәптер. Барлығы қанша дәптер?» Осыған ұқсас тапсырмалар көптеп орындалады. Мұғалім оқушыға үстелен екі көк түсті жалауды алуды ұсынады. Кейін тағыда тура осындай жасыл түсті жалауларды ұсынып, есеп құрастыруды сұрайды.

Балаларға «шарты», «есеп», «сұрақ», «шешуі», «іс-әрекет», «жауабы» сияқты ұғымдарды бірден беру ұсынылмайды. Бұларды оқушылармен жаймен сабақ барысында есте сақтай бастайды. Психикалық дамуы тежелген балалар бұл ұғымдарды жиі шатастырады. Олар ұзақ уақыт бойы бұл сөздерді өз бетінше қолдана алмайды. Кейде бұл жағдай олар сөзді толық түсініп, қолдана алған жағдайға жеткенде де жалғасуы мүмкін.

Оларға сұрақтарға жауап бере отырып орындауы тиіс болған, белгілі және белгісіз сандар бар есептер қиындық туғызуы мүмкін. Тапсырма барысында балалардың есептің шартын (не берілді) және сұрағын (нені білу талап етіледі) түсінуіне назар аудару қажет. Бұл үшін жалпы қолданыстағы әдістемелерді пайдалануға болады: сұрақты басқа шрифтпен белгілеу, астын сызу, сонымен қатар қосымша есептер (осы шартқа сұрақ қою), есепті бөліктерге бөліп оқу (бір оқушы мәселенің шартын, екіншісі – сұрағын, үшіншісі – шешімін, басқасы – есептің жауабын оқиды) және т.б. Психикалық дамуы тежелген балалармен мұндай есептерді бірнеше рет және ұзақ уақыт бойы орындау керектігін есте ұстаған жөн. Мұғалім есептерді және ұғымдарды оқушының толық меңгергеніне көз жеткізбегенше беріп отыруы тиіс. Теріс жағдайда оқушы тапсырманы талдауға дайын болмайды және бұл келесі оқу сабақтары кезінде оларға кері әсерін тигізеді.

Оқытудың бастапқы кезеңінде балалар есепке байланысты заттармен іс-әрекет жасайтын болса, сонда ғана берілген есеп пен оған байланысты іс-әрекеттер туралы белгілі ұғымға ие болатыны белгілі. Бала заттармен әрекеттесуге байланысты тәжірибелік іс-әрекеттерді жинақтаған соң ғана, оларды саналы түрде арифметикалық жоспарға ауыстыруы мүмкін. Сондықтанда, психикалық дамуы тежелген балаларды математика пәніне оқыту барысында дайындық кезеңінде баланың заттық-тәжірибелік іс-әрекетке байланысты тәжірибені жинақтауына мән беріледі.

Оқушылар нақты заттар арқылы тәжірибелік іс-әрекеттер жасаудан кейін біртіндеп суреттермен жұмыс жасау кезеңіне өтеді. Бастапқыда есептерді шығаруға үйрету толығымен көрнекіліктер арқылы жүргізіледі. Әдетте, түрлі жалпақ заттар, картоннан немесе қатты қағаздан қиылған суреттер жинақтамасы қолданылады. Бұлар анық түсті бояулармен боялған жемістер, көкөністер, ойыншықтар, құстар, жануарлар ағаштар, оқу құралдары болуы мүмкін. Бастауыш сынып мұғалімдерінің көпшілігі математика сабағына түрлі суреттерді тұрғызып қоюға арналған, арнайы тесіп қойылған бейнелі суреттерді дайындайды. Мысалы, жылғаның немесе көлшіктің суретін алып, сол суреттің арнайы тесілген жерлеріне балықтарды, қаздарды, үйректерді, бақаларды салып қоюына болады. Мұндай көрнекіліктерді дайындау барысында оқушылардың өзін еңбек сабақтары немесе сабақтан тыс уақытта жұмылдыруға болады.

Бастауыш сыныпта суреттердің, сызбалардың, кестелердің көмегімен есепті қысқаша жазу кеңінен пайдаланылады. Бұл есептің құрылымын, мәлім және беймәлім сандар арасындағы байланысты түсіндіруге көмектеседі. Психикалық дамуы тежелген балалар көбінесе мұндай қысқа жазуларды дұрыс құрастыруды және оларды пайдалануды білмейді. Дайын түрде берілген формальды жазулар, олардың есептің шартын саналы түрде жаңадан құрастыруына мүмкіндік бермейді және оның шешімін шығаруға көмектеспейді.

Мұғалім балаларды есептің шарты бойынша қысқа жазбаларды құрастыруда, алдымен есепті мұқият талдауға үйретуі қажет. Бұл жұмыстар кезеңмен жүзеге асырылады. Алдымен мәтіннің жеке мағыналық бөліктері ажыратылып, маңызды сөздер мен сандар белгілініп алынады. Осыдан кейін есептің қысқа жазбасын жазу жеңіл болады. АПлдымен бұл іс-әрекетті мұғалім орындайды. Балаларды қысқа жазбаларға оқыту барысында заттарға байланысты маңызды сөздерді қысқартып жазу ұсынылмайды. Мысалы: «Б-10

с. С-2 с. Қ-?» сияқты жазбаның орнына, мынандай үлгіде жазу ұсынылады: «Барлығы – 10 дана, Сатылды – 2, Қалды – ?». Бұл баланың есепті дұрыс оқуына және есепті шығаруына көмектеседі. Сонымен қатар, оқушыларға қысқа жазбаларда кездесетін фигуралық жақшалар екі жиынтықтың бірігуін білдіретінін түсіндіру керек. Мұндай жағдайлар барлық есептерде кездеспейтінін айтып өткен жөн. Психикалық дамуы тежелген балалар фигуралық жақшаларды кез-келген есептерде пайдаланады. Олар үшін фигуралық жақшалар кез-келген қысқа жазбалардың соңы екендігін білдіреді (фигуралық жақша қойылды – қысқа жазба орындалды, енді есептің шешіміне кірісуге болады). Сұрау белгісі де қосымша түсіндіруді талап етеді. Мысал келтірейік. Есеп былайша берілген: «Дамир бес гүлдің суретін салды. Ұлдана екі гүлдің суретін салды. Балалар қанша гүлдің суретін салды?» Қысқа жазба құрастырылады:

Дамир – 5 г.

Ұлдана – 4 г.

Мұғалім балаларға сұрақ қояды: «Есептегі 5 саны нені білдіреді?», «Ал 4 саны нені білдіреді?», «Фигуралық жақша нені көрсетіп тұр?», «Сұрау белгісі нені білдіреді?».

Есептің шешімін табуға үйретуде жауаптардың анықтамасына ерекше назар аудару керек. Балалар көбінесе алған жауаптарымен есептің сұрағын байланыстыра алмайды. Оларды осыған оқыту да өте маңызды. Балалар есепті орындап болғаннан кейін, оларға (алғашқы кезеңде) мынандай сұрақтар қойған дұрыс: «Сен не үшін есепті шығарып болдым деп ойлайсың?», «Дәлелде». Балалар жауап беруі тиіс: «Біз есепте сұралып жатқан сандарды табу арқылы есепті шештік». Ары қарай мұғалім сұрақты қайталауды және оған толық жауап беруді сұрайды.

Есепті шешу – тек онғын сұрақтарына жауап беру ғана емес, өзінің ойын және таңдап алған арифметикалық әрекеттердің дұрыстығын дәлелдеу болып табылады. Сондықтанда әр есепті шешу барысында оқушыларға міндетті түрде сұрақ қойған дұрыс: «Есепті шығаруды сен не үшін осы іс-әрекеттерді орындадың?». Әдетте, осы санатқа жататын балалар есепті шығарып болғаннан кейін ғана түсініктеме береді. Оқушылардың есепті алдын ала ойлануы және талқылауы үшін мұғалім үлкен көлемдегі жұмыстарды атқаруы тиіс. Ойлану барысында балалар салыстырады, жалпылайды және ойын тұжырымдайды. Көптеген мұғалімдер осы мақсатты жүзеге асыру үшін беймәлім сандарға байланысты есептерді береді. Бұлардың барлығы психикалық дамуы тежелген балалардың ойлау

іс-әрекетіндегі ең әлсіз буыны – сөзді-логикалық ойлау қабілетінің дамуына мүмкіндік береді.

Айтып өткеніміздей, балалар жанама шартта берілген мәтіндік есептерді шешуде қиындыққа тап болады. Осыған байланысты есептің реттілігін талдауға үйреткен дұрыс. Бұл үшін есепті шешудің барлық кезені жазылған жадынаманы пайдалану ұсынылады:

Есептің шартын мұқият оқып шық.

Тапсырмада не белгілі болып тұр?

Қандай заттар артық?

Қаншаға артық?

Қай заттар кем?

Қаншаға кем?

Нені білу сұралып жатыр?

Біртіндеп талқылау барысы (жадынама да) қысқара бастайды:

Есептің шартын мұқият оқып шық.

Ойлан, қандай заттар артық, қандай заттар кем болып тұр?

Қаншаға?

Нені білу керек?

Жанама түрде берілген есептердегі сандарды анықтауда шарты бойынша құрастырылған қысқа жазбалар көмектеседі:

Шырша ағашы – 15, олар 5-ге артық.

Қайың ағашы - ?

Осындай жаттығуларды жүйелі түрде жүргізу оқушылардың осы түрдегі есептерге талдау жасай алу дағдыларын қалыптастырады және логикалық ойлау қабілетін дамытады.

Математикаға оқытуда ең маңызды тәсілдердің бірі, балалардың өз бетінше арифметикалық есептердің құрастыруы болып табылады. Психикалық дамуы тежелген балалар мұндай тапсырмаларды қалыпты дамыған құрдастарына қарағанда нашар орындайды. Есептердің барлығы бір ғана затқа немесе жағдайға байланысты болып келеді. Олардың пайдаланған заттары да, олар арасындағы сандық байланыстар да берілген есептің мазмұнына сәйкес келмейді.

Арифметикалық есептерді құрастыру алғашқы сабақтардан басталады. Әртүрлі тапсырмаларды ұсынуға болады. Осындай бірнеше тапсырмаларға мысал келтірейік: «Тақтадағы суретке қарап есеп құрастыр», «Суреттер бойынша есеп құрастыр», «Берілген әртүрлі заттардың мөлшері бойынша есеп құрастыр».

Сабақтардың мақсатына және мазмұнына қарай бояулы көрнекілік құралдарын пайдалану қажет. Бұл оқушылардың зейінін және танымдық іс-әрекетін белсендендіреді.

Мұғалім балалардың түрлі пішіндегі нақты заттармен және дидактикалық материалдармен белсенді әрекеттесуіне қамқорлық жасауы керек. Олар сурет салуы, геометриялық пішіндерге байланысты трафареттерді айналдыра қоршауы, бояуы және штрихтауы керек. Мұғалімнің бастамасымен балалардың белсенді әрекет жасауы, олардың таным қабілетінің дамуына, оқу материалдарын жақсы меңгеруіне мүмкіндік береді.

Жеке және фронтальды жұмыстарды жүргізу барысында ауызша және жазбаша жаттығуларды шеберлікпен ауыстырып отыру, оқушылардың қорытынды жасауына және тұжырымдауына көмектеседі. Математика сабағында әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдану, психикалық дамуы тежелген балалардың оқытудағы нәтиженің жоғарылауына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Власова Т. А., Лубовский В. И., Никашина Н. А. Обучение детей с задержкой психического развития/ Пособие для учителей - М.: Просвещение, 1981. – 546 с.

2 Костенкова Ю.А. Особенности усвоения математики учащимися с трудностями в обучении: учебно-методическое пособие. – М.: РУДН, 2008.

3 Дунаева М. Формирование пространственных представлений у детей с задержкой психического развития: методическое пособие. – М.: Советский спорт, 2006.

БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ОҚУҒА ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ДАМУДА САРАЛАП ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ТУРСУНОВ А. А.

тарих пәнінің мұғалімі, № 4 Ертіс ЖОББМ,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Саралап оқыту – бұл білім алушыға білім берудің қолайлы әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, білім беруге бағытталған әрекет. Бұл оқушының қабілетін, бейімділігін, қызығушылығын ескере отырып, жеке басын дамытуда қамтамасыз ететін білім беру тәсілі. Саралап оқыту – оқуды саралаудың және баламен жекелей жұмыс жасаудың тәсілі, оқу материалын игерудің жетістігі, яғни оқушыларға дер кезінде көмек беру, қабылдау деңгейіне қарай тапсырма беру.

Саралап оқыту оқушылардың білімін жан-жақты дамытуды, оларды қызықтыратын ғылым мен техника саласынан білім жетілдіруді, сондай-ақ мамандыққа бейімдеуді көздейді. Мұндай оқыту арнаулы мектепте, сыныпта, сынып ішіндегі топта жүзеге асырылады. Саралап оқыту білім деңгейі әр түрлі оқушыларды топтарға жіктеп, әр топты өз деңгейіне сай оқытып, білімін одан әрі жетілдіру үшін қолданылады. Деңгейлік саралау – оқушылардың бір сыныпта бір бағдарлама және бір оқулықпен оқу материалын түрлі деңгейде меңгеруі. Оқушылардың даму деңгейінің бірыңғай болмауына және қабілеттеріндегі айырмашылықтар мен басқа да себептерге байланысты оқу үздіктері мен үлгермеушілердің пайда болатыны белгілі. Осыған орай, деңгейлеп саралап оқыту технологиясы әр оқушының қабілетіне, мүмкіндігіне, деңгейіне қарай оқытуды көздейді. Саралап оқытудың тиімділігі оның формаларының жаңа типологиясын жүзеге асырумен байланысты:

- Оқушылардың ерекшелігінің типологиясы негізінде тұрақты сынып немесе топ құру;
- Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, жан-жақты дайындықты жүзеге асыру.

Барлық оқушылардың оқуға қабілеттілігінің дамуы мен дайындық деңгейі бірдей болмаған жағдайда саралап оқыту технологиясы қолданылады. Сыныпты топқа бөлу бір-бірінің жұмысын өзара тексеруде және ұйымдастыруда көмектеседі. Сабақта сұрау топ бойынша жүргізілетіндіктен, тапсырманы орындауда өзара жауапкершіліктері жоғарылайды, тобына байланысты әрбір оқушының мүмкіндігін ескере отырып жеке тапсырмалар беріледі. Осыдан саралап оқыту үлгерімі қабілеті төмен оқушыларды жаңа материалды қабылдауға, дайындауға, білімділігі кемшіліктерді уақытында жоюға, күшті танымдық мүмкіндіктерін кең қолдануға, біртіндеп пәнге деген қызығушылығын көтермелеуге мүмкіндік туғызады [1, 32 б].

Саралап оқыту үдерісі – оқушылардың оқуға қабілетінің, бейімділігінің, қажеттілігінің, психологиялық-педагогикалық диагностиканың нәтижесінде, оқу әрекетін ұйымдастыруда әр түрлі формалар мен тәсілдерді кең түрде қолдану. Әр мектепте оқу іс-әрекетін саралап ұйымдастырудың негізгі міндеті жекелік, даралық қасиетін ашу, оған өмірлік жағдайларды таңдауға, іріктеуге, байқауға, төтеп беруге көмектесу. Саралап оқыту әрбір оқушының қабілеті мен талабын дамыту және арттыруға саяды. Осы негізде ауылдық және қалалық мектептерінің жалпы білім беру

деңгейі барлығы үшін бірдей болу керек. Саралап оқыту шартына байланысты оқушының дербестігін дамытуда сабақ мақсаты тұлғаның өзіндік ерекшелігін ескере отырып, білімін, іскерлігін, дағдысын қалыптастыру болып табылады [1, 42 б.].

Оқыту үдерісінің барлық кезеңдерінде оқушыларға «бірдей талаптарды» олардың ерекшеліктерін, жеке психологиялық дамуын ескермей жүзеге асыру, оқушылардың ерекшеліктерін, жеке психологиялық дамуын ескермей жүзеге асыру, оқушылардың нормалды оқуына бөгет жасайды, оқуға деген қызығушылықтарын жоғалтады. Оқу қызметін саралап ұйымдастыру, бір жағынан оқушылардың ақыл-ойының даму деңгейін, психологиялық ерекшеліктерін, абстрактілі-логикалық ойлауын ескереді. Екінші жағынан тұлғаның жеке мұқтажының, нақты білім беру аймағында оның қызығушылығы мен мүмкіндігін назарға алу.

Саралап оқытуды ұйымдастырудың негізі – барлық мектеп оқушыларының оқу іс-әрекеттеріне әсер ететін және оқу нәтижесінде тәуелді психологиялық ерекшеліктерін ескеру. Саралау мүмкіндігі оқушылардың әрекет қабілетінің болуымен анықталса, қажеттілігі-қабілетін арттыру үшін тиімді жағдайлар міндетімен белгіленеді. Жас ұрпақтың ой-өрісін жоғарылату, тілдік, шығармашылық, әлеуметтік, таным және денсаулық дағдыларын арттыру, рухани байлығын, тапқырлық тапсырмаларды шешу теориясының негізгі түсініктерімен таныстыру, проблемалық жағдайдан шығу жолын іздеуде алған білімдерін қолдануға үйрету, әрбір мұғалімнің міндеті. Жаңартылған мазмұн жағдайында оқытуды саралаудың маңыздылығы артуда. Ішкі саралау кезінде оқушылар топқа бөлінбейді, оқу үрдісінде мұғалімдер оқушылардың ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық қолдау көрсетеді. Сыртқы саралау кезінде білім алушылар үшін факультатив және бейіндік пәндер бойынша қосымша сабақтар ұйымдастырылып, оқушылар белгілі бір критерийлерге сай бөлінеді. Сыртқы саралау барысында белгілі бір мақсатқа сай түзету, жетілдіру, педагогикалық қолдау көрсету шаралары, оның ішінде дарынды балалармен жұмыс, қосымша шығармашылық тапсырмалар арқылы дамыту, мамандықты игеру жұмыстары жүзеге асырылады. Сонымен қатар саралап оқыту оқушылардың сабақ өткеннен кейін де сол тапсырмаларда жіберген қателіктеріне, тапсырмаларын орындауда қолданған тәсілдеріне анализ жасап, қателіктері мен кемшіліктерін орындауда қолданған тәсілдеріне анализ жасап, қателіктері мен кемшіліктерін анықтай білуге мүмкіндік береді. Яғни саралап оқыту оқушының өз

кабілетіне, болашағына сенуіне, оқушының ынталандыруға, оқушы мен оқытушының ынтымақтастық қарым-қатынас достығына, оқушының өз білімін өзі бағалай білуіне, баға әділдігіне, білім көрсетудің әділ сайысына мүмкіндік береді.

Мұғалім сабақ жоспарлауда саралап оқытудың тәсілдерін қолдана отырып құрастырғаны жөн. Мұғалімнің қазметі оның білімі мен шеберлігіне, жоспарлаған сабақта қолданатын әдіс-тәсілдерді мақсатты, ұтырымды қолдана білуіне байланысты. Мұғалім оқушының жұмысын бақылап қана қоймай, оқушымен жеке жұмыстар жүргізеді. Әр баланың ерекшелігіне, қажеттілігіне қарай әдістемені қолдана білуіміз керек. Саралап оқыту барысында барлық оқушылар қол жеткізетін, нақты өлшенетін нәтижеге қол жеткіземіз. Саралап оқыту – баланың қабылдауын, қабілетіне, психофизиологиялық даму ерекшелігіне қарай қолданылатын тәсіл. Саралап оқытуды жоспарлау – оқу үдерісінде әр түрлі топтарда бейімдеу үшін мүмкіндік беретін дидактикалық жүйенің бір бөлігі. Саралап оқытудың алғашқы формасы дарындылық бойынша қабілетті балаларды жекелеп оқыту болып табылады. Оқыту мен оқуда оқушылар қажеттілігіне негізделген барлық оқушыларды қамтамасыз етуді көздейтін бірегей әдіс ретінде қолданылып келеді. Саралау тапсырмалары белгілі бір шарттар сақталғанда жүзеге асады:

- дағдылар қалыптасуы және жетілдірілген оқу жоспарының функционалды деңгейдегі диагностикалық бақылауы болған кезде;
- зерттеу нәтижелерін қолдана отырып, оқушылар топтарын құрған кезде;
- жетілдірілген оқытудың нәтижесін бағалау кезінде. Сабақ жоспарын әзірлеу кезінде сыныптағы барлық оқушылардың қабілетін, қажеттіліктерін, мүмкіндіктерін ескеруге, сондай-ақ өткізілетін тақырыптың құрылымы мен жүйесін, мазмұнын сақтай отырып, төмендегідей қағидалар басшылыққа алынады.
- күрделендіру қағидасы (сыни тұрғыдан ойлау қабілетін арттырады);
- тереңдету қағидасы (зерттеу дағдыларын жетілдіреді);
- тегеурін қағидасы (ашық тапсырмаларды шешу дағдыларын дамытады);
- креативтілік қағидасы (шығармашылық дағдыларын дамытуға мүмкіндік туғызады);
- жеделдету қағидасы (оқу бағдарламасын тиімді оқыту әдістері арқылы жылдам меңгерту). Саралаудың педагогикалық

және психологиялық тұрғыдағы негіздерін ескерсек, оқуды саралаудың қазіргі таңдағы білім беру саласына қосар үлесі зор. Білім берудегі саралау мақсаттары «оқушы – мұғалім» жүйесінде субъективті қарым-қатынастарға ауысу үшін қолайлы жағдайлар жасау, бір-бірінің даму жағдайы мен даму құралы болған кезде психологиялық тұрғыда жүзеге асады [2, 65 б.]. Ал әлеуметтік тұрғыда қоғамның шығармашылық, интеллектуалды, кәсіби қалыптастыруға, мүмкіндіктерді барынша пайдалануға ұмтылу жағдайында қалыптасады. Сонымен қатар, білім берудің сыртқы және ішкі дифференциясына негізделген жаңа әдіснамалық жүйені құру арқылы оқушылардың өзекті мәселелерін шешу барысында әдістемелік тұрғыда мақсатқа қол жеткіземіз.

Дидактикалық тұрғыда оқушылардың жеке қабілеттеріне сәйкес ұйымдастырылған әдістердің, формалардың және құралдардың жиынтығын іске асыру арқылы әр оқушының мүмкіндіктерін дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасауда нәтижесі айқындалады. Тарих пәнін оқытуда саралау тәсілін қолданып түрлі жетістіктерге қол жеткізуге болады. Дағдыларды жетілдіруде, мәтіндермен бірнеше жұмыс түрлерін ұйымдастыру кезінде саралау тәсілінің маңызы зор. ДЖИГСО әдісі негізінде ресурстарды, ақпарат материалдарын пайдалануда топтық жұмыс жасап (оқушы деңгейін анықтап алып), тапсырмаларды күрделендіріп беруге мүмкіндік туғызады. Шығармашылықпен айналысатын оқушыларды анықтау үшін сабақ барысында оқушының жас ерекшелігіне қарай белгілі бір тақырып беріп, жеке жұмыстар жүргізуге болады. Кей жағдайда презентация дайындауды да тапсырма етіп беріп, зерттеу жұмыстарын іске асыруға да болады. Қабілеті жоғары оқушылар өз бетінше ізденуге, жоба құрастыруға машықтанады.

Жаңадан жаңаны табу және басқа пәндермен байланыс орнату, ғылыми терминдерді қолдану, тақырып деңгейінен тыс жұмыстар жүргізу – оқушының сыни тұрғыдан ойлау қабілеті мен зейінін толықтыра түседі. Оқушы өз бетінше жұмыс жасауға бейімделеді. Қазіргі таңда, мұғалім сабақты жоспарлау кезінде саралау жұмысының жалпы ортақ қабылданған тәсілдерін қарастырған жөн:

- тапсырма (білім деңгейі әр түрлі оқушыларға арналған тапсырмалар);
- дереккөздер (ауқымы талқылануға негіз болатын мәтіндер);
- қарқын (оқушы деңгейіне қарай қолданылатын тәсіл);
- жіктеу (топқа бөлу) - диалог және қолдау көрсету (ынталандыру, мадақтау);

- қорытынды (анализ) - бағалау (оқушы қажеттілігіне қарай колданылатын тәсіл).

Психолог Н.А.Менчинская: «Оқыту тиімділігі оның мазмұны мен әдістеріне ғана тәуелді емес, сонымен қатар, оқушылар тұлғасының жеке басы ерекшеліктеріне байланысты» - деген. Олай болса, саралап оқытудың тәрбиелік мәні жағын қарастырап болсақ, оқушының ойлау қабілетін арттырып қана қоймай, сыныптағы ынтымақтастыққа әсер етіп, оқушы бойындағы жанашырлық сезімдерін қалыптастырады [3, 78 б.].

Кәсіби даму мақсатыма жету үшін саралау үрдісі септігін тигізетінің байқадым. Оқу материалын меңгеруді ұйымдастыру кезінде тақырыптың оқу бағдарламасының өзге тақырыптары және тарауларымен өзара байланысын сәтті жүргіздім.

Сабақ мақсатын жүзеге асыру барысында бағалау үрдісіне аса назар аудардым. Сабақ барысында өзін-өзі бағалау, бірін-бірі бағалау және мұғалім тарапынан бағалау түрлерін жүргіздім. Сабақ барысында бағалаудың бірнеше түрлері жүргізілген кезде оқушылардың сабаққа қызығушылығы арта түсетінін және де оқушының тапсырмаларға деген зейіндерінің арта түсетінін байқадым. Осы сабақтағы бірінші тапсырма жеке жұмысқа бағытталды. Тиісінше бұл тұста бірін-бірі бағалауы жүзеге асты. Бұл бағалау түрі бірінші тілді сынаптарда жүргізген тиімді екенін анықтадым. Себебі оқушылар саны көп болғандықтан мұғалім тарапынан бағалау жүргізу тиімсіз болып саналады. Бірін-бірі бағалау үрдісі осы тапсырмада тиімді жүргізілді.

Оқушылар бірін-бірі бағалау кезінде объективті болды. Оқушылар дескрипторлар негізінде бірін-бірі әділ бағалады. Оқушылардың бірін-бірі бағалауы алдын ала жасалған дұрыс жауаптар негізінде жүзеге асырған болатынмын. Бірін-бірі бағалау кезінде оқушылар дескрипторларды нақты ұстанып, сапалы дәлелдерді келтіретінін байқадым. Сабақ барысында жүзеге асырылған бағалаудың келесі түрі оқушылардың өзін-өзі бағалауы болды. Бағалаудың бұл түрі жұптық жұмыс барысында орын алды. Жұптардың жауаптары тыңдалғаннан кейін алдын ала жасалған дұрыс жауаптар арқылы жұптардың өз жауаптарын бағалауға мүмкіндік бердім. Алайда жекелеген оқушылардың ауызша бағалауына мүмкіндік бермедім. Алдағы уақытта бағалау үрдісін жекелеген оқушыларға өз жұмыс нәтижесі бойынша кері байлынысты ауызша жеткізуіне уақыт бөлемін. Топтық жұмыс барысында бағалаудың бірнеше түрі жүргізілген болатын. Бірінші

кезеңде топ көшбасшылары өзінің топ ішіндегі жұмысты бағалады, екінші кезеңде топтар бірін-бірі бағалаған болатын болса, үшінші кезеңде мұғалім тарапынан бағалауды жүзеге асырдым. Мен топ басшыларының жалпы жұмысын бағаладым. Келтірілген жауаптарына қазіргі таңдағы білім жүйесінің өзгерісіне қосымша тоқталдым. Сабақ соңында бағалау критерийлеріне қайта тоқталып, оқушылар жұмыс парағында сабақ барысында орындай алған және орындай алмаған тұстарын бағалау критерийлері бойынша талдады. Нәтижесінде оқушылардан сабақ барысына кері байланысты жазбаша орындауын қадағалап, жекелеген оқушылардан кері байланысты ауызша жүргізуін сұрадым. Жалпы сабақта жүргізілген бағалау стратегиялары тиімді өтті деп санаймын. Алдағы болатын сабақтарда жоғары қабілеті оқушыларға сабақ мақсатына сай бағалау критерийлерін өздеріне болжауға мүмкіндік беремін. Сонымен қатар өзара бағалау жүргізу кезінде, бір-біріне ауызша комментарий арқылы жүргізілуін қамтамасыз етемін.

Сабақ барысында сәтті орын алған тұстарды атам өтуіме болады. Сабақты жоспарлау барысында уақыттың үнемді жоспарлануы, сабақтың өткізу түрінің алуан-түрлілігін атап өткім келеді. Сабақ кезеңдері бір-бірімен байланысты және логикалық түрде жүйеліктің сақталуын атап өткім келеді. Сабақ тақырыбының оқу бағдарламасының өзге тақырыптары және тарауларымен өзара байланысы жүрді. Мұғалім талаптарына сәйкес осы сабақты жүзеге асыру барысында оқушылардың 9 сыныпта алған білімдері мен, 10 сыныптың алдыңғы өткен тарауымен өзара байланыс орнаттым. Оқыту үрдісі кезінде оқушылар сабақ мақсатын аша білді. Осы тұста алдағы уақытта оқушыларға бағалау критерийлерін өздері анықтауға мүмкіндік беремін. Себебі бұл жекелеген оқушылардың сабақтың фокусын анықтауға септігін тигізеді.

Алдағы уақытта оқушылардан кері байланысты ауызша жүргізуге назар аударамын. Екінші тілді сыныптарда бағалау үрдісі бойынша алдын-ала белгіленген бағалау үлгісін ұсынамын. Бұл оқушылардың бір-бірін нақты бағалауға көмектеседі. Сабақ түрі жеке жұмыстан жұптық жұмысқа, жұптық жұмыстан топтық жұмысқа бірізділікпен өтті. Бірақ та, оқыту үрдісі кезінде жұптық жұмыс түрінің өткізілуін өзгертуге болатының түсіндім. Себебі топтық жұмыс кезінде топ көшбасшылары топ ішін жұпқа бөлген болатын. Жұптық жұмысты саралау үрдісі ретінде ауызша өткізуге болатынын түсіндім. Жоғары деңгей оқушылары ауызша жауап беру арқылы төмен деңгейдегі оқушыларға нақты себептерін

анықтауға септігін тигізеді. Бұл аталған себептер оқушыларға ПТМС формуласын орындауға көмектеседі. Тиісінше бұл ПТМС формуласы оқушылардың жоғары деңгей дағдыларын жетілдіріп академиялық тілдің дамуына әсер етеді. Демек ПТМС формуласын жетік меңгерген оқушы сыртқы жиынтық бағалау кезінде жақсы көрсеткішке ие болады [4, 28 б.].

Кәсіби даму мақсатын жетілдіру үшін саралау үрдісіне назар аударамын. Себебі сабақ барысында саралау үрдісі тек жоғары деңгей оқушыларына бағытталған болатын. Болашақта кәсіби даму мақсатын дескрипторларды саралау арқылы жүзеге асырамын. Сараланған дескрипторлар төмен деңгейдегі оқушының талдау, сыни тұрғыдан ойлау, зерттеу дағдыларының дамуына әсер етеді. Осы тұста кәсіби дамыту мақсатын әрі қарай жетілдіремін.

Қорыта айтқанда, мақсат нәтижеге жеткізеді, нәтижеден жетістік туындайды. Жетістікке жеткен оқушының алар асуы мен шығар шыңы көп.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық. I деңгей 2012 ж., – 95 б.

2 А. Құсайынов. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. Алматы, 2013 ж. – 232 б.

3 Концепция дифференциации обучения в средней общеобразовательной школе / Под ред. В. М. Монахова, В.А. Орловой. – М.1990. – 195 с.

4 Түрлі деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру. Астана, НЗМ. 2016. – 40 б.

СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В СИТУАЦИЯХ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

ФЕДОТОВА М. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Концепция справления личности с сложными ситуациями в жизни (копинг) была создана в психологии во второй половине XX века. Термин был предложен американским психологом Абрахамом Маслоу [1].

Под «Копингом» (от англ. to cope – справиться, совладать) понимаются непрерывно меняющиеся попытки личности

адаптироваться к специфическим внешним и/или внутренним требованиям, которые оцениваются как стимулирующие или превышающие возможности человека справиться с ними.

Стремительное усложнение процессов, происходящих в современном обществе, нестабильность и непредсказуемость социальной ситуации приводят к увеличению количества напряженных ситуаций во множестве сфер человеческой жизни.

Одним из ключевых способов преодоления трудных жизненных ситуаций является справляющее поведение личности. Оно представляет собой набор действий, включающих поведенческие, когнитивные и эмоциональные аспекты, которые человек предпринимает для преодоления трудностей и адаптации к новым обстоятельствам [2].

Согласно В.С. Мерлину, возникновение эмоциональной нестабильности обусловлено субъективной неразрешимостью ситуации, которая является результатом соответствующей оценки и интерпретации человеком [3].

Эмоциональная стабильность, преобладание позитивно окрашенных эмоций, включенность и сбалансированность саморегуляции, а также высокий уровень самоконтроля тесно связаны с определенным типом межличностного взаимодействия и стратегией. Эмоции выступают в качестве индикатора трудности и значимости ситуации для личности, они являются фактором, влияющим на изменение поведения в данной ситуации [4].

Таким образом, личность реагирует на ситуацию в зависимости от того, как она ее воспринимает и оценивает ее значение.

Провоцирующими факторами эмоциональной нестабильности являются: сильный стресс, влекущий за собой эмоциональное потрясение; внешняя угроза или психологическое давление, вызывающие страх и потерю внутреннего самоконтроля (паника, ступор); высокая чувствительность индивида при низком уровне внутреннего самоконтроля, приводящая к агрессии или истерике; а также психофизиологическая незрелость личности, проявляющаяся, например, в ситуации бурного выражения радости или восторга [5].

Для ситуации эмоциональной нестабильности характерно описание «внутренней борьбы», стремления к стабилизации эмоционального статуса.

При деструктивном коммуникативном взаимодействии, в ситуации конфронтации, после успешной попытки индивида взять под контроль эмоцию страха, гнева или стыда и вернуться к стабильному

эмоциональному состоянию, как правило, появляется чувство уверенности. Если попытка оказывается неуспешной, то в состоянии острой эмоциональной нестабильности у говорящего субъекта может возникнуть чувство самоуверенности, агрессивность и, как следствие, категоричное речевое, а зачастую и неречевое поведение – вплоть до физического воздействия на коммуникативного партнера.

Различают основные признаки эмоциональной нестабильности, в зависимости от их воздействия на психические функции [6].

Рисунок 1 – Признаки эмоциональной нестабильности

Изменчивость настроения – характеризуется резкими и непредсказуемыми изменениями эмоционального состояния, включающими эпизоды интенсивной радости, грусти, раздражительности или апатии, которые могут происходить в течение короткого временного периода без явной причины.

Трудности с регуляцией эмоций – отражаются в затруднениях с контролем и управлением эмоциональными реакциями. Это может включать в себя неспособность подавлять интенсивные эмоции, неадекватные реакции на стрессовые ситуации или трудности в выражении своих эмоций адекватным образом.

Неустойчивость в отношениях – представляет собой нестабильные и интенсивные отношения с другими людьми, характеризующиеся частыми конфликтами, изменениями в уровне близости и частыми сменами настроения в рамках взаимодействий.

Саморазрушительное поведение – включает в себя тенденцию к самоповреждениям, злоупотреблению алкоголем или наркотиками,

а также другим формам поведения, которые могут принести вред здоровью или безопасности.

Сегодня совладающее поведение реализуется посредством применения различных копинг-стратегий на основе ресурсов личности и среды

В научных исследованиях выделяют следующие стратегии регуляции эмоциональной нестабильности [7], представлены на рисунке 2.

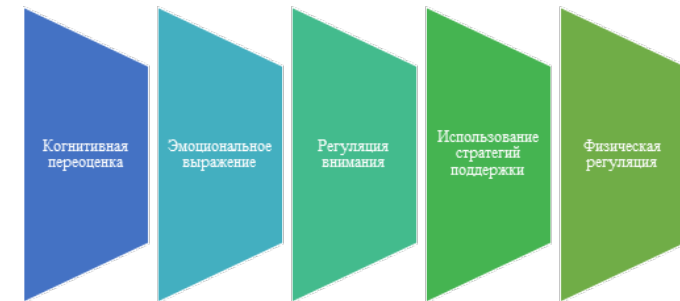

Рисунок 2 – Стратегии регуляции эмоциональной нестабильности

1 Когнитивная переоценка. Данная стратегия включает в себя переосмысление ситуаций или событий с целью изменения своего эмоционального ответа на них.

2 Эмоциональное выражение. Стратегия подразумевает открытое выражение своих эмоций, посредством разговора с другим человеком, письменное изложение или другие формы экспрессии.

3 Регуляция внимания. Подход предполагает сосредоточение внимания на других объектах или деятельности для отвлечения от эмоционального дискомфорта.

4 Использование стратегий поддержки. Данный подход включает в себя обращение за поддержкой к другим людям, как близким, так и специалистам для получения эмоциональной поддержки и советов.

5 Физическая регуляция. Метод предполагает использование физических техник, таких как глубокое дыхание, расслабляющие упражнения или медитация, для уменьшения физиологической активации, связанной с эмоциональным стрессом.

Анализируя представленные подходы к управлению эмоциональной нестабильностью, можно сделать вывод о значимости осознания и применения методов для обеспечения

психологического благополучия. Когнитивная переоценка, выражение эмоций, контроль внимания и использование стратегий поддержки являются основными инструментами, способствующими регулированию эмоциональных реакций и повышению адаптации к различным ситуациям.

Следует отметить, что эмоциональная нестабильность, проявляющаяся в резких колебаниях эмоционального состояния и временных эпизодах аффекта или истерии, указывает на необходимость дополнительной работы по саморегуляции и поиску эффективных стратегий управления эмоциями. Развитие и использование таких стратегий играют ключевую роль в смягчении отрицательных последствий эмоциональной нестабильности и повышении качества жизни.

Таким образом, эмоциональная нестабильность, являясь одним из основных факторов в структуре психологического состояния, оказывает влияние на многие аспекты эмоциональной сферы человека.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Маслоу А.Г. (1908-1970). Мотивация и личность [Текст] / Абрахам Маслоу [пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина]. - 3-е изд. - Москва [и др.]. Питер, 2013. – 351 с.
- 2 Гришина Н.В. Психологические детерминанты конфликтности // Социально-психологические проблемы подростков / Под ред. Е.В. Шороховой. – М., 2009. – С. 117-130.
- 3 Мерлин В.С. Психология индивидуальности: избранные психологические труды/ В.С. Мерлин; под ред. Е.А. Климова. – 2-е изд., стер. - Москва: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2009. – 542 с.
- 4 Донцов А.И., Полозова Т.А. Проблема конфликта в западной социальной психологии // Конфликтология: Хрестоматия. Сост. Н.И. Леонов. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «Модэк», 2003 – С. 91-97.
- 5 Небылицын В. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1990.
- 6 Дьяченко М. Развитие у воинов волевых качеств. // Коммунист вооруженных сил. – 1961, №2.
- 7 Крайг Г. Психология развития. - СПб.: Питер, 2007. – 987 с.

ТЕАТРАЛИЗОВАННАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ КОММУНИКАЦИИ

ШАКАТОВА Д. Т.

учитель-логопед, Специальный детский сад №13, г. Экибастуз

Родной язык играет уникальную роль в становлении личности человека. Язык и речь традиционно рассматривались в психологии, философии и педагогике как узел, в котором сходятся различные линии психического развития: мышление, воображение, память, эмоции. Являясь важнейшим средством человеческого общения, познания действительности, язык служит основным каналом приобщения человека к ценностям духовной культуры, а также необходимым условием воспитания и обучения. Развитие устной монологической речи в дошкольном детстве закладывает основы успешного обучения в школе.

Дошкольный возраст – это период активного усвоения ребенком разговорного языка, становления и развития всех сторон речи: фонетической, лексической, грамматической. Полноценное владение родным языком в дошкольном детстве является необходимым условием решения задач умственного, эстетического и нравственного воспитания детей в максимально сенситивный период развития. Чем раньше будет начато обучение родному языку, тем свободнее ребенок будет им пользоваться в дальнейшем.

Основные задачи обучения родному языку, общепринятые в дошкольной педагогике, воспитание звуковой культуры речи, обогащение и активизация словаря, формирование грамматического строя речи, обучение связной речи – решаются на протяжении всего дошкольного детства, однако на каждом возрастном этапе содержание речевой работы постепенно усложняется, меняются и методы обучения. У каждой из перечисленных задач есть целый круг проблем, который необходимо решать параллельно и своевременно.

В дошкольном детстве ребенок овладевает, прежде всего - диалогической речью. Она имеет свои специфические особенности, проявляющиеся в использовании языковых средств, допустимых в разговорной речи, но неприемлемых в построении монолога, который строится по законам литературного языка. Только специальное речевое воспитание подводит ребенка к овладению связной речью, которая представляет собой развернутое высказывание, состоящее из нескольких или многих предложений, разделенных по функционально-смысловому типу на описание, повествование,

рассуждение. Формирование связности речи, развитие умения содержательно и логично строить высказывание являются одной из главных задач речевого воспитания дошкольников.

Развитие связной речи ребенка происходит в тесной взаимосвязи с освоением фонетической стороны, словарного состава, грамматического строя языка. Важной составной частью обще речевой работы является развитие образной речи. Воспитание интереса к художественному слову, умения использовать средства художественной выразительности в самостоятельном высказывании приводит к развитию у ребенка поэтического слуха, и на этой основе развивается его способность к словесному творчеству.

Речевое воспитание рассматривается как взаимодействие педагога и ребенка, овладевающего родным языком. Эта проблема тесно связана с обучением родному языку, т. е. педагогическим процессом, в ходе которого осуществляется формирование у ребенка речевых умений и навыков, и на этой основе происходит развитие его речи: понимание смысла слова и обогащение словаря, усвоение системы языковых понятий и закономерностей в области морфологии, словообразования, синтаксиса, овладение звуковой культурой речи, формирование связной речи.

Обучение языку мы рассматриваем не только в лингвистической сфере (как овладение ребенком языковыми навыками – фонетическими, лексическими, грамматическими), но и в сфере общения детей со сверстниками и взрослыми (как овладение коммуникативными умениями). Отсюда важнейшей задачей становится формирование культуры не только речи, но и общения.

Общение – важнейшая часть жизни в социуме. Общительные и дружелюбные люди добиваются больших успехов в карьере, дружбе и личных отношениях. Навыки коммуникабельности начинают формироваться у ребёнка с раннего детства.

Коммуникативные навыки – это способность человека качественно взаимодействовать с окружающими людьми, доступно выражать свои мысли и правильно её передавать.

В настоящее время коммуникативное развитие дошкольника вызывает тревогу. Ни для кого не секрет, что телевизор и компьютер, компьютерные игры стали заменять и детям, и взрослым общение и игровую деятельность. Общение и только живое человеческое общение обогащает жизнь детей.

У многих детей нарушена коммуникативная функция речи. У таких детей наблюдается неустойчивое внимание, плохая память,

быстрая утомляемость, недостаточное развитие познавательной деятельности, плохой словарь, нарушение грамматического строя речи, незрелая эмоционально-волевая сфера. У дошкольников наблюдаются тормозные процессы и они могут проявить робость, скованность. Дети начинают относиться критично к своим дефектам. Дошкольники не всегда могут правильно сформулировать свою мысль, правильно ответить на вопросы, не могут правильно задать вопрос, затрудняются в установлении контакта как со взрослыми, так и сверстниками, не могут вести сдержанно разговор с друзьями, вступают в конфликты и затрудняются разрешить его мирным путём и в вежливой форме.

Умение общаться это важнейшее условие успешного социального, интеллектуального развития ребёнка. Учитывая, что игра в дошкольном возрасте является ведущим видом деятельности, она и явилась одним из наиболее эффективных и доступных способов формирования коммуникативных способностей дошкольников. Театрализованная игра является средством развития общения детей дошкольного возраста. Она является хорошей возможностью раскрытия творческого потенциала ребёнка, воспитания творческой направленности личности. Дети учатся замечать в окружающем мире интересные идеи, воплощают их, создают свой художественный образ персонажа, у детей развивается творческое воображение, ассоциативное мышление, умение видеть необычные моменты в обыденном.

Театрализованная деятельность направлена на целостное воздействие на личность ребёнка, его раскрепощение, вовлечение в действие, активизируя при этом все имеющиеся у него возможности; на самостоятельное творчество; развитие всех ведущих психических процессов; способствует самопознанию, самовыражению личности при достаточно высокой степени свободы; создаёт условия для социализации ребёнка, усиливает его адаптационные способности, корректирует коммуникативные отклонения; помогает осознанию чувства удовлетворения, радости, значимости, возникающих в результате выявления скрытых талантов и потенциалов.

Театральная деятельность выполняет одновременно познавательную, воспитательную и развивающую функцию.

Участвуя в театрализованной игровой деятельности, дети познают мир, становятся участниками событий из жизни мира природы и людей. Все театрализованные игры строятся на материале сказок и играя, дети учатся связно рассказывать, чувствовать,

передают интонацию, активно пользуются движениями, мимикой и жестами. Творческие и театрализованные игры для детей дошкольников, сохраняет свое значение и роль как необходимое условие всестороннего развития их личности.

Хорошая речь – важнейшее условие всестороннего полноценного развития детей. Чем богаче и правильнее речь ребенка, тем легче ему высказывать свои мысли, тем шире его возможности в познании окружающей действительности, содержательнее и полноценнее отношения со сверстниками и взрослыми, тем активнее осуществляется его психическое развитие. Развитие коммуникативных способностей могут осуществляться по многим направлениям. Одним из них и является театрализованная игра.

Театрализованная игра – это творческая игра. Она представляет собой разыгрывание литературных произведений (сказок, рассказов, инсценировок). Герои литературных произведений становятся действующими лицами, а их приключения, события жизни, изменённые детской фантазией – сюжетом игры.

Театрализованные игры обогащают речь, поэтические образы начинают входить в активный словарь ребенка, становятся достоянием детской речи.

Педагогическая ценность театрализованной деятельности заключается в том, что театрализованные игры оказывают большое влияние на совершенствование речи, развития речевой коммуникации:

- Стимулируют активный словарь;
- Помогают усвоению родного языка, его выразительных средств;
- Совершенствуют артикуляционный аппарат;
- Формируют диалогическую и монологическую речь;
- Развивают такие психические процессы, как память, воображение, мышление;
- Способствуют развитию элементов речевого общения: мимики, жестов, пантомимики, интонации и модуляции голоса;
- Развивают мелкую моторику рук (управление различными куклами-пальчиковыми, би-ба-бо);
- Позволяют формировать опыт социального поведения, формируют чувство партнерства, умение работать в коллективе;
- Развивают эмоциональную сферу, чуткость, внимание, сопереживание, отзывчивость к действиям людей в реальной жизни.

Так же формируется грамматический строй речи, прежде всего, понимание роли синтаксиса в построении текста, т. е. обучение детей умению строить предложения - простые, распространенные, сложные, а также умению правильно согласовывать и изменять слова в предложениях разного типа. Формирование языковых обобщений является той основой, на которой сознательно выстраивается связное высказывание.

Развивается звуковая сторона речи особое внимание обращается на обучение владению такими характеристиками, как темп, сила голоса, дикция, плавность, а также интонация при высказывании.

Содержание театрализованных игр строится на детских песенках и потешках, кумулятивных сказках, авторских сказках, сказках-импровизациях, сюжет которых отражает простейшие ситуации, что предполагает развитие умения говорить от имени персонажа театрализованной игры, пантомимических умений, умения выбирать с помощью взрослого сюжеты, распределять роли, навыков эмоционального общения детей друг с другом и со взрослыми, формирование неречевых и речевых средств общения, формирование умения выражать свои чувства и настроения в соответствии с заданной сюжетом сказки ситуации. Театрализованная игра может проводиться и на основе проигрывания ситуации, создаваемой взрослыми совместно с детьми и разыгрываемой без предварительного ознакомления детей с потешкой, песенкой, сказкой.

Для формирования коммуникативной речи и развития эмоциональной окраски речи выделяется специальный сектор с применением пальчикового театра, перчаточных кукол, ширмы для кукольного театра, где разыгрываются с детьми небольшие сюжеты речевого общения: вопросы - ответы, краткие монологи, диалоги на разные темы, выступления и заучивание речёвок, пословиц и поговорок.

Театрализованная игра является сильнейшим стимулом для проявления детской самостоятельности в интересах развития речи детей. В ходе творческих и театрализованных игр у дошкольников, значительно обогащается словарь детей, происходит развитие грамматического строя речи, обозначившие существенные в сюжете предметы, действия, способы, результаты и отношения очень быстро усваиваются детьми и включаются в их активный словарь в устойчивом значении.

Одним из самых существенных результатов можно считать изменение характера речевого сопровождения игровых действий и общения игры со сверстниками. Дети констатируют и фиксируют действия кукольных персонажей, свои собственные действия и действия сверстников. В активном речевом общении детей, которое проявляется, благодаря правильному руководству педагога играми дошкольников с глубоким речевым недоразвитием, дети по собственной инициативе уславливаются о ролях, игровом значении предметов, просят сверстников дать нужный ему предмет, оценивают действия партнёра по игре, относительно их соответствия характеру роли.

В процессе работы по формированию речи происходят положительные изменения в области развития речи, появляется стойкий интерес к игре, стремление совместной и коллективной игровой деятельности.

Систематическая работа по развитию коммуникативных навыков через театрализованные игры способствуют улучшению социального статуса ребёнка. От того, как сформированы навыки общения, умения управлять своими эмоциями во многом зависит характер будущих отношений дошкольников в социуме. Поможет детям в будущем безболезненно адаптироваться в новых для них условиях школьной жизни.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жулина Е.В. Значение театрализованной деятельности и среды в психическом развитии дошкольников с недостатками речи // Логопед. - 2008.
- 2 Петрова Т.И., Сергеева Е.Л., Петрова Е.С. Театрализованные игры в детском саду. - М., 2000.
- 3 Дронова Т.Н. Играем в театр. Театрализованная деятельность детей 4-6 лет. М.: Просвещение, 2005.
- 4 Касаткина Е. И. Игра в жизни дошкольника. М.: Дрофа, 2010.

Мазмұны

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары Гуманитарные и социальные науки

Секция 35

Психология ғылымының даму мәселелері Проблемы развития психологической науки

Абдрахманов Е. С. Понятие и сущность проблемы психологии суицида у военнослужащих	3
Абдрахманов Е. С. Процесс формирования антисуицидального поведения военнослужащих в учебно-тренировочных центрах	7
Алиханова Т. М., Сабилова Р. Ш. Сравнительный анализ консультирования психолога и психологического чат бота	14
Аманжолова Н. К. Дүниетану сабақтарында оқушылардың танымдық қабілетін арттыру әдістері	21
Анарбаева М. М. Мектеп жасына дейінгі балалардың ұлттық күнделіктер арқылы ойын әрекетін дамыту	26
Аспандиярова Б. К. Бастауыш сыныпта оқушыларды сауатты жазуға үйрету	31
Аубакирова Р. Ж., Рспаев И. Е. Фрустрация. Методики диагностики фрустрации у подростков	39
Ахметова М. А. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту әдістері мен тәсілдері	44
Ашкина А. А. Понимание природы нарциссизма в бытовом насилии	50
Багинская В. П. Исследование типов темперамента обучающегося на основе узоров отпечатков пальцев	55
Байзуллина А. К., Курмангазина Г. Б., Аuesхан М. С. Интернет-аддикция как одна из форм психологической зависимости	61
Балтабаев М. Ж. Применение активных методов обучения на уроках математики	66
Берёзова Е. С., Мапитова А. С. Эмоциональное выгорание среднего медицинского персонала амбулаторно-поликлинической службы г. Павлодар	71

Бесимаева Н. К., Оспанова Н. Е., Тусупова Г. М.	
Психикалық дамуы тежелген балалардың сенсорлық эталондарын дидактикалық ойын арқылы дамыту	76
Беспаева А. Қ.	
Эбру техникасы – суда билейтін бояулар.....	84
Бондаренко Д. А., Попандоццо А. С.	
Метод визуальной терапии	89
Борцова С. Н., Чепурнаева М. Н.	
Использование игровых технологий в развитии познавательной активности у детей с особыми образовательными потребностями	95
Волочаева А. А., Нәжмиден Е. К.	
Тревожность: вызовы современности и пути их решения	100
Голован В. В. Жумадилова К. К.	
Психологические особенности регуляции эмоций у детей и подростков.....	105
Дандыбаева Р. Х.	
Психолого-педагогическая коррекция агрессивного поведения детей младшего школьного возраста	113
Джарасова Б. С.	
Музыка сабағында көркемдік-эстетикалық тәрбие мен білімді қалыптастыру	117
Джарасова К. М.	
Бастауыш сынып оқушыларында көркем жазу дағдыларын қалыптастыру әдістері.....	122
Джарасова Р. Е.	
Балалардың ұсақ қол моторикасын ойын арқылы дамыту.....	127
Дюсенов М. Т., Курмангазина Г. Б.	
Икемді дағдылардың құрылымдық компоненттері.....	134
Елжуова Г. А.	
Балаларға арналған нейрогимнастика.....	141
Есенгельдиев А. С.	
Проблемы развития психологической науки	145
Земан Н. С., Мухамбетова З. К.	
Использование приёмов эйдетики в формировании социально-коммуникативных навыков дошкольников с особыми образовательными потребностями.....	151
Ильяс А. Г.	
Психологические аспекты проявления инфантилизма у студентов	155
Ислямова Н. Г.	
Проблемы развития психологической науки	160
Кабенова А. Ж., Кажикенова Г. М.	
Оқушылардың дарындылық қабілеттерінің сипаты	166
Кабенова А. Ж., Кажикенова Г. М.	
Оқушының дарындылығын дамытудағы сыныптан тыс жұмыстың маңызы.....	172

Какиева З. К.	
Оқушыға психологиялық тұрғыдан тәрбие беру бағыттары	177
Камалова К. А.	
Психологическая и физическая тревога пожилых людей, страдающих деменцией.....	183
Камалова К. А.	
Профилактика тревожных расстройств у людей пожилого возраста	188
Капезова Г. Б.	
Мектепке дейінгі жастағы балалардың креативтік әлеуетін дамыту ...	194
Кариева М. С.	
Математика сабағында оқушылардың белсенділігін арттыру	199
Касымов К. Ж., Набиева А. С.	
Информатика және математика пәндерінен әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларға қосымша сабақтар ұйымдастыру және өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдар	206
Касымова А. Б.	
О методологическом значении идей Абрахама Маслоу в теории и практике консультирования	209
Кисатова Г. К., Аплашова А. Ж.	
Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық қабілеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері	213
Кисатова Г. К., Аплашова А. Ж.	
Бастауыш сыныптағы музыка сабақтарының түрлері	220
Кожаметова Л. Ж.	
Ерекше білім берудегі білім беру қажеттілігі бар балалармен жұмыста педагогикалық психотерапия әдістерін қолдану.....	224
Кошербаева М. С., Нуриденова З. А.	
Білім алушылардың оқу іс-әрекетінің ерекшеліктерін зерттеу	230
Кошумбекова А. А., Айтимова Ж. К., Дутбаева Н. К.	
Психикалық дамуы тежелген балаларды сенсорлық тәрбиелеуде дидактикалық ойындарды қолдану.....	236
Кузембаева Г. Ж.	
Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудағы қазақ ертегілерінің рөлі.....	242
Кулбаева А. С.	
Моторлы алалия кезіндегі логопедиялық жұмыс.....	248
Кулимбетова А. Е.	
Психикалық дамуы тежелген және ерекше қажеттіліктері бар балалар арасындағы қарым-қатынасты жоспарлау және ұйымдастыруда қолданылатын ойындар мен жаттығулар	254
Наушенова С. К.	
Современные методы и приемы работы по развитию речи младших школьников	260

Нуриденова Г. Б., Балтабаева А. А., Баймуханова Б. Е. Сенсомоторное развитие детей с задержкой психического развития, как средство познавательного развития.	267
Нуркенова Ж. Р. Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеуін дамытудың әдістері	271
Нұржан Д. Б., Шаханова А. М., Шаймерденова А. К. Екі-үш жастағы балалардың психикалық дамуының жас ерекшеліктері	277
Оспанова А. А. Оқыту мен оқудағы топтық жұмыстарды ұйымдастырудың тиімділігі	282
Плотников А. А., Попандопуло А. С. Психология дизайна.....	286
Раушанбекова С. М., Байболат Д. Б., Мецлер И. Ю. Информационные технологий в коррекционно-образовательном процессе.....	293
Рахаева Б. А. Оқытудың жаңа технологияларын қолдана отырып, оқушылардың ойлау қабілетін арттырудағы ролі	298
Романенко О. Н., Прозорова Т. А. Метод проектного обучения, как средство развития детей с особыми образовательными потребностями.....	304
Сағадат Д. А. Кибергруминг және оның салдары	310
Сағадат Д. А. Кибергруминг және оған қарсы әрекет ету тәсілдері	316
Садығұлова Г. Д. Баланың мектепке психологиялық дайындығы	320
Сайботалова Т. А., Барановская В. А., Каматаева М. К. Эмоциональные нарушения в дошкольном возрасте и их коррекция через сюжетно-ролевую игру.....	325
Саникей З. Бастауыш сынып оқушыларының ауызша сөйлеуін дамыту әдістері	333
Сбанкүл А. Қ., Кариова А. Ш., Азатхан Т. Танымдық құзреттілікті қалыптастыру негізі ретінде психикалық дамуы тежелген балаларының ойлауын дамыту бойынша жеке сабақтар жүйесі.	338
Серікханова А. А., Әділова А. Т., I сынып оқушыларының мектепке бейімделуіндегі мәселелері	346
Струценко А. А. Корпоративный университет – тип университета в системе непрерывного образования.....	353

Темірбаева Ж. Т. Тарих сабақтарында заманауи әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы оқушылардың қызығушылықтарын арттыру.....	358
Тлеуберген Ж. А. Дефектология мамандығын түсіндіру	366
Тулекова Г. М., Умиева Н. С. Комплексное развитие познавательных способностей обучающихся в условиях психолого-педагогического образования.....	370
Турезжанов Д. К. Оқушылардың шығармашылық, ғылыми-зерттеушілік іс-әрекетін ұйымдастыру	373
Турсиметова Г. Н. Психикалық дамуы тежелген балаларды математика сабақтарында есеп шығаруға үйрету	378
Турсунов А. А. Білім алушының оқуға қабілеттілігін дамытуда саралап оқытудың тиімділігі	383
Федотова М. К. Стратегии поведения человека в ситуациях эмоциональной нестабильности	390
Шакатова Д. Т. Театрализованная игра как средство формирования навыков коммуникации.....	395

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева
Басуға 23.04.2024 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 23,36. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4225

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар к., Ломов к., 64.